МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

(2) ЛЕТО/2013 ГОДИНА LXV

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

ОДСЕК ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

ГЛАВНА УРЕДНИЦА

Драгана Марковић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

потпуковник
Милан Тепшић, дипл. инж.
milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Генерал-мајор проф. др Митар Ковач, председник; проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; пуковник проф. др Јан Марчек; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Јованка Шарановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, (ВЕ) 11002 Београд, Браће Југовића 19 * vojno.delo@mod.gov.rs * Одговорни уредник: 3349-497 * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, тел./факс: 011/3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 * Појединачна цена примерка 400,00 динара.

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

С А Д Р Ж А Ј

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

Борјанка Поповић
Учешће припадника Министарства одбране и Војске Србије у мултинационалним операцијама УН 7–32

Раша Р. Лазовић
Међународна обавештајна сарадња 33–56

Слободан Нешковић
Економска шпијунажа и нове технологије у глобализованој међународној заједници 57–76

Thomas A. Müller
„Борци за слободу“ или „терористи“ 77–93

Марко Павловић
Рат у Либији – ток, карактеристике и зарађене стране 94–110

Владимир Јаковљевић
Драгиша Јуришић
Употреба рачунарских симулација за потребе система заштите и спасавања у Босни и Херцеговини 111–131

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ САВЕЗИ

Раденко Мутавџић
Еволуција партнерске политике НАТО-а 132–150

БЕЗБЕДНОСТ

Зоран Милосављевић
Јован Крстић
Теоријски аспекти истраживања капацитета система безбедности – „наслеђе од пепела“ 151–164

Хатиџа Бериша
Основна обележја политичког насиља 165–201

Милоје Здравковић
Велика Албанија – претња регионалној стабилности 202–227

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

Миодраг Гордић
Крум Цветковић
Иван Петровић
Утицај ваздухопловних и противваздухопловних дејстава на физиономију вођења савремених оружаних сукоба 228–247

Драгомир Ђурић
Љубиша Марковић
Проблеми у примени Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије 248–261

Милош Величковић
Владимир Цветковић
Улога и обучавање припадника Војске Србије за ескортну пратњу 262–276

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

Бојан М. Томић
Развој мисли у кретању до мултидисциплинарности: тривијалне алгебарске операције..... 277–282

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

Мирјана Зорић
Документи о партизанско-усташким преговорима 1943. године .. 283–291

Радослав Гаћиновић
Протести народа у Босни и Херцеговини против насиља Аустро-Угарске 292–309

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

Владимир Трапара
Приказ књиге „Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)“, аутора Драгана Петровића и Богдана Стојановића 310–314

Младен Р. Тишма
Приказ књиге Ноел Хигинс „Регулисање употребе силе у ратовима за народно ослобођење: потреба за новим режимом“ 315–319

CONTENTS

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Borjanka Popović
Contribution of Members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces to UN Multinational Operations 7–32

Raša R. Lazović
International Intelligence Cooperation 33–56

Slobodan Nešković
Economic Espionage and New Technologies in Globalized International Community 57–76

Thomas A. Müller
"Freedom Fighters" or "Terrorists" 77–93

Marko Pavlović
War in Libya – Course, Characteristics and Belligerents 94–110

Vladimir Jakovljević
Dragiša Jurišić
Use of Computer Simulations for Purposes of Protection and Rescue System in Bosnia and Herzegovina 111–131

MILITARY-POLITICAL ALLIANCES

Radenko Mutavdžić
Evolution of NATO Partnership Policy 132–150

SECURITY

Zoran Milosavljević
Jovan Krstić
Theoretical Aspects of Exploring the Security System Capacities – "Legacy of Ashes" 151–164

Hatidža Beriša
Basic Characteristics of Political Violence 165–201

Miloje Zdravković
Greater Albania – Threat to Regional Stability 202–227

DEFENSE SYSTEM

Miodrag Gordić
Krum Cvetković
Ivan Petrović
Effect of Air Force and Air Defense Operations on the Physiognomy of Contemporary Armed Conflicts 228–247

Dragomir Đurić
Ljubiša Marković
Problems in Implementation of the Rule Book of Elements, Contents and Standards for Assessing the Condition and Operational and Functional Capabilities of the Serbian Armed Forces 248–261

Miloš Veličković
Vladimir Cvetković
Role and Training of the Serbian Armed Forces' Members in Escort . 262–276

MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Bojan M. Tomić
Development of Thought in Moving to Multidisciplinarity: Trivial Algebraic Operations..... 277–282

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

Mirjana Zorić
Documents on Partisans–Ustashas Negotiations in 1943 283–291

Radoslav Gaćinović
People Protests in Bosnia and Herzegovina against Austro-Hungarian Violence 292–309

READING SUGGESTION

Vladimir Trapara
Review of the book "USA – Russia (SSSR) Nuclear Balance of Power" by Dragan Petrović and Bogdan Stojanović 310–314

Mladen R. Tišma
Review of the book "The Use of Force in Wars of National Liberation: The Need for a New Regime" by Noelle Higgins" 315–319

УДК: 341.792(=163.41)"2003/2013"

УЧЕШЋЕ ПРИПАДНИКА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ И ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА УН

Борјанка Поповић
Генералштаб Војске Србије, Управа за обуку и доктрину

Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославија пропраћен је низом ратних сукоба у периоду од 1991. до 1999. године. Ратови су се водили између народа бивше Југославије и карактеришу их, пре свега, жестоки етнички сукоби. Међутим, они су поред етничке мотивисаности имали и политичке, економске и религијске елементе. Грађански ратови који су захватили просторе СФРЈ довели су до тога да се миротворачке улоге потпуно преокрену. Од државе која је предњачила у учешћу у мировним операцијама, Југославија је постала земља којој је била неопходна хитна интервенција међународних мировних снага.

Дејтонским споразумом окончан је распад СФРЈ и створено је пет нових држава, међу којима и Савезна Република Југославија, која је касније преименована у државну заједницу Србија и Црна Гора, да би 2006. године Србија постала независна и суверена држава. После више од десет година искључености из чланства у Организацији УН, ембарга и потпуне међународне изолације, Југославија је поново постала чланица УН и 26. јуна 2002. године започела нову еру учешћа у операцијама очувања мира и безбедности у свету упућивањем три војна посматрача у мировну операцију UNMISET у Источни Тимор. Одласком војних посматрача у Либерију и санитетског тима у ДР Конго током 2003. године, затим у Обалу Слоноваче и Бурунди 2004. године, постепено се повећава обим нашег учешћа у мултинационалним операцијама УН.

Тренутно је ангажовано укупно 109 припадника Министарства одбране и Војске Србије у мултинационалним операцијама УН, и то: двочлана штабна група и шесточлани санитетски тим за евакуацију ваздушним путем у ДР Конго, 4 војна посматрача у Либерији, 3 војна посматрача у Обали Слоноваче, 1 штабни официр, 2 војна посматрача за везу, 6 чланова патроле и 37 припадника пешадијског вода на Кипру, 6 штабних официра, 5 чланова Националног елемента за подршку и 36 припадника пешадијског вода у Либану и 1 војни посматрач на Блиском истоку.[1]

Кључне речи: *УН, UNMISET, ONUB, MINURCAT, MONUSCO, UNMIL, UNOCI, UNFICYP, UNIFIL, UNTSO*

[1] http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931 18. 02. 2013. 12:18

Правни основ за учешће припадника Министарства одбране и Војске Србије у мултинационалним операцијама УН

Почетак поновног учешћа Републике Србије у мултинационалним операцијама УН у периоду од 2002. до 2004. године превасходно је изражавао намеру земље да по свом повратку у чланство УН заузме позицију државе чланице УН која активно извршава своје обавезе у очувању мира и безбедности у кризним подручјима света. У овом периоду Србија је прихватила обавезу да ангажује 13 војних посматрача у 5 мировних операција УН.

У складу с тим опредељењем, Савезна влада је на својој 99. седници одржаној 13. фебруара 2003. године задужила Савезно министарство за одбрану да организује и спроводи припреме снага и средстава за ангажовање у мировним операцијама УН и да на основу одлука Савезне владе прихвата понуде и пријављује професионалне припаднике Војске за учешће у споменутим операцијама.

Савет министара Србије и Црне Горе је на седници одржаној 11. августа 2003. године одобрио учешће јединица и припадника Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе у мировним операцијама УН и овластио министра спољних послова Србије и Црне Горе да обавештава и консултује Генералног секретара УН и заинтересоване чланице УН о спремности Србије и Црне Горе да учествује у оваквим операцијама.

Закључци Владе, односно Савета министара, представљали су основ за министра одбране Србије и Црне Горе да прихвата понуде Департмана за мировне операције УН за проширење учешћа Србије и Црне Горе и у другим операцијама.[2]

Услед недостатка законске регулативе, правни основ за доношење одлука о учешћу припадника Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе у мировним операцијама УН у периоду од 2002. до 2004. године заснивао се на међународним обавезама које је Србија и Црна Гора имала као чланица Организације УН на основу чланова 1, 39, 41 и 42. Повеље УН и чланова 14–16 и 55. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, резолуцијама Савета безбедности УН и позивима Департмана за мировне операције УН Србији и Црној Гори за учешће у мировним операцијама, одлукама Врховног савета одбране донетих на основу члана 56. Уставне повеље Државне заједнице Србија и Црна Гора, закључцима Савезне владе,[3] односно Савета министара[4] на основу члана 33. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора и одлукама министра одбране донетих на основу члана 158. Закона о Војсци Југославије, одлука Врховног савета одбране и закључака Савета министара.[5]

Стратегија одбране, која је усвојена 2004. године, дефинисала је учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету као један од три тежишна задатка Војске, што је био први корак у трасирању нове ере развоја Војске.

---

[2] MONUC у ДР Конго, UNMIL у Либерији, UNOCI у Обали Слоноваче и ONUB у Бурундију.

[3] Број 8-14/2002 од 20. 2.2003. године.

[4] Број 8-13/2003 од 11. 8.2003. године.

[5] Као извор података коришћен је извештај Центра за мировне операције Здружене оперативне команде Генералштаба Војске Србије о учешћу професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама УН.

Закон о учешћу професионалних припадника Војске Србије и Црне Горе, особља цивилне заштите и запослених у органима управе Савета министара у мировним операцијама и другим активностима у иностранству[6] правно је регулисао питања која су била предмет израженог јавног интересовања и полемике.[7] Текст Закона представљао је политички компромис партија у Скупштини Србије и Црне Горе, које су имале различита мишљења у погледу потреба, обима и значаја оваквог учешћа. Овај закон прописао је да одлуку о учешћу у мировним операцијама доноси Скупштина Србије и Црне Горе на предлог Савета министара, уз претходну сагласност надлежних органа држава чланица. Након доношења одлуке Скупштине Србије и Црне Горе, Врховни савет одбране доносио је одлуку о упућивању Војске у мировне операције и друге активности у иностранству, коју је министар одбране затим извршавао. На тај начин створена је сложена процедура, која је понекад захтевала и више од годину дана да би предлог стигао до Скупштине, што је дуг рок ако се има у виду да образовање снага УН траје највише до 6 месеци.

Сложеност законске процедуре и спорост надлежних органа у разматрању питања учешћа у мировним операцијама изражавао је став да то не представља приоритет државне заједнице. Проблеми у примени Закона о мировним операцијама, нарочито чланова који се тичу надлежности и одлучивања о учешћу у новим мисијама и финансирања мировних операција, као и осамостаљење Црне Горе, наметнули су потребу за изменом постојећег Закона или доношењем новог закона.[8]

Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије[9] представља савременији нормативни приступ проблематици учешћа Србије у мултинационалним операцијама.

Будући да Србија, попут већине европских држава, примарну улогу у вођењу спољне политике даје Влади, одлуку о употреби Војске Србије у мултинационалним операцијама доноси Влада Републике Србије на основу Годишњег плана употребе Војске Србије у мултинационалним операцијама, који припрема Министарство одбране у складу са прописима о одбрани, а министар одбране износи као предлог Влади, у роковима прописаним за доношење буџета Републике Србије. Годишњи план обухвата назив и мандат планираних мултинационалних операција, преглед ових операција чије је извршавање у току са оценом стања, циљ који се постиже употребом снага у мултинационалним операцијама које се планирају у текућој години, расположиве снаге и материјална и финансијска средства за учешће у њима.

Народна скупштина, у законом предвиђеном року, расправља о одлуци Владе, а председник Републике, на основу одлуке Народне скупштине, у складу са законом и на предлог министра одбране, одлучује о ангажовању припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама. Члан 10. пружа могућност да Влада у изузетним случајевима, као што су природне катастрофе и кризне ситуације, одобри учешће других снага одбране у хуманитарним операцијама које нису предвиђене Годишњим планом употребе.

---

[6] Службени лист СЦГ, бр. 61/2004.

[7] Питања су се односила на врсте операција у којима ће Србија и Црна Гора учествовати, надлежности и процедуре одлучивања за учешће у мировним операцијама, статусна питања лица ангажованих у мировним операцијама и финансирање самих операција.

[8] Ћорнаков П., Искушења колективне безбедности, „Одбрана," бр. 17, стр. 37.

[9] Службени гласник РС, бр. 88-09 од 26.10.2009. године.

Мисија УН у Источном Тимору (UN Mission of Support in East Timor – UNMISET)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Тимор је острво у Малајском архипелагу, које је Португал колонизирао средином 17. века. Крајем 18. века извршена је подела Тимора, тако да је западни део острва, укључујући енклаву Оекуси, припао Холандији, која је у то време држала највећи део данашње Индонезије. Источни Тимор остао је под управом Португала све до 1974. године, када је после неуспелог покушаја Португала да успостави локалну власт и Скупштину, избио грађански рат између две завађене фракције. Једна опција је заговарала независност Источног Тимора, а друга уједињење са Индонезијом. У немогућности да управља ситуацијом Португал се повукао, а Индонезија је 1976. године извршила војну интервенцију и анексију Источног тимора. Уједињене нације нису признале припајање Источног Тимора Индонезији, а Савет безбедности и Генерална скупштина позвали су Индонезију да повуче трупе.

Под утицајем УН, Индонезија је у јуну 1998. године предложила ограничену аутономију Источног Тимора у оквиру Индонезије. Након преговора Индонезије и Португала постигнут је споразум којим се генерални секретар УН овлашћује да спроведе поступак изјашњавања локалног становништва по питању прихватања аутономије у саставу Индонезије. Ради спровођења референдума Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1246 од 11. јуна 1999. године успоставио мисију UNAMET у Источном Тимору са мандатом да спроведе референдум у транзиционом периоду. На референдуму организованом 30. августа 1999. године 78,5% становништва одбило је аутономију у оквиру Индонезије, започевши при том процес стицања независности. Уследили су немири, а Индонезија је под притиском УН прихватила ангажовање мултинационалних снага INTERFET, под вођством Аустралије, са мандатом да успоставе мир и омогуће мисији UNAMET да реализује постављени мандат.

Индонезија је признала резултате референдума у октобру 1999. године, а Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1272 успоставио мисију UNTAET, са мандатом да обезбеди сигурност, поштовање реда и закона, формирање ефективне администрације, помоћ у развоју цивилних структура друштва, координацију и испоруку хуманитарне помоћи. Команда над војним операцијама је у фебруару 2000. године пренета са INTERFET на снаге УН за одржање мира. Две године након одржавања референдума, организовани су избори, после којих је Источни Тимор добио своју владу и уставотворну скупштину, која је касније трансформисана у парламент Источног Тимора.

Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1410 од 17. маја 2002. године успоставио нову мисију у Источном Тимору под називом UNMISET, чији је мандат био обезбеђење помоћи административним структурама кључним за политичку стабилност, поштовање закона и јавне безбедности, као и помоћ у развоју полицијских и војних структура и давање доприноса одржању унутрашње и спољне безбедности. Мисија је у почетној фази имала 1250 цивилних полицајаца, 5000 војника, 120 војних по-

сматрача, 450 чланова међународног цивилног особља и преко 100 експерата за подршку у цивилним пословима. Основни задаци цивилне компоненте мисије били су усмерени на сузбијање сиде, криминала и проблема из области поштовања људских права.

Главни штаб мисије UNMISET био је у Дилију, престоници Источног Тимора, а специјални представник, изасланик Генералног секретара УН, био је Камалеш Шарма из Индије. У мисији су учествовали представници преко 35 различитих земаља, укључујући и Србију и Црну Гору.

После пажљиве анализе ситуације на терену, Савет безбедности је одлучио да се број припадника мисије смањи што је брже могуће, па је мисија после две године у најкраћем могућем року предала извршну власт Влади Источног Тимора без икакве опасности од нестабилности.

Мисија UNMISET је окончана 20. маја 2005. године. У њој је страдало 21 лице.[10]

Српски војни посматрачи у мисији УН у Источном Тимору

На основу позива УН од 31. маја 2002. године, упућеног преко Сталне мисије при УН у Њујорку, министар одбране Савезне Републике Југославија донео је одлуку о учешћу припадника Војске Југославије у мисији UNMISET у Источном Тимору. Ангажовање је започето 26. јуна 2002. године, када су мајори Звонимир Станковић и Предраг Влаисављевић започели једногодишњи мандат војних посматрача. Они су упућени у мисију након завршеног курса за војне посматраче УН у Техерану априла 2002. године. Месец дана касније, у мисију UNMISET послат је и капетан прве класе Игор Шћепановић.

У време укључивања војних посматрача из Југославије мисија у Источном Тимору била је у потпуности оформљена, што је имало позитиван утицај на брзо ангажовање наших официра. Југословенски војни посматрачи су после почетних дужности у тиму, које су се сводиле на патролирање дуж границе Индонезије и Источног Тимора, врло брзо постављени на више функције, као што су вође тима, официр за логистику у сектору и главни официр за логистику у команди снага. Услед смањења броја војних посматрача у оквиру укупног смањења мисије, као њихова замена, следеће године упућена су само два официра Војске Србије и Црне Горе – мајор Иван Лазаревић и капетан прве класе Славимир Николић. Они су свој мандат завршили месец дана пре истека рока, крајем маја 2004. године, чиме је ангажовање Србије и Црне Горе у мисији UNMISET окончано.[11] До затварања мисије укупно је ангажовано 5 припадника Министарства одбране и Војске Југославије/Србије и Црне Горе.[12]

Свих 5 официра који су учествовали у мисији UNMISET истичу да је то била изузетна прилика да се научи много нових ствари, поготово о другим културама и оби-

[10] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/background.html 18. 02. 2013. 12:50

[11] Срећковић Р., Кроз двоглед војног посматрача, Источни Тимор, „Одбрана", бр. 17, стр. 46

[12] Савезна Република Југославија престала је да постоји 4. 2.2003. године, када је формирана државна заједница Србија и Црна Гора. Војска Југославије преименована је у Војску Србије и Црне Горе.

чајима. С обзиром на то да су радили у мултинационалним тимовима, у којима је основно правило да нема официра из исте земље, рад са припадницима оружаних снага страних држава пружио је могућност узајамног усавршавања и помагања. Размена искустава из различитих области живота и рада умногоме је помогла у превазилажењу стереотипа. Наши официри су се трудили да пруже свој максимум, свесни чињенице да је сваки официр својеврстан репрезент своје земље и да од његове професионалности, знања, односа према послу и понашања у свим приликама зависи и слика о земљи из које долази.

Услови живота и рада били су тешки, јер је Источни Тимор веома сиромашна земља, опустошена грађанским ратом, без основне инфраструктуре и са врло лошом путном мрежом. Главни проблем за све учеснике мисије били су многобројни и опасни комарци, који преносе заразне болести, пре свега маларију и денгу. У току кишне сезоне проблеме су задавале водене бујице које затварају комуникације, па је кретање ограничено.

Наши војни посматрачи, као и остали учесници мисије, наишли су на топли пријем код локалног становништва, које је гајило велико поверење у мисију и саму Организацију УН, која им је омогућила да стекну независност.[13]

Мајор Иван Лазаревић, учесник друге смене војних посматрача у мисији UNMISET, изнео је свој став да су Србија и Црна Гора у погледу свеукупног опремања и припрема за одлазак у мировне операције биле у подређеном положају у односу на официре других армија које имају богато искуство учешћа у споменутим мисијама. Он је нагласио да би у припремном делу требало обавезно извршити детаљну обуку са лекарима и војним психологом, са тежиштем на сексуалној хигијени и заштити од полних болести. Такође, мајор Лазаревић је истакао да је веома важно да група састављена од најобученијих људи по специјалностима изврши претходни обилазак, односно извиђање зоне мисије ради сагледавања реалног стања и потреба за опремом, обимом ангажовања и специфичностима извршавања задатака у складу са добијеним мандатом у мисији.[14] Поред тога, указао је на неопходност доношења Правилника о учешћу припадника Војске Србије и Црне Горе у мировним мисијама и регулисања свих права и обавеза припадника на основу већ постојећих правилника земаља које су таква питања јасно и прецизно дефинисале, али истовремено их усагласити и са специфичностима државне заједнице и њеног правног система.[15] Када је у питању обука људства које се упућује у мировне операције, по мишљењу мајора Лазаревића, посебну пажњу треба посветити раду са ГПС уређајима, читању географских и топографских карата и познавању енглеског језика.

[13] Податак добијен из Центра за мировне операције Здружене оперативне команде Генералштаба Војске Србије.

[14] Лазаревић И., Искуства из посматрачке мисије УН УНМИСЕТ у Источном Тимору, Билтен рода АБХО, бр. 15, стр. 105 и 107.

[15] Непостојање споменутог Правилника довело је до тога да припадници Војске Србије и Црне Горе буду послати у мисију UNMISET са по 100 $ у готовини, платама умањеним за одговарајући проценат у матичној земљи и без, по закону, дефинисане накнаде плате, због чега су војни посматрачи из Србије и Црне Горе били статусно најлошије позиционирани.

Мисија УН у Бурундију (UN Operation in Burundi – ONUB)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Република Бурунди је источноафричка држава која се на северу граничи са Руандом, на југу са Танзанијом, а на западу са језером Тањгањика и Конгом. Две најраспрострањеније етничке групације у Бурундију су Хути и Тутси, које су због међусобних непријатељстава током последњих деценија биле у сталним масовним миграцијама, како унутар Бурундија, тако и на територији Руанде.

Почетком 20. века Бурунди је био немачка колонија, а након пораза Немачке у Првом светском рату потпада под белгијску управу. После Другог светског рата Бурунди је постао земља под заштитом УН, али се у држави и даље осећао велики политички утицај Белгије, која је подржавала Тутсе. Када су 1959. године супротности у Руанди прерасле у насиље, руандски краљ из редова Тутса напушта земљу, што је за последицу имало егзодус око 200.000 Тутса, углавном у Бурунди. На инсистирање Старатељског савета УН Бурунди је добио независност 1962. године, постаје монархија и члан Организације УН. Међутим, политички ривалитет Тутса и Хута се наставља. На покушај револуције већинских Хута, Тутси су реаговали на бруталан начин, што је проузроковало хиљаде жртава међу Хутима, који масовно беже у Руанду.

Бурунди постаје република државним ударом 1966. године и формира се Национални револуционарни комитет са циљем да обезбеди стабилизацију режима и економски развој. И даље незадовољни својим положајем, Хути подижу устанак 1972. године, који прераста у масовни масакр најмање 100.000 људи, већином Хута. Устанак је угушен, али се немири настављају и хиљаде Хута налази уточиште у суседним земљама.

У тражењу могућег решења Национална скупштина је 2001. године усвојила Прелазни устав, који је кроз трогодишњи транзициони период требало да обезбеди равноправно учешће и поделу власти између Хута и Тутса. Упркос томе, непријатељства не престају, тако да су етнички сукоби у Бурундију од 1993. године однели више од 150.000 живота и проузроковали расељавање око 800.000 људи.

Уједињене нације су годинама биле активно укључене у покушаје да се нађе мирно решење конфликта у Бурундију, али без већег успеха, уз константно погоршање безбедносне и хуманитарне ситуације. Крајем 1999. године у мировни процес у Бурундију се у својству посредника, поред специјалног саветника генералног секретара УН, укључио и бивши председник Јужноафричке републике Нелсон Мендела. Из тих напора је августа 2000. године проистекло потписивање тзв. „Аруша мировног споразума“, који је септембра исте године прихваћен на регионалном самиту у Најробију, чиме су се и суседне земље обавезале да ће пружити помоћ у имплементацији мировног споразума.

Пошто мировни споразум није поштовало више побуњеничких група и непријатељства су настављена, Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1545 од 21. маја 2004. године успоставио мировну мисију ONUB у Бурундију са почетним шестомесечним мандатом од 1. јуна 2004. године. Мандат мисије био је да обезбеди имплементацију и поштовање споразума о прекиду ватре, омогући реафирмацију поверења међу сукобљеним снагама у Бурундију, извршри разоружање, демобилизацију и реинтеграцију бораца у цивилно дру-

ништво, прати реализацију договореног смањења армије Бурундија, посебно тешког наоружања, прати и спречава илегалне токове наоружања преко националних граница у сарадњи са мисијом УН у ДР Конго, обезбеди успостављање потребних безбедносних услова за дистрибуцију хуманитарне помоћи и повратак избеглих и расељених лица.

Донета је одлука да мисија броји максимално 5.650 припадника контингената војних мировних снага, 200 посматрача, 125 штабних официра, до 120 цивилних полицајаца и потребног броја цивилног особља које су ангажовале Уједињене нације. Војне посматраче дало је 48 држава, највише из Африке и Азије, а од европских држава – Русија, Румунија, Белгија, Холандија, Португал, Шпанија и Србија и Црна Гора.

Мисија је завршена 31. децембра 2006. године. У њој је погинуло 24 лица.[16]

Српски војни посматрачи у мисији у Бурундију

Министарство одбране Србије и Црне Горе започело је учешће у мисији у Бурундију 11. септембра 2004. године са два војна посматрача, а завршило га 21. септембра 2006. године са учешћем три припадника Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе, који су имали мандат од годину дана. Главни задатак војних посматрача био је да прате изборни процес и безбедносну и хуманитарну ситуацију у Бурундију.

За високо професионално извршавање задатака мајор Предраг Прлић, припадник Војске Србије и Црне Горе, ангажован у мисији ONUB у својству војног посматрача, добио је писмену похвалу од команданта ове мировне операције и одликован је медаљом УН. У интервјуу часопису „Одбрана“ мајор Прлић је истакао: „Највећа вредност свега доживљеног и проживљеног у току мировне мисије је онај неизбрисив осећај да сам својим личним ангажовањем као официр Војске Србије макар мало допринео бољој будућности једног пострадалог и напаћеног народа, који је заиста жељан мира и слободе.“[17] Он је имао прилику да се опроба на разним дужностима, као што су оперативни официр у тиму, логистички официр, заменик вође тима, а у кратком периоду заступао је команданта сектора, који обједињује четири посматрачка тима.

Мисија УН у Чаду и Централноафричкој Републици (UN Mission in the Central African Republic and Chad – MINURCAT)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Криза у Чаду, једној од најнеразвијенијих и најсиромашнијих земаља у свету, проузрокована је, пре свега, унутрашњом политичком борбом, али и комплексним међуетничким и верским конфликтима, борбом за ограниченим природним богатствима и неразјашњеним односима са суседним државама, нарочито Суданом.

[16] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/onub/background.html 18. 02. 2013. 13:16

[17] Станојевић Д., Допринос очувању мира, „Одбрана”, бр. 31, стр. 30.

Оружани сукоби претворили су источну суданску покрајину Дарфур у највеће хуманитарно кризно жариште у свету од 2003. године. Близу 265.000 становника Судана и преко 70.000 становника Централноафричке Републике избегло је у источни Чад. Имајући у виду око 180.000 интерно расељених становника Чада, може се говорити о једној од највећих хуманитарних криза у Африци и читавом свету. Иако је дарфурски сукоб био примарно етничке природе, мотивисан контролом над обрадивим земљиштем, били су присутни и стратешки интереси великих сила. Наиме, САД су преко Дарфура испољавале свој утицај на суданski режим и покушавале да потисну Кину, која је почела интензивно да експлоатише суданске нафтне резерве.

На кризу у Дарфуру најпре је реаговала Афричка унија, слањем око 7.000 припадника мировних снага, а Савет безбедности УН је Резолуцијом бр. 1778 од 25. септембра 2007. године успоставио мировну мисију MINURCAT у Чаду и Централноафричкој Републици ради пружања хуманитарне помоћи и решавања сукоба у ширем региону. Мисија је успостављена у складу са поглављима VI и VII Повеље УН и у договору са властима Републике Чад и Централноафричке Републике, односно са Европском унијом, која је ангажовала сопствене снаге као војну подршку мисији УН, како би УН имале довољно времена да припреме своје војне снаге. Стога је генерални секретар УН све своје активности благовремено координирао са Европском унијом.

Циљ мисије MINURCAT био је помоћ у стварању безбедносних услова погодних за добровољан, сигуран и одржив повратак избеглих и расељених лица. Поред тога, мисија MINURCAT била је у функцији подршке хуманитарној операцији УН у Дарфуру, као још озбиљнијем кризном жаришту него што је то био Чад.

Резолуцијом бр. 1861 од 14. јануара 2009. године Савет безбедности УН продужио је мандат мисије за годину дана и одобрио размештање војне компоненте мисије у Чаду и Централноафричкој Републици. Примопредаја надлежности обављена је 15. марта 2009. године, након завршетка једногодишњег мандата EUFOR-а, у којем су учествовале 23 државе Европске уније и Русија, Албанија и Хрватска.

Мисија MINURCAT била је операција мултинационалног карактера, састављена од војне, полицијске и цивилне компоненте, чији је мандат био заштита избеглица, расељених лица и цивила у опасности, пружање хуманитарне помоћи у источном Чаду и североисточном делу Централноафричке Републике, а дугорочно гледано стварање повољнијих услова за обнову, као и привредни и друштвени развој у поменутим областима.

Зона операције била је подељена на четири сектора: сектор Север са највећим градом Ириба, сектор Центар са градом Фаршана,[18] сектор Југ са градом Гоз Беида и сектор Централноафричка Република са градом Бирао. Мисија је реализована у три фазе, и то: транзиција, стабилизација и редукција.

У војном делу мисије учествовало је 48 земаља, а у полицијском 21 земља. Војска Србије учествовала је у мисији MINURCAT са укупно три ротације, од којих у саставу норвешког контингента у прве две ротације, док је у трећој ротацији ангажована самостално. Мисија је завршена 31. децембра 2010. године. У њој је погинуло 8 лица.[19]

[18] У оквиру овог сектора је и град Абеше, у којем су се налазили норвешка пољска болница и команда мисије.

[19] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/minurcat/facts.shtml 18. 2. 2013. 16:27 и Баточанин С., Хуманитарна драма у Чаду, Евроатлантска ревија, бр. 11.

Санитетски тим Министарства одбране и Војске Србије у мисији у Чаду и Централноафричкој Републици

Одлуком Народне скупштине Републике Србије припадници Министарства одбране и Војске Србије ангажовани су у мировној операцији MINURCAT у оквиру норвешког контингента у две ротације. У првој ротацији, од 23. јуна до 21. октобра 2009. године, ангажован је шесточлани хируршки тим. У другој ротацији, од 14. октобра 2009. године до 15. маја 2010. године, ангажован је медицински тим и штабно особље, укупно 21 лице, на основу потреба које је исказала норвешка страна.

У свом првом извештају чланови српског медицинског тима написали су да их је дочекало изразито топло време, ужарени асфалт аеродрома, ројеви комараца, змије отровнице, шкорпиони и ратом разорена земља у којој харају заразне болести и где људи живе у великој немаштини, без воде, струје и канализације. Српске санитетлије биле су смештене у норвешком кампу Нордлајт, у оквиру којег се налази пољска болница нивоа два. Болница је била комбинованог контејнерско-шаторског типа, климатизована и опремљена на врхунском нивоу. На уласку у камп, поред застава УН и Норвешке, вијорила се и српска застава, као знак припадања једној хуманој мисији под окриљем УН, у којој се помаже тешко угроженом становништву три државе централне Африке – Чада, Централноафричке Републике и Судана. Припадници Министарства одбране и Војске Србије ангажовани у првој ротацији мисије MINURCAT посебно су истицали љубазност, гостопримљивост и срдачност свих припадника норвешког контингента, као и њихову спремност да помогну у свакој прилици. Овакво пријатељско окружење умногоме је олакшало живот и рад српских медицинара.

Циљеви норвешке пољске болнице били су да обезбеди секундарни ниво здравствене заштите за око 7.500 припадника мировне операције, осталих организација УН и цивилног становништва привремено запосленог при УН. Планом рада болнице биле су предвиђене посете цивилној болници у Абешеу два пута недељно због успостављања сарадње и пружања стручне помоћи.

Здравствено стање чланова хируршког тима Војномедицинске академије било је врло добро захваљујући солидним условима за живот, који су владали у кампу. Воде је било у довољној количини, како за пиће тако и за личну хигијену. Највећу опасност представљале су змије отровнице, а ситуацију је додатно отежавао долазак кишне сезоне праћене пешчаним олујама, када се повећавао број комараца, а самим тим и опасност од маларије. Чланови нашег тима били су приморани да носе комплетну униформу са дугим рукавима, чизме, наочаре и мараму преко лица, због заштите од ветра који је носио песак и прашину.[20]

У мисији MINURCAT чланови српског медицинског тима морали су да се докажу на три поља. Морали су да покажу Норвежанима, који нису имали прилике да виде српске лекаре на делу, да су не само врхунски стручњаци, већ и добри тимски играчи. Требало је освојити поверење подозривог локалног становништва и њихових лекара. Трећи тест био је личне природе и уједно најтежи – представити себе и Србију у најбољем могућем светлу. Прилика за доказивање је убрзо пружена, у ли-

[20] Мутавџић Р., Помоћ срцу Африке, „Одбрана“, бр. 93, стр. 14–16.

ку девојчице Фатуме којој је била неопходна хитна операција тумора на лицу. Успешна хируршка интервенција коју је извео др Бошко Милев допринела је рушењу предрасуда о људима и лекарима са Балкана.[21]

Специјални изасланик генералног секретара УН Рима Салах уручила је члановима хируршког тима Војномедицинске академије специјалне медаље УН за високе стручне доприносе и изузетан ангажман у оквиру мисије MINURCAT. Припадници српског санитетског тима имали су прилику да разговарају и са министарком одбране Краљевине Норвешке Ане Грете Стром Ериксен, која је изразила велико задовољство норвешког контингента и Команде лаке пољске болнице због учешћа, професионализма, стручности и исказаног хуманизма чланова српског медицинског тима.

Други, знатно бројнији санитетски тим Министарства одбране и Војске Србије прошао је кроз темељне припреме за упућивање у мисију MINURCAT. Први део припрема обављен је у Центру за мировне операције Генералштаба Војске Србије, а затим су уследиле шестонедељне завршне припреме у кампу Сесволмоен у Норвешкој, које су обухватиле напорну пешадијску обуку, интензивну наставу гађања, бројна предавања и курсеве о свим релевантним темама и увежбавање практичног рада у пољској болници. Главни циљ ових припрема било је међусобно упознавање и уигравање српских и норвешких учесника за предстојећи рад у Чаду. Захваљујући веома запаженом и успешном обављању задатака у оквиру прве ротације српског санитетског тима, чланови друге ротације српских медицинара дочекани су на припремама у Норвешкој са пажњом, уважавањем и задовољством због заједничког рада.

Чланови српског медицинског тима у другој ротацији били су задужени за ургентне хируршке процедуре ради спасавања живота и екстремитета код рањених или оболелих, хитну надокнаду изгубљених течности и крви, основну стоматолошку заштиту и евакуацију оболелих или повређених ка вишој санитетској етапи.

Однос локалног становништва према припадницима мисије MINURCAT био је коректан, нарочито према санитетском особљу, имајући у виду да су ти људи пружали медицинску помоћ и њима. То се не може рећи за остале хуманитарце, нарочито за многе невладине организације присутне у зони операције, чија су возила и особље често били мета напада и отмица.

Пуковник прим. др Славиша Ћирић, управник Војне болнице у Нишу и старији национални представник српског санитетског тима у мировној мисији MINURCAT, у свом интервјуу часопису „Одбрана“[22] истакао је да је атмосфера у српском тиму била изванредна, да су сви радили као један тим, да су заједно организовали културно- спортске манифестације и трудили се да норвешким колегама дочарају по неку слику из Србије.

Република Србија је завршила своје учешће у мисији MINURCAT ангажовањем 14 припадника санитетског тима Министарства одбране и Војске Србије у периоду од 7. јула до 14. децембра 2010. године. Трећи санитетски тим је све своје задатке извршавао самостално, а за испољену изузетну професионалност српске санитетлије су добиле медаље УН за допринос мисији, као и плакете појединих националних контингената у знак поштовања.[23]

[21] Ђокић С., Срце Африке – у срцу, „Одбрана“, бр. 100, стр. 39.
[22] Мутавџић Р., Под заставом Србије – у Африци, „Одбрана“, бр. 103, стр. 15–17.
[23] Миладиновић З., Пун учинак, „Одбрана“, бр. 126.

Мисија УН у ДР Конго (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo – MONUSCO)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Демократска Република Конго је централноафричка држава, која се у периоду од 1971. до 1997. године звала Заир. Од краја 19. века до стицања независности 1960. године Конго је био белгијска колонија, што је знатно утицало на начин живота у већим градовима, који се битно разликује од традиционалног у руралним срединама.

После колонијалног ослобађања и стицања независности, немири изазвани међуетничким сукобима су настављени, што је довело до тога да Белгија интервенише својим оружаним снагама како би се завео ред и заштитило становништво европског порекла уз истовремени покушај поновног успостављања своје владавине. То је проузроковало још веће немире, уперене пре свега против Европљана који су напустили Конго.

Две водеће политичке партије у Конгу покушале су да формирају владу, али нису успеле у томе, чак ни уз помоћ УН, које од почетка 60-их делују на овој територији. Мобуту Сесе Секо долази на власт 1965. године уз подршку САД. Он заводи апсолутистички режим владавине, гушећи све напредне снаге и покушаје демократизације Конга. Тешка ситуација у Конгу додатно је закомпликована доласком 1,3 милиона избеглих лица из Руанде, где је беснео рат између племена Хута и Тутса. Криза у региону је продубљена и дошло је до оружаног сукоба између Руанде и Конга.

Герилски борац против режима Мобутуа, Кабила, основао је Савез демократских снага за ослобођење Конга, који је водио жестоке борбе против Мобутуове армије и Хуту избеглица из Руанде. Пред налетом Кабилиних устаника на Киншасу, главни град Конга, Мобуту је побегао у Мароко, где је крајем 1997. године умро.

Доласком на власт Кабила није оправдао очекивања побуњеничких групација и њихових лидера, тако да се унутрашња ситуација у Конгу погоршавала. Почетком 2001. године Кабила је убијен у атентату и на власт је дошао његов син Јосеф Кабила.

У почетку свог деловања УН се нису мешале у унутрашње ствари Конга, али након покушаја сецесије Катанге[24] и убиства премијера Патриса Лумумбе, снагама УН дато је овлашћење да, ради спречавања грађанског рата, могу употребити оружје без ограничења. Уједињене нације су спречиле сецесију Катанге, јер је то било у интересу великих сила, првенствено САД.

Дуги низ година УН су покушавале да на овим просторима посредују у изналажењу могућности за успостављање мира. Средином 1999. године потписан је Споразум о прекиду ватре и непријатељстава свих сукобљених страна у Конгу. Пет држава у региону[25] потписало је овај Споразум, на основу којег је формирана Заједничка војна комисија са командантом којег је поставила Организација афричког јединства.

Савет безбедности је Резолуцијом бр. 1258 од августа 1999. године одредио да 90 официра за везу УН и цивилних чиновника буде послато у главне градове држава пот-

[24] Провинција у Конгу најбогатија природним ресурсима.
[25] Конго, Ангола, Намибија, Руанда и Зимбабве.

писница споразума, у седиште Заједничке војне комисије и седишта зараћених страна у Конгу. Генерални секретар УН је препоручио проширење мандата, услед чега је Савет безбедности, Резолуцијом бр. 1291 од 30. новембра 1999. године, успоставио мисију MONUC у Конгу.[26] Мисија је састављена од војне, полицијске и цивилне компоненте и са Заједничком војном комисијом има мандат да надгледа поштовање Споразума о прекиду ватре и непријатељстава, успоставља и одржава везе са војним штабовима свих страна, разоружава, демобилише и реинтегрише борце и оружане групе у друштво, ослобађа ратне заробљенике, обезбеђује хуманитарну помоћ најосетљивијим деловима становништва и уклања мине и неексплодирана убојна средства.

Припадници оружаних снага многих држава учествују у овој мисији, укључујући и Србију. До сада је погинуло 213 лица. Мисија је и даље у току.[27]

Санитетски тим Министарства одбране и Војске Србије и Црне Горе/ Војске Србије у мисији у Конгу

На захтев Департмана за мировне мисије УН, Влада Савезне Републике Југославије се октобра 2002. године сагласила са упућивањем санитетског тима Војске Србије и Црне Горе у мисију MONUC у Конгу. Први шесточлани санитетски тим отпутовао је у Конго 7. марта 2003. године и у мисији је боравио 6 месеци. У саставу првог тима била су 2 лекара и 4 медицинска техничара са Војномедицинске академије у Београду, који су образовали два тима за медицинску евакуацију ваздушним путем (АМЕТ) са седиштем у бази Инкал у Киншаси, главном граду Конга. Други санитетски тим чинили су лекари и медицински техничари из Војне болнице у Нишу. Тренутно се у мисији налази деветнаести тим (АМЕТ-19), а од 29. јула 2010. године контингент Министарства одбране и Војске Србије увећан је за штабну групу састава један штабни официр и један штабни подофицир.[28]

Основни задатак тима за ваздушну евакуацију (АМЕТ) јесте пружање прве помоћи, евакуација повређених и оболелих из зоне борбених дејстава и њихово збрињавање у бази. По потреби, врши се евакуација припадника УН ваздушним путем из унутрашњости Конга до Киншасе. Тим врши и евакуацију пацијената до специјализоване војне болнице у Преторији у Јужној Африци. У оквиру тима налазе се две групе, у свакој од њих по један лекар и два техничара, које се смењују у приправности. Пре поласка припадници тима врше стручне припреме, зато што су у Конгу распрострањене многобројне тропске и заразне болести, као што су менингитис, туберкулоза, жута грозница, маларија и ебола. Посебно су раширене сексуално преносиве болести, од којих највише сида, због веома великог процента заражених ХИВ вирусом. У току месеца санитетски тим Министарства одбране и Војске Србије има у просеку и преко 20 интервенција од којих и до 10 ваздушним путем, често ван зоне мисије.[29]

[26] Мисија је 1. 7. 2010. год. преименована у MONUSCO.

[27] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/monuc/background.shtml 18. 2. 2013. 23:08

[28] http://www.vs.rs/index.php?content=4423c1a4-56bb-102f-8d2f-000c29270931 19. 2. 2013. 14:46

[29] Срећковић Р., Кроз двоглед војног посматрача, Хитна помоћ за ДР Конго, „Одбрана“, бр. 17, стр. 48.

Када нису у пратњи пацијената, српски лекари у Конгу ангажовани су на пружању опште медицинске неге локалном становништву и члановима мисије. Захваљујући високом угледу који српске санитетлије уживају, припадници тима за ваздушну евакуацију (АМЕТ) често су ангажовани и као медицинско обезбеђење високих државних званица и представника УН који посећују снаге УН. Чланови АМЕТ-10 су медицински обезбеђивали и пратили специјалног амбасадора УН, америчког глумца Џорџа Клуниј, док је члановима АМЕТ-14 био поверен задатак санитетског обезбеђења генералног секретара УН Бан Ки Муна и делегације УН при посети Конгу. Иако то није било у опису њиховог посла, санитетски тим Министарства одбране и Војске Србије је и овај задатак обавио високопрофесионално и крајње одговорно. Од тада се медицинско обезбеђење и евентуално збрињавање високих званичника и делегација током посета Конгу додељује искључиво српском санитетском тиму.

Усвајање одговарајућег закона и успостављање организоване формације која изводи обуку за мировне операције утицали су да чланови санитетског тима Министарства одбране и Војске Србије одлазе у мисију MONUC у Конгу са много више извесности, јер су им предочене све важне чињенице о ономе што их чека у Киншаси.

База у којој борави санитетски тим Војске Србије смештена је уз само седиште мисије УН у Киншаси. Српски тим је добро интегрисан у целини, јер је својим радом уско везан за главни штаб мисије, са чијим припадницима је успостављена одлична сарадња. Сарадња са локалним властима је изузетно добра. Једнодушна оцена званичника је да припадници српског контингента све задатке обављају благовремено и успешно, при чему се посебно истиче хуманост, пожртвовање и висок ниво професионалности. На стотине повређених транспортовано је и збринуто на време захваљујући правовременом превозу и пружању помоћи.

Упркос бројним изазовима, ниједан припадник санитетског тима Министарства одбране и Војске Србије није оболео ни погинуо. Оно што се препознаје у утисцима свих припадника српског састава који су до сада боравили у Конгу јесте ентузијазам, напоран рад, убрзана динамика, мало времена за дружење са колегама из других контингената, размена искустава и обилазак живописних крајева. Ипак, стечена су бројна пријатељства и дани проведени у Конгу остаће свима у сећању.[30]

Мисија УН у Либерији (UN Mission in Liberia – UNMIL)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Либерија је земља западне Африке, коју карактеришу значајна природна и рудна богатства. Крајем 1989. године у Либерији је почео грађански рат између владиних снага и Националног патриотског фронта Либерије. До почетка 1990. године погинуло је 150.000 људи, углавном цивила, а 850.000 лица је избегло у суседне земље.

Ради смиривања немира 1990. године се на територији Либерије распоређују мултинационалне мировне снаге Организације западноафричких држава, која је по-

[30] Милојковић Г., Група за евакуацију ваздухопловима, Одбрана, бр. 8 и Копуновић Б., Потврда високог угледа, „Одбрана“, бр. 85.

кренула иницијативу за решавање конфликта. Савет безбедности је 1990. године успоставио посматрачку мисију UNOMIL (United Nations Observer Mission in Liberia) са задатком имплементације мировног споразума. UNOMIL је прва мисија УН предузета у сарадњи са већ успостављеном мисијом од стране друге организације. Након избора у јулу 1997. године формирана је нова влада и проглашено помирење и национално јединство. Мисија UNOMIL је остварила циљ и њен мандат је окончан септембра 1997. године. Са повлачењем ове мисије осетила се потреба за продуженим присуством УН у Либерији, па је већ у новембру исте године основана канцеларија УН UNOL (UN Peace-Building Support Office in Liberia), са задатком да помогне Влади Либерије у консолидацији мира након председничких избора. Мировни напори међународне заједнице нису уродили плодом и грађански рат је настављен. Активност међународне Контакт групе (са Европском унијом и Економском заједницом западноафричких земаља као копредседавајућима групе) основане 2002. године није довела до смиривања ситуације. Након ескалације сукоба између побуњеника и владиних снага, а на иницијативу председника Тејлора, маја 2003. године генерални секретар УН је послао мултидисциплинарну мисију са задатком да процени услове за одржавање слободних и поштених избора и изнађе начин на који међународна заједница може да помогне у проналажењу трајног мировног решења. Генерални секретар УН је у јулу 2003. године именовао Жака Клајна за свог специјалног изасланика за Либерију, а 19. септембра 2003. године Савет безбедности УН донео је резолуцију бр. 1509, која се односи на формирање мултинационалних снага за подршку миру у Либерији и успостављање мисије УН у Либерији – UNMIL. Организација западноафричких држава је све надлежности предала мисији UNMIL. Мандат мисије UNMIL обухвата надгледање примирја, примену процеса разоружања, демобилизације и реинтеграције, заштиту цивила и УН особља, подршку специјализованим агенцијама у подели хуманитарне помоћи, подршку имплементацији мировног споразума, подршку у области људских права и спровођење реда и закона.

Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 1638 од 11. новембра 2005. године мандат мисије је проширен тиме што је мисија UNMIL обавезна да ухапси бившег председника Либерије, Чарлса Тејлора, у случају да уђе на територију Либерије и испоручи га Влади Сијера Леонеа.

Најбројнији део војне компоненте мисије чине припадници из Пакистана, Бангладеша, Нигерије, Етиопије, Гане и Кине. Србија учествује у војној и полицијској компоненти мисије. До сада је погинуло 172 лица. Мисија је и даље у току.[31]

Српски војни посматрачи у мисији у Либерији

На позив Департмана УН за мировне мисије од августа 2003. године, министар одбране државне заједнице Србија и Црна Гора донео је одлуку о ангажовању припадника Војске Србије и Црне Горе у мисији UNMIL. Два њена припадника упућена су у Либерију 10. децембра 2003. године у својству војних посматрача УН. Учешће

[31] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/facts.shtml 18. 02. 2013. 23:34 и Срећковић Р., Кроз двоглед војног посматрача, Либерија – нови изазов, „Одбрана“, бр. 17.

војних посматрача је од 9. марта 2004. године повећано на 3, односно 6 од 19. маја 2004. године. Планом смањења бројног стања мисије од марта 2009. године Министарство одбране и Војска Србије учествују у мисији UNMIL са четири војна посматрача. Поред припадника Министарства одбране и Војске Србије у овој мисији учествују и припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије са пет полицајаца.

Тежиште рада војних посматрача је на контроли пописа становништва, припреми избора, спречавању илегалне трговине и обављању редовних задатака патролирања.

Пре упућивања у мисију UNMIL у Либерији, припадници Министарства одбране и Војске Србије пролазе кроз припреме које обухватају лекарску контролу, проверу рада на рачунару, тест познавања енглеског језика и курс за међународне посматраче. Курс подразумева све што се односи на задатке војних посматрача, од медијације између страна у сукобу до извештавања и сакупљања података. По завршетку овог курса следе непосредне припреме у Центру за мировне операције и разговори са лекарима Војномедицинске академије о болестима распрострањеним у Либерији, што значи да српски посматрачи одлазе у Либерију потпуно припремљени за све што их тамо чека.

Иако су у Либерији присутне многобројне заразне болести, као што су жута грозница, туберкулоза, менингитис, маларија, као и сексуално преносиве болести, ниједан српски војни посматрач није оболео. Највећи непријатељ су им врло тешки климатски услови, који подразумевају високе температуре и велики проценат влажности ваздуха, што се неповољно одражава на живот и здравље људи, нарочито Европљана, који тешко подносе овакву климу.

Сарадња између војних посматрача УН је врло добра, што умногоме олакшава рад у врло сложеним условима какви владају у Либерији. Припадници Министарства одбране и Војске Србије истичу коректан, другарски однос са припадницима хрватског и босанског контингента у мисији UNMIL.[32]

Такође, један припадник Војске Србије остао је у мисији у Либерији два месеца дуже на захтев команданта мировних снага УН. Министарство одбране је то одобрило, јер су у мисији били задовољни његовим радом.[33]

Мисија УН у Обали Слоноваче (UN Operation in Cote d'Ivore – UNOCI)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Обала Слоноваче је западноафричка држава која је од краја 19. века до 1960. године била француска колонија. У време стицања независности председник државе био је Феликс Хуфе Буње, политичар који је имао велики утицај на званичну по-

[32] Николић-Ђаковић Т., Џунгла је била најгора ноћна мора, „Блиц", 6. 6. 2008. и Ђокић С., Моја Африка, „Одбрана", бр. 3.

[33] Радивојевић Ј., Србија у мировној мисији у Чаду, „Евроатлантска ревија", бр. 11.

литику тадашње француске владе и председника Митерана. Све до 1990. године рад свим политичким партијама, осим Буњеовој Демократској странци Обале Слоноваче, био је забрањен. На првим општим вишестраначким изборима у Обали Слоноваче победила је Буњеова политичка партија, а он је изабран за председника. Буње је умро 1993. године, а дужност председника државе је, према Уставу, обављао председник скупштине, Хенри Конан Беди. На изборима 1995. године, које је опозиција бојкотовала, Беди је победио са великом већином. Његова владавина је обележена сталним кршењем људских и грађанских права и великим притиском на припаднике опозиције. Незадовољство народа је расло, поготово у неразвијеним северним деловима земље.

У децембру 1999. године извршен је војни удар под вођством генерала Гуија. Председник Беди се склонио у француску амбасаду, да би убрзо потом побегао из земље. Иако је обећавао коренite реформе након војног удара, Генерал Гуи је завео војну диктатуру у земљи. Разлике и поделе између севера и југа су се временом све више истицале, пре свега на националној основи.

Избори су одржани у октобру 2000. године. Гуи је прекинуо бројање гласова и прогласио се председником, што је изазвало буру незадовољства у народу. Војска је остала неутрална, па је Гуи, лишен њене подршке, убрзо побегао из земље. За председника Обале Слоноваче је, након пребројавања гласова, проглашен Лаурент Гбагбо. Избори за Скупштину, који су убрзо одржани, бојкотовани су у 29 од укупно 32 округа на северу, а криза између севера и југа додатно је продубљена.

Председник Гбагбо је по својим убеђењима социјалиста и велики противник глобализације, тако да је у својим политичким иступима често позивао на ксенофобију, која је све више постајала обележје унутрашњих прилика у Обали Слоноваче. Стање грађанских права и слобода је и даље било веома лоше, а појединачни инциденти у којима су цивили били хапшени, мучени или убијани све чешће су се дешавали.

Након неуспелог покушаја државног удара, који је у септембру 2002. године организовао генерал Гуи, ситуација у земљи је постала врло нестабилна. Дошло је до велике побуне на северу земље, а на стотине побуњеника је убијено у борбама са владиним трупама. Генерал Гуи је убијен у првим данима побуне. У децембру 2002. године потписано је примирје, а Француска је упутила своје снаге са задатком да спрече даљу ескалацију сукоба и да заштите животе француских држављана у Обали Слоноваче. У централном делу земље успостављена је тампон зона са циљем да се физички раздвоје побуњеничке и владине снаге.

Након више неуспелих покушаја да се дође до стабилног мира, у француском граду Лима – Маркуа у јануару 2003. године постигнут је споразум о прекиду свих непријатељстава у земљи. Основана је влада националног опоравка, на челу са Сејдом Диаром, која је на себе преузела део председничких овлашћења. Сукоби око тампон зоне су настављени, праћени великим масакрима које су у више наврата владине снаге спроводиле над локалним становништвом.

Мисија УН у Обали Слоноваче MINUCI успостављена је Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 1479 од 13. маја 2003. године, са задатком да обезбеди поштовање споразума о прекиду непријатељстава између сукобљених снага, као и да успостави координацију са француским снагама које су се налазиле у зони поверења од 2002. године. Поменутом Резолуцијом било је предвиђено да мандат мисије траје годину дана.

По истеку мандата мисије MINUCI Савет безбедности УН донео је нову Резолуцију бр. 1528 од 27. фебруара 2004. године, којом се оснива нова мисија УН у Обали Слоноваче под називом UNOCI. Резолуцијом бр. 1880 од 30. јула 2009. године мандат мисије продужен је до 31. јануара 2010. године. Циљ мисије UNOCI био је надгледање прекида непријатељстава и кретања наоружаних група, разоружање, демобилизација, реинтеграција, повратак избеглих и расељених лица, разоружање и расформирање милиција, идентификација и регистрација гласача, реформа сектора безбедности, надгледање спровођења ембарга на увоз наоружања, обезбеђење хуманитарне помоћи, подршка успостављању државних органа власти и подршка организацији избора.

Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 2062 од 26. јула 2012. године мандат мисије је продужен до 31. јула 2013. године.

Мисија обухвата војну, полицијску и цивилну компоненту. Тренутно најбројнији део војне компоненте чине припадници из Бангладеша, Пакистана, Јордана и Марока. Србија учествује у војној компоненти ове мисије. До сада је погинуло 106 лица.[34]

Српски војни посматрачи у мисији у Обали Слоноваче

Након позива Департмана УН за мировне операције, Државна заједница Србија и Црна Гора је 1. маја 2004. године започела своје учешће у мисији УН у Обали Слоноваче слањем прве групе од три војна посматрача. Припадници Министарства одбране и Војске Србије су у мисији UNOCI ангажовани на задацима контроле зоне поверења и имплементације постигнутог споразума, спровођења процеса разоружања и репатријације избеглица, заштити особља УН, институција и цивила, подршци хуманитарним акцијама и области људских права, координацији активности са посматрачима у суседним земљама у вези са кријумчарењем оружја, обезбеђењу спровођења закона и владавине права, као и пописа становништва. Поред тога, један од задатака официра Војске Србије под заставом УН је и учешће у хеликоптерским ваздушним патролама.[35]

За време немира у Обали Слоноваче током 2006. године војни посматрач из Србије, мајор Дејан Манојловић, остао је у Обали Слоноваче пошто је стављен на листу особља неопходног за функционисање штаба мисије. Други српски официр, капетан Бранко Марић, евакуисан је 28. јануара 2006. године у Банџул, Гамбија, у складу са планом евакуације мисије, док је мајор Драган Николић, који се у моменту избијања сукоба налазио у Србији, на основу упутства из штаба мисије ту и остао до смиривања ситуације.[36]

Припадници Војске Србије – Ненад Зонић, Владимир Костур и Александар Живковић, учесници мисије UNOCI, сматрају да стручне припреме које су претходиле одласку у Обалу Слоноваче представљају одличан основ за рад у мисији.[37] Они оцењују

[34] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unoci/facts.shtml 19. 2. 2013. 16:24 и Срећковић Р., Кроз двоглед војног посматрача, Позив са Обале Слоноваче, „Одбрана", бр. 17.

[35] Апостоловски А., Ватрено крштење српских мировњака, „Политика", 19. 5.2011.

[36] Срећковић Р., Кроз двоглед војног посматрача, Позив са Обале Слоноваче, „Одбрана", бр. 17.

[37] Савић С., Између севера и југа, „Одбрана", бр. 40.

курс за мировне посматраче и обуку за управљање теренским моторним возилима као врло корисне за обављање редовних дужности, пошто се дешавало да у мисији дневно возе и по хиљаду километара. Сва тројица официра су током боравка у Обали Слоноваче радили у њеном северном и јужном делу, где су, осим контроле спровођења ембарга на оружје, контролисали нелегалну продају дијаманата и племенитих метала. Завршили су обуку у спровођењу инспекције наоружања и опреме, а капетан Александар Живковић завршио је курс за заштиту дечјих права.

Многи припадници Војске Србије ангажовани у овој мисији одликовани су медаљама УН за квалитетан рад и изузетан допринос мисији.

Безбедносни ризици са којима се посматрачи УН сусрећу у Обали Слоноваче, укључујући и чланове српског посматрачког тима, јесу честе оружане пљачке и убиства, блокаде на путевима, недовољна безбедност стамбених објеката, учестале демонстрације против снага УН и висок ризик у саобраћају. Поред тога, у Обали Слоноваче присутна су обољења типична за подручје западне Африке, као што су маларија, менингитис, стомачна обољења, жута и денги грозница и сида.

Упркос бројним изазовима, сви припадници српског посматрачког тима су сагласни да им је одвојеност од породице најтеже пала.

Мисија УН у Републици Кипар (UN Peacekeeping Force in Cyprus – **UNFICYP**)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Република Кипар стекла је независност 16. августа 1960. године, а месец дана касније постала је чланица УН. Устав, који је ступио на снагу на дан проглашења независности, имао је за примарни циљ да усагласи интересе заједница кипарских Грка и Турака. Кипар, Грчка, Турска и Уједињено Краљевство потписали су уговор којим се гарантује примена основних одредаба Устава и територијални интегритет и суверенитет Кипра. Међутим, примена одредаба Устава је од самог почетка наишла на многе потешкоће и довела до серије уставних криза. Нагомилане тензије између две заједнице довеле су до избијања насиља на острву 21. децембра 1963. године. Савет безбедности УН одржао је седницу, 27. децембра 1963. године, како би размотрио жалбу Кипра због мешања Турске у унутрашње ствари Кипра и вршења агресије. С друге стране, Турска је тврдила да су лидери кипарских Грка дуже од две године покушавали да негирају права кипарских Турака и одбацила све оптужбе за агресију.

Будући да су сви покушаји да се обнови мир на острву пропали, представници Уједињеног Краљевства и Кипра су, 15. фебруара 1964. године, затражили хитну реакцију Савета безбедности УН, који је 4. марта 1964. једногласно усвојио Резолуцију бр. 186. Овом резолуцијом успостављена је мировна мисија УН на Кипру UNFICYP, која је започела оперативни рад 27. марта 1964. године.

Мандат мисије UNFICYP је иницијално дефинисан у виду очувања међународног мира и безбедности, превенцији поновног избијања насиља и давања доприноса успостављању реда и закона. Савет безбедности УН је периодично проширивао

мандат мисије. Наиме, 15. јула 1974. године дошло је до војног сукоба кипарских Грка и Турака, који су успоставили контролу над северним делом острва. Савет безбедности УН позвао је на примирје и преговоре између Грчке, Турске и Уједињеног Краљевства. Примирје је ступило на снагу 16. августа 1974. године, а Савет безбедности усвојио је низ резолуција које су се тицале функционисања мисије UNFICYP и захтевале од мировних снага да надзиру успостављено примирје. Такође, мировне снаге имале су задатак да надгледају ангажовање Националне гарде Кипра и снага Турске и кипарских Турака. Успостављене су линије примирја и тампон зона између подручја која контролишу супротстављене снаге. Строго поштовање прекида ватре у тампон зони постао је најважнији елемент у превенцији поновног избијања насиља. Мисија UNFICYP задржала је функцију надгледања и патролирања, али услед недостатка формалног споразума о прекиду ватре мисија се суочава са стотинама инцидената годишње, од којих се најозбиљнији догађају у областима где су линије раздвајања у непосредној близини, нарочито у Никозији и предграђима. Мировне снаге UNFICYP наставиле су истрагу у свим случајевима насиља и кршења прекида ватре, а реакције зависе од природе инцидената и варирају од ангажовања снага до усмених и писаних протеста због кршења примирја. Поред тога, снаге UNFICYP имају задатак да обезбеђују тампон зону од упада неовлашћених лица или цивилних активности и да врше разминирање минских поља. Ситуација у тампон зони је мирна, а ниво војних активности се постепено смањује.

Поред војне компоненте, мисија UNFICYP има значајну полицијску компоненту и реализује низ хуманитарних активности. Србија учествује и у војној и у полицијској компоненти мисије. Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 2089 од 24. јануара 2013. године мандат мисије је продужен до 31. јула 2013. године. До сада је погинуло 181 лице.[38]

Припадници Министарства одбране и Војске Србије у мисији у Републици Кипар

Учешће у мисији UNFICYP Војска Србије започела је 21. октобра 2010. године са 7 својих припадника у саставу мађарског дела словачко-мађарског контингента. Један део српских мировњака обављао је штабне дужности у центру мисије, док су остали свакодневно патролирали моторним возилима и периодично осматрали из хеликоптера ради извештавања о ситуацији дуж зоне раздвајања. Учесници прве ротације задовољни су спроведеним припремама за учешће у мисији и условима смештаја, живота и рада на Кипру. Безбедносни ризици са којима се српски мировњаци суочавају у зони раздвајања кипарских Грка и Турака су повремене демонстрације локалног становништва, нелегални преласци и спорадичне крађе из напуштених објеката. Међутим, сви проблеми се успешно решавају, при чему је развијена врло добра сарадња са колегама из других националних контингената, нарочито словачког и мађарског. Оно што је специфично јесте да је мисија UNFICYP прва мисија после дужег времена у коју је Војска Србије отишла својим авионом и кори-

[38] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unficyp/background.shtml 19. 2. 2013. 18:04

стила сопствену опрему и лако наоружање. Поред тога, Војска Србије је по први пут послала у мировну мисију једног професионалног војника.[39]

Од септембра 2011. године Војска Србије учествује у мисији UNFICYP са пешадијским водом састава 36–37 лица. У првој ротацији пешадијског вода учествовала су два официра, 12 подофицира и 22 професионална војника, који су припадници 21. пешадијског батаљона Друге бригаде Копнене војске. По непосредном доласку на Кипар, припадници Војске Србије преузели су базу од словачког контингента и дали јој ново име – „Стефан Немања".[40] Старешине и војници пешадијског вода на Кипру били су подељени у три групе – прва група се налазила у патролној бази 126 „Стефан Немања", друга група у селу Пила на грчкој страни острва, а трећа група у кампу Сектора 4 у Фамагусти, на турској страни острва. Припадници Војске Србије ангажовани су на задацима надгледања линије раздвајања, спречавања обнове непријатељстава између страна у спору, пружања подршке у спровођењу хуманитарних операција и успостављању владавине права. Припадници пешадијског вода смењују се на сваких 6 месеци, а за професионалан однос и допринос операцији очувања мира припадници Војске Србије неретко су награђивани медаљама УН.

Мисија УН у Либану (UN Interim Force in Lebanon – UNIFIL)

Генеза сукоба и улога УН у решавању сукоба

Раних 70-их година 20. века нарасле су тензије дуж израелско-либанске границе. Наиме, палестинске операције против Израела и израелски напади на базе Пакистана у Либану интензивирани су. Палестинска ослободилачка организација преузела је одговорност за напад на Израел 11. марта 1978. године и многе погинуле и повређене Израелце. Као одговор на напад, израелске снаге су окупирале Либан у ноћи између 14. и 15. марта 1978. године и за неколико дана заузеле читав јужни део земље.

Влада Либана је 15. марта 1978. године упутила снажан протест Савету безбедности УН због израелске агресије, тврдећи да нема никакве везе са Палестинском ослободилачком организацијом. Савет безбедности УН је 19. марта 1978. године усвојио Резолуције бр. 425 и 426, којима се Израел позива да одмах обустави сва оружана дејства и повуче своје снаге са читаве територије Либана. Истовремено је донета одлука о успостављању мисије УН у Либану UNIFIL која је имала три циља: верификацију повлачења израелских снага, обнову међународног мира и безбедности и пружање помоћи Влади Либана у ефективном преузимању потпуне власти над њеном територијом. Прве снаге UNIFIL стигле су у Либан 23. марта 1978. године, након чега је дошло до привременог смиривања тензија.

У јуну 1982. године, након интензивне размене ватре у јужном Либану и дуж израелско-либанске границе, Израел је поново окупирао Либан, стигавши чак до Бејрута. Три године су снаге UNIFIL имале улогу да пруже заштиту и хуманитарну помоћ ло-

[39] Миљић Б., Допринос миру на подељеном острву, „Одбрана", бр. 134.

[40] Миладиновић З., Партнери у мисији мира, „Одбрана", бр. 145.

калном становништу, да би 1985. године Израел делимично повукао своје снаге, задржавши контролу над јужним Либаном. Наредних година генерални секретар УН је наставио да убеђује Израел да напусти окупирану зону, а Савет безбедности УН инсистирао је на територијалном интегритету, суверенитету и независности Либана. Уједињене нације су 17. априла 2000. године примиле формално обавештење од Владе Израела да ће повући своје снаге из Либана до јула 2000. године, што је и учињено. Након повлачења Израела, ситуација у зони UNIFIL операције била је релативно мирна, али је генерални секретар УН упозорио у свом извештају да и даље постоји опасност од озбиљних инцидената у израелско-либанском сектору.

Ситуација је била релативно мирна до 12. јула 2006. године, када су припадници Хезболаха испалили неколико пројектила са територије Либана дуж тзв. „Плаве линије“[41] на положаје израелских снага, да би је затим прешли, упали у Израел, напали израелску патролу, заробили два, убили три и ранили два израелска војника. Израел је одговорио нападима на положаје Хезболаха са копна, из ваздуха и са мора, али и на многе путеве и мостове у јужном Либану у зони и изван зоне одговорности UNIFIL снага. У жестоким сукобима у току јула и августа 2006. године погинуло је пет припадника УН особља и повређено 16.

Након интензивних преговора, Савет безбедности УН је, 11. августа 2006. године, усвојио Резолуцију бр. 1701, којом се Хезболах позива да одмах обустави сва оружана дејства, а Израел да се суздржи од свих офанзивних војних напада у Либану. Том резолуцијом Савет безбедности УН је значајно повећао број припадника UNIFIL снага са 2.000 на 15.000 и проширио првобитни мандат мисије. По први пут Савет безбедности УН донео је одлуку да ангажује и морнаричке снаге као део мисије.

Данас у мисији УН у Либану учествује око 12.000 припадника оружаних снага из 38 земаља, укључујући и Србију. Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 2064 од 30. августа 2012. године мандат мисије је продужен до 31. августа 2013. године. До сада је погинуло 296 лица.[42]

Припадници Министарства одбране и Војске Србије у мисији у Либану

Војска Србије започела је учешће у мисији UNIFIL у Либану 20. децембра 2010. године, у оквиру шпанског контингента, са три штабна официра и два официра за цивилно-војну сарадњу који се ангажују са мандатом у трајању од 6 месеци. Ангажовање српских снага у оквиру шпанског контингента у мисији UNIFIL регулисано је Техничким споразумом, који су потписала министарства одбране Краљевине Шпаније и Републике Србије. Припреме српског тима за ову мисију реализују се у неколико фаза, од селекције до припрема у Центру за мировне операције и Центру за обуку логистике у Краљеву. Српски штабни официри распоређени су у сектору Исток, где се заједно са шпанским колегама ангажују на обезбеђењу мира и пружању помоћи либанској војсци у успостављању контроле над читавом територијом Либана. Такође, припадници Војске

[41] Линија раздвајања снага Израела и Либана.

[42] http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unifil/background.shtml 20. 2. 2013. 14:43

Србије пружају значајну логистичку подршку свим јединицама источног сектора, а укључени су и у активности обуке и праћења логистичких пројеката и пројеката заштите животне средине у том сектору. Захваљујући својој стручности у области цивилно-војних односа, српски официри су развили добре односе са локалним властима и верским вођама кроз свакодневне контакте, састанке и заједничко деловање. Поред припадника Војске Србије у цивилном особљу у мисији присутно је и 14 лица из Србије, која су ангажована у области људских ресурса, инжињеринга и набавке. Безбедносна ситуација у Либану је стабилна, али осетљива уз повремено подизање тензија.[43]

Од 25. новембра 2012. године, поред 6 штабних официра, у мисији UNIFIL ангажовано је пет припадника Националног елемента за подршку и 36 припадника пешадијског вода. Пешадијски вод је после двомесечне обуке у Шпанији авионом превезен у Либан, а возила Војске Србије су транспортована возом у Црну Гору, а затим бродом из луке Бар у Бејрут и даље у зону одговорности мисије UNIFIL на југу Либана. Овај потез сматра се највећом логистичком операцијом Војске Србије од ратних збивања на просторима бивше Југославије.[44]

Закључак

После блиставог периода учешћа у мировним операцијама, наступила је деценија дисконтинуитета не само учешћа у мировним операцијама УН, већ потпуне искључености из међународних токова. Простор бивше Југославије постао је поприште крвавих грађанских ратова и место где су међународне снаге испробавале и усавршавале процедуре и инструменте свог међународног ангажовања. Југославија, чије су хиљаде војника раније доприносиле одржању међународног мира и безбедности, претворила се у неки нови Синај, који је вапио за међународном интервенцијом.

Други период започиње повратком Југославије у чланство Организације УН и настојањем да активно извршава своје обавезе очувања мира у кризним подручјима света. Зато је Југославија 2002. године обновила своје учешће у мировним мисијама УН. Прво ангажовање припадника Министарства одбране и Војске Југославије у мировним операцијама УН, после поновног пријема у Организацију УН, било је у мисији УН у Источном Тимору (UNMISET) са укупно пет лица, а затим у Бурундију са три лица.

Почетак поновног ангажовања у мировним операцијама пратили су бројни проблеми у припреми, опремању и статусу учесника мисија због непостојања одговарајуће нормативно-правне регулативе. Формирањем Центра за мировне операције, са задатком припреме учесника мисија, усвајања стандарда УН за обуку, извођења курсева за припаднике Војске Србије и доношење одговарајуће законске регулативе о учешћу у мировним операцијама, учињен је велики напредак у овој области. Кључна година за Војску Србије и развој делатности партиципирања у мултинационалним операцијама јесте управо 2009. година, када је усвојен пакет закона из области одбране, безбедности и међународне сарадње. Поред усвајања Стратегије одбране Републике Србије и Стратегије националне безбедности Републике Ср-

[43] Мутавџић Р., Све похвале за српске мировњаке, „Одбрана", бр. 137.

[44] Галовић М., Највећа логистичка операција Војске Србије, „Политика", 29. 11. 2012.

бије, као и измена и допуна Закона о одбрани и Закона о Војсци Србије, донет је Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. Овај Закон представља велики искорак у односу на претходни из 2004. године зато што прецизно дефинише врсте мултинационалних операција у којима Србија може да учествује. Осим тога, врло важна одлика овог Закона јесте промена надлежности и упрошћавање поступка за доношење одлуке о учешћу у мултинационалним операцијама.

Укупно 109 припадника Министарства одбране и Војске Србије тренутно је ангажовано у 6 мултинационалних операција УН у ДР Конго, Либерији, Обали Слоноваче, Кипру, Либану и на Блиском истоку. Поред тога, један припадник Министарства одбране тренутно је ангажован у војној мисији Европске уније EUTM Somalia у Уганди.

Учешће припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама УН има велики значај, како за саму војску, тако и за државу Србију. Упркос чињеници да учешће у мултинационалним операцијама несумњиво представља велики изазов за војску и државу, већина земаља, које много активније учествују у овим операцијама од Србије, сматра да је то инструмент који највише доприноси остваривању националних интереса сваке земље. Стога ову делатност никако не треба занемарити и оставити за нека боља будућа времена, већ је интензивно развијати.

Стратегија одбране исказује опредељеност Републике Србије да изграђује и јача сопствене капацитете и способности за одбрану, као и да кроз интеграцију у европске и друге међународне безбедносне и одбрамбене структуре заједнички делује са другим државама и доприноси јачању националне, регионалне и глобалне безбедности. Пошто је примарни циљ политике одбране Републике Србије мир и повољно безбедносно окружење, учешће у мултинационалним операцијама сматра се једним од тежишних задатака. Дефинисање учешћа у изградњи и очувању мира у региону и свету, као друга мисија Војске Србије, која се реализује учешћем у међународној војној сарадњи, мултинационалним операцијама и систему колективне безбедности, значи да је Војсци Србије додељена нова улога, односно смисао постојања, у ситуацији када јој прети све мања реална опасност од агресије, уважавајући чињеницу да све земље региона начелно теже истим цивилизацијским вредностима. Најснажнија потврда реформских процеса у сектору одбране огледа се управо у образовању и ангажовању оружаних снага Србије у мултинационалним операцијама у свету. Ангажовање припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама захтева развој и опремање оружаних снага у складу са савременим безбедносним изазовима. Присуство Војске Србије у међународном безбедносном окружењу доприноси јачању њеног угледа, услед чега се операције подршке миру сврставају у приоритет Војске у наредном периоду.

Савремен, реформисан систем одбране представља значајан инструмент спољне политике Србије, зато што учешћем у процесу доношења одлука о важним безбедносним питањима Србија не само да подиже свој углед на међународној сцени, већ себи обезбеђује мекши став међународне заједнице када је реч о унутрашњим питањима. Учешће у мировним операцијама је драгоцено средство за постизање стратешких спољнополитичких циљева Србије. Развојем способности Војске и њеним учешћем у управљању кризама ван земље, Србија од корисника безбедносних услуга међународне заједнице (*security consumers*) прелази у круг земаља које извозе безбедност и ста-

билност у региону и свету (*security providers*). Преласком у групу држава које извозе безбедност, не само да стичете кредибилитет и престиж као држава, већ постајете и партнер, што је од непроцењивог значаја. Развијање партнерских односа са међународним организацијама и утицајним државама које учествују у овој делатности јесте императив за Србију. Њено укључивање у колективне системе безбедности гарантује стабилност и развој на принципима на којима се развијају државе чланице Европске уније. Будући да је најважнији спољнополитички циљ Србије чланство у Европској унији, веће и савршеније учешће Војске Србије у мултинационалним операцијама УН и Европске уније може послужити као драгоцено интеграционо средство на путу ка испуњавању критеријума за пријем у ову међународну организацију.

Када је реч о учешћу Војске Србије у мултинационалним операцијама, изграђена је солидна основа за даљи развој капацитета. Успостављен је правни оквир, унапређене су могућности и ресурси Центра за мировне операције, процедуре, упутства и обучен је оптималан број лица. Главни критеријум који ће утицати на доношење одлука о врсти и обиму учешћа Војске Србије у мултинационалним операцијама у наредном периоду јесте изражена политичка воља у земљи. Постизањем консензуса главних политичких партија у земљи по овом питању створиће се предуслови за повољније решавање других ограничавајућих фактора за учешће у мултинационалним операцијама, као што су измена и допуна нормативно-правне регулативе, обезбеђење финансијске подршке за учешће у мултинационалним операцијама, доношење правовремених одлука о ангажовању у мисијама и развијање способности Војске Србије да унапређује своје капацитете за учешће у мултинационалним операцијама.

Активно учешће Војске Србије у мировним операцијама је обавеза и неминовност коју намећу савремени међународни, пре свега безбедносни односи, и која произилази из чланства Србије у УН и другим међународним и регионалним организацијама и иницијативама. Осим тога, ангажовање припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама и међународним безбедносним снагама важан је елемент спољне политике Републике Србије, који увелико доприноси да се она у односима са државама чланицама НАТО-а и Партнерства за мир третира као равноправан партнер у очувању мира и стабилности у свету, што се на међународном нивоу изразито цени и од чега Србија може имати конкретне користи.

Имајући у виду негативно искуство из 90-их година прошлог века, врло је важно да је Србија изашла из ере изолационизма, извукла поуке и кренула напред у корак са светом. Прелажење из круга земаља принуђених да користе безбедносне услуге међународне заједнице у круг земаља које пружају добре услуге вредно је поштовања.

Околности су се промениле и у 21. веку мисија одбране матичне територије губи на значају, а мултинационалне операције за армије појединих земаља постају прва мисија. Кључна реч је интеграција у сваком смислу, па и безбедносном.

Учешће Војске Србије у мултинационалним операцијама има сврху и перспективу. Сваки припадник Министарства одбране и Војске Србије који је тренутно ангажован у некој мировној операцији УН доноси више користи својој држави од било каквих политичких изјава и декларативних опредељења. Зато је потребно што пре схватити да период у којем живимо захтева наше потпуно укључивање у европске и светске интеграционе процесе, а да је учешће у мултинационалним операцијама важна и незаобилазна карика у том процесу.

Литература

1. Повеља Уједињених нација, Сан Франциско, 26. 6.1945.
2. Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна Гора, Београд, 6. 12. 2002.
3. Стратегија одбране Државне заједнице Србија и Црна Гора, Београд, 18. 11. 2004.
4. Закон о учешћу професионалних припадника ВСЦГ, особља цивилне заштите и запослених у органима управе Савета министара у мировним операцијама и другим активностима у иностранству, Београд, 22. 12. 2004.
5. Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, Београд, 26. 10. 2009.
6. Извештај о учешћу професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама УН, Центар за мировне операције, Здружена оперативна команда, Генералштаб Војске Србије
7. Ћорнаков, П.: Искушења колективне безбедности, *Одбрана*, бр. 17.
8. Срећковић, Р.: Кроз двоглед војног посматрача, *Одбрана*, бр. 17.
9. Лазаревић, И.: Искуства из посматрачке мисије УН УНМИСЕТ у Источном Тимору, *Билтен рода АБХО*, бр. 15
10. Станојевић, Д.:, Допринос очувању мира, *Одбрана*, бр. 31
11. Баточанин, С.: Хуманитарна драма у Чаду, *Евроатлантска ревија*, бр. 11
12. Ђокић, С.: Моја Африка, *Одбрана*, бр. 3
13. Ђокић, С.: Срце Африке – у срцу, *Одбрана*, бр. 100
14. Мутавџић, Р.: Помоћ срцу Африке, *Одбрана*, бр. 93
15. Мутавџић, Р., Под заставом Србије – у Африци, *Одбрана*, бр. 103
16. Мутавџић, Р.: Све похвале за српске мировњаке, *Одбрана*, бр. 137
17. Миладиновић, З.: Пун учинак, *Одбрана*, бр. 126
18. Миладиновић, З.: Партнери у мисији мира, *Одбрана*, бр. 145
19. Милојковић, Г.: Група за евакуацију ваздухопловима, *Одбрана*, бр. 8
20. Копуновић, Б.: Потврда високог угледа, *Одбрана*, бр. 85
21. Николић-Ђаковић, Т.: Џунгла је била најгора ноћна мора, *Блиц*, 6. 6. 2008.
22. Радивојевић, Ј.: Србија у мировној мисији у Чаду, *Евроатлантска ревија*, бр. 11
23. Савић, С.: Између севера и југа, *Одбрана*, бр. 40
24. Апостоловски, А.: Ватрено крштење српских мировњака, *Политика*, 19. 5. 2011.
25. Миљић, Б.: Допринос миру на подељеном острву, *Одбрана*, бр. 134
26. Галовић, М.: Највећа логистичка операција Војске Србије, *Политика*, 29. 11. 2012.
27. www.vs.rs
28. www.mod.gov.rs
29. www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/background.html
30. www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/onub/background.html
31. www.un.org/en/peacekeeping/missions/minurcat/facts.shtml
32. www.un.org/en/peacekeeping/missions/monuc/background.shtml
33. www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmil/facts.shtml
34. www.un.org/en/peacekeeping/missions/unoci/facts.shtml
35. www.un.org/en/peacekeeping/missions/unficyp/background.shtml
36. www.un.org/en/peacekeeping/missions/unifil/background.shtml

УДК: 341.456:351.86

МЕЂУНАРОДНА ОБАВЕШТАЈНА САРАДЊА

Раша Р. Лазовић*
Министарство одбране Републике Србије

Међународна обавештајна сарадња постала је општеприхваћена пракса у обавештајној делатности крајем двадесетог века. Томе су допринели развој комуникација, прерасподела политичке моћи у свету и комплексно глобално безбедносно окружење. У условима диверзификације објеката обавештајног интересовања и промене природе и начина испољавања безбедносних претњи, обавештајне службе користе међународну обавештајну сарадњу као начин за увећање сопствених прикупљачких капацитета. Поред несумњивих обавештајних и политичких користи које доноси међународна обавештајна сарадња, овај вид сарадње носи са собом одређене безбедносне ризике. Поред осталог, обавештајна сарадња може се користити и за избегавање надзора рада обавештајних служби и извршење посредног утицаја на партнерску страну. Да би се у потпуности искористиле предности међународне обавештајне сарадње неопходно је јасно дефинисати циљеве националне обавештајне политике и успоставити прецизне механизме који обезбеђују надзор активности служби на овом плану.

Кључне речи: *обавештајна делатност, информација, обавештајна информација, обавештајни циклус, обавештајна служба, размена обавештајних података, обавештајна сарадња*

Теоријско одређење обавештајне делатности

Иако се за обавештајну делатност тврди да је други најстарији занат на свету, мало пажње је посвећено њеном теоријском одређењу. Историчар Валтер Лакер (*Walter Laqueur*) наглашава да су сви досадашњи покушаји дефинисања обавештајне делатности били безуспешни.[1] Међутим, без прецизне дефиниције обавештајне делатности није могуће спровести даља теоријска истраживања у овој области.

У домаћој литератури се под појмом *обавештајна делатност* подразумева скуп мера, активности и процедура које се предузимају од највиших до најнижих државних инстанци и специјализованих делова државног система ради обезбеђења

* У чланку су изнети лични ставови пуковника др Раше Р. Лазовића, који ни на који начин не представљају званичне ставове Министарства одбране или другог државног органа Републике Србије.

[1] Warner Michael, Wanted: A Definition of „Intelligence"– Understanding Our Craft, *Studies of Intelligence*, vol 46, no 3, 2002, p. 15.

правовремене информације или сазнања о појавама од општег и посебног интереса, ради адекватне обавештајне подршке политичком и војном руководству. У Војном лексикону обавештајна делатност представља: *„активност обавештајних и војнообавештајних служби, институција и органа за потребе државног, политичког или војног руководства. Обухвата планирање, прикупљање, проверавање, анализу, селекцију и достављање обрађених података на коришћење. Представља непрекидан процес којим се руководству обезбеђују подаци о другим државама, њиховим оружаним снагама и другим чињеницама значајним за вођење текуће и дугорочне политике и припрему и вођење рата".*[2]

У англосаксонској обавештајној теорији обавештајна делатност се означава термином *intelligence.*[3] При томе, треба имати у виду да је овај термин вишезначан и истовремено се користи да означи процес, завршни производ (знање и предзнање) и организацију.

Тако, на пример, Централна обавештајна агенција Сједињених Америчких Држава наводи да појам *intelligence* у свом најједноставнијем облику представља знање и предзнање о свету око нас – неопходно влади САД за доношење одлука и предузимање активности.[4]

Знање и информације саме по себи, међутим, не чине обавештајну делатност. Начин на који се знање и информације користе, сврха и модалитет њиховог прикупљања, као и њихов крајњи корисник дају им посебан квалитет. Зато се у европским земљама, за разлику од САД, потенцира веза обавештајних служби и држава које су њихови оснивачи и крајњи корисници обавештајних информација. Бјерн Милер Вил (*Björn Müller-Wille*) обавештајну делатност дефинише на следећи начин:„*У контексту безбедности, обавештајна делатност помаже у идентификацији претњи и омогућује нам да постанемо свесни неопходности деловања. Поред тога, ова делатност подржава процес планирања и извршавања операција на терену или политичких акција".*[5]

У Француској се обавештајна делатност посматра као скуп активности чији је циљ да највишим државним властима, дипломатији, оружаним снагама и снагама унутрашње безбедности остваре аутономну могућност разумевања и предвиђања развоја у стратегијском окружењу, што је основа за доношење одлука и акцију.[6]

Шведски теоретичар Бјерн Фегерстен (*Björn Fägersten*) под обавештајном делатношћу подразумева усмеравање, прикупљање, анализу и обраду јавно доступних и тајних информација ради смањења неизвесности код доносиоца одлука при одлучивању о безбедносним питањима.[7]

---

[2] Група аутора, *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 336.

[3] *Dictionary of Contemporary English*, Longman, доступан на: http://www.longman. com/webdictionary (09. 11. 2009).

[4] *A Consumer's Guide to Intelligence*, Central Intelligence Agency, Office of Public Affairs, Washington DC Central Intelligence Agency 1999, p. VII.

[5] Müller-Wille Björn, *For our Eyes only – Shaping an Intelligence Community within the EU*, Occasional Paper no 50, Institute for Security Studies Paris, 2004, p. 7.

[6] *Défense et Sécurité nationale Le Livre Blanc*, Odile Jacob/La documentation français, Paris, juin 2008, p. 133.

[7] Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers No 6, Swedish Institute of International Affairs, p. 13.

Можда најједноставнију дефиницију обавештајне делатности дао је Мајкл Ворнер (Michael Warner):„Обавештајна делатност је тајна државна активност усмерена ка разумевању и утицању на стране ентитете“.[8]

Своју дефиницију Ворнер базира на пет кључних елемената: 1) обавештајна делатност користи тајне изворе и начине прикупљања података; 2) реализују је државни службеници за потребе државног руководства; 3) усмерена је на стране субјекте; 4) омогућава доносиоцима одлука разумевање и 5) утицај на стране ентитете на такав начин да се не могу директно повезати са матичном државом.

Поред научних, у пракси се често користе такозвана административна одређења обавештајне делатности. Производ су националних или међународних организација и обезбеђују њихово ефикасно функционисање. Тако се у НАТО под појмом *intelligence* подразумева:„***производ*** *који је резултат обраде информација о страним земљама, непријатељским или потенцијално непријатељским снагама или елементима, као и зонама актуелних или потенцијалних операција. Термин се употребљава и да означи* ***процес*** *чији је резултат овај производ, као и* ***организације*** *које се баве овим делатностима“.*[9]

Као производ, *intelligence* се налази у директној функцији доношења одлука. Значај обавештајних информација при одлучивању често је пресудан, јер правовремено поседовање релевантних информација повећава вероватноћу доношења исправних одлука. Чак и слабија одлука може се у току реализације поправити уколико се нове информације правилно уграде у процес одлучивања. У вези с тим, проблеми при доношењу одлука састоје се у утврђивању 1) које информације треба прикупити и у којој форми, 2) где и колико дуго их чувати, 3) када и од кога их треба тражити, 4) како их треба процењивати и 5) када их треба повући или допунити.

Као процес, појам *intelligence* обухвата: (1) прикупљање обавештајних података из јавних и тајних извора о актуелним и потенцијалним противницима, њихову обраду и достављање завршних обавештајних производа корисницима ради разумевања намера и способности потенцијалних и стварних супарника; (2) примену тајних активности ради утицаја на циљне ентитете и (3) заштиту од обавештајне активности страних држава и недржавних субјеката који угрожавају безбедност државе.

Посебно је важно уочити да је обавештајна делатност као процес усмерена, како према актуелним, тако и према потенцијалним противницима. Категорија потенцијалних противника је изузетно широка и, поред осталих, обухвата чак и савезничке и партнерске земље. Иако је уобичајено да је тежиште у обавештајној делатности на познавању противника, познавање савезника је једнако важно како би се избегла изненађења која могу да имају стратешке импликације на међусобне односе.[10] У том смислу, обавештајна делатност прати политичке, војне, социјалне и културне процесе који могу да доведу до промене курса спољне политике партнерске и савезничке земље или међународне организације. Обавештајни рад према саве-

[8] Warner Michael, Wanted: A Definition of „Intelligence“- Understanding Our Craft, *Studies of Intelligence*, vol 46, No 3, 2002. p. 21.

[9] *NATO Glossary of Terms and Definition*, NATO Standardization Agency, AAP-6, April 2009, p. 136, доступан на: http://www.nato. int/docu/stanag/aap006/aap-6–2009.pdf (07. 11. 2009).

[10] Udi Golan, Relying on a Splintered Reed? *Strategic Assessment*, Vol. 14, No. 3, October 2011, p. 84.

зничким и партнерским земљама у политичком смислу веома је осетљива тема. Међутим, пракса је показала да обавештајно деловање између блиских савезника није искључено. При томе, када је обавештајна делатност у питању, кључна разлика између актуелних и потенцијалних противника огледа се у ресурсима који се одвајају за те потребе и облицима рада који се при томе користе.

Као организација, појам *intelligence* се односи на специјализовани део државног апарата који је намењен за реализацију обавештајне делатности. При том се подразумева да су ове организације одвојене од дипломатске службе, која у себи комбинује прикупљање информација и извршну функцију.[11]

„Обавештајне службе кључна су компонента било које државе која пружа независне анализе података битних за безбедност државе и друштва и заштиту њихових животних интереса.[12]

Основни циљеви обавештајних служби су да:[13]

– обезбеде анализу дешавања у областима од значаја за националну безбедност,

– пруже рано упозорење за наступајуће кризе,

– помажу државним органима при руковођењу у кризним ситуацијама откривањем намера постојећих и потенцијалних противника,

– обезбеде информације државним телима надлежним за планирање система одбране и војних операција,

– штите тајне информације, како о сопственим изворима и активностима, тако и оних који припадају другим државним агенцијама,

– тајно делују ради утицаја на исход дешавања у складу са националним интересима.

Све обавештајне службе имају исте циљеве, али су им задаци различити, јер произилазе из националних интереса.

Класификацију обавештајних служби могуће је извршити на различите начине, у зависности од критеријума који се користе. У односу на карактер деловања, службе можемо поделити на обавештајне и контраобавештајне. Према објекту интересовања разликујемо спољне и унутрашње обавештајне службе. По карактеру циљева који се желе постићи обавештајне службе можемо поделити на офанзивне и дефанзивне. Уколико као критеријум класификације узмемо објекте истраживања, можемо рећи да постоје политичке, војнообавештајне и економске обавештајне службе. По положају у оквиру државног административног система разликујемо аутономно-централне и ресорне обавештајне службе.

У западној обавештајној теорији подела обавештајних служби најчешће се врши према функцији коју обављају. Специјализација у оквиру обавештајних служби датира од половине 20. века и у складу са њом разликујемо четири основна типа обавештајних служби: спољне обавештајне службе, службе безбедности, војнообавештајне службе и криминалистичко-обавештајне службе.[14]

---

[11] Herman Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2003, p. 19.

[12] Борн Ханс (ур.), *Парламентарни надзор безбедносног сектора – начела, механизми и пракса*, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага, ИПУ, Приручник за посланике бр. 5. 2003, Гораграф, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003, стр. 64.

[13] *Intelligence Services*, DCAF Backgrounder, 03/2006 доступан на: www.dcaf.ch/backgrounders (24. 01. 2010).

[14] Rüter Julia, *European External Intelligence Co-operation,* VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2007, p. 6.

Све је теже направити јасну поделу на надлежности обавештајних служби различитог типа.[15] Овакве поделе су све више административно-формалне природе, јер се темеље на разлици у субјектима, а не објектима обавештајне делатности. У савременим условима на дефинисање надлежности служби велики утицај имају глобалне друштвено-економске промене, измењена природа и начин испољавања безбедносних претњи и све већа диверсификација објеката обавештајног интересовања.

Поред функција које обављају, подела обавештајних служби може се извршити и на основу прикупљачке дисциплине за коју се служба специјализује.[16] По овом критеријуму службе се могу поделити на оне чији је основни метод прикупљање података (мада не и једини) од људских извора (*HUMINT*) и службе специјализоване за неки од техничких метода (*IMINT, SIGINT*…).

Класификацију обавештајних служби могуће је извршити и према степену моћи који поседују. Према Питеру Гилу (*Peter Gill*), степен моћи обавештајних служби мери се на основу следећих критеријума[17]:

– степена аутономије коју поседују у односу на спољну политичку контролу и надзор и

– степена пенетрације у друштво.

Демократски надзор и контрола рада обавештајних служби остварују се уз помоћ: (1) правног оквира, (2) унутрашњих контролних тела, (3) контроле од стране извршних органа, (4) парламентарног надзора и (5) надзора служби који спроводе независна тела.[18] При томе је посебно важна контрола примене овлашћења служби безбедности којима се могу нарушити основна људска права. Поред законског оквира за деловање службе на територији сопствене земље, потребно је утврдити одговорност државе за активности које њене службе изводе у иностранству. Чак и у случају тајних акција, национални закони треба да захтевају постојање јасног ланца командовања између припадника службе и извршне власти.[19]

Степен пенетрације обавештајне службе у друштво обично се изражава уделом броја лица о којима служба прикупља податке у укупном броју становника. Овај проценат у Источној Немачкој износио је чак 37%, док је данас у демократским европским државама релативно мали и износи нпр. 1,6% у Немачкој, односно 1,3% у Француској.[20] Међутим, у времену када је развој технологије омогућио до сада неслућене могућности надзора кретања и комуникације, као и лак приступ и манипулацију личним подацима, не може се говорити о броју досијеа као једином показатељу пенетрације службе у друштво.

---

[15] Hertzberger Eveline, *Counter-Terrorism Intelligence Cooperation in the European Union*, UNICRI, European Foreign and Security Studies Policy Program, New York 2007, p. 27.

[16] Müller-Wille Björn, *For our eyes only- Shaping an intelligence community within the EU,* Institute for Security Studies, Occasional papers no 50, Paris, January 2004, p. 9.

[17] Rüter Julia, *European External Intelligence Co-operation,* VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2007, p. 31.

[18] Борн Ханс, Ли Јан, *Постизање одговорности у обавештајној делатности: Правни стандарди и најбољи начини надзора обавештајних служби*, Женевски центар за демократски надзор над оружаним снагама, Осло, 2005, стр. 24.

[19] Велика Британија, која се сматра колевком обавештајних служби, први пут је 1994. године донела закон (*Intelligence Services Act 1994*) који регулише рад спољних обавештајних служби (*SIS* и *GCHQ*).

[20] Thuillier Francois, *Can Democratic State Fight Terrorism? – Case for Europe*, Conference organized by the Stagiares Committee of the Commission, 15 June 2004, Brussels.

Може се закључити да је обавештајна делатност у функцији креатора политике, без обзира на то да ли је посматрамо као производ (знање), процес или организацију. Обавештајне службе прикупљају податке, анализирају их и израђују завршне обавештајне производе за потребе доносилаца одлука, док у исто време морају да се заштите од обавештајног деловања противника. На тај начин политички и војни лидери нације могу да употпуне слику о актуелној и будућој претњи са којом је земља суочена, али и да на носиоца претње, уколико је то потребно, утичу субверзивним средствима.

Обавештајна сарадња

Сарадња у најопштијем смислу представља ужи појам од координације, која у логичком смислу представља „узајамни однос између појмова који су подређени једном истом вишем појму".[21] Зато се може рећи да је сарадња саставни део координације као процесне функције руковођења. У том смислу, под сарадњом се подразумева процес споразумевања којим се врши усклађивање интереса страна које учествују у сарадњи, на равноправној основи, ради извршења заједничког задатка.[22] Субјекти који учествују у процесу сарадње организују своје активности у времену и простору ради постизања ефекта синергије.

Обавештајна сарадња, као концепт, сама по себи представља оксиморон. Наиме, опште је прихваћено да обавештајна делатност представља кључни чинилац система националне безбедности. Ако при томе сувереност државе дефинишемо као њену „могућност да сама одлучује како ће се суочити са унутрашњим и спољним проблемима и да ли ће или неће тражити помоћ од других и тиме ограничити своју слободу",[23] онда управо обавештајна делатност представља последњу линију одбране суверености државе. Поседовање обавештајних информација и контрола над процесом прикупљања обавештајних података омогућава владајућим елитама слободу независне процене ситуације, што је од виталног значаја за доношење политичких одлука.[24] Међутим, Алесандро Полити (*Alessandro Politi*) указује на чињеницу да схватање да обавештајне службе представљају последњу линију одбране државе и отелотворење *raison d'état* данас у Европској унији собом повлачи фундаментално питање: које државе и чији *raison d'état*?[25]

Док размена обавештајних података има дугу историју, обавештајна сарадња је тек у двадесетом веку постала пракса у обавештајном раду.[26] Ова појава је логична последица повећане комуникације, прерасподеле политичке моћи и комплексног

[21] Вујаклија Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 466.

[22] Група аутора, *Руковођење и командовање*, ЦВШ ВЈ, Војна академија ВЈ, Београд, 1997, стр. 101.

[23] Волц Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Александрија Прес, Београд, 2008, стр. 108.

[24] *The new challenges facing European intelligence – reply to the annual report of the Council*, Assembly of WEU, The interim European Security and Defence Assembly, Document A/1775, 4 June 2002, p. 4.

[25] Baker Charles, *The search for a European intelligence policy*, доступан на: http://www.fas.org/irp/eprint/baker.html (08. 02. 2010).

[26] Herman Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2003, p. 200.

глобалног безбедносног окружења у постхладноратовском периоду. Данас је уобичајена пракса да се званични представници обавештајних служби акредитују у оквиру дипломатских мисија у пријатељским земљама. Почетком двадесет првог века сведоци смо глобализације обавештајне делатности: „У ери глобализације изолација није опција за обавештајне службе, већ пре рецепт за неуспех".[27]

У пракси се, међутим, често мешају, па чак и изједначавају појмови размене обавештајних података, уступања обавештајних података и обавештајне сарадње. Зато је неопходно дефинисати шта сваки од ових појмова значи.

Размена обавештајних података је за обавештајне службе један од начина њиховог прикупљања. У том смислу, пракса размене обавештајних података одавно је присутна у миру међу дипломатама, а у рату међу савезницима. До размене обавештајних података долази када једна држава, односно њена обавештајна служба – пошиљалац, проследи своје обавештајне податке другој држави – примаоцу.[28] Честа је појава да се термини информација (*information*) и обавештајна информација (*intelligence*) у процесу размене обавештајних информација користе као синоними, како би се сакрила права природа активности. Без обзира на семантичке разлике, у оба случаја ради се о размени обавештајних података и информација.

За процес размене и дељења обавештајних података на Западу се користе енглески изрази *intelligence exchange* и *intelligence sharing. И*зраз *intelligence exchange* користи се да означи размену обавештајних података између две стране, док израз *intelligence sharing* укључује претпоставку да постоји заједнички информациони фонд (*information clearing house)*, који представља чворну тачку за све субјекте укључене у заједничку размену (поделу) обавештајних података. Овако посматрано, размена (дељење) обавештајних података индиректно или директно укључује више од два учесника у размени. Иако се често користе као синоними, израз *intelligence exchange* се у стручној литератури везује за билатералну обавештајну сарадњу, док се израз *intelligence sharing* користи да означи мултилатералну сарадњу, попут оне која се реализује у оквиру међународних организација као што су ЕУ, НАТО и др.

Као кључни чинилац обавештајне сарадње, размена обавештајних података обухвата уступање (1) специфичних, текућих и понекад високо осетљивих информација, у реалном времену, о објектима обавештајног интересовања и (2) генералних процена ситуације, трендова и могућности заснованих на већем броју тајних и јавних извора.[29]

Обавештајна сарадња (*intelligence cooperation*) јесте процес усклађивања обавештајних интереса ради постизања заједничких циљева учесника у сарадњи. Овај процес укључује активну размену обавештајних података и широк спектар других активности (дељење искустава и знања, приступ технологији, обука кадра, заједничке операције...). Бјерн Фегерстен је обавештајну сарадњу дефинисао као: „експлицитну координацију међу субјектима који реализују обавештајну делатност ради

[27] *Liaison and Cooperation in Counter-Terrorism*, Canadian Security Intelligence Service, Backgrounder Series, 8, 11, August 2002.

[28] Walsh James, Intelligence Sharing in the European Union: Institutions are Not Enough, *Journal of Common Market Studies,* Vol. 44, No. 3, 2006, p. 627.

[29] Dorn Nicholas, European Strategic Intelligence: How far integration? *Erasmus Law Review*, Vol. 5, No. 1, 2008, p. 166.

постизања заједничких циљева".[30] Потребно је напоменути да Фегерстен у својој дефиницији израз „координација" користи у контексту прилагођавања понашања субјеката стварним или антиципираним циљевима других учесника.

Да бисмо обавештајну сарадњу сагледали у потпуности, неопходно је утврдити услове који детерминишу процес сарадње, субјекте који у њој учествују и њихове мотиве, интересе и циљеве. Поред тога, треба сагледати принципе на којима се заснива обавештајна сарадња, врсте и облике кроз које се реализује и на крају ефекте, односно резултате и последице које из ње проистичу.

Чиниоци обавештајне сарадње

Битан услов који одређује сваку друштвену активност јесте степен друштвеног развоја. Он се манифестује преко степена економског развоја, карактеристика друштвене организације и дистрибуције моћи, демографске ситуације, система вредности и стандарда понашања, нивоа друштвене свести и комуникација, као и општих просторно-географских услова. Услове који имају посебан значај за обавештајну сарадњу можемо начелно поделити на друштвено-економске, политичке и безбедносне.

Друштвено-економски услови испољавају индиректан и директан утицај на обавештајну делатност и сарадњу. У том смислу, посебан значај имају паралелни процеси глобализације и дефрагментације људског друштва. Имајући у виду да су људи и њихове активности основни објекат обавештајног интересовања, проблеми становништва рефлектују се на сарадњу међу обавештајним службама. Посебно су важни повећање броја и кретање светског становништва, повећан степен урбанизације на глобалном нивоу, као и проблеми везани за интеграцију имиграната и кризу идентитета у савременом друштву. Поред тога, развој слободног тржишта и кретања у глобалној економији, расподела светског богатства, развој технологије и олакшан трансфер знања мењају све друштвене активности, укључујући и обавештајну делатност у целини.

На међународну обавештајну сарадњу директно утичу и културне разлике, које долазе до изражаја у мултикултуралном окружењу, али и различите професионалне културе обавештајних служби. Директан утицај остварује и развој информатичке и телекомуникационе технологије, који пружа техничке способности неопходне за безбедну реализацију обавештајне сарадње. При томе, треба имати у виду да државе више немају монопол над системима за заштиту комуникација. Чак се и за развој глобалног цивилног друштва може рећи да у све већој мери, преко механизама јавне контроле и надзора, утиче на делатности обавештајних служби, а посебно на сарадњу.

Како је обавештајна делатност у непосредној функцији креатора политике и доносиоца одлука, политички услови имају директан утицај и на процес обавештајне сарадње. Посебно значајан утицај испољавају повећан број и међузависност акте-

[30] Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers No 6, Hallvigs Reklam AB 2008, p. 15.

ра светске политике, расподела моћи у свету, ерозија традиционалног схватања суверености, финансијска издвајања за обавештајну делатност и однос креатора политике и обавештајних служби.

Безбедносни услови директно утичу на обавештајну сарадњу. У том смислу, посебно су значајни промена природе и начина испољавања безбедносних претњи, нова обавештајна парадигма, диверзификација објеката обавештајног интересовања, развој регионалних организација за безбедност, доминација САД као глобалног чворишта обавештајне сарадње, као и међузависност која из тога проистиче. Поред тога, на обавештајну сарадњу утичу и приватизација сектора безбедности, све већи значај информатичке безбедности, јачање економске и индустријске шпијунаже, изузетно повећана количина јавно доступних података и проблеми са њиховом анализом.

Субјекти обавештајне сарадње

Примарни субјекти обавештајне сарадње су националне обавештајне службе. Као секундарни субјекти у обавештајној сарадњи јављају се различите врсте недржавних субјеката, попут обавештајних органа у међународним организацијама, обавештајних удружења и форума, као и приватни обавештајно-безбедносни сектор. Учесници у процесу обавештајне сарадње разликују се у много чему. Карактеришу их различити обавештајни капацитети, оперативне способности, степен специјализације, специфично искуство и локално знање.

Обавештајне службе, као основни субјекти обавештајне сарадње, развијају своје активности у складу са потребама. Руководе се својим мотивима, интересима и циљевима, који, у зависности од перцепције, могу да подстичу или негативно утичу на процес сарадње.

Мотиви су природни, психички подстицаји и разлози који наводе субјекте на одређене активности.[31] Основни мотиви обавештајних служби су безбедност и самоодржање сопствене државе. Поред државних мотива, обавештајну делатност покреће и примарни мотив свих обавештајних служби: непрекидна жеља за знањем. У зависности од перцепције ових мотива, њихов утицај на успостављање и развој обавештајне сарадње може бити позитиван или негативан. Мотиви подстичу обавештајну сарадњу само ако она представља начин да се дође до одређених информација, а да се при томе не угрози безбедност и самоодржање државе. Треба нагласити да обавештајне службе у својим активностима узимају у обзир мотиве, али се првенствено руководе интересима.

У општем смислу, интерес представља далекосежну усмереност воље, пажње и делатности субјекта ка одређеном важном циљу.[32] Усаглашавање интереса ради постизања заједничких циљева доводи до реализације обавештајне сарадње. Да би се интереси усагласили, неопходно је да се испуне одређени услови. Поверење између учесника представља *sine qua non* обавештајне сарадње. У међународним односима

[31] Термиз Џевад, Милосављевић Славомир, *Практикум из методологије политикологије*, Сарајево, 2000, стр. 19.

[32] Мијалковић Саша, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 174.

поверење се често изједначава са спремношћу да се прихвати ризик у вези са понашањем других учесника.[33] Оно постоји када су интереси једног учесника „сажети“ или подударни са интересима другог учесника.[34] У складу с тим, неповерење представља форму дивергентних интереса партнерских страна и кључну препреку за успешну обавештајну сарадњу. У том смислу, учесници у процесу обавештајне сарадње директно показују у којој мери подржавају, односно како интерпретирају заједничке циљеве.[35]

Интересе који покрећу субјекте да остваре обавештајну сарадњу можемо поделити на политичке и обавештајне. Под политичким интересима подразумевају се „веома сложене, систематизоване структурне целине интереса, идеологије расположивих моћи и средстава и процена-оцена реалних услова за њихово остварење“.[36] Тако посматрани, политички интереси су тесно повезани са потребама и системом вредности друштва, а неминовно је да садрже идеолошке елементе. Честа је појава да управо политички интереси имају пресудну улогу на покретање и развој обавештајне сарадње. У том смислу, основни политички интерес огледа се у тежњи да се билатерални односи или привржености политичком или војном савезу подупру, поред осталог, и обавештајном сарадњом, што представља својеврстан одраз високог нивоа укупних односа. Међутим, иако могу да послуже као полазна тачка, политички интереси нису гарант успешног развоја и високог нивоа обавештајне сарадње.

Под обавештајним интересом подразумева се „тежња да се постигне обавештајни и политички добитак, а при томе избегне ограничење аутономије деловања и откривање сопствене слабости“.[37] Обавештајни интереси који могу да покрену реализацију обавештајне сарадње су вишеструки. Они се, поред осталог, огледају у повећању сопствених обавештајних капацитета, смањењу оперативних трошкова, могућности за проверу сопствених обавештајних података, превазилажењу законских ограничења и надзорних механизама сопствене државе и коришћењу сарадње за утицај на друге учеснике.[38]

Повећање обавештајних капацитета представља примарни интерес за обавештајну сарадњу сваке обавештајне службе. У том смислу, обавештајна сарадња представља начин да се рационализују ресурси у процесу прикупљања обавештајних података. Глобализација је повећала простор са којег може да се испољи утицај на безбедност сваке појединачне земље. Повећање зоне обавештајног интересовања праћено је повећањем и диверзификацијом обавештајно интересантних објеката. Географски положај земље, специфичности језика, културе, знања, локалног искуства, као и могућност приступа изворима, наоружању и војној опреми

[33] Hoffman Aaron, A Conceptualisation of Trust in International Relations, *European Journal of International Relations*, SAGE Publications and ECPR, Volume 8, 2002, p. 376.

[34] Walsh James, Intelligence Sharing in the European Union – institutions are not enough, *Journal of Common Market Studies*, Volume 44, Number 3, p. 628.

[35] Müller-Wille Björn, *For our Eyes only – Shaping an Intelligence Community within the EU*, Occasional Paper no 50, Institute for Security Studies Paris, 2004, p. 15.

[36] Термиз Џевад, Милосављевић Славомир, *Практикум из методологије политикологије*, Сарајево, 2000, стр. 20.

[37] Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers No 6, Hallvigs Reklam AB 2008, p. 18.

[38] Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers No 6, Hallvigs Reklam AB 2008, p. 18.

треће стране „малим“ обавештајним службама нуде могућност да сарађују са технички боље опремљеним службама. Увек постоји већи број доступних информација него што једна служба може самостално да прикупи. Осим тога, све више изражен феномен глобалне међузависности доводи до потребе за ширењем зоне обавештајног интересовања. У складу с тим, обавештајне службе, без обзира на обавештајне капацитете којима располажу, све теже могу самостално да покрију зону обавештајног интересовања на потребном нивоу.[39]

Смањење оперативних трошкова, као интерес, долази до изражаја због ограничених буџета којима свака служба располаже. Чак и за развијене земље Запада самосталан развој сателитског програма за прикупљање обавештајних података није рентабилан.[40] Осим тога, обавештајна сарадња у мултинационалним операцијама омогућава службама са слабијим обавештајним капацитетима да се специјализују за одређене области и на тај начин смање укупне трошкове оперативног ангажовања. Међутим, треба имати у виду да смањење оперативних трошкова путем учешћа у обавештајној сарадњи носи ризик повећане зависности и у том смислу се мора балансирати однос *cost/benefit*.

Провера сопствених обавештајних података обавештајном разменом и сарадњом могућа је само у случајевима када постоји изграђен висок степен поверења између учесника у сарадњи, јер носи ризик од манипулација. Провера података у оквиру обавештајне сарадње стални је механизам за утврђивање поверења међу партнерима у сарадњи, при чему се уступају подаци који су већ проверени из више извора. Уобичајена је пракса да се информације других служби никад не сматрају поузданим у оној мери као што је то случај са сопственим.[41]

Превазилажење законских ограничења и надзорних механизама сопствене државе представља пример нелегитимног, па чак и илегалног обавештајног интереса. Класичан пример представља уступање ухапшених лица партнерској страни, другој служби или приватној компанији због спровођења испитивања, ради избегавања законских ограничења у примени тортуре. На сличан начин превазилазе се ограничења у примени тајних акција. Тако се смањује могућност компромитације у случају неуспеха.

Могућност утицаја на друге учеснике, па и манипулације обавештајним подацима, произилази из чињенице да се у току сарадње не откривају извори и начини прикупљања. То ствара могућност, поготово у случајевима где искључиво један субјекат (учесник) има приступ извору информација или средствима за прикупљање информација, да информације користи као средство утицаја или да пласира дезинформације ради манипулације другим учесницима у сарадњи. Америчка манипулација сателитским снимцима, у току Првог заливског рата 1991. године, послужила је као разлог Француској да иницира развој самосталних европских *IMINT* капацитета.[42] Слично томе, мани-

[39] *The new challenges facing European intelligence – reply to the annual report of the Council*, Assembly of WEU, The interim European Security and Defence Assembly, Document A/1775, 4 June 2002, p. 1.

[40] Villadsen Ole, *Prospects for a European Common Inelligence Policy*, доступан на: https://www.cia. gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi. pdf (04.12.2009).

[41] Herman Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2003, p. 207.

[42] Clough Chris, Quid Pro Quo: The Challenges of International Strategic Intelligence Cooperation, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Volume 17, Number 4, 2004, p. 604.

пулисање подацима од стране САД о ирачком програму оружја за масовно уништење довело је до велике поделе међу европским земљама.

Заједнички политички и обавештајни интереси служе као постулат за утврђивање циљева обавештајне сарадње. Циљеви у најопштијем смислу представљају вредности које треба стећи, остварити или сачувати. У складу с тим, суштина концепције функционисања огледа се у дефинисању циљева организације. На основу нивоа општости, циљеве обавештајне сарадње можемо поделити на стратешке, оперативне и тактичке.

Стратешке циљеве обавештајне сарадње одређује политички врх државе, имајући у виду циљеве спољне политике и националну стратегију безбедности. У складу с тим, државни врх одређује са којим државама се може успоставити обавештајна сарадња и дефинише опште области и циљеве.

Оперативне циљеве одређује руководство обавештајне службе у складу са обавештајном политиком државе. Њима се операционализују стратешки циљеви које одређује државни врх. Овим циљевима прецизирају се најадекватнији субјекти за сарадњу, као и конкретне области и ниво обавештајне сарадње.

Тактички циљеви одређују се на нивоу органа који практично реализују обавештајну сарадњу за сваку појединачну активност која се реализује у оквиру сарадње.

У току реализације тактичких циљева, у зависности од резултата стварају се услови за ширење обима обавештајне сарадње на области у којима се обавештајна сарадња до тада није реализовала. Једном успостављена, обавештајна сарадња има своју динамику која не зависи само од политичких чинилаца.

Ниво обавештајне сарадње изузетно је тешко одредити. Бјерн Фегерстен сматра да се при оцени нивоа обавештајне сарадње морамо фокусирати на њене централне димензије: обим и „густину“ (*density*), односно интензитет садржаја сарадње.[43]

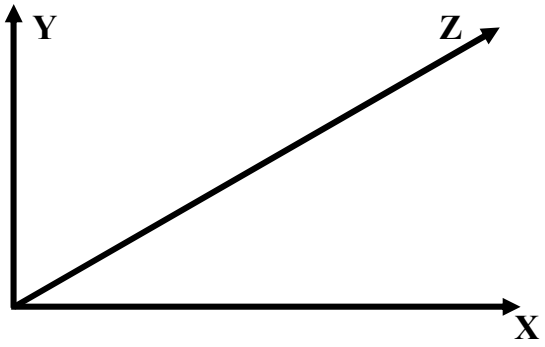

Слика 1 – *Ниво обавештајне сарадње*

[43] Fägersten Björn, *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions*, SIIA Papers No 6, Hallvigs Reklam AB 2008, p. 16.

Ниво обавештајне сарадње (*Y*) директно је сразмеран обиму и интензитету садржаја обавештајне сарадње, при чему:

– *обим обавештајне сарадње* (*Z*) представља број активности и области у којима се остварује сарадња,

– *интензитет садржаја обавештајне сарадње* (*X*) јесте квалитативна димензија сарадње која се изражава квалитетом размењених информација и значајем који конкретни вид обавештајне сарадње има за субјекте који у њој учествују.

Обим обавештајне сарадње варира од непостојања контакта између обавештајних служби (нема сарадње), до сталних обавештајних структура на наднационалном нивоу (пуна обавештајна сарадња), како је приказано у табели 1.[44]

Табела 1– *Ниво обавештајне сарадње*

Нема контакта међу обавештајним службама	**Повремена размена обавештајних података**	**Институционализована размена података – кроз Уговор о размени података или Меморандум о разумевању**	**Здружене обавештајне операције и међусобна обука кадра**	**Успостављање сталних међувладиних обавештајних структура**	**Интегрисане обавештајне структуре на наднационалном нивоу**
Нема обавештајне сарадње	**Низак ниво обавештајне сарадње**	**Средњи (уобичајени) ниво обавештајне сарадње**	**Напредни ниво обавештајне сарадње**		**Потпуна обавештајна сарадња**

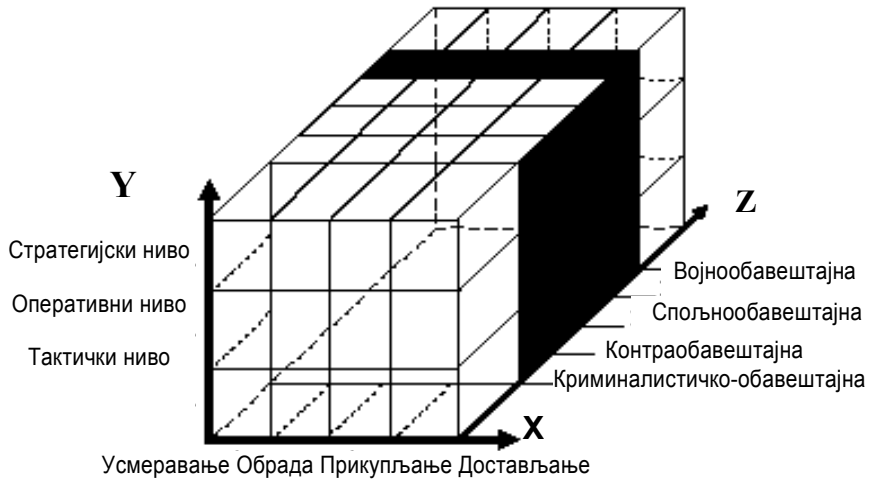

Слика 2 – *Обавештајна коцка*

(Извор: *Björn Müller-Wille, The Effect of International Terrorism on EU Intelligence Cooperation, JCMS, 2008, Volume 46, Number 1, pp. 49–73*)

[44] Wetzling Thorsten, *The Democratic Control of Intergovernmental Intelligence Cooperation*, доступан на: http://www.dcaf. ch/handbook_intelligence/Democratic_Control_Wetzling. pdf (17. 01. 2010).

X – фазе обавештајног циклуса,

Y– ниво корисника обавештајних производа,

Z – функције обавештајне делатности или проблем који доносиоци одлука морају да реше уз ангажовање различитих служби.

Интензитет садржаја обавештајне сарадње креће се од протоколарне сарадње до „специјалних веза“ које имају стратешки значај. При томе треба увек имати у виду да значај који се придаје обавештајној сарадњи не проистиче само из њене важности за обавештајну делатност, већ и доприноса остварењу политичких интереса и циљева.

Обим и интензитет садржаја обавештајне сарадње варира у зависности од фазе обавештајног циклуса, функције обавештајне делатности и нивоа одлучивања за чије потребе се размењују обавештајне информације.

Принципи обавештајне сарадње

У складу са схватањима заједничких циљева, интереса и доживљавањем мотива, субјекти развијају активности на реализацији обавештајне сарадње. Ове активности се спроводе у складу са следећим принципима:

– *Јасно изражено тежиште* – постиже се реализација циљева које је дефинисало државно руководство. Они се односе на дефинисање земаља са чијим службама се успоставља и одржава обавештајна сарадња, као и дефинисање нивоа и области у којима се сарадња остварује.

– *Компетентност* – као принцип наглашава да се обавештајна сарадња заснива на процени једне стране да партнерска страна располаже експертизом за одређено подручје (засновано на бази професионалне, језичке, техничке или неке друге компетенције).

– *Иницијативност* – подразумева да обавештајну сарадњу иницира једна од страна, а неопходна је за одржавање сарадње на достигнутом нивоу.

– *Ефикасност* – принцип који доприноси остварењу општег и посебних циљева сарадње: располагање квалитетним информацијама, јачање угледа агенција и држава и стварање услова за изградњу поверења између страна које учествују у сарадњи.

– *Економичност* – можемо посматрати кроз две димензије: као економичност у коришћењу расположивих ресурса и као економичност утрошка финансијских средстава.

– *Реципроцитет* – (*quid pro quo*) представља основни принцип при размени обавештајних података. Не мери се само квантитетом размењених информација, већ и њиховим квалитетом и правовременошћу.

– *Селективност* – подразумева да стране у сарадњи бирају области, ниво, као и конкретне активности које се реализују у оквиру сарадње.

– *Поступност* – представља важан принцип обавештајне сарадње и уско је повезан са развојем поверења између страна укључених у сарадњу.

Посебан облик мултинационалне обавештајне сарадње одвија се у оквирима мултинационалних операција. Тада се за потребе командовања формирају комбиновани (мултинационални) здружени (из свих видова оружаних снага) обавештајни органи. Они су ангажовани на обавештајној припреми бојишта и представљају

основни облик обавештајне подршке мултинационалним командама. За везу са националним обавештајним службама формирају се националне обавештајне ћелије (*National Intelligence Cell – NIC*) и национални тимови за обавештајну подршку (*National Intelligence Support Team –NIST*).

Обавештајна подршка мултинационалним операцијама заснива се на следећим принципима:[45]

– одржавање јединства у напорима против заједничке претње,

– прилагођавање националних обавештајних доктрина и процедура,

– заједничко планирање,

– размена свих неопходних информација,

– извођење комплементарних операција ради превазилажења појединачних ограничења.

Сви учесници у размени обавештајних података у мултинационалним операцијама морају бити спремни да прилагоде националне процедуре у процесу обавештајног рада. Промене се посебно захтевају у областима као што су: (1) безбедност система комуникације, (2) стандарди класификације степена тајности информација, (3) стандарди извршења безбедносних провера и (4) захтеви за приступ поверљивим информацијама.[46]

Врсте и облици обавештајне сарадње

У зависности од критеријума које примењујемо, разликујемо неколико врста обавештајне сарадње.

На основу нивоа субјеката који учествују у обавештајној сарадњи, разликујемо обавештајно-безбедносну сарадњу између агенција унутар државе и међународну обавештајну сарадњу. Међуагенцијска сарадња на националном нивоу остварује се између државних обавештајних и безбедносних агенција и приватног обавештајно-безбедносног сектора.

Међународну обавештајну сарадњу на основу броја учесника можемо поделити на билатералну и мултилатералну. Билатерална обавештајна сарадња представља најчешћи облик обавештајне сарадње. Развијеност ове врсте сарадње најбоље може да илуструје пример Велике Британије, која тренутно има успостављене везе различитог нивоа са обавештајно-безбедносним организацијама 120 земаља широм света.[47] У појединим земљама координација међународне обавештајне сарадње свих елемената националног обавештајно-безбедносног система додељује се агенцијама које су најчешће носиоци спољног обавештајно-оперативног рада.

Билатералном сарадњом обавештајне службе размењују податке и резултате аналитичке обраде тема од заједничког интереса. Поред тога, један учесник може дозволити коришћење сопствене територије другој служби ради прикупљања података-

[45] *JP 2.0 Joint Intelligence*, Principles for multinational intelligence sharing, June 2007, p. 104.

[46] *Allied Joint Intelligence, Counterintelligence and Security Doctrine* AJP 2.0, STANAG 2190.

[47] Herman Michael, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2003, p. 208.

ка у замену за добијање приступа тако прикупљеним подацима. Тиме настоје да превазиђу празнине у покривању зоне обавештајног интересовања, обезбеде приступ објектима обавештајног интересовања или недостатак експертизе у одређеним областима.[48] Билатерална обавештајна сарадња може се реализовати на *ad hoc* или сталној основи (сарадња на неодређен временски период). Обавештајна сарадња на *ad hoc* принципу обично је резултат привременог заједничког обавештајног интереса и може се остварити чак и међу супарницима. Овај вид сарадње је врло прагматичан и носи релативно низак ниво ризика. Између обавештајних служби пријатељских земаља углавном се успоставља стална веза. Оваква врста везе најчешће подразумева акредитовање званичних представника у оквиру дипломатских представништава, успостављање заштићених система за везу, организовање редовних сусрета представника служби на различитом нивоу (директори служби, радне групе и др.), сарадњу и размену искустава у процесу обуке кадра, извођење заједничких операција и др.

Зависно од правне основе билатералне сарадње, она може бити формална или неформална. Неформална обавештајна сарадња заснива се на неписаном, „џентлменском договору", док се формална сарадња између служби успоставља потписивањем меморандума о разумевању, уговора о размени поверљивих података или сличног документа. Не улазећи у форму и садржај ових докумената, треба истаћи да они у први план стављају, пре свега, безбедност размењених информација (мере безбедности у току саме размене, као и ограничења у вези са даљим поступањем), а не информације саме по себи. Зато се с правом може рећи да начин на који размењене информације циркулишу у оквиру националних система представља ограничавајући фактор у обавештајној сарадњи.[49]

Обавештајна сарадња може се реализовати на равноправној основи или уредити хијерархијски. Степен хијерархије у обавештајној сарадњи има директан утицај на њену организацију. Ако је хијерархија изражена, учесници у сарадњи теже специјализацији. Већи степен специјализације доводи до пораста међузависности. С друге стране, у случајевима мањег степена хијерархије учесници су функционално слични и теже да остану такви. Функције учесника у највећој мери произилазе из њихових различитих способности. У складу с тим, организација обавештајне сарадње се мења у складу са променама расподеле способности између субјеката сарадње.

Субјекти који располажу приближно једнаким обавештајним капацитетима међусобно сарађују на равноправној основи. Међутим, чест је случај да у процесу обавештајне сарадње учествују субјекти са различитим техничким капацитетима и локалним знањем. Типичан пример су Сједињене Државе и њихова обавештајна заједница, за коју се с правом може рећи да представља главно чвориште у глобалној обавештајној сарадњи. Укупна званична буџетска издвајања за потребе обавештајне заједнице САД на годишњем нивоу износе 65% укупних издвајања у свету за ове потребе.[50] Поред тога, технологија којом располаже америчка обавештајна заједница

[48] Lefebvre Stéphane, The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Volume 16, Number 4, 2003, p. 533.

[49] Aldrich Richard, Transatlantic Intelligence and Security Cooperation, *International Affairs*, No 80, 2004, p. 739.

[50] Hippner Christian, *A Study Into the Size of the World's Intelligence Industry*, Department of Intelligence Studies Mercyhurst College, Erie, Pennsylvania, October 2009, p. 33.

омогућава развој и коришћење нових обавештајних дисциплина, које су већини служби у свету недоступне. Из претходно изнетог следи логично питање: Да ли је уопште могуће, као равноправан партнер, сарађивати са САД на обавештајном плану?

Хијерархијски уређена обавештајна сарадња подразумева успостављање односа субординације међу учесницима у процесу сарадње. Она подразумева да доминантна страна има право да интерпретира уговор, развије механизме надзора потчињене стране и у случају опортунистичког понашања предузме предвиђене казнене мере.[51] Оваква врста сарадње обично се успоставља у посебним условима. Као пример може се навести обавештајна сарадња САД и Западне Немачке током хладног рата.

Мултилатерална обавештајна сарадња остварује се у оквиру међународних организација (ЕУ, НАТО), удружења (*The Club of Berne, Kilowatt Group*), на нивоу групе држава (*UKUS Agreement*), региона (*MEC*, *SEEMIC, SEECIC*) или наменских мултинационалних обавештајних центара (*Alliance Base*). У односу на билатералну сарадњу, повећањем броја учесника у сарадњи повећава се ризик од „отицања" података. Што су обавештајни подаци и информације осетљивији, то је ужи круг упознат са њима. Зато се у оквиру мултилатералне сарадње углавном размењују аналитички обавештајни производи већег степена општости, који не могу да угрозе изворе и методе прикупљања.

Ипак, појачано деловање међународних организација, као што су НАТО, ЕУ, па чак и УН, у мултинационалним операцијама захтева све већи развој мултилатералне обавештајне сарадње.

У зависности од утврђених циљева, способности и капацитета учесника и услова у којима се реализују, бирају се најпогоднији облици обавештајне сарадње. Сер Стивен Лендер (*Sir Stephen Lander*), бивши директор британске Службе безбедности (*UK Security Service*), наводи да обавештајна сарадња укључује четири основна облика: (1) размену обавештајних производа насталих на основу мултидисциплинарно прикупљених обавештајних информација, (2) размену аналитички обрађених података прикупљених једном обавештајном дисциплином, (3) размену сирових (необрађених) података и информација и (4) оперативну сарадњу.[52] Поред тога, многи аутори наводе обуку кадра и формирање заједничких база података као облике сарадње који су заступљени у међународној обавештајној сарадњи.

Размена анализа и процена високог степена општости основни је облик обавештајне сарадње између обавештајних служби. Ови обавештајни производи настали су на основу обавештајних информација прикупљених различитим обавештајним дисциплинама (*all-source analysis*), тако да не компромитују изворе и методе којима су прикупљени. Због тога је овакав вид сарадње најбезбеднији за обавештајне службе. С друге стране, све док се извор држи у тајности, служба има могућност фабриковања података које он доставља.[53] Овакав вид сарадње укључује и размену обрађених података из

[51] Walsh James, *Opportunism and Hierarchy in International Intelligence Sharing*, Paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphian, August, 2006, p. 10.

[52] Stephen Lander, International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 17, No 3, October, 2004, pp. 491–492.

[53] Walsh James, *Opportunism and Hierarchy in International Intelligence Sharing*, Paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphian, August, 2006, p. 15, доступан на http://www.politicalscience. uncc. edu/jwalsh (29. 11. 2009).

отворених извора (*OSINT*), што је посебно значајно имајући у виду лингвистичке проблеме. Информације се могу размењивати путем заштићених система комуникације или на састанцима експертских група, када се дискутује о унапред договореним темама. Поред значаја који ова размена има на информативном плану, овакав вид сарадње ствара канале за комуникацију међу службама и представља средство за изградњу даљег поверења. По потреби, службе једна другој могу да доставе упозорења о непосредној опасности кроз уходане и проверене канале који су већ успостављени.

Размена обавештајних информација прикупљених једном обавештајном дисциплином (*single source reports*) подразумева уступање информација мањег нивоа општости. Страна која не располаже или има недовољне техничке способности у процесу размене може понудити податке прикупљене људским изворима и/или специфичним знањем.[54] Такође, могућност једног од учесника да приступи наоружању и војној опреми треће стране може да представља елемент за сарадњу (*TECHINT*).

Размена необрађених обавештајних података (*raw intelligence*) указује на висок ниво поверења међу службама. Ови подаци могу са високим степеном вероватноће да укажу на извор из којег потичу и методе којима су прикупљени. Обично су у питању подаци прикупљени техничким средствима (*SIGINT, IMINT*…), мада се размењују и извештаји добијени путем људских извора.

Оперативна сарадња представља највиши ниво обавештајне сарадње. Овај вид се остварује у фазама прикупљања и обраде података и указује на висок ниво поверења између страна. Може да се оствари у оквиру различитих обавештајних дисциплина и подразумева заједничко вођење извора или експлоатацију технике. Оперативна сарадња, како је описује Стивен Лендер, укључује рад припадника различитих агенција на истим циљним објектима и може да укључи надзор, заједничко вођење извора, размену лингвиста, размену техничког или аналитичког особља итд. Она се дешава када су капацитети једне службе недовољни да се одговори на обавештајне захтеве.[55]

Обука и размена кадра је специфичан вид обавештајне сарадње који, поред трансфера знања, размене научених лекција и јачања професионалних стандарда, представља и моћно средство за изградњу поверења међу припадницима различитих служби. Од изузетног је значаја за обезбеђење интероперабилности, која је неопходна за рад у мултинационалном окружењу. То подразумева, како рад у заједничким обавештајним органима у међународним организацијама, тако и обавештајну подршку мултинационалним операцијама. Развој поверења и разумевања промовише заједничко деловање, као што и заједничка база обавештајног знања промовише договорене одлуке.[56] Обука кадра може се понудити и као замена за услуге обавештајне службе друге државе. Међутим, постоји и мишљење да је обука кадра од стране страних служби неприхватљив ризик за безбедност земље.[57]

---

[54] Ibid., p. 41.

[55] Lander Stephen, International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 17, No 3, October, 2004, pp. 491–492.

[56] Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, 1996, p. 217.

[57] Черни Олдрих (*Oldřich Černý*), бивши директор обавештајне службе Чешке на панелу: *Чешко искуство са реформом обавештајних служби*, у организацији чешке амбасаде, 3. децембар 2007. године у Београду.

Формирање заједничких база података о објектима обавештајног интересовања представља посебан вид обавештајне сарадње. Базе података представљају систематизован скуп разних обавештајних података и информација у електронском или штампаном облику од интереса за обавештајну службу. Оне су скуп података и информација добијених експлоатацијом обавештајних извора које су обрађене, верификоване и достављене на употребу корисницима или архивиране ради даље допуне и провере. Поред тога, оне саме по себи представљају извор података и информација. Као извор, оне се прве експлоатишу у потрази за одговором на захтев корисника, поготово у случајевима када није могуће, рационално или потребно ангажовати друге изворе података. У процесу обавештајне сарадње, заједничке базе података представљају чворне тачке које повезују учеснике. У том смислу, оне подразумевају да постоји могућност приступа свих учесника, али и њихова обавеза допуне и ажурирања база података.

Ефекти обавештајне сарадње

Под ефектима обавештајне сарадње подразумевају се резултати и последице, односно све што произилази из тог процеса. Резултати представљају квалитативно и квантитативно изражену вредност обавештајне сарадње у одређеном периоду, на основу дефинисаних циљева и планираних задатака. У том смислу, задаци представљају планиране активности појединаца и организацијских јединица са којима се остварују циљеви и постижу резултати. Под последицама подразумевамо све појаве и односе који су произашли из процеса сарадње, укључујући и појаве које су настале независно или чак супротно од циљева обавештајне сарадње.

Тешко је објективно проценити ефекте обавештајне сарадње. То произилази из разноврсности и карактеристика субјеката сарадње, природе и карактеристика обавештајне делатности, области и политичког живота на које делују и својства самих ефеката. Ефекти обавештајне сарадње могу бити очекивани и неочекивани; намерни и ненамерни; позитивни и негативни; максимални, оптимални и минимални; тактички, оперативни и стратегијски; краткорочни, средњорочни и дугорочни; актуелни и одложени; директни и индиректни итд.

Развој осећаја професионалне заједнице и нематеријални ефекти сарадње, као што су развој личних односа, трансфер знања и слично, имају посебан значај за обавештајну делатност у целини: *„Кључна вредност обавештајне сарадње не лежи у информацијама које се размењују на састанцима, нити у практичним користима које из ње проистичу, већ у међусобном поверењу и личним пријатељствима које носи са собом“.*[58]

Обавештајна сарадња доводи до одређеног степена „хомогенизације“ и међународне стандардизације обавештајне делатности.[59] Овај процес предводи САД, чија је обавештајна заједница успоставила глобалну мрежу сарадње са партнерима. Ефекти пре-

[58] Stephen Lander, International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 17, No 3, October, 2004, p. 489.

[59] Svendsen Adam, *The globalisation of Intelligence in the early twenty-first century*, ECPR Conference, Pisa, Italy, September 2007.

ношења стандарда могу се уочити и у билатералним и мултилатералним облицима сарадње, пре свега на пољу супротстављања тероризму, спречавању пролиферације оружја за масовно уништење и мултинационалним операцијама НАТО, ЕУ и УН. Будућност обавештајне сарадње није само политичко питање, већ у савременом друштву умногоме обухвата и област стандардизације информатичке технологије.[60]

Међународна сарадња директно утиче на рад националних обавештајних служби. Обавештајни циклус се усмерава не само ради задовољења националних потреба, већ и за потребе обавештајне сарадње.

Захваљујући развоју технологије и њеној комерцијалној доступности, многе земље су достигле значајне могућности у области *SIGINT*. Посебну предност имају службе са познавањем локалних језика и великим бројем људи на терену.[61]

Проблем који оптерећује обавештајну сарадњу јесте постојање великог броја служби које обављају обавештајну делатност на националном нивоу. Највећи број држава има посебне службе за унутрашњу, спољну и војну обавештајну делатност. Функционална повезаност у оквиру националног обавештајно-безбедносног система варира од државе до државе. Остварује се посебним телима за координацију служби или хоризонталним умрежавањем (стандардизованим процедурама сарадње на свим нивоима између служби).

Недостатак координације обавештајних служби и недовољно развијени национални обавештајни капацитети негативно утичу на националну безбедност у целини. Обједињавањем обавештајних капацитета у оквиру националне обавештајне архитектуре ствара се могућност за бржи приступ информацијама. Као концепт, обавештајна архитектура омогућава извођење различитих облика обавештајне делатности у целом спектру ангажовања обавештајних органа на националном или мултинационалном нивоу. Правилно успостављена и функционална обавештајна архитектура представља предуслов за ефикасно управљање обавештајним радом на стратешком, оперативном и тактичком нивоу. Њена основна намена је да омогући правовремено прикупљање и несметан вертикални и хоризонтални ток обавештајних информација унутар структуре. У складу с тим, на националном нивоу повећава се потреба да се осигура безбедност комуникација (*COMSEC*) и информациона безбедност (*INFOSEC*). Она посебно долази до изражаја у току реализације различитих облика обавештајне сарадње. Јасно дефинисање безбедносних процедура у руковању и уступању информација у току обавештајне сарадње представља оквир за одређење оперативних параметара сваког уговора којим се успоставља сарадња.

Обавештајна сарадња утиче и на обавештајну делатност усмерену ка земљи са чијим службама се сарађује. Обавештајно деловање према земљи са којом је успостављена обавештајна сарадња се не искључује, већ се, напротив, некада изводи са намером тестирања безбедносних стандарда. Међутим, офанзивно обавештајно деловање према земљама са којима је успостављена обавештајна сарадња често представља превелик ризик у односу на потенцијалан добитак.[62] Поред тога, свако

[60] Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, 1996, p. 210

[61] Svendsen Adam, *The globalisation of Intelligence in the early twenty-first century*, ECPR Conference, Pisa, Italy, September 2007.

[62] Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, 1996, p. 211.

заједничко ангажовање у мултинационалним мисијама и операцијама захтева одређен степен обавештајне сарадње. Предуслов за обавештајну подршку мултинационалним операцијама је стандардизација обавештајних процедура и система за комуникацију. Осим тога, јавља се потреба за одређеним нивоом специјализације. То подразумева развој специфичних националних обавештајних капацитета за учешће у мултинационалним операцијама. Позиција националне обавештајне службе у мултинационалном окружењу одређена је специфичним капацитетима којима располаже.

Мултинационална обавештајна сарадња довела је до стварања заједничких обавештајних органа у међународним организацијама. Развој ових органа доводи до појаве ефекта који неофункционалисти називају позитивно функционално преливање (*spillover*). Једном успостављени заједнички обавештајни органи нису само клубови за окупљање представника националних обавештајних служби. У складу са неофункционалистичком теоријом, представници служби који су одвојени у времену и простору од матичних служби склони су развијању осећаја припадности наднационалним институцијама (заједничким обавештајним органима), па у тим ситуацијама долази до такозваног „преноса лојалности" (*shifts of loyalties*).[63] Истраживања која су реализована са службеницима у оквиру радних група Савета ЕУ показују да је ова констатација тачна само у случајевима када представници држава чланица имају професионалну самосталност у раду, а не уколико своје деловање заснивају на пасивном примању инструкција од својих влада.[64]

Закључак

Природа савремених претњи безбедности и начин њиховог испољавања повећали су потребу за сарадњом обавештајних служби. Основни облик међународне обавештајне сарадње реализује се на билатералном нивоу, без обзира на све заступљенију мултилатералну сарадњу у оквиру међународних организација и различитих обавештајних форума. Да би се у потпуности искористили ефекти обавештајне сарадње, неопходно је прецизно дефинисати циљеве који се желе остварити, уз анализу користи која се при томе остварује у односу на ризике које сарадња собом носи. Основне предности обавештајне сарадње јесу повећање националних обавештајних капацитета, смањење оперативних трошкова и могућност провере доступних података. Осим тога, обавештајна сарадња често доноси и политичку корист. Међутим, треба имати у виду да обавештајне службе користе процес обавештајне сарадње за превазилажење националних законских ограничења у раду и као канал за посредан утицај на доносиоце одлука земље са чијом службом сарађују. При томе, што је већа разлика у обавештајним капацитетима између служби које сарађују, то је већа и могућност утицаја на слабијег учесника. Без обзира на ризике које носи обавештајна сарадња, за савремене обавештајне службе изолација није решење. Као што је наглашавао бивши директор Војног штаба ЕУ, генерал-потпуковник Дej-

[63] Rüter Julia, *European External Intelligence Co-operation,* VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2007, p. 34.

[64] Beyers Jan, *Multiple Embeddedness and Socialization in Europe*, The Case of Council Officials, Arena Working Paper, April 2004.

вид Лики, није довољно само размењивати обавештајне податке, већ је неопходно заједно радити на њиховој изради. То подразумева активну сарадњу у свим елементима обавештајног циклуса, чији резултат је обавештајни производ вишег квалитета.

Литература

1. *A Consumer's Guide to Intelligence*, Central Intelligence Agency, Office of Public Affairs, Washington DC Central Intelligence Agency 1999.

2. Svendsen, A.: *Intelligence Cooperation and the War of Terror, Anglo-American security relations after 9/11,* Routlege, New York, 2010.

3. Aldrich, R.: Transatlantic Intelligence and Security Cooperation, *International Affairs*, No 80, 2004.

4. *Allied Joint Intelligence, Counterintelligence and Security Doctrine* AJP 2.0, STANAG 2190.

5. Baker, C.: *The search for a European intelligence policy*, доступан на: http://www.fas. org/irp/eprint/baker. html (08. 02. 2010).

6. Beyers, J.: *Multiple Embeddedness and Socialization in Europe*, The Case of Council Officials, Arena Working Paper, April 2004.

7. Müller-Wille*,* B.: The Effect of International Terrorism on EU Intelligence Cooperation*, JCMS,* Volume 46, Number 1. 2008,

8. Clough, C.: Quid Pro Quo: The Challenges of International Strategic Intelligence Cooperation, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Volume 17, Number 4, 2004.

9. *Défense et Sécurité nationale Le Livre Blanc*, Odile Jacob/La documentation français, Paris, juin 2008.

10. Dorn, N.: European Strategic Intelligence: How far integration? *Erasmus Law Review*, Vol. 5, No. 1, 2008.

11. Fägersten, B.: *European Intelligence Cooperation: Drivers, Interests and Institutions,* SIIA Papers No 6, Hallvigs Reklam AB 2008.

12. Herman, M.: *Intelligence Power in Peace and War*, The Royal Institute of International Affairs, Cambridge University Press, 2003.

13. Hertzberger, E.: *Counter-Terrorism Intelligence Cooperation in the European Union*, UNICRI, European Foreign and Security Studies Policy Program, New York 2007.

14. Hippner, C.: *A Study Into the Size of the World's Intelligence Industry*, Department of Intelligence Studies Mercyhurst College, Erie, Pennsylvania, October 2009.

15. Hoffman, A.: A Conceptualisation of Trust in International Relations, *European Journal of International Relations*, SAGE Publications and ECPR, Volume 8, 2002.

16.*, Intelligence Services*, DCAF Backgrounder, 03/2006 доступан на: www.dcaf. ch/backgrounders (24. 01. 2011).

17. Lander, S.: International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 17, No 3, October, 2004.

18. Lefebvre, S.: The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Volume 16, Number 4, 2003.

19. *Liaison and Cooperation in Counter-Terrorism*, Canadian Security Intelligence Service, Backgrounder Series, 8, 11, August 2002.

20 . Müller-Wille, B.: *For our Eyes only – Shaping an Intelligence Community within the EU*, Occasional Paper no 50, Institute for Security Studies Paris, 2004.

21. *NATO Glossary of Terms and Definition*, NATO Standardization Agency, AAP-6, April 2009, доступан на: http://www.nato. int/docu/stanag/aap006/aap-6–2009.pdf (07. 11. 2010).

22. Rüter, J.: *European External Intelligence Co-operation,* VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2007.

23. Lander, S.: International Intelligence Cooperation: An Inside Perspective, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol 17, No 3, October, 2004.

24. Svendsen, A.: *The globalisation of Intelligence in the early twenty-first century,* ECPR Conference, Pisa, Italy, September 2007.

25. *The new challenges facing European intelligence – reply to the annual report of the Council*, Assembly of WEU, The interim European Security and Defence Assembly, Document A/1775, 4 June 2002.

26. *The new challenges facing European intelligence – reply to the annual report of the Council*, Assembly of WEU, The interim European Security and Defence Assembly, Document A/1775, 4 June 2002.

27. Thuillier, F.: *Can Democratic State Fight Terrorism? – Case for Europe*, Conference organized by the Stagiares Committee of the Commission, 15 June 2004, Brussels.

28. Tuzuner, M.: *Intelligence Cooperation Practices in the 21st Century – Towards Culture of Sharing*, NATO Science for Peace and Security Series, Sub-series E: Human and Societal Dynamics, Vol. 71, 2010.

29. Udi, G.: Relying on a Splintered Reed? *Strategic Assessment*, Vol. 14, No. 3, October 2011.

30. Villadsen, O.: *Prospects for a European Common Inelligence Policy*, доступан на: https://www.cia. gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi. pdf (04.12.2009).

31. Walsh, J.: Intelligence Sharing in the European Union – institutions are not enough, *Journal of Common Market Studies*, Volume 44, Number 3.

32. Walsh, J.: *Opportunism and Hierarchy in International Intelligence Sharing*, Paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphian, August, 2006, доступан на http://www.politicalscience. uncc. edu/jwalsh (29. 11. 2009).

33. Warner, M.: Wanted: A Definition of „Intelligence" – Understanding Our Craft, *Studies of Intelligence*, vol 46, No 3, 2002.

34. Wetzling, T.: *The Democratic Control of Intergovernmental Intelligence Cooperation*, доступан на: http://www.dcaf. ch/handbook_intelligence/Democratic_Control_Wetzling. pdf (17. 01. 2010).

35. Wills, A., Leigh, I., Born, X. (Ed): *International Intelligence Cooperation and Accountability*, Routlege, New York, 2011.

36. Борн, Х. (ур.): *Парламентарни надзор безбедносног сектора – начела, механизми и пракса*, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага, ИПУ, Приручник за посланике бр. 5 – 2003, Гораграф, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.

37. Борн, Х., Ли, Ј.: *Постизање одговорности у обавештајној делатности: Правни стандарди и најбољи начини надзора обавештајних служби,* Женевски центар за демократски надзор над оружаним снагама, Осло, 2005.

38. Волц, К.: *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Александрија Прес, Београд, 2008.

39. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980.

40. Група аутора: *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981.

41. Група аутора: *Руковођење и командовање*, ЦВШ ВЈ, Војна академија ВЈ, Београд, 1997.

42. Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.

43. Термиз, Џ., Милосављевић, С.: *Практикум из методологије политикологије*, Сарајево, 2000.

УДК: 659.23 : 004.056.5 : 343.534

ЕКОНОМСКА ШПИЈУНАЖА И НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ГЛОБАЛИЗОВАНОЈ МЕЂУНАРОДНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Слободан Нешковић
Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Факултет за економију и инжењерски менаџмент

Економска шпијунажа у савременој међународној констелацији обухвата велики број специфичних мера и поступака агресивног карактера чији је циљ угрожавање супарника на светском тржишту. Применом легалних и нелегалних средстава, веома често неспојивих са етичким постулатима пословања, тежи се елиминисању конкурената. За разлику од обавештајне делатности, међународна економска шпијунажа користи све расположиве методе, од медија до најсуровијих поступака, чак и у надметању традиционалних савезника. Глобална супрематија САД, праћена тријумфалистичком прекоокеанском политиком националне безбедности, утицала је на коренито редизајнирање структуре међународне заједнице. Информатичко- комуникациони ресурси и феномен знања одређују позицију појединих земаља у планетарној заједници. Технолошки доминантни субјекти у процесима глобализације формирају нови комуниколошки поредак са злоупотребом медија, јавног мњења и осталих чинилаца друштва. Значајну улогу имају информационе инфраструктуре које се инаугуришу у све сфере јавног живота, а у контексту реализације националних интереса, што производи постмодерне изазове и ризике у међународним односима. То посебно погађа мале и неразвијене земље, угрожавајући њихов опстанак и темеље међународног система.

Кључне речи: *економска шпијунажа, нове технологије, информациона инфраструктура, глобализација, САД, безбедност, међународна заједница*

Увод

Савремени систем међународних економских односа обновљен је после завршетка Другог светског рата, када су на конференцији у америчком граду Бретон Вудсу усвојени основни принципи о формирању међународног финансијског и монетарног система. Неколико година касније формиран је ГАТТ, у чијем статуту су кодификовани адекватни принципи међународног система трговине, што је 1995. године формулисано у оснивачким документима Светске трговинске орга-

низације, на који начин је постављен темељ и дефинисан правац обликовања послератног међународног економског поретка.

Модерно доба, каналисано процесима глобализације, карактерише се стицањем надмоћи у планетарним разменама, што представља резултат не само војне, већ и економске, технолошке и развојне супремације над противницима. Као што је некада оружје представљало основни аргумент доминације, данас је то информација, као четврти обавезни чинилац производње, поред капитала, радне снаге и технологије. Информација је најбитнији чинилац остваривања предности над конкуренцијом и због тога најразвијеније земље света све више својих обавештајних ресурса користе ради прибављања брижљиво чуваних индустријских, производних или финансијских информација, које ће држави или домаћој компанији омогућити боље позиционирање на глобалном тржишту.

Економска шпијунажа представља скуп добро планираних и веома стручно изведених активности чији је циљ прибављање поверљивих економских информација, које су од користи за пословне пројекте фирме или заштиту економских интереса властите државе. У суштини, економска или индустријска шпијунажа значи нелегално прикупљање економских (индустријских) података и информација, које конкурентске фирме чувају у тајности. У ту сврху користе се средства као што су запошљавање својих људи у конкурентским компанијама, ангажовање специјализованих агенција, коришћење дипломатских представника у иностраним земљама где компанија има пословне интересе итд.

Послови и делатности из области економске шпијунаже имају превасходни циљ доласка у посед пословне тајне одређеног државног субјекта или компаније. Првобитни облици пословне тајне појављују се још у старом веку у области занатства, а свој пуни смисао овај институт добија у капитализму, развојем конкуренције на тржишту. Пословна тајна може се дефинисати као скуп докумената и података чије саопштавање трећем лицу може нанети штету пословним интересима и пословном угледу компаније. Такође, присутан је и став да је пословна тајна субјективно право којим се искључује право коришћења истих података од стране другог.

Тајна подразумева сваки онај податак о једној држави (предузећу, државном органу, друштвеној организацији – странка, синдикат, удружење бораца итд. – разним установама као што су институти, универзитети, социјалне службе итд.), који је од битне важности за ту институцију и чије би сазнање од стране неовлашћених лица могло да проузрокује конкретне штете, како за ту институцију и установу, тако и за државу у целини. Према томе, за једну земљу нису тајни подаци само војни, политички и економски него и технолошки, социјални, културни, образовни, туристички, спортски и други који би могли послужити другој држави да лакше оствари своје одређене циљеве и нанесе штету држави о којој располаже таквим подацима.

Главни изазов током следеће деценије биће како побољшати приступ, комуникацију и употребу просторних података ради пружања подршке мноштву одлука на свим нивоима друштва. Позивање на географске податке потребно је у областима као што су здравство, образовање и социјална политика, где се мноштво информација које су сакупљане из разних извора користи како би се пратили проблеми и идентификовале тенденције. Можда је тренутно најизраженија потреба за просторним подацима и информацијама у сфери управљања животном средином.

Да би се постигли циљеви као што су одржив економски развој и заштита осетљивих природних богатстава, планери и власници земљишта морају да знају које информације су им на располагању, како да их добију и како се могу повезати са информацијама из других извора. Нове технологије (ГИС, ГПС, даљинско осматрање и просторно моделирање) пружају могућност да се изађе у сусрет овим и другим потребама.

Међународна економска шпијунажа

Међународна економска шпијунажа и обавештајна делатност воде порекло из античких времена, при чему се прве познате активности из ове области везују за Мојсија, што је записано у *Књизи бројева Библије Јерусалимске,* као неуспешно спроведен подухват дванаест Јевреја шпијуна који су упућени да извиде Обећану земљу, државу Канаан. Поред наведеног, познате су шпијунске активности великих историјских личности и освајача као што су Хамураби, Одисеј, Јулије Цезар, Џингис Кан, Луј XI и Наполеон. Значајне студије о шпијунажи представљају учења познатог стратега древне Кине, Сун Цеа, затим Индијца Каутилија, сер Френсиса Валшингама, кардинала Ришељеа и оца Жозефа.

Савремени концепт међународне економске шпијунаже заснива се на делима америчких теоретичара Харолда Виленског и Мајкла Портера, као и на радовима Швеђанина српског порекла Стевана Дедијера. Као претеча систематског проучавања економске шпијунаже у међународним односима, Харолд Виленски у свом делу *Организациона шпијунажа: знање и политика у влади и индустрији,* покреће две основне тематске целине у овој области. Прва је примена колективне стратегије у формулисању заједничког концепта за стварање конкурентске предности на тржишту, док друга потенцира значај сазнања у економији и индустрији као стратегијског покретача развоја. Значајан допринос модерној концепцији економске шпијунаже промовише и Стеван Дедијер. Он истиче важност прикупљања пословних информација и њихов тренд у савременој међународној заједници.[1]

Једна о кључних промена у свету јесте да на глобалном тржишту државе почињу да губе примат, који од њих преузимају тзв. транснационалне компаније, које постају кључни чиниоци интегралног глобалног система. С обзиром на то да ове компаније захтевају велике количине квалитетних информација за своје потребе, оне почињу да развијају сопствене обавештајне капацитете, чиме се ослобађају зависности од државних институција те намене. То доводи и до померања моћи са држава на транснационалне компаније.

На основу наведеног, пословна шпијунажа могла би се дефинисати као збир веома деликатних, планираних и стручно изведених активности на прибављању поверљивих информација од користи за пословне пројекте сопственог предузећа, организације или државе или за заштиту њихових пословних интереса. Да бисмо се ближе упознали са начинима приступа поверљивим информацијама, неопходно

[1] Dedijer, S., *Development and Management by intelligence/Japan*, 1991, pp. 9.

је утврдити које информације су најчешћа мета економских обавештајних операција. Оне су подељене на пет група: [2]

- финансијске,
- организационе,
- маркетиншке,
- техничке,
- научне.

Опште је познато да се преко 95% потребних информација у економској обавештајности може добити и добија легалним путем. Постоји више начина да се до тражених информација дође без коришћења нелегалних средстава или метода: интернет представља најлакши и највише коришћен начин проналажења информација о економским субјектима. Према неким истраживањима, између 1990. и 1995. године дошло је до повећања економске обавештајне активности од преко 300%, и за то је, као главни кривац, означен интернет и информације које он пружа. Најчешћи начин за добијање информација је путем електронске поште, као и путем разних упита. Евидентно је да је информатичка образованост запослених прилично ниска када се ради о безбедности на интернету. Приступ друштвеним мрежама типа Фејсбук, Мајспејс, Твитер или разним чет-собама представља велику опасност за сваку компанију, јер су запослени склони да у необавезним разговорима чак и потпуним странцима причају врло поверљиве ствари. Популарности интернета, као начину за прибављање поверљивих информација, доприноси и анонимност, коју је много лакше остварити путем интернета него у неким другим ситуацијама. Могућност широкопојасног приступа интернету са јавних места, попут библиотека или интернет кафеа, пружа велике могућности за потпуно анониман економско-обавештајни рад. Претрага запослених је уобичајен начин добијања информација.

С обзиром на то да не постоји намера да се интервјуисани запосли, ова метода је врло неетичка, а у неким ситуацијама може се сматрати и шпијунском делатношћу. Заједничка улагања и спајања фирми представљају још један начин легалног долажења до битних информација. Ако запослени из фирме А дуже време раде заједно са запосленима из фирме Б, може се очекивати да ће се временом сматрати за партнере, па попуштају безбедносни протоколи и омогућава им се приступ информацијама и технологијама.

Такође, још једна сигурна солуција за долазак у посед тражене технологије представља куповина или преузимање компаније, али је то прилично скупо решење. Конференције, изложбе, семинари и сајмови представљају добро место да се у директном контакту извуку важне информације. Због знања и стручности учесници су често ангажовани од компанија или влада ради прибављања информација. Директне посете су дуго биле вредан извор информација из технолошких или производних компанија. Посетиоци су обучавани како да дођу до вредних информација намерним уласком у забрањене зоне, недозвољеним фотографисањем или постављањем питања изван дозвољених оквира.

Иако представљају само мали део економских обавештајних података, подаци добијени на нелегалан начин често су највреднији, пошто су толико важни да се до њих не може доћи легалним путевима. Организовани криминал постао је врло чест начин за доби-

[2] Luttwak, E., *From Geopolitics to Geo-economics,* The national interest, 20, 1990, pp. 17.

јање информација из предузећа. Глобализација бизниса омогућила је и неке нове транснационалне облике криминала. Тако се криминалци не либе да притиском и уценама на пословне људе уђу у највеће компаније и својом снагом и моћи, која је често већа од локалних власти, представљају велику опасност за бизнис и индустрију. Независни предузетници укључују независне или слабо повезане особе у економској шпијунажи. У суштини, ради се о приватним детективима које унајмљују компаније ради прибављања информација које компанија унајмљивач сматра потенцијално корисним за себе.

Без обзира на то ко је лице које прибавља информације, постоји неколико начина на које компаније или чак стране владе прибављају информације. Запослени (инсајдери) са правом приступа представљају велики безбедносни проблем за компаније. Према неким истраживањима, преко 75% економске шпијунаже обавља се преко инсајдера, особа које долазе из саме фирме или имају приступ осетљивим подацима. Наравно, постоји одређен број људи који ненамерно одају тајне које не би смели. Такође, користи се изнајмљивање информација од стране обучених професионалаца, који на посредан и вешт начин збуњују жртву и наводе је да ода ствари које иначе не би. То се назива социјални инжењеринг и, иако само по себи није кривично дело, може бити увод у даља кривична дела.

Инфилтрација међу запослене представља добар метод шпијунских активности. Имајући у виду да се без већих тешкоћа у великом броју случајева може ући унутар субјекта шпијунаже помоћу фалсификованих лажних докумената, овим приступом степен успеха шпијунаже је драстично повећан.

Регрутација запослених је један од најефикаснијих начина шпијунаже. Једном када се инсјадер или „кртица“ регрутује помоћу мита или неког другог начина, може му се тражити посебна врста информација, а не све на шта наиђе. Сакупљач информација не треба да буде фокусиран на извршне директоре или истраживаче, већ ће много више постићи регрутацијом нижег особља, као што су секретарице, рачунарски техничари или чак и особље одржавања. Овде постоје две предности: нижи нивои запослених много су мање сумњиви, а често имају већи приступ информацијама и њихова цена може бити много нижа, а воља за сарадњом много већа него рецимо генералног менаџера. Овај начин шпијунаже је прилично лак, јер један број запослених и на своју руку краде информације ради даље продаје, док су други незадовољни односом према њима и као створени за овакву врсту сарадње.

Компјутерски упади представљају још један, веома чест начин за прибављање информација. С обзиром на то да се рачунари све више користе за обраду и складиштење података, све је већи број „упада“ у системе корпорација ради нелегалног прибављања информација. Док један број такозваних хакера то ради из чистог спорта или мржње према глобализацији или мултинационалним компанијама, постоје и професионалци који краду информације ради продаје на црном тржишту. И конкурентске компаније и обавештајне службе унајмљују овакве професионалце ради провaљивања у туђе информационе системе. Рачуна се да је преко 90% компанија било бар једном жртва упада у информациони систем, док су директни губици само у 2002. години износили преко 170.000.000 долара због крађе информација.

Провале и крађе представљају традиционалан начин за прибављање обавештајних података. Иако се у већини случајева ради о физичкој крађи докумената, приликом које се они отуђују, може се десити да провалник само фотографише или умножи

тражени документ, тако да жртва и не зна да је покрадена и нормално наставља рад на пројекту, што конкуренцији омогућава праћење развоја и даље информације. Овај начин обично је повезан са осталим начинима економског обавештавања.

С напретком технике електронски надзор се све више користи, па је, на пример, могуће издвојити један глас између хиљаде гласова на стадиону или прислушкивати мобилни телефон жртве. Док је раније ова опрема била ексклузивитет државних обавештајних служби, данас је могуће за мало новца купити најквалитетнију опрему за прислушкивање и надзор.

Као што се види, широк је дијапазон средстава и техника за долажење до информација. Традиционалне тржишне утакмице претварају се у праве ратове, и ту циљ оправдава свако средство, те свака компанија мора да мисли првенствено на сопствену безбедност.

Школе економске шпијунаже

Претходни део текста посвећен је разматрању есенцијалних постулата економске шпијунаже и начинима прикупљања информација. Међутим, све велике економије развиле су своје посебне системе економске шпијунаже или чак и посебне школе за обуку економских обавештајаца, такозване „школе за економско ратовање". У даљем сагледавању феномена обавештајности и шпијунаже, анализираћемо појединачне приступе, концепте у овом сегменту, на примеру најутицајнијих држава у свету.

Сједињене Америчке Државе

Као једина стварна суперсила, у војном и економском смислу, Сједињене Државе су нарочито у другој половини 20. века предњачиле у домену економске шпијунаже. Полазећи од чињенице да су америчке фирме водеће у технолошким проналасцима, увек је присутна реална опасност од шпијунаже, која се свакодневно дешава. Посебну потешкоћу представља америчка транспарентност, која омогућава страним обавештајним елементима да скоро 90% тражених информација добију из легалних извора, без коришћења нелегалних начина. Мета су како цивилне, тако и војне технологије, а шпијунирају сви, без разлике, како непријатељи тако и савезници. Присутност шпијунаже америчких компанија је толика да се рачуна да САД годишње губе између 100 и 250 милијарди долара[3] због конкурентских шпијунских активности.

За време такозваног „хладног рата" против СССР-а америчка обавештајна делатност била је усмерена претежно на војне капацитете и технологије, да би се у времену после тога полако пребацивала у сферу економске шпијунаже. Приличан заокрет у томе представља победа Била Клинтона на председничким изборима 1992. Он формира Национални економски савет, чија је претежна улога побољшање компетитивности у америчкој трговини и привреди.[4] Пажња се усмерава на развијајућа нова тржишта, а

[3] Петровић, З. П., *Економска шпијунажа*: *мали водич кроз историју економске обавештајности, до десете револуције човечанства*, Београд: Драслар партнер – Центар Југоисток, 2005, стр. 94.

[4] Исто, стр. 94.

прикупљање економских података постаје један од најважнијих задатака обавештајних служби. Охрабрују се компаније да добијене обавештајне податке деле између себе ради свеукупног побољшања компетитивности, док ЦИА издаје дневни брифинг економске шпијунаже, у којем су садржани подаци добијени економском шпијунажом.

Поред наведеног, америчка влада спроводи и агресивно лобирање код страних држава у корист америчких компанија, ради добијања уносних послова. Као крајње средство користи се војна моћ, тамо где друга средства закажу. Проблем који постоји у америчкој привреди јесте култура, која форсира индивидуализам, тако да се често разилазе лични и државни циљеви, што отежава постизање јединствених циљева. У посао економске шпијунаже укључене су све обавештајне структуре: ЦИА, НСА, војне агенције, шпијунски сателити војске, односно системи за прислушкивање, као што су „Ешелон", „Велике уши" и друге. Преко ових високотехнолошких и софистицираних пројеката, влада САД сваког дана прикупља и анализира огроман број података, из којих се издвајају битне и као такве у фази распарчавања информација достављају одговарајућим друштвеним субјектима.

Јапан

Јапан поседује специфичну технолошку инфраструктуру у сфери економске шпијунаже. Земља која је из Другог светског рата изашла разорена, са огромним губицима и две атомске бомбе бачене на њену територију, брзо се опоравила и заузела значајно место на светској економској позорници. Главне разлоге томе треба тражити у неколико специфичности. Пре свега, Јапан се веома разликује од осталих западних савезника: према удаљености од осталих држава, посебности језика и културе. Ову државу одликује висок степен патриотизма, док је јапанска елита на време схватила да је једини пут опоравка Јапана економски опоравак земље. Јапански менаџмент има јединствен приступ управљању предузећима, где се сваки запослени осећа као део породице и апсолутно је лојалан једној заједничкој идеји – освајању светског тржишта. У Јапану су испреплетани многобројни чиниоци економског развоја земље: МИТИ (Министарство за међународну трговину и индустрију), ЈЕТРО (Јапанска спољно-трговинска организација), као и највеће компаније, синдикалне организације и обавештајне службе.

Најбитније карактеристике пројекта јапанске економске шпијунаже јесу:

• интензивно коришћење информација у офанзивној политици индустријског развоја, као и приступ конкурентским сазнањима;

• динамично управљање тајнама, уз јасно означавање стратегијских тајни које се по сваку цену штите од осталих држава.

Основу чини делљивост информација, која је свеприсутна, јер доприноси заједничким циљевима. Такође, велика пажња поклања се утицајности у свету, лобирању, а за економско обавештајца користи се сваки Јапанац у било којој земљи у свету који може да буде од користи.

Јапанска Мацушита школа за бизнис и менаџмент, у којој се школује пословна елита Јапана, и која представља најбољу установу те врсте, гарантује Јапану дугорочну предност на пољу економске обавештајности, јер квалитетан кадар, уз културу јединства и заједничког циља, сигуран је гарант за то.

Француска

Француска је прва у свету основала школу за обучавање економских обавештајаца, под називом Школа за економско ратовање. Французи имају неколико стотина агената ангажованих у индустријској шпијунажи у корист државе, које зову „генерали спољне безбедности". Они су једина држава која у економском обавештајном рату нема проблема да се замери чак и САД, од којих сви зазиру. Основа француске економске шпијунаже је економска одбрана земље. Компанијама се даје велика аутономија, а истовремено се стимулишу да размењују искуства и податке ради заједничког напретка, као и стварање заједничких информационих мрежа. Представљају главног обавештајног противника за САД у Европи. Главна служба је ДГСЕ (Генерална дирекција спољне безбедности).

Израел

Главна институција економске шпијунаже у Израелу је ЛАКАМ (Канцеларија за специјалне задатке), што је пандан за шпијунске задатке. Иако савезници САД, Израелци се не либе шпијунских операција против њих. Највећи успех представља крађа обогаћеног уранијума од САД, што им је омогућило да развију сопствено нуклеарно наоружање, које је главни гарант опстанка њихове државе међу непријатељским арапским државама. Посебна област ангажовања у сфери међународне економске шпијунаже обухвата крађу нове војне технологије.

Кина

Кина представља нарастајућу економску и обавештајну силу. Преко 70.000 људи укључено је у обавештајни рад под окриљем ИСТИЦ (Институт за научну и технолошку информацију Кине). Последњих десет година шпијунирају посебно САД, и то у сфери високих технологија попут рачунарских и космичких. Посебан случај је убацивање агента у Лос Аламос, америчку лабораторију за развој нуклеарног оружја, што се до тада сматрало немогућим. Велики проблем представља кинеска пиратерија познатих робних марки, чиме се крши право интелектуалне својине. Да би натерали Кинезе да поштују међународне законе, примили су Кину у СТО (Светску трговинску организацију), али то није решило проблем, који је свеприсутан захваљујући првенствено одличној обавештајној служби, која је способна да прибави информације о сваком производу који занима кинеску привреду.

Савремене технологије и друштвена моћ

Промене политичких односа на глобалној светској сцени резултат су америчке доктрине ниског интензитета и тоталитарне идеологије новог поретка, ради стварања бројних патуљастих држава које ће постати потенцијално тржиште за мултинационалне корпорације и јефтини извори радне снаге и природних сировина.

За разлику од свих претходних ратова, када је приоритет даван масовности, наоружању и национално-патриотским осећањима, данас се борба одвија у свести човека посредством масмедија и сличних информатичко-интелигентних оружја. Редефинисање метода, техника и инструментарија специјалног рада подразумевало је изградњу софистицираног, суперкорективног протока информација, са задатком униформисања јавног мњења, као психолошке подлоге за наставак интервенције војним средствима или политички притисак за промену владајућег курса. При томе, извори доминације крију се у технолошкој супериорности која водећим државама омогућава неприкосновен положај у домену располагања инфорамцијама.

Водити ратове могу само они који господаре информацијама, јер они који их поседују владају планетом. Према резултатима истраживања обављеног за потребе Европског парламента, почетком 2010. године, у свету су постојала 134 сателитска система за прислушкивање. Једина земља која контролише све јесте Америка која преко глобалне обавештајно-сателитске организације „Vortex“ (основане 1947. са Енглеском) и анализе највеће шпијунске организације Ен-Ес-Ај прибавља скоро 70% обавештајних података. У Форт Миду, градићу државе Мериленд, налази се главни штаб ове мистичне установе која, запошљавајући 38.000 службеника, представља очи и уши електронско-обавештајне агенције.

„Много тога се променило од када смо могли да негирамо да ова агенција постоји, а смео бих да додам да је било председника који нису ни знали за постојање ове институције, мада су њене услуге и те како користили“, изјавио је Роберт Стил, директор ове мамутске компаније („Washington post“, 11. 12. 1999). Неки аналитичари су поборници теорије да је ова служба ефикаснија од служби ЦИА или Еф-Би-Ај, што донекле оправдава и њено учешће у свим ратовима у последњих неколико деценија. Постоји и велики број европских сарадника на овом плану, међу којима је највећи Велика Британија, а коју следе и Немачка, Француска, Аустрија и Турска. Супертајни систем „Ешалон“ стациониран у Глочестеру, у Великој Британији, контролише целокупан европски простор. За комуникације на Пацифику одговоран је прислушни центар Јакима. Станице у Норвешкој и на Кипру под директном су контролом НАСЕ, а ради смиривања светске јавности званично се баве „економском“, а од недавно и „антитерористичком“ шпијунажом. „Ешалон“ има 120 сателита и близу 1,320 моћних компјутера-речника, што му омогућава да прислушкује све војно-обавештајне и политичке комуникације широм Европе и света.[5]

Контрола је појам који ће у будућности доминирати светом, што доводи у питање слободу сваког појединца. САД су формирале специјалну јединицу за насилну неутрализацију страних медија, па стручњаци при генералштабу „US Strategic Command“, у ваздушној бази Офут, у Омахи, имају посебна задужења из области масовног комуницирања и пропаганде. Систем Превентивна контрола путника, успостављен договором Европске комисије и америчких власти посредством компјутера, проверава идентитет сваког грађанина, обележавајући га зеленом (безопасан), жутом (сумњив) и црвеном (опасан) бојом. У том смислу није се много одмакло од времена нацистичке Немачке, само што се грађани данас „обележавају“ невидљивим тракама, а посебна пажња обраћа се на муслимане или особе чије је порекло са Блиског истока.

[5] Schmit, M., N., *CAN and the jus in bello: An introduction*, K. Bustrom, op. cit. 2005, pp. 17.

Сједињене Америчке Државе су у своје картотеке, без знања и одобрења њихових влада, увеле 75 милиона Мексиканаца, 42 милиона Колумбијаца и 33 милиона Централноамериканаца. Параноје нису поштеђени ни амерички држављани, па је тако враћен низ ретроградних закона који доводе у питање и приватност и слободу људских права.[6]

У свету нарастајућих подела и разлика у једном смо исти – сви смо конзументи различитих информација. Медији стварају технолошки парадокс – што више телевизијских програма, штампаних листова и часописа, радио-станица или интернета – мање слободног времена. Тако смисао живота постају похлепа и задовољавање све ширих потреба, док цивилизацијски однос ка култури и степену задовољавајуће комуникативности нестаје у мору нарастајућих хедонистичких захтева. Тоталитаризам искључује слободу изражавања, развој критичке мисли и супротстављеност аргументације, док демократија почива на медијима, како би процес владања био отворен широкој јавности. Нова цивилизација почива на свету слика, које често, ради стварања имица, могу бити медијски обликоване лажи. Основна и најважнија разлика између производа човека (творца) и осталих биолошких врста јесте што је човек средиште симбола који се судбоносно могу уплитати у целокупни фонд духовних потреба. Интелектуални, моралан човек новог поретка будућност темељи на размишљању и избору мњења, уз уважавање Монтескијеове мисли: „Политичка слобода никако се не састоји у томе да свако ради шта хоће .... Слобода је право да свако ради оно што закони дозвољавају."

Демократске структуре не могу опстајати без слободних, економски независних медија, при чему се не треба заваравати представом да је стварање повољне политичко-економске климе лак посао. Прецизна, тачна, умивена и професионална информација развија позитивне вредности неког друштва, фаворизујући људе који доносе опште добро. Без медија данас нема било каквог масовног комуницирања, тако да, поред класичног поимања о њиховој важности за развој културе, образовања и очувања националног идентитета, добијамо стратешку димензију учесника у процесима демократског преображаја друштва. Уместо некадашње четврте, пете или седме силе, новинарство данас постаје прва моћ, без чијег постојања нема друштвеног напретка.

Бурне друштвене и технолошке промене на размеђу миленијума дале су медијима нову значењску димензију, активно их промовишући у учеснике динамичких глобалних процеса. Брзина одлучивања, покретљивост становништва, уз ширење индивидуалних и потрошачких вредности, мењају традиционалне облике комуницирања, али и однос ка информацијама, чија се вредност посредством масмедија све више инструментализује.

Савремена средства комуникације на бази нових технологија стварају квалитативно нови облик комуницирања: мултимедије који мењају начин стварања, дистрибуције, ширења и складиштења информација. Као неминовност проистиче интегративно-регулативна функција, која практично одржава хомеостатичку стабилност читавог друштва, управљајући њиме. Бујање и пролиферација електронских и дигиталних канала дистрибуције порука ствара нову публику, која ће протоком времена све више зависити од дотока информативних, забавних или едукативних садржаја.

[6] Nešković S., Ikonomičeskata diplomacija v konteksta na nacionalnata i globalnata sigurnost, Veliko Trnovo, Bugarska: Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, 2011, str. 91.

Интелектуални инжењеринг опстаје на знању и вештинама, при чему је економска моћ нераздвојиво повезана са политиком. Моћ знања и моћ савести су стубови коректног новинарства, али под притисцима медија да испуне захтеве тржишта новинари често долазе у сукоб са сопственим идеалима. Медијско друштво добија своје гладијаторе, нове терористе, који укидајући просторне и временске границе диктирају пожељне ставове и јавно мњење. Дигитална економија представља изазов за медије, тако да само врхунским познавањем њене структуре можемо спречити манипулисање. Захваљујући техничким проналасцима повећана је пропусна моћ медија, нпр. оптичко влакно може истовремено пропустити преко милион телевизијских канала, 200 хиљада пута брже од бакарних парица. У блиској будућности предвиђа се пренос сигнала ваздухом, што поред слободе дистрибуције значи и огромну компресију података. Корисници ће на тај начин добити веће богатство избора, наравно уколико буду у стању да то финансијски испрате.

Овакве технологије утемељене су на системима за дигитално емитовање звука и слика није нимало наивна, јер са собом носи читав низ важних унапређења, као што је једнофреквентна мрежа телевизија високе дефиниције и вишеканално емитовање.[7]

Прелаз од природе ка техносфери одвија се уз помоћ информатичких мрежа, што само појачава опасност кондиционирања мишљења, потреба, ставова, вредносних система, облика контроле и сл. Колективно понашање усмерава се према потребама медијских императора, па тако можете провоцирати масовну хистерију, халуцинације, побуне, демонстрације, гласине, митове, али и оптимизам, задовољство, спектакл, легенде и сл.

Нова цивилизација негује нове медије који постају произвођачи милиона вести, а умножавањем канала и садржаја стварају деперсонализоване јединке подложне манипулисању. Нове технологије стварају нове сензибилитете, пре свега филозофију мондијализма, чудесну у настојањима унифицирања идеја и система вредности. Дигиталне технике мењају карактер стандардних комуникација, њихових облика и величина. Минијатуризација опреме омогућава да технолошким спојем камере, телевизије, компјутера и телефона, у сваком тренутку и са сваког места, можемо бити укључени у програме информативних кућа.

Произвођачи електронске опреме већ усавршавају прототип телевизијског екрана од течног кристала, са специјалном поларизацијом светлости, тако да када је апарат у мрежи посматрате слику, а док је искључен представља обично огледало. Кориснику се нуди читав низ могућности, да, на пример, део екрана користи за огледало, а да истовремено на остатку гледа и најновије вести.

Повезивањем са компјутером омогућава се двосмерни пренос хируршке операције и експертског тима који то надгледа са више стотина километара удаљености или другог краја планете. Мултимедијално обликовање порука дубоко нарушава психолошко-пропагандне обрасце, јер се технолошком изменом човекове околине и сами мењамо.

Противречности добрим делом проистичу из злоупотребе природе медија, политике и јавног мњења, при чему је мање битно колико су механизми контроле покривени. Нови комуниколошки поредак представља отворен концептуални оквир у

[7] Милашиновић С., Јевтовић, З., Деспотовић, Љ., Политика, медији, безбедност, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2012, стр. 125.

којем предност имају технолошки развијеније државе.[8] Схватања да се тежиште утицаја пребацује на медије локалних заједница само се делимично тачна, јер је њихов домет ограничен, што уједно значи и моћ на мишљење публике. Они олакшавају убеђивање и дијалог у оквиру мањих група, али су на ширем плану стратешки безначајни, па не треба беспотребно расипати средства на њихов развој.

Прве институције које су извршиле транзицију ка приватизацији нимало случајно били су медији, како по власништву, тако и по садржају. Амерички капитал је највећим делом помагао независност у Пољској, Мађарској, Чешкој, Србији и другим комунистичким земљама, што се објашњавало процесима демократизације и одбране медијске независности.

Наша јавност споро схвата дубину медијских промена, па се тако још увек носи заблуда да су новинари „занатлије" којима факултетско образовање није потребно, посебно ако су „талентовани". Између појмова занимање и професија дубок је јаз неразумевања. У САД се више не поставља питање потребе њиховог образовања, јер се на време схватило да нове технологије, мењајући филозофију медија и друштва, захтевају виши ниво знања. Комунистички стереотипи о новинарима као универзалним незналицама, друштвено политичким радницима и слично доказ су инструментализације позива. Време је да схватимо да знање у погрешним рукама или главама никада није корисно.

Глобализована конфигурација међународне заједнице

Међународни односи и њихов нормативни оквир међународног права одраз су Вестфалског система суверених држава. У том систему територија је један од конститутивних елемената, па не чуди што је представљала и представља једну од основних вредности међународних односа и међународног права. Развој технике и технологије ширио је простор који се сматрао државном територијом. Научна достигнућа 20. века отворила су пролаз у четврту, виртуелну димензију. У међународним односима устоличен је нови извор моћи – информација. Она није више само средство, већ циљ, вредност коју треба заштити и од које зависи безбедност државе и њених становника, вредност због које ће се ратовати.

Међународно право је екскомуницирало рат између међународних односа након Другог светског рата. Механизам који омогућава друштву да изабере своју будућност уредио је међународне односе на начелу забране, претње силом и употребе силе. То не значи да су ратови нестали као облик међудржавних односа. Штавише, они су се трансформисали и усложили, пратећи промене на међународној сцени. Међународно право поседује сопствени механизам и омогућава да се овлада реалношћу. Механизам који се активира када је будућност друштва угрожена, јер је сила употребљена, и који ограничава силу у мери у којој је друштву неопходна да би опстала и опоравила се назива се међународно хуманитарно право.[9]

[8] Исто, стр. 127.

[9] O Donneli, B., T., Kraska, J., C., *Humanitarian law: developing international humanitarian rules for the digital battlefield*, Journal of Confict and Security Law, Vol 8, No. 1, 2003, pp. 10.

Иако су многи склони закључку да је употреба информационих технологија променила ток ратовања, то није истина. Природа рата се није променила. Рат је и даље наставак политике другим средствима. Оно што се променило је начин његовог вођења. Информационе технологије омогућиће будућим армијама да раде оно што су армије одувек радиле, али успешније него раније. Да би разумели утицај информационих технологија и испитали адекватност правила међународног хуманитарног права изазовима револуције у војним пословима морамо променити угао гледања, јер ми на рат још увек гледамо као на сукоб држава са традиционалним оружјима која производе смрт или уништење опипљивих објеката и физички прелазак националних граница.

Наш први задатак је да опишемо и именујемо појаве које одликују нови начин ратовања. Први појам с којим се упознајемо јесу информационе операције. То су акције које се предузимају како би се утицало на противничке информације и информационе системе, истовремено бранећи сопствене информације и информационе системе. Посебан вид информационих операција јесте информационо ратовање. То су акције које се предузимају како би се током периода криза или рата постигла информациона супериорност путем утицаја на непријатељске информације, процесе засноване на информацијама, информативне системе и компјутерске мреже. Информационо ратовање одредили смо као посебан тип информационих операција. На основу оваквог одређења логично је претпоставити да право које регулише оружане сукобе регулише и овај вид ратовања и његове посебне форме, као што су напади на компјутерске мреже.[10]

Напад на компјутерске мреже представља операцију која за циљ има информације у компјутерима или компјутерским системима или саме компјутере или системе. Основни принцип који регулише вођење непријатељства у оружаним сукобима је принцип дистинкције. Он налаже странама у сукобу да у свако доба праве разлику између цивилног становништва и борца и између цивилних објеката и војних објеката и да, сходно томе, усмере своје војне операције само против војних објеката. Напад на компјутерске мреже, како смо већ истакли, представља операцију која има за циљ информације у компјутерима или компјутерским системима или саме компјутере и системе.

У савременом друштву функционисање свих сектора, па и војних, све више зависи од информационих технологија. То је посебно случај са тзв. критичним инфраструктурама, инфраструктурама које су од посебне важности за функционисање савремених друштава, а истовремено су веома повезане и међузависне. Информационе инфраструктуре представљају укупност повезаних компјутера и мрежа и битних информација које се њима прослеђују. Повезаност војног и цивилног сектора друштва путем информационих инфраструктура представља посебну погодност за извођење CNA – нападима на компјутерске мреже (computer networks attacks). Значај информације за нормално функционисање компјутерских система у свим секторима савременог друштва упућује на могућност укључивања информације у домен дефиниције војног циља. Наиме, војни сектор данас се све више ослања на информационе технологије цивилног сектора, јер су они јефтинији и доступнији.

[10] Милашиновић С., Јевтовић, З., Деспотовић, Љ., стр. 131.

Конфликти су по својој садржини променљиве, динамичне, вишеструко узроковане и сложене друштвене појаве. Њихови најдубљи корени налазе се у противречности и супротности између интереса, вредности или значајних ресурса (материјалних и духовних) којима желе располагати носиоци конфликта. Наш задатак је да опишемо и именујемо појаве које одликују нови начин ратовања. Први појам са којим се сусрећемо јесте информациона операција (Information operation). То су акције које предузимамо како би утицали на противничке информације и информационе системе. Оне се изводе и у доба мира и у доба рата. Офанзивне информационе операције утичу на противничко одлучивање, док дефанзивне утичу на спречавање извођења информационих операција на пријатељске снаге и вредности.[11]

Оно што их одликује нису средства која се употребљавају, већ ентитет на који се утиче, тј. информација. Посебан вид информационих операција јесте информационо ратовање (information warfare). То су акције које се предузимају како би се током периода криза или ратова постигла информациона супериорност путем утицаја на непријатељске информације, процесе засноване на информацијама, информативне системе и компјутерске мреже. Америчко ваздухопловство прецизира поделу информационих операција на информационо ратовање и ратовање у информацијама.

Информационо ратовање обухвата акције напада и одбране информација и информационих система, док ратовање у информацијама обухвата акције прикупљања и коришћења информација. Информационо ратовање смо одредили као посебан тип информационих операција које се изводе током оружаних сукоба или криза. На основу оваквог одређења логично је претпоставити да право које регулише оружане сукобе регулише и овај вид ратовања и његове посебне форме. У посебне форме могу се убројати напади на компјутерске мреже.

Правила међународног хуманитарног права упутила су доктрину да одреди генеричку дефиницију оружаног сукоба: „Оружани сукоб представља несагласност страна у сукобу која је довела до организоване употребе оружаних снага.[12] Међународно хуманитарно право разликује два типа оружаних сукоба, међународне и немеђународне оружане сукобе. Дихотомија одређује који део корпуса међународног хуманитарног права се примењује у овим ситуацијама.

У овом раду фокусираћемо се на најстарији тип оружаних сукоба који регулише тај корпус права – сукобе између држава. Најзначајнији формални извори права који регулишу овај тип међународних оружаних сукоба су Женевске конвенције о заштити жртава рата (1949) и њихов први допунски протокол (1977), а користићемо их као аналитички оквир овог истраживања. Заједнички члан 2. Женевских конвенција (1949) одређује да међународни оружани сукоб постоји у случају објављеног рата или сваког другог оружаног сукоба који избије између двеју или више високих страна уговорница, чак иако једна од њих није признала ратно стање.

[11] Schmit, M., N., CAN and the jus in bello: An introduction, K. Bustrom, op. cit. 2005, pp. 102.

[12] Међународни оружани сукоби обухватају сукобе између држава и ситуације војне окупације (чл. 2. Женевска конвенција) и оружане сукобе у којима се народи боре против колонијалних или расистичких режима или стране окупације користећи се правом на самоопредељење. Немеђународни оружани сукоб настаје када на територији једне државе дође до употребе оружаних снага владе против побуњеног дела оружаних снага или неке организоване оружане групе или када се сукобљавају различите организоване наоружане групе (чл. 3. Женевских конвенција, чл. 1(1) Протокола II).

У савременом друштву функционисање свих сектора, па и војних, све више зависи од информационих технологија. То је посебно случај у такозваним критичним инфраструктурама, инфраструктурама које су од посебне важности за функционисање савремених друштава, а истовремено су веома повезане и међузависне.

Информационе инфраструктуре представљају укупност повезаних компјутера и мрежа и битних информација које се њима прослеђују. Значај информационих инфраструктура је у томе што се њиховим онеспособљавањем може онемогућити функционисање свих осталих критичних инфраструктура.[13] Посебно су значајне информационе инфраструктуре које надзиру и контролишу битне друштвене функције и услуге (дистрибуцију електричне енергије, телекомуникације, банкарске информације и услуге, контролу железничког и авио саобраћаја, системе за ванредне ситуације, берзу и контролу безбедности).

Дефиниција војног циља упућује на предмете – објекте. CNA има за циљ информације или компјутерске системе. Материјални објекти у којима је информација складиштена или пут којим се она прослеђује несумњиво представљају потенцијални војни циљ. Доктрина сматра да само материјалне, опипљиве ствари могу представљати војни циљ.

Значај информације за нормално функционисање компјутерских система у свим секторима савременог друштва упућује на могућност укључивања информације у домен дефиниције војног циља. Информација се може користити тако да ефикасно доприноси војној акцији стране у сукобу. Ефикасан допринос подразумева постојање блиске везе са војном акцијом. Из његовог домена искључени су посредни доприноси, тј. доприноси свеукупном ратном напору. Ово ограничење је веома битно за регулисање CNA. Идеје о утицају информационих технологија на проширење спектра војних циљева засноване су на либералнијем тумачењу дефиниције војног циља, тумачењу које потиче из редова америчких оружаних снага. Њихови документи истичу да је кључни фактор у избору мете напада да ли објекат доприноси непријатељским борбеним капацитетима или капацитетима за одржавање рата.[14]

Као илустрацију наводимо пример из америчког грађанског рата, када су снаге Севера уништиле поља памука на територији Југа, јер се од продаје памука финансирало наоружавање њихових оружаних снага. Повезаност војног и цивилног сектора друштва путем информационих инфраструктура представља посебну погодност за извођење CNA.

Данас се војни сектор све више ослања на информационе технологије цивилног сектора, јер су и јефтинији и доступнији. Оружане снаге користе ЦОТС, односно комерцијалне хардвер и софтвер производе, који служе за обављање административних послова, али и у системима за извођење напада у оружаним сукобима, с обзиром на чињеницу да су ови производи намењени углавном за цивилну употребу, опремљени су слабим заштитним механизмом.

Многи од тих софтверских и хардверских компоненти не производе се у земљи већ у иностранству, тј. код потенцијалних противника, што може представљати додатни проблем. Примера ради, војни и цивилни сектор заједнички употребљавају сателитске телекомуникације – INTELSAT, EUROSAT, ARABSAT, па би напад на

[13] Милашиновић С., Јевтовић, З., Деспотовић, Љ., стр. 136.

[14] U. S. Department of Navy, Naval Warfare Pub 1–14 M, The Commanders Handbook on the Law of Naval Operations, 1995, para, 8.1.1., U. S. Department of Air Forc Pam. 14–210. U. S. Air Force Targeting Guite, 1998., para, 1.7.

компјутерске системе који их регулишу произвео проблеме у функционисању контроле авио саобраћаја, односно сударе или падове авиона. Такође, напад на компјутерске системе који контролишу електричну мрежу која напаја симултано и војни и цивилни сектор, довео би до пада система за пречишћавање и дистрибуцију воде или система напајања болничких апарата, што даље доводи до цивилног губитка.

Мере предострожности представљају активности које су стране у сукобу дужне да предузму како би се избегли или ограничили цивилни губици током напада на војни циљ. Лице које планира или одлучује о нападу прво предузима све могуће мере предострожности да потврди да је одабрана мета напада војни циљ. Наиме, међународно хуманитарно право забрањује нападе на цивиле и цивилне објекте, као и на објекте који су под цивилном заштитом. Реч је о објектима као што су културна и духовна добра, објекти неопходни за опстанак цивилног становништва, грађевина и инсталације које садрже опасне потенцијале, природна средина и санитетске јединице и транспортна средства. Друга обавеза лица која планирају напад или одлучују о њему јесте да предузму све могуће мере предострожности при избору средстава и метода напада ради избегавања или минимизирања ненамерних цивилних губитака.

Иако су се за извођење непријатељства користила и користе првенствено кинетичка оружја, међународно хуманитарно право регулише и употребу других врста оружја. На почетку 20. века забранило је употребу загушљивих отровних и других сличних гасова и бактериолошких течности или материја, а у другој половини регулисало је забрану употребе, развоја, ширења, транспорта, складиштења и начин уништења биолошког и хемијског оружја. Осим тога, у члану 36. Протокола I изричито је истакнуто да „у проучавању, усавршавању, набављању или прихватању новог оружја, средстава или метода ратовања висока страна уговорница је обавезна да утврди да ли ће његова примена, у неким или свим условима, бити забрањен Протоколом или неким другим правилом међународног права које се примењује на високу страну уговорницу".

Имајући у виду природу CNA, можемо рећи да информација представља оружје које носи огроман позитиван потенцијал. Може омогућити остварење војне предности без жртава.[15] Међутим, негативан потенцијал информације као оружја у могућој је индискриминативној употреби. Међународно хуманитарно право забрањује употребу оружја чија се дејства не могу усмерити на одређени војни циљ, већ погађају војне циљеве и цивилне објекте без разликовања. Нападач може креирати вирус који након убацивања у војну компјутерску мрежу наставља неконтролисано да се шири и на цивилне информационе системе.

Према међународном хуманитарном праву забрањено је убијати, рањавати или затварати противника, прибегавајући перфидним поступцима. Замислимо да припадник оружаних снага прими наизглед сасвим безопасан имејл за који претпоставља да је од цивилног пошиљаоца, а који у датотеци садржи вирус. То може бити пример злоупотребе цивилног статуса. Такође, информације се могу користити и како би се противникова борбена средства приказала као санитетска. У литератури се користи и пример коришћења компјутерских кодова и мрежа да би се емитовао лажни снимак председника противничке државе, где он обавештава припаднике

[15] Hslam, E., *Information warfare tehnological changes and international law*, Journal of Conflict and Security Law, Bol 5, No. 2, 2000, pp. 14.

својих оружаних снага да је склопљен мир и да се предају. Овакав поступак представљао би виртуелни еквивалент злоупотреби заставе примирја или предаје.

Примери ратних лукавстава су: коришћење камуфлаже и мамаца, лежне операције и погрешне информације. Лице које планира или одлучује о CNA не сме да користи забрањене методе и средства за извођење напада и дужно је да изврши селекцију између доступних правно дозвољених средстава напада. Прво је дужно да изабере средство напада, односно онај тип компјутерског кода који ће омогућити избегавање цивилних губитака током напада на војни циљ. У условима CNA то би значило да бира средство које неће имати последице по функционисање компјутерских система цивилних инфраструктура. Ако то није могуће, одабраће средство које последице своди на минимум. У случају да се на овакав начин не могу ограничити последице напада на војне компјутерске мреже, лице које планира или одлучује о CNA провериће да ли се као последица CNA могу очекивати цивилни губици који би били несразмерно велики у односу на предвиђену конкретну и директну војну предност.

Битно је истаћи две напомене. Прво, принцип пропорционалности не односи се на губитке који су последица директног намерног напада на цивиле. Забрана ових напада регулисана је принципом дистинкције и не може се дерогирати позивањем на војну потребу. Друго, утврђивање пропорционалности је прогностички задатак. Принцип пропорционалности не односи се на стварне, већ на очекиване цивилне губитке. Будући да CNA може проћи без примарних цивилних губитака, чини нам се да у условима међузависности цивилног и војног сектора од идентичних информационих система и секундарне последице укључимо у домен теста пропорционалности.

Ако се зна да је компјутерски систем који представља војни циљ умрежен са системима који контролишу критичне цивилне инфраструктуре може се очекивати да ће такав напад проузроковати секундарне или кумулативне цивилне губитке који би били несразмерно велики у односу на војну предност која се може предвидети као резултат CNA.

Војна предност мора бити конкретна, тј. одређена и опажљива. Такође, мора бити и директна, тј. да се остварује без уплитања посредних фактора. Одлике војне предности наведене у дефиницији војног циља и формулацији члана 57(2)(а) Протокола I указују да се може говорити само о тактичком плану, никако о стратешком. Функционална повезаност информационе инфраструктуре различитих сектора друштва усложила је ионако тежак задатак процене пропорционалности напада. Процена пропорционалности CNA захтева експертско познавање информационих технологија које не одликује војне планере или одлучиоце.

Ради избегавања или ограничавања цивилних губитака током CNA, страна у сукобу је дужна да изврши селекцију војних циљева који нуде сличну војну предност. Одабраће се онај војни циљ од чијег уништења се очекује да ће произвести најмању опасност по цивилно становништво. У случају да постане јасно да CNA није усмерен на војни циљ или да ће проузроковати непропорционалне цивилне губитке, поништиће се одлука о нападу или, ако је он већ започет, прекинуће се.

Као допунски механизам за заштиту цивила током CNA можемо идентификовати упозорење о нападима који могу угрозити цивилне компјутерске или системе цивилне инфраструктуре. Да бисмо резимирали кораке које би одговорна лица требало да предузму у извођењу CNA, можемо искористити матрицу коју су понудили О Донели и Краска.[16]

[16] O Donneli, B., T., Kraska, J., C., Humanitarian law: developing international humanitarian rules for the digital battlefield, Journal of Confict and Security Law, Vol 8, No. 1, 2003, p. 159.

Они су представили следеће нивое анализе легалности CNA:

– Који систем је мета напада и како функционише?

– Како ће напад утицати на систем који је мета напада?

– Које су директне последице напада?

– Који су системи интегрисани или повезани с мрежом која је предмет напада?

– Какве ће последице напад произвести на мреже које нису мета напада или повезане системе?

– Који су домино ефекти напада?

CNA може извести квалификовани припадник оружаних снага или било који становник Земљине кугле који поседује рачунар и приступ интернету. Доступност информационих технологија омогућило је стварање огромне „армије сајбер ратника" која се може употребити у оружаним сукобима за постизање информационе супериорности над непријатељем.

Примера ради, кинески хакери су на НАТО бомбардовање кинеске амбасаде у Београду 1999. године одговорили координираним нападима на компјутерске системе НАТО-а. Применимо услове за статус борца у условима CNA. Први је организованост. Она подразумева колективни карактер борби које се воде под одговарајућом контролом и према одређеним правилима, насупрот појединцима који делују изоловано без одговарајућих припрема или тренинга.

Савремене војне послове одликује све веће ангажовање цивила – специјализованих стручњака. CNA је пример ангажовања ИТ стручњака. Ако су инкорпорирани у састав оружаних снага они ће имати статус борца/ратног заробљеника. Ако су унајмљени за обављање специјализованих ИТ послова њихова заштита од напада зависиће од врсте активности које обављају. Ако њихов ангажман досеже праг директног учешћа у непријатељствима, они ће представљати легалну мету напада.

Одређена питања о примењености међународног права на CNA остају отворена. То не значи да међународно хуманитарно право не може адекватно да одговори изазовима међународног ратовања. Нова димензија и нов начин ратовања не подразумева нужно и ново право. Они захтевају разумевање нових технологија, јер је појединац суочен с правом које разуме и са технологијом коју не разуме, често пре спреман да прихвати да мења право неголи да се потруди да разуме технологију.

Закључак

Економска шпијунажа представља прворазредни инструмент за постизање компетитивне предности компанија, унапређење националне економије и реализацију државних интереса сваке земље у међународној заједници. У савременом амбијенту носиоци процеса глобализације користе све легалне, али и нелегалне, најчешће нехумане методе и поступке деловања на светском тржишту у контексту остваривања пројектованих циљева. Међународна економска шпијунажа представља софистицирану област деловања субјеката међународне заједнице у условима глобализације.

Једна од приоритетних делатности у којима државе и њени субјекти остварују компетитивну предност на светском тржишту јесте економска обавештајност, односно способност располагања релевантним информацијама. Захваљујући добро орга-

низованим институцијама и оспособљеним ресурсима у сфери економске шпијунаже, одређена земља може реализовати пројектоване спољноекономске циљеве и обезбедити значајне ефекте за сопствену заједницу. При томе је битна конкретна стратегија деловања свих органа државе на унутрашњем и међународном плану.

Имплементација концепта међународне економске шпијунаже заснива се на примени нових технологија у информационо-комуникационој сфери. Револуционарни напредак у информационој и комуникационој технологији има два истовремена и комплементарна утицаја на земље у развоју. Прво, отварају изванредне могућности за убрзање друштвеног и економског развоја. Друго, стварају нарастајућу потребу за реформом политике и инвестирања, како би се искористиле нове могућности и избегло опадање међународне конкурентности.

Значај информационих инфраструктура је у томе што се њиховим онеспособљавањем може онемогућити функционисање свих осталих критичних инфраструктура. Посебно су значајне информационе инфраструктуре које надзиру и контролишу битне друштвене функције и услуге (дистрибуцију електричне енергије, телекомуникације, банкарске услуге, контролу железничког и авио-саобраћаја, система за ванредне ситуације, берзу и контролу безбедности).

Повезаност војне и цивилне инфраструктуре представља велику потенцијалну опасност за заштиту цивилног становништва и цивилних објеката током CNA. Напад на војне компјутерске мреже (које представљају легалан војни циљ) може произвести погубне последице по функционисање критичних цивилних информационих система, односно може резултирати цивилним губицима.

Основни принцип јесте забрана употребе средстава и метода који проузрокују сувишне повреде или непотребне патње. Одредбе и принципи међународног хуманитарног права захтевају коректно поступање у свим фазама одвијања конфликта, као и утврђивање природе повреде или интензитета патње у односу према војној употреби. С тим у вези потребно је утврдити да ли повреде или патње материјално превазилазе степен који је оправдан предвиђеном војном предношћу. Релевантни субјекти у постмодерној конфигурацији међународног система имају обавезу да савремене технологије инкорпорирају у сврси обезбеђења просперитета људске популације.

Литература

1. Dedijer, S.: *Development and Management by intelligence/Japan,* 1991.

2. Luttwak, E.: *From Geopolitics to Geo-economics,* The national interest, 20, 1990.

3. Милашиновић, С., Јевтовић, З., Деспотовић, Љ.: *Политика, медији, безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

4. Нешковић, С.: *Национални интерес и заштита животне средине у постмодерном глобалном амбијенту,* Факултет организационих наука, Београд, 2007.

5. Нешковић, С.: *Глобална безбедност у постмодерном амбијенту-импликације на националну безбедност и животну средину,* књига I, АПЕИРОН, Бањалука, 2009.

6. Нешковић, С.: *Икономическата дипломација в контекста на националната и глобалната сигурност*, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Велико Трново, Бугарска, 2011.

7. O Donneli, B., T., Kraska, J., C.: *Humanitarian law: developing international humanitarian rules for the digital battlefield*, Journal of Confict and Security Law, Vol 8, No. 1, 2003.

8. Петровић, З. П.: *Економска шпијунажа: мали водич кроз историју економске обавештајности, до десете револуције човечанства,* Драслар партнер – Центар Југоисток, Београд, 2005.

9. Schmit, M., N.: *CAN and the jus in bello: An introduction*, K. Bustrom, op. cit. 2005.

10. U. S. Department of Navy, Naval Warfare Pub 1–14 M, *The Commanders Handbook on the Law of Naval Operations*, 1995, para, 8.1.1., U. S. Department of Air Forc Pam. 14–210. U. S. Air Force Targeting Guite, 1998., para, 1.7.

11. Hslam, E.: *Information warfare tehnological changes and international law*, Journal of Conflict and Security Law, Bol 5, No. 2, 2000.

УДК: 323(569.1+612)"2012"

„БОРЦИ ЗА СЛОБОДУ“ ИЛИ „ТЕРОРИСТИ“*

Комуникациони рат између влада и устаника у арапском пролећу на примеру Сирије и Либије (стање на дан 2. 4. 2012. године)

Thomas A. Müller**
Министарство одбране Швајцарске

Комуникација је одлучујућа у сукобима – данас више него икада раније. У „борби причама“ (*battle of the narratives*) износе се противречни „докази“, али се и супротстављају и надигравају стратегије. Влада прави комуникациони рат. Тако сви актери у арапском пролећу покушавају своја гледишта да реализују: у односу на цивилно становништво и специфичног трећег противника – светску јавност.

Кључне речи: *„борци за слободу“, „терористи“, арапско пролеће, комуникација, интернет и „друштвени медији“, Башар ел-Асад, Муамер ел-Гадафи*

Увод

Комуникациони сукоб као развојни процес може се добро приказати на примеру Сирије и, с краћим осврtом, Либије. Притом морамо, насупрот широко распрострањеном клишеу, улогу интернета и „друштвених медија“ не само наглаsити него и преиспитати. До појединости је потребно анализирати следеће аспекте:

– опште карактеристике данашњих комуникација у конфликтима,
– кључне факторе комуникације у арапском пролећу,
– значај „друштвених медија“ и итернета за револуционарни покрет,
– комуникацију устаника и владе у Сирији и Либији.

Египатски председник Хосни Мубарак је већ 30 година био на власти када је у пролеће 2011. године изашао пред демонстранте и рекао: „Ја сам ваш отац!“ Демонстранти су му узвратили са две речи, које су се потом још дуго виделе на транспарентима и чуле са мегафона на централном тргу Тахрир – „ГУБИ СЕ!“[1]

---

* Овај текст је објављен у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 1/2012, стр. 32–41, под насловом „Freiheitskämpfer“ oder „Terroristen“?. Са немачког језика текст је превео мр Здравко Зељковић, пуковник у пензији.

** *Thomas A. Müller* (Томас А. Милер), доктор филозофије, доцент, мајор (начелник Одсека за медије и заменик начелника Одељења за комуникације 1. логистичке бригаде); dr.th.mueller@bluewin.ch

[1] Burchard, Amory: Једна година арапског пролећа, „Невероватан слом ауторитета“, 01. 04. 2012. http://www.tages-spiegel.de/wissen/ein-jahr-arabischer-fruehling-ein-unglaublicher-bruch-mit-autoritaeten/6048412.html

Многи демонстранти су скидали ципеле држећи их у ваздуху – што је у том културном миљеу једна од најтежих увреда. Краће и убедљивије једва да се могло изразити које радикалне промене је арапско пролеће покренуло и са којом силином су различити ментални модели ударили један на другог и још увек се сударају. На сцени се огледа радикализација у комуникацији. Размотрићемо на примеру сиријских и либијских актера, стратегија, средстава и контекста – нека нам буде дозвољено рећи – трајући комуникациони рат између владе и устаника. У том рату сударили су се столећима стари механизми и новији елементи, али и феномени, који су својом упечатљивошћу карактеристични за (како је то *Frankfurter Allgemeinen* духовито назвао) „Arabellion" („Арапска (по)буна").

Комуникација у конфликтима: опште карактеристике

Комуникација је централни елемент вођења психолошког рата. Поред новина, још и данас постоји инструментаријум који се одржао још од античких времена, нпр. стратегема ултиматума. Тако је Алијанса 1991. године на почетку операције Пустињска олуја (*Desert Storm*) по ирачким положајима бацила 40 милиона летака. Њихов садржај отприлике је гласио: „Данас вам шаљемо ове летке и ви се можете предати, сутра падају бомбе". Осврћући се на то један ирачки генерал је рекао: „*PSYHOP* су биле велика претња моралу наших војника – надмашивале су и ефекте самог бомбардовања од стране Коалиције".[2]

Комуникација у смислу односа са јавношћу (*Public relation*) постала је водећа дисциплина у политици, привреди и управо у оружаним сукобима. Сваки председник државе, председник партије, извршни руководилац (*CEO*), генерал или шеф стране у сукобу располаже штабом за комуникације. Спин доктори (*Spin doctors*) дају чињеницама жељено значење. Ниједан корак се не чини без „обликовања порука" (*message shaping*), стилизације информација и пажљивог избора речи (*wording*). У крајњем случају, код еклатантне противречности између реалности на терену и комуникације, „менаџмент различитости" мора то да отклони. Често се ради мање о чињеницама него о њиховом опажању. Перцепцијом је лакше манипулисати него чињеницама.

Фокусирамо ли се на оружани конфликт јасно се види и економски фактор: комуникација додуше много кошта, али не толико колико системи оружја, а механизам деловања може бити веома упечатљив. У југословенском конфликту, између 1991. и 2002. године, у комуникације су инвестирали: Хрвати 50, косовски Албанци 1,3, Бошњаци 0,9 и Срби 1,0 милион америчких долара.

О деловању добре комуникације најбоље говори изјава америчког генерала Шварцкопфа из 1991. године: „Ја сам из теорије знао чему служе *PSYHOP* – то сам учио у школи. Али када сам непосредно доживео *PSYHOP* схватио сам њихову вредност – колико је снажна када сам је ја лично применио. Убудуће, пред сваку операцију, лично ћу водити рачуна о *PSYHOP*".[3]

[2] Објављено 1. 4. 2012. године, http://www.psywarrior.com/quotes.html

[3] Објављено 1. 4. 2012. године, http://www.psywarrior.com/quotes.html

Арапско пролеће – кључни фактори за комуникацију

Овде би требало да буде речи о оним аспектима арапског пролећа који су у директној или индиректној вези са димензијом „комуникација“.

Основно гледиште јесте да су се људи у арапском простору подигли против владајућих лоших прилика. Њихов протест се реализовао речима и акцијама и са тим су врло много ризиковали на личној безбедности и неповредивости, и још увек ризикују. Њима се претило – и прети смрћу, рањавањем, хапшењем, мучењем – а то је у случају Сирије, од пролећа 2011. године, још увек главно обележје конфликта. Све то се своди на формулу: одлучујући моменат „арапске побуне“ био је да се комуникација стави на пробу.

Даље, показује се жеља за новим арапским идентитетом. Идентитет је једна од кључних тема сваке комуникације. Питање гласи: Ко смо ми? Од кога желимо да будемо примећени. Опозиционари пролазе кроз извесни вакуум чије су позадине разочаравајуће: панарабизам је пропао, социјализам није довео до благостања свих грађана, капитализам је продубио јаз између сиромашних и богатих, а исламизам, нпр. у Ирану, нема снагу узора. Повратак свести на златно доба у 8. и 9. век, када су грчки филозофи превођени на арапски и када је просветитељска теологија била државна доктрина, води нас тако ка посебно наглашеној формулацији – ка једном Дизниленд исламу (*Disney-Land-Islam*).[4]

Једном западном посматрачу не побуђује посебну пажњу излазак људи на улицу да би демонстрирали за или против нечега. У арапском простору то је сасвим другачије. Нешто наглашеније би се могло рећи: аутократски системи једва да толеришу плурализам. Због тога су досадашњи покрети, више или мање, сузбијани бруталном силом. Тенденција тражења арапског идентитета схваћена је као напад на статус кво, који владе и њени системи одређују, намећу и одржавају. Индивидуализам у западном смислу једва да се познаје. Породица и клан били су системи за узор.

Устаници су се видели као сушта супротност комплексних система, а то чини комуникацију проблематичном уколико се поједини елементи таквог система желе одвојити један од другог.

Тако је одавно било јасно да „стопа описмењених (...) са собом носи политичке преврате“,[5] другим речима: тесан однос постоји између описмењавања и револуције. Звучи банално, али разорну снагу без сумње имају: леци, електронска пошта, *SMS*, *homepages,* јер их може разумети свако ко зна да чита. Тешко би могао *homo politicus* да постоји без те способности. Осим тога, постоји корелација између описмењавања, стопе наталитета и родне освешћености: „ако жена зна да чита, рађа мање деце“.[6] Тај исказ се чита и обрнуто: „жена која не зна да чита рађа више деце и сматра то једним делом свог идентитета“. Описмењавање се може дакле схватити и као напад на одређено родно мишљење и на постојећу породичну и демографску структуру. Способност читања и писања може створити озбиљан генерацијски сукоб. „Старија генерација је изгубила свој ауторитет јер не зна да чита“.[7] Ако спо-

[4] Burchard, Amory: ибидем.

[5] Todd, Emanuel: Слободно! Арапско пролеће и шта оно значи за свет, München/Zürich 2011. године, стр. 31. Француско оригинално издање: Allah n y est pour rien. Paris 2011. године.

[6] Todd, Emanuel: ибидем, стр. 25.

[7] Todd, Emanuel: ибидем, стр. 34.

собност читања и писања сама по себи има тако велики домет, какав онда значај има суверено руковање најмодернијим комуникационим средствима.

И привредни фактори имају важну улогу. Све до скоро, многе земље арапског света, више од половине државних прихода остварују од трговине нафтом и гасом. Дакле, њихов буџет се није морао генерисати путем пореза. „Оне не морају своје грађане опорезивати, шта више могу их субвенционисати, а на тај начин и 'поткупити' њихов политички субјективитет. Већ дуже време, чак и оне државе које не припадају великим извозницима нафте, уз новчану помоћ држава Персијског залива на тај начин политичко-економски профитирају. Дакле, свако ко позива на промену постојећег, на тим чињеницама почивајућег система, мора се према конкретним околностима суочити са 'прекором ', јер те економске предности друштва стављa на коцку, од којих профитирају широки кругови становништва".[8]

Најважнији елемент анализе комуникацијске стратегије је средина. Тако су у вези са арапским пролећем, поред сличности установљене и разлике између појединих земаља. Сличност се састоји у мучној владајућој реалности, коју је америчка организација *Freedom House* означила као „најмање слободан геополитички простор на свету". Осим тога, сличност чине и: корупција елита, репресалије тајних служби и полиције, као и незапосленост, која већини становништва испод 30 година, добро образованих (а они то увек јесу), ускраћује сваку перспективу у будућности.

Ако се фокусирамо на Либију и Сирију, видећемо доста сличности у тим срединама. У обе земље од пролећа 2011. године развио се крајње истрајан и мотивисан отпор против репресивних режима њихових аутократа.

Појам јединствености арапског пролећа, истовремено сугерише и то да: постоје и разлике у друштвеним односима, политичкој ситуацији и привредним приликама. Поистовећивање тих догађања са „револуцијом за хлеб", била би погрешна прича. У случајевима Либије и Сирије постоје битне разлике. У Либији се од марта 2011. године западна Алијанса директно умешала у конфликт војним средствима. У Сирији о томе (за сада) не може бити ни говора.[9]

У свом укупном односу према арапском свету, често изношена паушална мишљења морају се преиспитати. Она и не могу да „донесу" ништа друго него слику о: „подметачима бомби, принудним браковима, убиствима због повреде части, фатве, зар, шеријатско право, џихад, полигамију и сва друга могућа дела насиља".[10] Тако се види један цео спектар односа државе према религији, од строгог придржавања верских прописа у Саудијској Арабији, па све до лаицистичког Марока. Постоји и исламска поп и забавна култура која личи на западну: нпр. шоу „Ја имам таленат", квиз шоу и ријалити шоу припадају свакодневици. Коначно, нека друштва у арапском свету су током последњих година према комуникационим и медијским технологијама, према западним изворима, постала отворенија. У Сирији, на пример, интернет и „друштвени медији" били су дуго времена забрањени, а однедавно поново дозвољени. На целокупном арапском простору – у неким државама више, у другим мање удвадесетостручио се број корисника интернета – на садашњих 33,5% становништва.

[8] Perthes, Volker: *Устанак – Арапска револуција и њене последице*, München 2011. године, стр. 19.

[9] Perthes, Volker: ибидем, стр. 16.

[10] Todd, Emanuel: ибидем, стр. 12.

Елемент који се одувек убраја у поуздан инвентар политичке комуникације је *симбол*. У арапској побуни то је 27-годишњи туниски трговац воћем и поврћем *Mohamed Bouazizi*, који се у децембру 2010. године због шиканирања, из протеста сам спалио. Један ужасан акт – акт који није редак као покретач за све устанке, тако ће бити и овде схваћен. Свакако, то не би смела да буде једина каузалност између акта Bouazazija и уложених напора целокупног покрета арапског пролећа. Чињеница је да ниједан експерт за „арапску побуну" није предвидео темпо са којим се тај феномен ширио у арапском свету. Сувише једноставна образложења не би требало да нас заварају.

Интернет и „друштвени медији"

„Арапско пролеће" и шлагворти као интернет, односно „друштвени медији" или е-револуција[11] често су помињани у истом контексту. Ту се, на пример, говори о „Фејсбук генерацији"[12] која је изазвала прави домино-ефекат. У арапским кафеима радо се причао следећи виц: „На ономе свету срели се Мубарак, Насер и Садат. Са чиме су тебе убили, упита Насер Мубарака „са отровом као и мене?". Укључи се и Садат и пита „или метком као мене?". На то Мубарак одговори: „Ни са једним, већ са Фејсбуком"! У прилог таквом мишљењу може се навести више теза. Прво, електронски медији на Блиском и Средњем истоку били су дуже време пре устанка раширени, нпр. у Сирији на око 20% становништва. Друго, електронски алтернативни медији као катализатори револуције нису никаква новина. Већ 1994. године побуњени Запатисти у Мексику користили су *online* форуме, *mailing* листе и веб сајтове, а 2009. године у изборном процесу у Ирану интернет технологије као *Twitter*, *Youtube*, *Skype* или *Facebook* коришћени су за репресију против критичара владе, што је изазвало негодовање међународне јавности. Треће, многи коментари и анализе тврдили су да би покрети протеста од Марока до Сирије без тих медијских претпоставки, односно средстава и мултипликатора, били незамисливи. Јасно је да интернет и „друштвени медији" значе „прозор у свет", и да су друге, пре свега западне културе, презентоване нецензурисано. Исто тако, јасно је да су корисници тог феномена млади образовани људи – ¾ корисника Фејсбука у Египту, Тунису, Мароку и Јемену су узраста од 16 до 34 године.

У револту народа однос између интензитета активности и њихових последица није био пропорционалан. *SMS* кампањом или путем *Homepage*, дакле само у психичком смислу, још ниједан владин војник није разоружан, ниједан тенк заустављен, нити је био ослобођен иједан затвореник из мучилишта.[13] Није се показала сасвим тачном НАТО-парола: „Че Гевара 21. века је рачунарска мрежа".[14] У центру револта акција се во-

[11] Упореди: Интернет презентација HAMDI, Qualid: e-Revolution@Tunisia. објављено 07. 04. 2012. године под http://issuu.com/localglobal/docs/invest-in-tunisia-it? mode=embed&viewMode=presentation&layout=http%3A%2F%Fskin.issuu.com%2Fv%2Fcolor%2Flyout.xml&backgroundColor=FFFFFF&showFlipBtn=true

[12] Упореди: Leistert, Oliver/RÖHLE, Theo (изд.): Генерација Facebook-a. О животу на социјалној мрежи, Bielefeld 2011. године.

[13] Упореди Von Randow, Gero: Интернет револуција. Арапска слобода долази из мреже, објављено 2. 4. 2012. године, http://www.zeit.de/2011/07/P-Widerspruch

[14] Објављено 2. 4. 2012. године, http://www.nato.int/docu/review/2011/Social-Medias/21st-century-statecraft/DE/index.htm

ди на крају у корист човека, а не медија.[15] Пре би се могло тврдити: „Че Гевара 21. века је човек на рачунарској мрежи". Али, ни други не смеју да буду потцењени, јер много тога на тај начин може бити иницирано, па су као организациони инструмент Фејсбук и Твитер од великог значаја. Путем њих могу се у кратком року, за јавност невидљивим начином, да изазову ненасилне (*sit-ins*) демонстрације, „минуте ћутања" или брзе неочекиване акције (*flashmobs*), изласком на улице велике масе народа и изношењем мировних предлога са великом симбичком вредношћу. Чувена је била брза, неочекивана акција у Тунису, маја 2010. године, на којој су сви учесници протеста носили беле мајице (*T-Shirt*) или у египатском случају, где се у низу мера за заштиту од сузавца поступало на следећи начин: флаша сирћета, црвени лук, флаша кока-коле, марама око врата. Сирћетом наквашена марама стављана је на уста и нос, лук је појачавао дејство сирћета, а са кока-колом су могли испрати очи.

Од великог тактичког значаја била је чињеница да се преко „друштвених медија" многе активности могу децентрализовати, а истовремено и груписати, да су прихватљиве цене и да једва захтевају инфраструктуру. Они стварају отворени комуникациони простор и дају посебан осећај – да су део нечега великога, а ипак да се његова индивидуалност може испољавати. „Тенденција је јасна: интернет јача улогу, самопоуздање и самосвест субјеката".[16]

„Друштвени медији" су катализатори револта, иако се то не да видети из прве руке. Они стварају противјавност, дају вести и још важније – омогућавају глобални публицитет. Информација се опет може поново за пет минута даље ширити преко интернета и ТВ предајника. Управо у земљама као што је Сирија, где постоје забрана уласка за стране новинаре, „друштвени медији" чине једини поуздани канал ка спољњем свету. У сајбер простору не постоје државне границе, а религиозне, етничке и сексуалне мањине добијају реч. Сајбер простор омогућава да се успостави и одржи комуникација паралелна са главним, од стране државе усмераваним јавним мњењем (*Mainstream*). Међутим, то је постало јасно на примеру Египта – да се револт дугорочније без интернета и „друштвених медија" могао апсолутно и даље одвијати. После искључења интернета протест се одвијао даље несмањеним темпом.

У сајбер простору устаници су радили као герилци. Они су се за кратко време укључивали преко једног прокси сервера и поново искључивали. На Интернет-кафеима они су настављали свој рад када су им мејл и Фејсбук били блокирани. Успостављали су многе Фејсбук-контакте а многи људи су истовремено користили исте лозинке да би парирали владиним публикацијама чим би неки од њих био ухапшен. Укратко, ту се може говорити о непрестаној игри мачке и миша. Врло утицајни актери у мрежи су тзв. преносиоци (*spreaders*), дакле „ширивачи" који се налазе близу центра мреже и који могу да покрену масовно слање порука.

У важне, на интернету базиране текстуалне садржаје убраја се *блог*. Прву већу популарност на Блиском и Средњем истоку постигао је блог Паљење Багдада (*Bagdad Burning*) на којем је једна млада Ирачанка под псеудонимом *Riverbend* од

[15] Упореди Budka, Philip: Људе, не медије, револтирати.објављено 2. 4. 2012. године под http://diepresse.com-/home/meinung/debate/629547/Menschen-nicht-Medien-revoltieren

[16] „Quantara" – интервију „Стварање мњења преко Интернета?" са Albrecht Hofheinz.објављено 2. 4. 2012. године под http://de.qantara.de/Meinungsbildung-durch-Internet/716c679i1p102/index.html

2003. године извештавала о ирачкој ратној свакодневици.[17] Од 2007. године, двадесеттрогодишња Тунижанка *Lina ben Mhenni* писала је свој блог *A Tunisian Girl*[18] и сензацијама узнемирила свет. Њега је, поред осталих, преносио *Blog-Award Deutsche Welle*. Ту се зачела идеја о њој као кандидаткињи за Нобелову награду за мир. *Lina* је 2010. године публиковала једну малу књигу под насловом Тунижанка – Блогерка арапског пролећа (*Tunisian Girl – Blogueuse pour un printemps arabe*).[19]

Блог *A Tunisian Girl* има своје добре стране, али и недостатке. Утисак је да је та млада жена (*feu sacre*) која пати од болести бубрега, до исцрпљености радила и није се дала збунити пред репресалијама, хапшењима или провалама. Она је користила језик *Internauten*, дакле језик корисника интернета: *Bloggosphäre*, *Cyber-Aktivismus*, *Sybercops*, *Hacktivisten*. Они себе називају „слободним електронима"[20] (*freies Elektron*) који не признају нити хијерархију нити границе било које врсте. Дабоме, њен блог је имао бар две слабости! *Lina ben Mhenni* концентрисала се у знатној мери на себе и своје пријатеље, као и на слику идеалног типа непријатеља, а није се позабавила уставом и осталим, такође екстерним чиниоцима. За друге факторе недостаје релативизација „друштвених медија".

У спрегу са електронским медијима, говорни медији имају једну важну улогу. Само мали број људи у арапском свету говори, а још мањи коректно пише арапским књижевним језиком. Тако је настао вештачки језик који се на једноставан начин може користити, а то је *Arabizi*. Назив се темељи на спрегу речи *arabic* и *easy* (арапски и лако). *Arabizi* се користи код *Chat*-а, *SMS*-а, форума и блога као и код Фејсбука и Твитера. Суштина је у томе да се уместо књижевних арапских знакова узимају латинска слова, сем за она која постоје само у арапском језику и за (арапске) бројеве. Арапски књижевни језик, који се користи приликом верских обреда и у Курану, а којим владају само уски кругови људи, као нпр. свештеници, биће зато сасвим скрајнут и уступиће место *Arabizi*-ју који је у том погледу апсолутно пријемчивији и демократији потребнији. Померање од арапског ка латинском алфабету, уосталом, чини јаснијим то да револт нема, или има сасвим мало, религиозних премиса.

Сирија

Устаници

Окрутност и цинизам председника Башара ел-Асада и његових безбедносних снага може се упоредити са догађајима из 1982. године. Његов отац генерал Хафез ел-Асад тада је издао наредбу да се устанички град Хама сравни са земљом. Тај масакр је, као сведок времена, према формулацији једних новина „оловни поклопац мртвачког сандука на Републици Сирији".[21] И данас је Хама поново град –

[17] RIVERBEND, Bagdad Burning, New York 2005, немачко издање: Bagdad Burning. Sent Pölten/Salzburg 2006. године.

[18] Објављено 2. 4. 2012. године, http://atunisiangirl.blogspot.com

[19] Ben Mhenni, Lina: Tunisian Girl – Blogueuse pour un printemps arabe, Montpellier 2011. (Тунижанка-Блогерка арапског пролећа). Немачко издање: Умрежите се! Берлин 2011. године, Tunisian Girl – Blogueuse pour un printemps arabe. Monpellier 2011.

[20] Ben Mhenni, Lina, ибидем, стр. 7ff

[21] Scholl-Latour, Peter: Арапски сати истине, Побуна на прагу Европе, Берлин, 2011. године, стр. 356.

чврста неосвојива тврђава протеста и поново се догодио масакр. Град не налази мир. Време ће показати колико је далеко примирје које ће бити трајније. Али, новина је да тај „поклопац мртвачког сандука" једва више да постоји; да злоупотреба државне власти захваљујући агресивној и систематској електронској комуникацији устаника за неколико минута постане познато широм света.

Устаници примењују најинтелигентније нападе и иновативне комуникације. Они су тако поставили једну апликацију за *iPhone* и ставили је у оптицај. На арапском језику она се зове *Souria Wa Bas* (Сирија сама), а од недавно је прихваћена и на енглеском и може се у западноевропским земљама без проблема набавити на интернету (из *App Store*). Та апликација нуди географску карту и календар, *Twitter* и *e-Mail News,* а за поједине градове и локалне информације. На начин „изјава о мисији" (*mission statement*) одговорни пишу: „С обзиром на брзи развој ситуације у Сирији и настојања извесних кругова да фалсификују чињенице ми вам најважније сиријске изворе информација стављамо на располагање. Ту се ради о томе да се највећи део видео снимака, записа и новости пренесе брзо колико је то могуће. У намери да новости о нашој драгој земљи пласирамо, ми смо овај програм у овој форми и створили."[22] На крају апликација *Souria Wa Bas* је дала влади повода да *iPhone*-кориснике строго казни. Додуше, таквих корисника у Сирији има веома мало. Много више су погођени они ван земље, који важе за „шпијуне" и биће ухапшени. Сасвим лош виц: остали смарт телефони (*smartphones*) су дозвољени!

У активности устаника убраја се и формирање Фејсбук-групе *The Syrian Revolution Against Bashar* на једној арапској пијаци (*Souk*) у Дамаску.[23] Фејсбук се показао као изванредан мултипликатор информација. Једну ширу активност развио је сиријски отпор у форми систематског умрежавања (*Networking*) у иностранству, пре свега у САД. Оснивач омладинског покрета Омладина за правду (*Youth for Justice*) *Ahed al-Hendi* пре бекства из земље сарађивао је са организацијом *Cyber Dissidents*, једном међународном нестраначком групом састављеном од људи различитих националности, вере и етничке припадности.[24] Био је хапшен и мучен. После је успео да побегне у САД где је, поред осталих, сарађивао и са Комисијом ОУН за људска права као портпарол и лобиста устаника. Себе је схватао као њиховог портпарола у западном свету. Његова интернет страница испуњена је видео линковима и линковима за публикације, са политичким анализама, репортажама, интервјуима и са личним портретима.[25] На њима се виде два логотипа – један је за сиријски покрет отпор, а други против цензуре. Са својим високопрофесионалним изгледом, први се може мерити са сваком препознатљивом сликом неког предузећа или организације.

Интернет активности су оваплотиле модерни плурализам: у религиозном погледу са хришћанима, муслиманима различитих верских група и секуларним; политички са демократама, као нпр. левицом; демографски поред људи, који као млади, ништа или мало шта могу да изгубе, растућом средњом класом и у етничком погледу, поред

[22] „Souria Wa Bas", Syrian App, „aus dem App Store" (бесплатно).

[23] Sh.http://www.Facebook.com/pages/Syrian-Revolution-against-Bashar-Al-Assad-English-Page-/102550306498626, објављено 8. 4. 2012. године.

[24] Sh.http://cyberdissidents.org. објављено 2. 4.2012. године.

[25] http://ahedalhendi.com. објављено 2. 4.2012. године.

осталог, са мањинама као што су Курди. Посебну улогу има, у јулу 2011. године основана, Слободна сиријска армија (*Free Syrian Army – FSA*). То је оружана група покрета отпора која се регрутује из редова дезертера сиријске армије. Њен вођа, пуковник *Riad al-Asaad,* најавио је сарадњу са устаницима и упозорио све безбедносне снаге о суштини непријатељских циљева оних који се боре против сопственог народа. У новембру 2011. године *FSA* је преузела одговорност за напад на зграде обавештајне службе сиријског Ратног ваздухопловства. Средином јануара 2012. године она је бројала око 40.000 људи. Данашње бројно стање није познато. *FSA* се такође залаже за јавност рада, поред осталог и са једном интернет страницом.[26]

Уопштено може се рећи да раст покрета отпора и електронска комуникација једна према другој стоје у тесном узајамном односу. Са једне стране, медији шире одговарајуће идеје и захтевају регрутовање нових чланова, а са друге то се умножава кроз увећање (*spreading*) броја корисника. То може за кратко време да да запажене резултате. Када је у децембру 2011. године ступио на снагу (у августу донесен) изборни закон и у целој Сирији на локалном нивоу спроведени избори, у року од 30 дана своје противљење је изразило 87.000 корисника са 580.000 протестних мејлова. Ти бројеви рефлектују једну унутрашњу логику комуникационог рата устаника: ради се о томе да се постигне „критична маса" из које ће произићи стратегијски моменат.[27]

Важни мултипликатори су сиријски прогнаници. У фебруару 2011. године Фејсбук група Сиријска револуција (*The Syrian Revolution*) позвала је на Дан беса (*Tag der Wut*). За само неколико дана групу је подржало више од 14.000 људи. Протести се нису одржавали само у Сирији него и испред сиријских амбасада у Канади, Великој Британији, САД, Француској и Немачкој. Циљ је био крај диктатуре *Baas* партије, слободни избори, слободан приступ медијима и ослобађање свих политичких затвореника. Изгнаници који се идентификују са отпором Асадовом режиму организовали су се под окриљем сиријског Националног савета (*Syrian National Council – SNC*). Он је основан у Истанбулу 2011. године и, према сопственим подацима, окупља око 60% свих Асадових противника и званично је признат од ЕУ.[28]

Наратив устаника састоји се у томе да лошу ситуацију под Асадовом владом жигошу и изнесу одговарајуће захтеве, односно саопште своју визију слободне Сирије. Главни захтеви су основна права као: слобода окупљања, слобода говора и право оснивања политичких партија. Устаници себе саме представљају као жртве – несумњиво оправдавајућа сопствена слика, али то и влада за себе „резервише". Жртве-починиоци-приписивање свега налогодавцима припада некадашњем стању пропаганде и психолошког вођења рата. Уопштено се може рећи да разлика између државног наратива и онога који долази од протестирајућих постаје све већа. Томе немали допринос дају активности обеју страна на интернету. Посебно устаници „знају" да ударе на запањујући начин у оквиру тзв. црне пропаганде. У пролеће 2011. године група Сиријска електронска армија (*Syrian Electronic Army*) поставила је фалсификовани веб сајт владе са инструкцијама како да се устаници савладају.

[26] Упореди http://www.free-syrian-army.com, објављено 7. 4. 2012. године.

[27] Vabdel-Samad, Hamed: Рат или мир – Арапски свет и будућност Запада, München, 2011, стр. 21.

[28] Упореди http://julius-hensel.com/2012/02/eu-erkennt-syrischen-national-rat-an, објављено 7. 4. 2012. године.

Наратив се може, како је то већ показано, успешно и преко симболичких личности преносити. У случају сиријских устаника то је *Saleh al-Ali* (1884–1950) вођа сиријске револуције против француске окупације после Првог светског рата. Његов праунук га је прогласио претечом данашњег отпора и тако га учинио харизматичном идентификационом и интегративном фигуром за различите политичке представнике протеста.

Сирија има један од најокрутнијих полицијских режима на Блиском и Средњем истоку. Зато се блогери понекад самоцензуришу. То има везе са тим да су електронски медији у Сирији после дуге забране поново дозвољени. Али, ту ситуацију исто тако и влада може искористити – и користи је.

Напад (*hacking*) и праћење (*tracking*) могу се у свако доба очекивати. Тако је у априлу 2011. године опозициони веб сајт Сиријска револуција 2011 (*Syrian Revolution 2011*) са отприлике 150.000 посетилаца оборен – додуше са малим успехом. Сајт је за неколико сати био поново у функцији. На самом почетку већ је имао 2.000 посетилаца.

Увођење Посматрачке мисије Арапске лиге на размеђу 2011/2012. године за устанике је била увреда. Мисија са око 150 посматрача налазила се под оперативном руковођењем бившег шефа суданске тајне војне службе *Muhammed al-Dabbi*-ја кога је Међународни кривични суд у Хагу оптужио за злочин кршења људских права. То и није била веродостојна мисија. Посматрачи су били више или мање очигледно обмањивани. Водили су их у мирна насеља – места чији називи су били слични са местима где се „наводно" водила огорчена борба између владиних снага и устаника. „Информисали" су их о ослобађању неколико стотина затвореника, али им нису дали могућност да то и провере. Уосталом, тај број не би ни био нарочито убедљив с обзиром на око 25.000 људи који се још увек налазе у затворима. „Ослобођени", који су приказивани на ТВ били су бучни „устаници" који су неколико дана раније ухапшени на улици. Каснија Асадова обећања нису се испунила: крај насеља, повлачење армије из градова и ослобађање свих политичких затвореника. Ништа се није променило – убијање је једноставно ишло даље, као да посматрача у земљи није ни било. Последица тога био је захтев устаника за повлачење Посматрачке мисије и интервенцију УН. Око 50.000 људи демонстрирало је испред велике џамије у *Dumi*. Сиријски опозициони Национални савет издао је кратко саопштење: „Арапска лига треба да призна да је њена Посматрачка мисија претрпела неуспех и да те задатке треба да препусти УН".[29] И сами посматрачи нису хтели да прећуте своје фрустрације. Један од њих себе је означио као „помагача режима".[30]

У крајњем, за устанике све је било разочаравајуће. Њихова комуникација се темељила на освајању срца и умова (hearts and minds) арапских земаља, па чак и придобијању свих држава света. Пропаст Посматрачке мисије је на болан начин јасно показао колико смо далеко од јединствене међународне солидарности и још даље од материјалне, а апсолутно далеко од оружане помоћи, ако би она уопште и

[29] Leithold, Ulrich: Арапска лига жели и даље да посматра у Сирији, објављено 05. 04. 2012. године, http://www.tagesschau.de/ausland/syrienarabischeliga100.html

[30] Leithold,Ulrich: Режиму обезбедити више времена за убијање, објављено 05. 04. 2012. године, http://www.tagesschau.de/ausland/syrien1022.html

била могућа. Својом трагичном игром устанак је индиректно поручује: „Коначно ви морате бити сами, наши партикуларни интереси имају предност“. Најава више држава Персијског залива изречена априла 2012. године о финансирању Слободне сиријске армије са милионима долара тек се у пракси мора потврдити.

Крај ескалације још није на видику. На обе стране донесене су систематске оптужбе за почињене суровости и друге пропагандне стратегеме (погледати Шест начина за управљање перцепцијама). Тако је сиријска државна ТВ емитовала обимне материјале на којима се виде мртви људи и делови лешева, оптужујући за то исламске терористе. С друге стране, побуњеници су оптуживали Асадове безбедносне снаге за почињене злочине.

„Ми одбијамо дијалог докле год тенкови нападају наше градове, снајперисти пуцају на наше жене и децу, а режим многе појединце из спољњег света блокира да о томе извештавају“. (*Сиријски устаници о Катарском предлогу о мировним трупама*)[31]

Десетог марта 2012. године у Каиру је одржала Конференција министра иностраних послова Руске Федерације и шефова министарстава иностраних послова Арапске лиге. Русија, која се дуго противила мешању у унутрашње ствари Сирије, пристала је на програм Пет тачака. Тај програм је, поред осталог, обухватио прекид насиља са обе стране у сукобу; неометану испоруку хуманитарне помоћи; подршку мисији Кофи Анана – специјалног представника УН и Арапске лиге.[32] Да ли ће тако амбициозно постављени циљеви бити успешни, показаће време. У томе ће једна димензија увек бити веома значајна: комуникација. Она може конфликте пооштрити или релаксирати, јаз продубити или савладати.

ШЕСТ НАЧИНА ЗА УПРАВЉАЊЕ ПЕРЦЕПЦИЈОМ

1. **Оптужбе за почињена злодела**

Оптужити противничку страну за чињење тешких злочина и зверстава који ће шокирати јавност и створити представу о нехуманости противника. Тешко угрожавање људских права може оправдати екстремне мере кажњавања и освете. Примери: бомбардовање религиозних објеката или болница; убијање недужних жртава, посебно деце.

2. Наглашено претеривање

Наглашавати чињенице које противника представљају у што је могуће лошијем светлу. Користити генерализацију по којој се једна изолована појава претвара у стандардно правило или по којој једна особа симболизује целу групу. Стално наглашавање кључне поруке. Примери: терористичке акције представљају се као начин размишљања и веровања целе популације за коју терористи тврде да је представљају. Описати настале повреде као тешке или смртоносне.

[31] „Међународна заједница и даље подељена“, објављено 07. 04. 2012. године, http://news.orf.at/stories/2109346/2109347/.

[32] Видети: „Пет корака за мир у Сирији“, објављено 5. 4. 2012. године, http://german.ruvr.ru/2012–03–11/68122329.

3. Сатанизација и дехуманизација

Представити непријатеља у негативном смислу до крајњих граница, не остављајући простор за могуће покајање или преображај. Приказати их као звери које желе да униште све до чега је нашој страни стало. Примери: упоређивање са „демонима" као што су Адолф Хитлер или Пол Пот. Описивање њихових потеза као гнусних и огавних.

4. Поларизација

Направити контраст између „нас" и „њих". Приказати противника као супротност нама у сваком погледу. Нашу страну представити као хероје, оштро супротстављене „злом" противнику. Примери: пропаганда о љубави коју наша страна осећа према Богу, док противник обожава ђавола; упоређивање начина облачења и свих других разлика.

5. Божја казна

Тврдити како су наши поступци руковођени и у складу са вољом више силе. Приказати нашу страну као религиозну и нагласити како су свети људи уз нас (посебно важно ако су обе стране исте вере). Примери: интерпретирати свете списе у смислу оправдања учињених сопствених потеза. Говорити о вези са Богом или са религиозним фигурама.

6. Пропаганда као мета

Користити пропаганду о пропаганди. Указивати на то како противник намерно изврће чињенице и настоји да заведе и превари, док су наше поруке чврсто утемељене на доказима. Уколико се разобличи један део противничке пропаганде, уздрмано је поверење у све остало. Пропаганда као мета зато је изузетно моћно пропагандно средство. Пример: показати како непријатељ контролише медије. Приказати видео записе који то потврђују.[33]

Башар ел-Асад

Када је Башар ел-Асад у јуну 2000. године постао Председник Сирије и генерални секретар *Bass* партије (Социјалистичка партија арапског препорода) није се све развијало у лошем смеру. Поред бруталних репресалија против опозиције он је иницирао привредну реформу која је, пре свега, јачала средњу класу. Уз то, долази до отварања приватних универзитета, модернизације банака и осигурања, реформе школства, електронских медија и кажњавања због тзв. убиства због повреде части. И за Сирију важи оно што се показало тачним и у другим арапским земљама: са привредним развојем и електронски медији постају потрошна роба, што је опет имало одраза на менталитет. „Полазна позиција је била да масе у арапском свету нису ишле на улицу, јер им је данас било лошије него пре, већ обрнуто. Многи људи данас могу себи приуштити више него пре, они конзумирају више и постали су мобилнији. То ипак није безусловно донело више задовољства. Најомиљенија потрошачка добра у арапским државама су ТВ, рачунар и мобилни телефон. Привредни и технички развој у Северној Африци и на

[33] Према TOFFLER/TOFFLER. Објављено 7. 4. 2012. године, http://chan-gingminds.org/techniques/propaganda/six-tools-perception-management.htm

Блиском истоку неизбежно води ка појави нових медија, а кроз конкуренцију ка промени старог. То значи да масе данас знатно више него раније користе медије“.[34]

Између марта 2011. и почетка 2012. године Асад је само четири пута јавно наступио. Један од разлога за то могла би бити дилема: како говорити пред народом чију све ширу подршку покрету отпору он покушава да сломи гвозденом песницом. Асад је такође тежио доминацији у информативном простору. За то је користио старе инструменте цензуре. Али, он има још неке важне адуте у својим рукама.

У првом реду, то је њему одана државна информативна агенција *SANA*.[35] У марту 2012. године она је извештавала о: атентату ауто-бомбом који је изазвао жртве и код безбедносних снага и код цивила; о нападу који је извео атентатор-самоубица када је погинуло двоје људи, а више њих рањено, и о оружаном препаду на један нафтовод. Због тога би требало спречити упаде терориста преко либанско-сиријске границе.[36]

Други адут у Асадовим рукама је државна телевизија *Syrian TV*. Она приказује слике прозора кућа и аутомобила које су „терористи“ уништили као и бејзбол-палице, флаше, секире и пушке које су сиријске безбедносне снаге одузеле од побуњеника. Осим тога, на *Syrian TV* много се причало о мобилним телефонима са „страним“ SIM картицама и „демонстрантима покајницима“ који су се добровољно пријавили на интервију.

Трећи Асадов адут је чињеница да је телекомуникационо тржиште у домену његових надлежности, које је једно од најмање развијених и истовремено најдетаљније регулисано на целом Блиском истоку. Сиријски *Telecom* поседује целокупну инфраструктуру за телекомуникације.

Четврто, помоћу државног апарата Асад новинаре држи гвозденим канџама. Само мали број акредитованих страних новинара налази се у земљи. Осим тога, постоји забрана уласка у земљу страних медијских посленика, а ако пак неки и уђу, убрзо ће бити ухапшени и протерани.

Пето, Фејсбук је био од 2007. године забрањен, а од недавно је поново дозвољен. Али баш ту влада располаже ефикасним инструментима контроле. Маја 2011. године Иран је снабдео сиријски безбедносни апарат опремом за надзор и контролу са којим се дисиденти прате и снимају. Тај програм Иран је први пут применио 2009. године у борби против продемократски оријентисаног „Покрета зелених“.

„Не може ниједан политички дијалог или политички акт имати успеха, докле год има наоружаних терористичких група, које шире хаос и нестабилност“ (Асад после разговора са Кофи Ананом).[37]

Асадов репресивни апарат истрајава на проширењу (интензивирању) комуникације са политиком циничне демонстрације силе. У граду Хама употребио је снајперисте и тенкове и наредио прекид телефонских комуникација, снабдевања струјом, водом и прехрамбеним средствима, заузимање, а делимично и разарање болница и спаљивање поља и плантажа маслина.

[34] Vabdel-Samad, Hamed: Рат или мир – Арапски свет и будућност Запада, München, 2011, стр. 81.

[35] Објављено 07. 04. 2012. године, www.sana.sy.

[36] Објављено 05. 04. 2012. године, google: «sana syria».

[37] Leithold, Ulrich: Арапска лига жели и даље да посматра у Сирији, објављено 5. 4. 2012. године, http://www.tagesschau.de/ausland/syrienarabischeliga 100.html

Асадове изјаве једноставно су структуриране: на једној страни његове позиције је недужна „жртва“ (обратити посебну пажњу), а на другој починиоци, у његовом вокабулару „хушкачи“, „терористи“, „агенти ционизма“, „најамници других држава и Ал Каиде“. *Syrian TV* емитује интервјуе са грађанима који тврде да је устанак организован и подстицан од Запада. ПроАсадови кругови су на Твитеру креирали листу устаника са грубим дисквалификацијама и претњама, а као контраст томе линкове за фудбалске игре, фото-албуме, масовне јавне манифестације подршке владару и информацијама о готово светом породичном стаблу куће Асадових. *BBC*, Ал Џазира, *Press Freedom*, чак и *Amnesty International* проглашени су за непријатеље. Режим је тврдио да се код опозиције ради о „међународној завери“ и „испиту нашег јединства“. „Завером управљају Салафисти“ – једна групација сунитских екстремиста. Са том тврдњом Асад је распиривао страх од „иракизације“ Сирије, дакле поделе на религиозној основи. Те речи пратиће владине циљане операције, нпр. бомбардовање једне џамије у *Deir Ezor*-у. Напетост између конфесија заоштриле су се лансирањем гласина, као нпр. оне по којима су сунити планирали да масакрирају становнике хришћанске четврти. Истина, хришћани и Алавити чине мањину, али опасност од погрома *de facto* није ни постојала.

Асадова комуникација следила је вековима стари образац. Једна често осетљива фаза у трајању владајућег система, која изненада искрсне је она о самореференцирању. Аргументација, представљање сопствених и противникових позиција, пребацивање кривице на противника и изразито самооправдавање без имало свести о сопственој кривици окреће се као увећана против себе саме, потврђује се у смислу једног самоостварујућег пророчанства (*self-fullfilling prophecy*). Асад сам проналази за најапсурдније ствари још примера и доказа. Он се изоловао у једној „чаури свилене бубе“ у *Ja-Sagern*-у са људима који би без њега изгубили све. Његово понашање подсећа на шему у вицу о погрешном путу: пацијент жели своју фикс-идеју да докаже тако што у њену логику и даље верује! Асад затвара сваку рационалну и моралну рефлексију.

ЛИБИЈА

Устаници

Готово на идентичан начин и либијска опозиција је применила иста комуникациона средства, канале, стратегије, као нешто касније и сиријска. И против Гадафија и његовог безбедносног апарата употребљени су електронски медији; и овде је брзо растао број устаника и њихова активност у медијима. Као касније у Сирији, и овде се радило о томе да се не само у сопственој земљи већ и у међународној заједници пласира сопствени наратив, противан ономе који проводи влада. Овде није неопходно набрајати све паралеле између догађаја у те две државе. Много више се иде на то да се неки специфични либијски феномени додатно осветле.

Прва специфичност јесте да су устаници у Либији релативно брзо добили међународну подршку – не само у виду ваздушних напада на владине институције и трупе, него и у домену комуникација. Овде треба нагласити три аспекта. Прво, Коалиција је етаблирала стални контакт са цивилним становништвом. То су стално истицали у операцијама и наглашавали своју подршку устанку који се са променљивим успехом

одвијао од фебруара 2011. године, покушавајући да придобију „срца и умове“ (*hearts and minds*) цивилног становништва, тако што су стално истицали да је њихово оружје усмерено искључиво против Гадафијевих снага. Упркос томе, ипак је долазило до „колатералне штете“ код становништва, што је довело до озбиљних размимоилажења у ставовима између Русије и САД, односно Велике Британије.

Друго, комуникацијска кампања се фокусирала – као и за време интервенције против Садама Хусеина, и на Гадафијеве палате, која је била буквално бомбардована са мноштвом мејлова, факс-саопштења и *SMS* порука. То је она иста стратегија коју је Израел применио пре неколико година на Палестинце у Појасу Газе. У синергији са другим мерама вероватно је и то утицало на одлуку о бекству министра спољних послова *Musa Kusa*-е и промени страна у сукобу, министра нафте *Schukri Ghanem*-а који се прикључио устаницима. Познат је случај преласка групе генерала на страну побуњеника.

Треће, Гадафијеве трупе позиване су да не нападају своје земљаке и да положе оружје. Застрашујуће уобличени леци представљали су ултиматум који треба да се следи или да се живот стави на коцку.

У борби за информациони простор устаници су добили драгоцену подршку Коалиције кроз „тврду моћ“ (*hard power*). Они су извели низ напада авијацијом на положаје владине армије и комуникациону инфраструктуру. Тако су нпр. у јулу 2011. године бомбардовали три сателитске антене државне телевизије. Осим тога, офанзивним електронским дејствима често је ометана и прекидана веза између Гадафија и његових трупа. Све те мере заједно резултирале су провођењем оркестрираног сета операција. Оне су биле праћене промишљеним политичким потезима, као нпр.: именовањем Прелазног савета, зајмом од око 100 милиона евра од Берлина или деблокирање 91 милиона фунти стерлинга из либијске нафтне компаније у Великој Британији.

Либијски устаници имали су један важан адут у својим рукама – свој ТВ предајник *Libya TV*[38]. Тај, како се сам назвао, „Нови канал за слободне Либијце“, пратио је револуцију. У марту 2011. године он је поставио темеље многих цивилних *know how* група. Менаџмент и око 100 сарадника били су медијски професионалци који су регрутовани преко Фејсбука и либијских избегличких кругова. Руководећи човек *Mahmud Shamman* био је у избеглиштву и радио за арапско издање магазина *Newsweek*. Целокупна активност одликовала се великим ангажовањем и завидним револуционарним полетом. Тако су модераторке демонстративно одбацивале ферећу. *BBC* је нудио подршку, а новац је притицао, пре свега, из избегличких кругова. Тако је један пословни човек који живи и ради у Великој Британији приложио износ од 200.000 британских фунти. Угледна независна РТВ Ал Џазира (*al-Dschassirah*), као и побуњенички веб сајт *libya al-yaum* били су наредни антиГадафи актери, који су учествовали у „борби причама“ (*battle of the narratives*). Данас *Libya TV* емитује вести, ток-шоу емисије и коментаре свих врста.

„Гадафи, ти ниси један од нас. Никада више нећеш певати и играти, никада до краја живота)“. (Фејсбук сајт либијског Омладинског покрета)[39]

[38] Објављено 7. 4. 2012. године, http://www.english.lybia.tv

[39] Минути протокола, „Гадафи се наоружава за борбу против побуњеника“, објављено 7. 4. 2012. године, http://www.spiegel.de/politik/ausland/O, 1518,747619–3,00.html.

Устаници су на почетку били наоружани само лаким наоружањем, а ипак су се борили врло успешно. Поред бројног стања, наоружања и опреме, логистике и обучености, мотивација игра важну улогу у борбеној вредности једне јединице. Колико она може много да значи показује пример Либије. За комуникацију према споља, у тактичком диспозитиву, били су формирани побуњенички медија центри (*Rebells Media Centers*). Међутим, на успешну комуникацију устаника пала је једна непријатна сенка. Наиме, њихова информација о вијагра-партију и масовном силовању од стране владиних трупа – била је чисти облик „оптужбе грозоте" (*atrocity accusation*). Било је пуно гласних сумњи у истинитост тих вести. Док су либијске избеглице то потврђивале, шеф Истражног тима УН за људска права *Mahmud Cherif Bassioun*, то је децидирано демантовао.

Муамер ел-Гадафи

У току одбране Гадафи је изводио и интензивну комуникацију. У једној фази његове ригидне хаотичне игре тврдио је да Осама Бин-Ладен и Ал Каида стоје иза протеста. Више смисла за реалност показао је тако што је извукао корист из једне слабости комуникације Коалиције: она се појавила као недовољно прикривена. Мото „без чизме на земљи" (*no boots on the ground*), на пример, изгубио је на убедљивости када су Велика Британија, Француска и Италија послале у Либију војне инструкторе. Осим тога, Лондон и Париз су у јулу 2011. године захтевали интензивирање војних напора, али то није наишло на подршку партнера у Коалицији. Војска, сама по себи, погодна је за извршење недвосмислених задатака, као што су запречавање, држање или уништавање, али не и за често изнова интерпретирајуће операције као што су „Хуманитарне војене операције" у смислу Резолуције СБ УН број 1973. Гадафи је мало овде, мало тамо износио миролубиве понуде и (или) обећавао сарадњу са организацијама за пружање помоћи. Прилике за реализацију тога, ипак, није било.

Са опадањем основе моћи Гадафи је све дубље посезао у свој сандук трикова. Својим трупама на фронту наредио је да носе заштитне маске како би подстакао страх од употребе хемијског оружја. Или, на пример, ширење гласина о томе да ће се његове трупе инфилтрирати у редове устаника и њихових афричких плаћеника и да ће их уништити на најсуровији начин. Ипак, временом је све мање користио те лажне маневре. Реална основа за наратив победника је нестала. Остало је, као и код Асада, самореференцирање, а то је даље водило ка губитку реалности, недостатку сваке самосвести о неправди и, на крају, очајничким разорним ударцима.

> „Напред, латите се оружја, укључите се у борбу за ослобађање Либије из руку издајника и НАТО, центиметар по центиметар (...). Припремите се за борбу. Крв мученика је погонско гориво за бојно поље". (Гадафи у једном говору)

Човек за Либију – „његова кућа, његов шатор, његова лична имовина" било је оно што је оставио за собом свом потомству и један крајње захтеван задатак, који ће се у ближој или даљој будућности такође и у Сирији морати поставити, а то је изградња једне функционалне правне државе. Гадафи је све до своје смрти, у октобру 2011. године, уз пратеће околности, био истрајан учесник једне пискаве оперете. Он је свој наратив проводио до краја иако је остао готово сам. Његов леш био је трофеј устаника као симбол једне победе, на коју су дуго, дуго чекали.

Литература

1. Burchard, Amory: http://www.tages-spiegel. de/wissen/ein-jahr-arabischer-fruehling-ein-unglaublicher-bruch-mit-autoritaeten/6048412.html

2. http://www.psywarrior. com/quotes. html

3. Todd, Emanuel: *Frei! Der arabische Frühling und was er für die Welt bedeutet*, München/Zürich, 2011., S. 31.

4. Perthes, Volker: *Der Aufstand. Die arabische Revolution und ihre Folgen*, München 2011., S. 19.

5. Leistert, Oliver/RÖHLE, Theo (изд.): *Generation Facebook. Über das Leben im Social Net*, Bielefeld, 2011.

6. Von Randow, Gero: *Revolution online. Arabiens Freiheit kommt aus dem Netz*, http://www.zeit. de/2011/07/P-Widerspruch, објављено 02. 04. 2012.

7. http://www.nato. int/docu/review/2011/Social-Medias/21st-century-statecraft/DE/index. htm

8. Budka, Philip: *Menschen – nicht Medien – revoltieren*, , објављено 02. 04. 2012.

9. «Quantara»-Interview «Meinungsbildung durch Internet?» mit Albrecht Hofheinz, http://de.qantara. de/Meinungsbildung-durch-Internet/716c679i1p102/index. html, 02. 04. 2012.

10. RIVERBEND: Bagdad Burning, New York, 2005., Deutsche Ausgabe: Bagdad Burning. St. Pölten / Salzburg, 2006., http://atunisiangirl.blogspot.com

11. Ben Mhenni, Lina: *Tunisian Girl – Blogueuse pour un printemps arabe*, Montpellier 2011.

12. Scholl-Latour, Peter: *Arabiens Stunde der Wahrheit. Aufruhr an der Schwelle Europas,* Berlin, 2011., S. 356.

13. Sh. http://www.Facebook. com/pages/Syrian-Revolution-against-Bashar-Al-Assad-English-Page-/102550306498626, 08. 04. 2012.

14. http://cyberdissidents. org, 02. 04. 2012.

15. http://ahedalhendi. com, 02. 04. 2012.

16. Vabdel-Samad, Hamed: *Krieg oder Frieden. Die arabische Welt und die Zukunft des Westens*, München, 2011., S. 21.

17. Leithold, Ulrich: Arabische Liga will in Syrien weiter beobachten, 05. 04. 2012. http://www.tagesschau. de/ausland/syrienarabischeliga100.html

18. Leithold, Ulrich: Dem Regime mehr Zeit zum Morden verschafft, http://www.tagesschau. de/ausland/syrien1022.html, 05. 04. 2012.

19. http://news. orf. at/stories/2109346/2109347/.

20. http://german. ruvr. ru/2012–03–11/68122329, 05. 04. 2012.

21. http://chan-gingminds. org/techniques/propaganda/six-tools-perception-management. htm

22. Vabdel-Samad, Hamed: *Krieg oder Frieden. Die arabische Revolution und die Zukunft des Westens*, München, 2011., S. 81.

23. Leithold, Ulrich: *Arabische Liga will in Syrien weiter beobachten*, 05. 04. 2012., http://www.tagesschau. de/ausland/syrienarabischeliga100.html

24 http://www.spiegel. de/politik/ausland/O, 1518,747619–3,00.html., 07. 04. 2012.

УДК: 323(612)"2011/2013"

РАТ У ЛИБИЈИ – ТОК, КАРАКТЕРИСТИКЕ И ЗАРАЋЕНЕ СТРАНЕ

Марко Павловић
Министарство одбране Босне и Херцеговине

Период после Другог светског рата, а посебно постхладноратовски период, карактеришу сукоби унутар самих држава и војне интервенције светских сила. Међудржавни ратови постали су реткост. Рат у Либији, који се водио током 2011. године, од народне побуне прерастао је у грађански рат. Интервенција НАТО-а такође је једна од карактеристика овог рата. У раду су хронолошким редоследом презентовани најважнији догађаји који су се дешавали током рата. Сам ток рата, ради лакше анализе, подељен је у три фазе. Његове карактеристике, а посебно његов материјално-технички фактор на тактичком нивоу, обрађен је у анализи. Последњи део рада садржи компаративни приказ учесника у оружаном сукобу: либијске оружане снаге, побуњеничке снаге и НАТО.

Кључне речи: *рат у Либији, рат, оружана борба, либијске оружане снаге, побуњеничке снаге, НАТО*

Увод

Простор Либије, као у осталом и већи део Северне Африке, био је под колонијалном влашћу Италије. Након стицања независности, крајем 1951. године, Либија постаје краљевина. Проналажење значајних нафтних резерви и приходи који су уследили од продаје, омогућили су Либији да се развије и стекне значајно богатство. И поред тога, незадовољство је настало због претеране концентрације националног блага у рукама краља Идриса и тадашње елите. Незадовољство је расло заједно са појавом насеризма и арапског национализма у Северној Африци и Блиском истоку. Првосептембарском револуцијом 1969. године на начело државе долази Муамер ел Гадафи.

Побуне народа у државама северне Африке и Блиског истока, познате као Арапско пролеће, нису заобишле ни Либију. У фебруару 2011. године, отпочели су протести против тадашњег вође Муамера ел Гадафија, који су убрзо прерасли у отворене сукобе. Противници Гадафија оформили су Прелазни национални савет, који је Генерална скупштина ОУН, 16. септембра 2011. године, признала као легитимног либијског представника. Као резултат последњих борби за Гадафијев родни град Сирт, Муамер ел Гадафи је жив је доспео у руке побуњеника и убрзо бива убијен. Снаге Прелазног националног савета успоставиле су власт на већини државне територије.

Ток и карактеристике ратних дејстава у Либији

Тачан почетак незадовољства, као и самих протеста против владавине Гадафија не може се са сигурношћу одредити. Сигурно је да су поједини догађаји, као и сама дешавања у држави, преувеличавани од једне од страна у конфликту, а минимизирана од друге стране. Примера је много на обе стране.

Рат у Либији је почео након што су се антивладини протести претворили у оружану побуну, а затим и у грађански рат између државних и побуњеничких снага. Сукоб прогадафијевих и антигадафијевих снага можемо поделити у три фазе. Прва фаза је трајала од средине јануара до 17. марта 2011. године, када је Савет безбедности ОУН донео резолуцију о успостављању зоне забране летова изнад Либије. Током друге фазе у сукоб се укључио и НАТО. Прекретница у сукобу је свакако заузимање Триполија од стране побуњеничких снага. Тим чином рат улази у трећу завршну фазу, коју је окарактерисала Гадафијева смрт, али и покушаји против удара Гадафијевих присталица.

Прва фаза рата

По извјештајима медија у свету, као и антигадафијски настројених медија из окружења, у периоду од 13. до 16. јануара, узнемирење због кашњења у изградњи кућа и зграда због корупције прерасло је у демонстрације у градовима Дерна, Бенгази, Бани Валид. Протестанти су упадали и окупирали стамбене јединице које је влада правила. Извештаји о повређеним особама били су различити. Хапшење једног истакнутог адвоката у Бенгазију, иначе критичара либијске власти, такође је имало утицаја на покретање демонстрација. Иако је Влада блокирала приступ Јутјубу на територији државе, након постављања снимака демонстрација, путем друштвених мрежа Фејсбук и Твитер упућен је позив да се широм Либије одрже демонстрације на којима ће се захтевати смена Гадафија, писање новог устава и опсежне политичке и економске реформе. „На интернету су се појавили снимци демонстраната како узвикују: Нема Бога осим Алаха! Муамер је непријатељ Алаха!“ и „Доле корупција и корумпирани!“.[1] Са друге стране, либијска званична новинска агенција није известила о демонстрацијама, већ само о скупу Гадафијевих присталица у Триполију, Бенгазију и другим градовима, од којих се на најмасовнијем окупило око 3.000 људи. Влада је покушала да предупреди немире предлогом о увећању плата службеника за 100% и ослобађањем 110 исламских екстремиста.

Такође, различити извори наводе да су демонстранти у граду Бенгази били наоружани ножевима и камењем, а друга страна је извештавала да је полиција употребљавала гумене метке и водене топове, па и хеликоптере ради разбијања демонстраната. Највероватније је да је дошло до сукоба присталица и противника Гадафија и да су се у сукоб умешале полицијске снаге.

Сукоби су се проширили по скоро свим градовима на северу земље. Како је пренела агенција АП, демонстранти и безбедносне снаге борили су се 20. фебруара за контролу над центром Триполија. Том приликом отварана је снајперска ватра са кровова зграда, а

[1] International Crisis Group, „Popular Protest In North Africa And The Middle East (V): Making Sense Of Libya“, Middle East/North Africa Report N°107, 6 June 2011, p. 3.

Гадафијеве присталице су из аутомобила у покрету отварале ватру из пешадијског наоружања на демонстранте. Организација за заштиту људских права „Хјуман Рајтс Воч“ саопштила је да је најмање 223 људи убијено у Либији током пет дана протеста. До краја фебруара велики број либијских дипломата „окренуло је леђа“ Гадафију, а од појединих је оптужен и за ратни злочин према либијском народу. Такође, и у самој Либији генерали су, као и министар унутрашњих послова, прешли на страну побуњеника. Ипак, Гадафи је у обраћању нацији, 22. фебруара, рекао да одбија да напусти земљу и да ће се борити до последње капи крви. Демонстранте је назвао „кукавицама и терористима“ који желе да земљу одвуку у хаос, и позвао своје присталице да их нападну. Владе земаља које су имале своје грађане на привременом раду у Либији започеле су њихову евакуацију.

Градови уз границу са Тунисом и Египтом постају главна упоришта побуњеничких снага. Због отвореног пустињског терена борби изван градова није готово ни било. Губитком Бенгазија, другог по величини града у Либији, и други градови попут Тобрука и Мисурате прелазе на страну побуњеника. Из Бенгазија побуњеници су покренули офанзиву према граду Бреги, који је познат по изворишима нафте. Извештаји медија са Блиског истока говорили су да је дошао крај режима који се распада и да је дошло до неизбежног. Ипак, почетни темпо напада побуњеника је ослабио. „После пада у окружење градова који су били под контролом побуњеника на западу Либије и брзог продора према истоку кроз лоше организовану одбрану слабо опремљених побуњеника, владине снаге су се припремале за напад на главно упориште побуњеничких снага Бенгази“.[2] Побуњеници су формирали Национални прелазни савет 27. фебруара и он ће имати улогу привремене владе. Такође, 1. марта је саопштено да је формиран Војни савет у Бенгазију.

Друга фаза рата

Савет безбедности ОУН изгласао је, 17. марта, резолуцију за успостављање зоне забрањених летова и заштите цивила, што је сигурно утицало на наставак операције заузимања Бенгазија од стране оружаних снага. Као резултат резолуције, либијска влада је, 18. марта, прогласила моментални прекид ватре. Међутим, на терену су борбе настављене.

Операцију успостављања зоне забрањених летова извеле су ваздухопловне снаге Француске, Велике Британије, САД и Канаде. У почетку су гађани положаји противваздухопловне одбране оружаних снага Либије, као и војни циљеви у околини градова под контролом побуњеника. То је омогућило побуњеницима да поново покрену офанзивна дејства из Бенгазија према западном делу државе. Тако су 26. марта заузети Аџдабија и Брега. Наредних дана побуњеници су ушли и у градове Бин Џавад и Сирт, али су се након офанзиве оружаних снага убрзо и повукли.

НАТО је 31. марта од САД преузео командовање војном интервенцијом. Поред војних циљева, снаге НАТО-а су 25. априла у ваздушном нападу уништиле део резиденције либијског вође Муамера ел Гадафија у предграђу Триполија. Бомбардовање невојних циљева (зграда телевизије, владина зграда, Гадафијеве разиденције) постаће уобичајен задатак за НАТО у наредним месецима. Битка за Мисурату, у којој је

[2] Christopher M. Blanchard, „Libya: Unrest and U. S. Policy”, *Congressional Research Service*, March 18, 2011, p. 3.

за два месеца живот изгубило на стотине људи, постала је главно жариште у борбама између побуњеника и Гадафијевих снага. Крајем априла, НАТО и побуњеници одбацили су Гадафијев позив на прекид ватре и преговоре. Већ тада је било јасно шта је њихов циљ – свргавање Гадафија са власти. Услови НАТО-а и побуњеника били су да Гадафи напусти земљу, са чим он није могао да се помири. Тако су пропадали и сви напори руске и дипломатије афричке уније за мирним решењем сукоба.

Почетком јуна, портпарол Општег народног комитета др Муса Ибрахим навео је да влада контролише подручје од Аџдабије до Туниса и од мора до југа земље. Истовремено, побуњеници су саопштили да су остали без новца и средстава, а без борбене подршке НАТО-а нису могли напредовати. Ипак, стање на ратишту било је такво да нису била могућа напредовања ниједне од страна у рату, али, такође, ниједна није одустајала од борби. У неколико наврата Гадафијеве снаге покрећу нападе на Мисурату, али без успеха. Све то приморало је НАТО да појача нападе. Портпарол Генералштаба француске војске Тијери Бурхар је 29. јуна признао да је Француска испоручила оружје побуњеницима. На то је руски министар иностраних послова Сергеј Лавров упутио формални захтев за објашњење. У неколико наврата током јуна ракете НАТО-а погађале су циљеве у којима су жртве били цивили, посебно деца челника либијске елите. НАТО је, са друге стране, оптуживао војску да се крије у цивилним областима. Крајем августа, Организација лекари за људска права оптужила је оружане снаге Либије да су користиле децу као живи штит од НАТО бомбардовања.

Америчка државна секретарка Хилари Клинтон средином јула саопштила је да су САД признале побуњенички Прелазни национални савет као легитимну власт, а исто је одлучило и више од 30 држава и организација укључених у Контакт групу за Либију. Побуњеници су, такође, добили приступ замрзнутом новцу од 30 милијарди долара, а одмрзнут им је и новац у Француској, Великој Британији и другим државама до краја августа.

Почетком августа поједине побуњеничке фракције су се међусобно обрачунавале због убиства главног команданта побуњеника генерала Абдула Фатаха Јуниса, који је претходно био оптужен за сарадњу са провладиним снагама.

Главне борбе током августа вођене су око градова Бреге, Завије и Мисурате. Побуњеници су намеравали да заузму Брегу, важан град у којем се налази нафтна индустрија којом би могли финансирати куповину наоружања и војне опреме. Истовремено, почеле су приче о расподели нафте међу компанијама које су раније имале потписане уговоре са Гадафијем (ЕНИ, Бритиш петролеум, Тотал, ОМВ). Крајем августа италијанска нафтна компанија Ени договорила је са побуњеницима наставак испорука природног гаса Италији.

Трећа фаза рата

Напад побуњеника на Триполи отпочео је 21. августа. Најжешће борбе водиле су се на војном аеродрому Митига. Док је НАТО бомбардовао Гадафијев резиденцијални комплекс Баб ел Азизија, хиљаде побуњеника се приближавало Триполију копненим и поморским путем. Следећег дана жестоке борбе су вођене око тог комплекса, а побуњеници су га заузели до 24. августа. Гадафи се током ноћи обратио нацији саопштивши да је повлачење из Баб ел Азизија тактички потез, пошто је комплекс срушен у 64 ваздушна напада НАТО авиона. Британски министар одбране Лијам Фокс изјавио је да

НАТО пружа обавештајну и извиђачку помоћ побуњеницима у потрази за Гадафијем и његовим синовима. Сам Муамер ел Гадафи позвао је своје присталице да се организују и ослободе Триполи. Такође, борбе су вођене на прилазима града Сирта.

Преузимање главног града Триполија од стране побуњеника имало је стратешке последице и направило је прекретницу у рату. Национални прелазни савет признао је велики број држава и организација у свету. Арапска лига прихватила је чланство Савета у тој организацији. Почетком септембра и Русија је признала побуњенике као легитимну власт у Либији, а САД су им ставиле на располагање 700 милиона долара замрзнутих средстава. Средином септембра појављивале су се, у неколико наврата, дезинформације о Гадафијевом изласку из државе. Борбе су се водиле у градовима Сирт и Бани Валид. Генерална Скупштина ОУН усвојила је резолуцију којом прихвата побуњенички Прелазни национални савет као легитимну власт у виду прелазне владе. Савет Безбедности ОУН ублажио је санкције и одредио успостављање мисије ОУН.

Крајем септембра француска нафтна компанија „Тотал" најавила је да ће у року од две недеље постићи предратну производњу од 55.000 барела дневно. Обавештајне службе западних земаља усредсредиле су се на трагање за оружјем из војних складишта из бојазни да ће доспети у руке појединих терористичких организација. Званичници прелазне власти тврдили су да Гадафија скривају Туарези, који су окарактерисани као бедуинско племе пустињских ратника. Месец дана након пада Триполија и даље су трајали спорадични окршаји у граду, а амерички обавештајци упозоравали су о везама побуњеничких вођа са радикалним исламистима.

Почетком октобра сведоци у Сирту тврдили су да НАТО бомбардује насумичне мете и често погађа цивилне зграде. Од 25. августа гађано је 438 циљева у Сирту. НАТО је саопштио да је изненађен жестином отпора оружаних снага у том граду. У Бенгазију су избили сукоби међу фракцијама побуњеника, а наведено је, такође, да су се вршиле пљачке и паљевине кућа по Сирту.

Дана 20. октобра, саопштено је да је либијски вођа Муамер ел Гадафи заробљен недалеко од Сирта и убијен. Истовремено, објављен је Гадафијев тестамент у коме стоји: „Позивам следбенике да наставе отпор и боре се против страних агресора у Либији, данас, сутра, увек". Следећег дана, објављено је да је сва пажња прелазних власти и западних обавештајних служби усмерена на лоцирање Сејфа ел Ислама.

Дана 31. октобра, из НАТО-а је саопштено да је за седам месеци извео више од 26.000 борбених летова у којима је уништено 5.900 војних мета, укључујући 1.000 тенкова, оклопних возила и тешког наоружања. Сејф ел Ислам Гадафи је демантовао претходне наводе о предаји и рекао да су такве спекулације део пропагандне кампање и поручио: „Не одустајемо, победићемо или ћемо умрети ". Истовремено, саопштено је да је за новог либијског премијера изабран академик Абдул ел Рахим ел Киб. У поноћ је окончана ваздухопловна операција НАТО-а. Приликом покушаја преласка у Нигер 19. новембра, ухапшен је и Сејф ел Ислам Гадафи. Према неким информацијама тврдило се да су га издали водичи.

Крајем 2011. године избила је контрареволуција Гадафијевих снага познатих као Зелена армија под командом најмлађег пуковниковог сина генерала Камиса Гадафија. Један од великих успеха његове тзв. Зелене армије био је ослобођење Бани Валида 29. јануара 2012. године, док су у фебруару и марту ослобођени и градови Ал Куфра и Сабха. Уз Зелену армију била су племена Туарег, Тоубу и Варфала.

Снаге у сукобу

Либијске оружане снаге

Организацијска структура

Оружане снаге Либијске Арапске Џамахирије имале су три рода: копнену војску, морнарицу и ваздухопловне снаге. У њиховом саставу деловала је и народна полиција. „Није постојало министарство одбране, већ су снаге биле потчињене Гадафију“.[3] Јединицама на терену командовао је Генералштаб. Бројно стање копнене војске било је око 50.000 људи. Од тог броја 25.000 су били професионални војници, а другу половину чинили су регрути. Територија Либије подељена је у 11 граничних и четири безбедносне зоне. Копнена војска имала је 18 пешадијских батаљона, 10 механизованих батаљона, 10 оклопних батаљона, шест батаљона за специјална дејства, 22 артиљеријска батаљона, седам артиљеријских дивизиона ПВО.[4]

Према извештајима неких западних медија, Гадафи је држао војску релативно слабом, због бојазни да ће извршити државни удар. Ипак, постојале су четири високо опремљене и обучене бригаде састављене од Гадафијевих саплеменика и људи из њему блиских племена. Једном од ових бригада командовао је Гадафијев син Камис, по коме је и сама бригада носила име „Камис бригада“. Полицијске снаге су, такође, биле добро обучене и опремљене. Према Саиф ал Исламију, разлог за демилитаризацију била су искуства из рата у Ираку. Гадафијеви су се надали да на тај начин неће бити оптужени за поседовање оружја за масовно уништавање и да ће избећи судбину која је задесила Ирак. Он је оптужио НАТО да је искористио слабости либијског система одбране и сугерисао другим државама да раде на модернизацији својих оружаних снага“.[5]

Извештаји новинара говоре да су обе стране имале плаћенике у својој редовима, а посебно владине снаге. Побуњеници су афричке тамнопуте људе сматрали Гадафијевим плаћеницима и велики број их је страдао. Тачан број плаћеника није познат, али по неким изворима он се креће око 25.000. Сигурно је, ипак, да је већина имала минималну обуку. Пример је један заробљени плаћеник из Судана, који је до рата био возач у Триполију. „После двосатне обуке био је распоређен на ратиште.“[6]

Наоружање и опрема

Наоружање и опрема Либијских оружаних снага углавном је совјетског или источноевропског порекла и била је набављана током 70-их и 80-их година прошлог века. Санкције које су наметнуте Либији у каснијем периоду онемогућиле су модернизацију оружаних снага. Копнена војска поседовала је око 2.050 тенкова. Углавном су то били

[3] Hanspeter Mattes, „Challenges to Security Sector Governance in the Middle East: The Libyan Case“, Geneva *Centre for the Democratic Control of Armed Forces,* 2004, p. 13.

[4] „The Military Balance 2009”, *International Institute for Strategic Studies,* London, p. 256.

[5] „Gaddafi's son: Libya like McDonald's for NATO - fast war as fast food“, *Russia Today*, 1 July 2011.

[6] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory”, *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 26.

тенкови Т-55 и мањи број Т-64 и Т-72. Такође, поседовали су око 2.000 оклопних транспортера и борбених возила пешадије совјетске и чехословачке производње. Што се тиче артиљерије, укупан број топова, хаубица и минобацача био је 2.421. У пешадијским јединицама најзаступљенија је била аутоматска пушка АК-47, као и совјетски ручни ракетни бацачи. Либијска авијација имала је 446 летелица совјетске, француске и југословенске производње. Сви авиони који нису били у рукама побуњеника уништени су у дејствима НАТО-а. Противваздухопловна одбрана је у свом саставу имала наоружање совјетске производње из 60-их и 70-их година прошлог века. Ратну морнарицу чинио је мањи броја фрегата, корвета и патролних бродова и имала је око 8.000 људи.

Поред ових јединица у саставу оружаних снага деловао је Револуционарни гардијски корпус са задатком заштите владе и Гадафија. Бројао је 3.000 људи који су били бирани из Гадафијевог племена из области града Сирта. Био је добро опремљен и обучен, а у саставу је имао тенкове и оклопне транспортере, као и ПВО наоружање. Командант корпуса био је Гадафијев рођак. Такође, „Снаге територијалне одбране, Народна милиција, могле су мобилисати до 40.000 војника“.[7]

Побуњеничке снаге

Организацијска структура

Слободну либијску армију чиниле су снаге које су формирали побуњеници против Гадафија и либијске владе у ослобођеним градовима. Број војника у Бенгазију нарастао је до 8.000 људи. Национални прелазни савет који је имао улогу владе, преименовао је ове снаге крајем маја 2011. године у Националну ослободилачку армију Либије.

Побуњеничке снаге су у својим редовима првенствено имале цивиле (учитељи, студенти, адвокати, радници и сл.), али и пребегле професионалне војнике из оружаних снага који су им се придружили. Главну борбену снагу чинили су „shabab“ или млади људи, који су и отпочели и водили устанак. „Њихова структура се креће од уличара до студената универзитета; од незапослених, преко механичара, продаваца и радника у иностраним компанијама“.[8]

Такође, за поједине исламистичке радикалне групе се сматрало да су део побуњеничког покрета. Постоји тврдња да су у рату учествовале фракције џихадиста, укључујући ветеране из конфликта у Ираку, Авганистану и Пакистану. Ако их је и било, њихов број је био мали и имали су мали утицај на побуњенике. „Веровало се да је 'Либијска исламистичка борбена група' главна група Селафија џихадиста која оперише на простору Либије“.[9] Ова група организована је после повратка либијских муџахедина из рата против Совјета и водили су борбу против Гадафија све време. Калкулисало се о броју од око 1.000 бораца, али њихова структура и организација биле су слабе због јаке владавине Гадафија. Ипак, снимци показују учешће џихадиста на

[7] Исто, стр. 24.

[8] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory“, *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 42.

[9] Исто, стр. 43.

борбеним линијама широм Либије, а у Бенгазију је формирана Исламска армија. По другим изворима Либијци који су се борили у Авганистану преко Пакистана су се вратили у Либију да би се борили против Гадафијевих снага. Гадафијеви званичници су константно саопштавали да се на страни побуњеника боре чланови Ал Каиде. И званичници НАТО-а потврдили су да, према обавештајним подацима, постоје „мали трагови" умешаности припадника Ал Каиде. Побуњеници су то оповргли.

У новембру 2011. године Национални прелазни савет имао је тежак задатак да од бораца Националне ослободилачке армије и припадника бивших оружаних снага формира нове оружане снаге које су назване Либијска национална армија. Задатак нових снага био је очување новог државног поретка и мира у држави разоружавањем локалних милиција и изградњом порушених инфраструктурних објеката. У мају 2012. године имала је 35.000 људи.

Наоружање и опрема

Наоружање у поседу побуњеника углавном је потицало из заузетих магацина оружаних снага Либије. Многи пребези су дошли са наоружањем – тенковима и ваздухопловима. Постоје индиције да су поједине државе наоружавале и опремале побуњенике војним униформама, заштитном опремом и телекомуникацијским уређајима. Пешадијско наоружање – јуришне пушке, ручни бацачи и ручно прављени минобацачи основна су опрема побуњеника, а у првим данима устанка нису имали ни то. „Током дизања устанка коришћени су булдожери са експлозивом за разбијање барикада".[10] По отпочињању сукоба, борци побуњеничког покрета имали су приступ и разноврсном тешком наоружању као што су борбени авиони, тенкови, оклопна возила и фрегате. Побуњеничке снаге заузеле су велики број магацина на истоку државе, али оружје које се налазило ту није било модерно, због тога што Гадафи није много веровао племенима у том делу државе. Њихова употреба била је ограничена због техничких недостатка и застарелости технике. Код НАТО савезника постојала је бојазан од пролиферације украденог оружја, због тога што су појединци сакривали различите ракетне системе да би их касније продали по већој цени. Због недостатка наоружања и опреме „одређене количине наоружања су испоручене побуњеницима углавном из Катара преко Туниса, али без великог утицаја на ток оружане борбе".[11]

НАТО снаге

Организацијска структура

Након успостављања зоне забрањених летова, НАТО је преузео контролу над спровођењем резолуција СБ ОУН под именом „Operation Unified Protector". На челу свих снага које су учествовале у операцији био је Штаб НАТО-а у Бриселу. Саму операцију водио је Врховни штаб савезничких снага за Европу из Монса у Белгији, којем је била потчињена

[10] Исто, стр. 10.

[11] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory", *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 46.

Команда савезничких заједничких снага из Напуља у Италији, надређена савезничким командама ваздухопловних снага из Измира у Турској и морнарици из Напуља у Италији. НАТО и земље чланице Алијансе јавно су одбијали и демантовали било какву намеру употребе копнених снага. Учешће у операцији узеле су следеће државе: Белгија, Бугарска, Канада, Данска, Француска, Грчка, Италија, Холандија, Норвешка, Румунија, Шпанија, Турска, САД и Велика Британија са укупно 260 различитих врста ваздухоплова и 21 пловилом и приближно 8.000 војника. У операцију су биле укључене и нечланице НАТО-а: Шведска, Јордан, Катар и Уједињени Арапски Емирати. Ипак, само осам чланица Алијансе учествовало је у борбеним дејствима. Летелице САД извеле су око 25% летова над Либијом; Француска и Велика Британија узеле су учешће са око 35% углавном борбених летова; док су 40% осталих летова извеле друге земље. Операција у Либији је прва војна кампања НАТО-а у којој снаге САД нису преузеле водећу улогу. Ипак, оне су најзаслужније за уништење либијског противваздухопловног система одбране, обезбеђивање логистичке подршке и прикупљање обавештајних података. НАТО је одиграо и важну улогу у самом заробљавању Гадафија, пошто су авиони Алијансе погодили његов конвој којим је покушао да побегне из опкољеног града Сирта.

Наоружање и опрема

Државе које су учествовале у операцији имале су различит удео. Тако је и са техником коју су распоредили у близини Либије. Што се тиче авијације преовладавали су ловци и ловци-бомбардери и то: *Ф-16* у наоружању оружаних снага Белгије, Данске, Грчке, Холандије, Норвешке, Уједињених Арапских Емирата, САД и Јордана; *рафал* и *мираж* у наоружању оружаних снага Француске, Уједињених Арапских Емирата и Катара; *торнадо* и *тајфун* у наоружању оружаних снага Велике Британије и Италије. Поред тога, у већем броју коришћени су транспортни авиони оружаних снага Канаде, извиђачки авиони *У-2* оружаних снага САД, осматрачки авиони оружаних снага Велике Британије, као и авиони *авакс* који припадају Алијанси.

Што се тиче употребе хеликоптера, у борбена дејства су уведена четири хеликоптера Велике Британије *АХ-1 апач*. Француска је распоредила релативно застареле моделе *СА-342 газела* који су у употреби од шездесетих година прошлог века и много модерније еурокоптере *тигар* и *пума*. Укупан број хеликоптера био је 20. Задатак хеликоптера било је ефикасније и прецизније дејствовање по Гадафијевим трупама, уз избегавање колатералне штете. Претпоставља се да су употребљени и за вођење тајних активности.

Употребљена пловила такође су се разликовала од државе која их је упутила. Углавном су то биле фрегате, неколико миноловаца и транспортних бродова. Француска је ангажовала још и носач авиона „Шарл де Гол“ и један носач хеликоптера; Италија носач авиона „Ђузепе Гарибалди“; Велика Британија разараче и носаче хеликоптера; а САД разараче, подморнице, амфибијске и транспортне бродове.

НАТО снаге извеле су 26.500 налета, укључујући преко 9.700 борбених летова. Уништено је преко 5.900 војних циљева, укључујући 400 артиљеријских оруђа и ракетних лансера и преко 600 тенкова и оклопних возила. Контролисани су поморски путеви површине 61.000 квадратних миља и заустављено је 3.100 пловила, а 300 пловила је претражено.[12]

[12] North Atlantic Treaty Organization, „Fact Sheet: Operation Unified Protector - Final Mission Stats“, 02. Nov. 2011.

Карактеристике рата у Либији

Узроци рата

Побуне које су захватиле државе Северне Африке и Блиског истока крајем прве и почетком друге деценије 21. века нису заобишле ни Либију. Такозвано „Арапско пролеће“ означено је као социјална револуција. Постоје различита мишљења о узроцима побуне у Либији која је прерасла у ратна дејства.

Поједини извори наводе да је побуна избила због све већих социјалних разлика у народу, иако је идеологија Гадафијеве владе био арапски социјализам. Пре рата, либијска економија је почивала на извозу енергената, чиме је остваривала приход од 95%. Просечан годишњи доходак по глави становника био је 12.000 долара и био је један од највиших у Африци. Ипак, постоје тврдње да су разлике у животном стандарду становника биле велике, а основни проблем била је незапосленост. „Држава са таквим националним богатством нема велике потребе за високим порезима од других индустријских грана и последица је мања жеља за развојем средње класе. Да би сломила сваку опозицију, таква влада може да користи средства од националних ресурса како би понудила услуге народу, или онима који подржавају владу.“[13] „Економски показатељи или писменост од 87% показују да је Либија развијенија у односу на Тунис и Египат“.[14] Супротно од тога, индекс перцепције корупције је у 2010. години био 2,2, чиме Либија лошије стоји у односу на ове две државе. Ова специфична ситуација створила је велике контрасте међу добро образованим људима жељним демократизације и промена у понашању власти (корупција, политички систем).

Разлика се осећала и на релацији „незадовољни“ исток – „повлашћени“ запад државе. Земља се није развијала подједнако, тако да су источни делови били запостављени и постајали су сиромашнији током спровођења Гадафијевих економских начела садржаних у „Зеленој књизи“.

Ту су, такође, и оштрије критике на рачун Гадафијевог начина владања; расипање моћи да би осигурао да нико не може бити претња његовим правилима резултирало је великим етничким, социјалним, статусним и племенским поделама. Из иностранства су стизале оптужбе да је зарада од продаје нафте трошена, поред осталог, и за спонзорисање милитантних и терористичких напада по свету. Гадафи је имао и опозицију која је деловала из иностранства, а његови противници били су и радикални исламисти, незадовољна омладина, активисти за људска права и сл.

Са друге стране, узроци рата траже се у односу великих сила (посебно појединих државе Европске уније) према контроли природних ресурса, нафте и воде[15]. Постоје процене да је готово четвртина увоза нафте за поједине државе западне Европе из Либије. Налазишта нафте која су национализована 1969. године дата су под концесију европским компанијама. Истицање концесија које не би биле продужене поклапало се

[13] Mohammed Ali Alayli, „Resource Rich Countries and Weak Institutions: The Resource Curse Effect“, *Professor Karp EEP 131*, December 4, 2005.

[14] Ammar Maleki, „Uprisings in the Region and Ignored Indicators“, http*://www.roozonline. com,* February 8, 2011.

[15] Ivona Živković, „Tajni monetarni rat – Gadafi protiv Potšilda?“, *http://www.ivonazivkovic. net,*22. 07. 2011. године.

са шпекулацијама о Гадафијевим намерама да оснује Афрички монетарни фонд и уведе нову валуту – златни либијски динар. На тај начин Међународни монетарни фонд био би заобиђен при инвестирању у државама афричког континента. Вероватна намера била је да кредити Афричког монетарног фонда немају камату. Такође, економски јака Кина постала је главни трговински партнер Гадафијевој Либији. Кина која бележи стални економски раст зависна је од енергената, посебно нафте. Сматра се да је свргавање Гадафија са власти имало за циљ и удаљавање Кине од либијске нафте.

Присталице овог мишљења питају се зашто су агенти ЦИА и МИ6 око Либије плели мрежу већ тридесет година. Јер, Либија је била веома просперитетно социјалистичко друштво, практично без криминала и насиља, у којем су сви имали бесплатну здравствену заштиту и школовање, са малом незапосленошћу и у којој је 2010. године сваки становник на поклон добио 500 долара.

Искуства из рата

Пре дизања устанка опозициони покрет у Либији често је био категорисан као исламистички, појалистички или као секуларно-националистички. „Њихове активности су углавном биле лимитиране због дезорганизације, ривалства и идеолошких разлика“.[16] Убиства и међусобне борбе побуњеника показују да они нису имали јаку међусобну везу, већ их је на окупу држао исти циљ – свргавање Гадафија. Када је тај циљ испуњен дошло је и до подела међу побуњеницима и племенима.

Спонтаност либијске побуне такође је његова слабост. „Унутар националне ослободилачке војске линија командовања и контроле је више хаотична него структурисана“.[17] То је била велика препрека у стварању услова за напад на Гадафијева упоришта и експлоатацију блиске ваздухопловне подршке. „На терену је постојала мешавина различитих јединица са ниским тактичким капацитетом за вођење једног свеобухватног рата“.[18] Недостатак вођа, система командовања и контроле, средстава за комуникацију на бојишту и организованог ланца снабдевања, карактеристике су ове војске у почетним месецима рата. Многе јединице оперисале су самостално, а посебно shabab. Као резултат брзих маневарских способности и координираних напада либијских оружаних снага, опозиционе снаге често су вршиле безглава повлачења, посебно у току прве фазе рата. Ипак, и са борбеном подршком НАТО-а, операције су биле релативно споре и са тешким борбама. Мисурата је, на пример, била у окружењу три месеца да би побуњеници одбили владине снаге тек након што су је месец дана бомбардовали авиони НАТО-а.

Тактичка немоћ побуњеника била је главна препрека за брзо окончање рата. И поред јаких НАТО удара, опозиционе снаге су показале слабе капацитете да изврше било какве операције изван својих упоришта или да искористе предности ваздухопловне подршке у својим нападима. „Недовољни и краткотрајни курсеви и обуке у трајању од седам дана покривали су углавном основно руковање наоружањем са мало времена потрошеног на

[16] Christopher M. Blanchard, „Libya: Unrest and U. S. Policy”, *Congressional Research Service*, March 18, 2011, p. 9.

[17] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory”, *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 39.

[18] Исто, стр. 38.

тактичка увежбавања“.[19] „Побуњенике је карактерисао недостатак знања и разумевања основа офанзивне и дефанзивне борбе и организовања ватрене подршке. Неспособност да се задрже достигнуте линије или непримењивање основних одбрамбених техника као што је укопавање узроковало је велики број жртава“.[20] Огромне количине муниције често су трошене, без покушаја да се погоди циљ. „Снимци побуњеника показују слабо познавање у руковању наоружањем и дисциплину отварања ватре“.[21]

Лимитирана спољашња подршка у опремању и обучавању такође је ограничавала њихове способности. Побуњеници су у борби користили ручно израђиване ручне ракетне бацаче и друго пешадијско наоружање, као и разноврсне импровизоване експлозивне направе. Представници побуњеничке стране често су изјављивали да је њихова неспособност да воде битке са лојалистичким снагама функција њиховог неадекватног наоружања, али то није сасвим тачно. Опозиционе снаге су без сумње имале огромне губитке због дефицита у наоружању, посебно како је конфликт текао, и често је извештавано о смањивању залиха опреме и муниције. Ипак, примећено је да побуњеници у Ираку и Авганистану користе исту опрему против много боље тактички обучених и технолошки опремљенијих ОС САД и коалиционих партнера, и остварују боље резултате у борби.

„Постоје бројни примери необучености. Ипак, извештаји говоре о употреби Google Earth програма за одређивање координата приликом гађања ватреним системима програма Skype за комуникацију“.[22] Такође, побуњеници су путем друштвене мреже Twitter слали координате Гадафијевих снага НАТО-у и на тај начин асистирали у гађању, иако је непроверености података представљала проблем. Организовано је и више импресивних диверзија и саботажа, али су оне биле резултат појединаца пре него организације побуњеника. „Један телеком монтажер помогао је побуњеницима да отму Гадафијеву комуникациону мрежу и успоставе сопствену телефонску и интернет мрежу“.[23] Уз то, незванични и непотврђени подаци говоре да су Катар и Египат узели учешћа у опремању и обучавању побуњеничких снага.

„Постоје извештаји да побуњеници не поштују људска права, укључујући егзекуције на бојишту, репресивне нападе и друге врсте насиља. У прилог томе говори мали број заробљеника у односу на раније извештаје у којима се тврдило да је заробљено хиљаде војника и плаћеника. Заробљени војници су понекад рањавани у стопала да би се онемогућио њихов бег“.[24]

Либија није од виталног стратегијског интереса САД; она се заправо налази у европској стратешкој орбити. Међутим, она је важан извозник енергената за Европску унију, а неуспех НАТО интервенције на дуге стазе може имати импликације на америчке регионалне и међународне интересе.[25]

---

[19] Исто, стр. 41.

[20] Исто, стр. 39.

[21] Исто, стр. 39.

[22] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory”, *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 39.

[23] Исто, стр. 39.

[24] Исто, стр. 40.

[25] Caroline D. Krass, „Authority To Use Military Force In Libya“, *Opinions of the Office of Legal Counsel in Volume 35,* 2011.

По резолуцијама Савета безбедности ОУН 1970. и 1973, НАТО снагама је одобрен мандат да обезбеде зону нелетења и примене све неопходне мере да заштите цивиле. НАТО описује своју мисију садржану у три елемента: ембарго на оружје, зона забране летова и акције заштите цивила од напада или претње напада. Генерални секретар НАТО-а Расмунсен објавио је да ће се операције наставити све до испуњења следећих услова – 1) потпуног завршетка свих напада на цивиле; 2) до повлачења Гадафијевих војних снага и осталих снага у њихове базе и 3) до остваривања хитног и безусловног хуманитарног приступа људима који имају те потребе. Алијанса је спроводила ембарго на наоружање покривајући поморске прилазе Либији, али није била у стању да обезбеди копнене.

Са друге стране, постоје оптужбе да су се НАТО снаге ставиле у службу једне од страна. Заустављање напредовања либијских оружаних снага које су рапидно напредовале према престоници опозиције Бенгазију било је од круцијалног значаја да не дође до тоталног пораза опозиционих снага. Први француски удар био је удар на Либијске снаге које су напредовале, а не на ПВО положаје. Ваздухопловни удари пренесени су временом са напада на маргиналне мете да би били спречени напади на цивиле, на нападе на владине и Гадафијеве објекте, укључујући и резиденције. Наводи се да то показује да су НАТО снаге подржавале једну страну у грађанском рату и хтеле осигурати успех у њему.

По другима, НАТО снаге су временом тешко проналазиле војне мете, као и логистичке ланце снабдевања, па су прешле на гађање Гадафијевог резиденцијалног комплекса у Триполију. „Многе јединице либијских оружаних снага су имале главне командне центре унутар комплекса. Ту је било седиште и Гадафијеве личне обавештајне агенције“.[26] Званичници НАТО-а порицали су да је Гадафи мета напада, и говорили су да су напади усмерени наношењу довољне штете да убеде Гадафија и његове саветнике да се одрекну власти. Истовремено, Гадафи који није имао где да избегне, а оптужен пред међународним кривичним судом, није имао другог избора осим рата.

Спровођење мисије такође је успоравано због изостанка заједничке акције унутар алијансе. У почетку је мали број земаља узео учешће у операцијама у Либији. Многе чланице су се позивале на јаке политичке препреке за учешће у операцији или ограничења војног учешћа. Француска је преузела вођство у кинетичким акцијама и узела је учешће у 20% укупних активности и око 30% свих напада ваздух–земља, укључујући високо профилисане нападе, као што је онај који је уништио либијску фрегату класе *кони*. Такође, без учешћа САД операција над Либијом би се вероватно кретала у другом смеру. „Одлука САД да увећају учешће у операцији са авио-танкерима који допуњују авионе горивом у лету, дозволили су борбеним авионима НАТО-а да увећају своје присуство у либијском ваздушном простору за око 30%“.[27] Самим тим, постоје и многе примедбе на планирање операција НАТО-а. Оптимистична очекивања савезничких снага на почетку конфликта нису била реална. „Реално војно планирање померено је са дана и недеља на недефинисане месеце, а упорност и чврстина Гадафијевих снага троше ресурсе НАТО-а“.[28] Други показатељ је темпо удара НАТО снага. „До јуна 2011. године,

[26] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory", *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 25.

[27] Исто, стр. 50.

[28] Исто, стр. 6.

НАТО је извео преко 10.000 борбених летова и скоро 4.000 удара; у периоду између 31. марта и 15. јуна дневни просек је око 54 удара. Поредећи са интервенцијом на СРЈ на територији Косова и Метохије просек дневних удара је мањи и креће се између трећине и половине. Такође, треба додати да удари из ваздуха упућују да они имају намеру да идентификују мете и вежу их, али не уз неопходну употребу муниције. Даље, мисија НАТО-а не изједначава се са мисијом удара".[29] Такође, генерални секретар Гејтес био је више него незадовољан приступом и учешћем НАТО партнера у мисији. Иако је сукоб био у европском суседству, мање од половине држава није имало жељу да учествује у мисији без неког чврстог разлога (смањење буџета је определило да Велика Британија учествује са 18 борбених авиона). Такође, он је нагласио да су „обавештајни капацитети НАТО оперативног центра мали, и да уместо планираних 300 борбених летова дневно подржавају само 150".[30] На то је Бела кућа изјавила да САД учествују са уделом од 70% обавештајних средстава савезника у мисији. „Почетком јуна секретар је позвао на веће учешће Немачке, Пољске, Холандије, Турске и Шпаније у операцији, а похвалио је учешће Белгије, Канаде, Норвешке и Данске".[31]

Борбени хеликоптери имали су дужност да уништавају циљеве унутар урбаних зона, где је НАТО имао страх од изазивања колатералне штете уколико употреби авионе. Њихова способност да пруже ватрену подршку у таквом окружењу, на другој страни излаже их рањивошћу од преносних противваздухопловних система, ручних бацача и пешадијског наоружања. Циљ увођења хеликоптера је стварање зоне раздвајања од 16 километара око града Мисурата. И порад тога, либијске оружане снаге гађале су тај град ракетама типа *град*. Уз то, „у борбама су употребљене ХАП верзије Тигар хеликоптера који су опремљени митраљезима и ракетама Мистрал ваздух-ваздух, што их чини мање корисним у противоклопној борби, већ пре за извиђање, ватрену подршку и дужности пратње. Такође, један од првих задатака борбеног хеликоптера Апач је било уништавање стационарног, небрањеног радарског положаја којег борбени авиони вероватно нису успели да униште".[32]

НАТО снаге поставиле су себи екстремно високе стандарде по питању избегавања цивилних жртава, тј. колатералне штете. Али, проблем је био коришћење људског „живог штита" и постављање ватрених положаја у насељеним подручјима, као и употреба културног наслеђа под заштитом УНЕСКО-а у те сврхе. Побуњеници су такође изразили фрустрације због стриктних мера НАТО-а приликом бомбардовања, тврдећи да на тај начин контролишу покрете побуњеничких снага и онемогућавају им прављење независних тактичких напредовања из страха од уласка у „НАТО црвену линију" на бојишту. НАТО је такође одбио да изводи блиску ваздухопловну ватрену подршку. Један званичник НАТО-а је изјавио да „ми не можемо бити њихова ваздушна подршка. Ово је народни устанак, и треба да се развија као такав на неутралан начин".[33] НАТО је као реакцију на релативно спор темпо напре-

[29] Исто, стр. 50.

[30] Исто, стр. 53.

[31] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory", *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 55.

[32] Исто, стр. 54.

[33] Исто, стр. 55.

довања побуњеника, а и да би избегао ћорсокак, проширио спектар циљева за гађање и подстакао сумње да намерава да убије Гадафија и њему блиске сараднике. Такође, константно је негирао тврдње да је сам Гадафи мета, тврдећи да је циљ вршење притиска над њим. „Заговарана је прича да су напади усмерени на деградацију борбене снаге либијских оружаних снага уништавањем њихове способности комуникација, логистике и ланца снабдевања".[34] После бомбардовања резиденције Гадафи се повукао из јавности, тј. престао је да се вози по Триполију у колонама аутомобила и пружа личну подршку својим присталицама. Са друге стране, убиство Гадафија обезглавило би њему лојалне снаге, а вакуум у командовању тим снагама не би могли надоместити ни његови синови. Управо то се и догодило.

Што се тиче употребе копнених снага НАТО-а све чланице су се противиле тој идеји. Свакако, остављена је могућност употребе спасилачких тимова у случају обарања авиона. Ипак, постоје докази да су на тлу Либије боравили тимови за везу који су покушавали да унапреде организацију, комуникацију и логистику побуњеничких снага дајући им савете, али засигурно и обављајући обавештајне послове.

Како год, циљеви НАТО-а почели су да се остварују током времена и операција је окончана са успехом.„Нема јаких доказа да су удари из ваздуха допринели промени власти. Удари на Косову се често користе за поређење, али постоје и различитости. Гадафи и Милошевић се не могу поредити, јер је Гадафи био изричит да остане на власти и по цену смрти".[35]

По избијању побуне и њеним распламсавањем полицијске снаге нису биле способне да је угуше у зачетку и заведу ред и мир. Ангажовање оружаних снага у првој фази сукоба дало је резултате и побуњеници су истерани из многих градова, а у другим су били у окружењу. Свакако да су у том тренутку либијске оружане снаге биле надмоћније и у погледу људских и у погледу материјално-техничких ресурса. Покретањем НАТО операција, либијске оружане снаге су морале направити тоталну заокрет у вођењу оружане борбе. И поред чињенице да су инфериорнији у сукобу са НАТО-ом, офанзивна дејства прогадафијевих снага нису довођена у питање дуго времена. На тактичком и оперативном нивоу либијске оружане снаге настојале су да буду постављене у веома растреситом поретку, али су изводиле и неопходне концентрације трупа и прилагођавале се потребама бојног поља. „НАТО снаге су посебно гађале елитне јединице оружаних снага Либије, као што је Камис бригада, која је описана као примарни елемент заштите режима. Као резултат тога, велике формације су подељене у мање потчињене јединице које су биле способније да избегну НАТО ваздухоплове. На пример, само три тенка су подржала јединице командоса у почетку заузимања града Рас Лануф".[36] Маскирање је извођено мешањем са цивилним становништвом и превожењем у цивилним возилима. Иако су и током НАТО удара Гадафијеве снаге користиле оклопно-механизована средства и артиљерију, тежили су да у конфликт уведу асиметрију. Тако су у условима НАТО удара много ефикаснија била цивилна возила са куполама ББВП-а или наоружана

[34] Исто, стр. 55.

[35] Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory", *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011, p. 53.

[36] Исто, стр. 23.

сађастим носачима ракета са авиона, него тенк Т-72. Њихова надмоћност у тактичким способностима у односу на побуњенике дозвољавала им је да се задрже у важним градским центрима на западу земље, као што су Брега, Сирт и Триполи. Са друге стране, дугогодишње санкције и немодернизовање оружаних снага узело је свој данак. У другом периоду друге фазе рата ланац снабдевања је ослабљен до те мере да су моторна возила оружаних снага остајала без погонског горива.

Закључак

Рат у Либији је још један у низу ратова карактеристичних за последњу деценију 20. века и прву деценију 21. века: сукоб грађана једне државе, интервенција снага НАТО-а под мандатом СБ ОУН и утицаји околних држава на зараћене снаге, али без међудржавног сукоба. Без обзира на све, узроци рата су сигурно и тежња за контролом природних ресурса, али и жеља за демократизацијом друштва. Самим тим, најбројније и најжешће битке водиле су се око пет највећих центара нафтне индустрије на „незадовољном" истоку државе: Ес Сидр, Брега, Рас Лануф, Тобрук и Зетина. Што се тиче самог начина вођења оружане борбе могуће је сагледати различите улоге у којима су се налазиле зараћене снаге кроз фазе рата. На пример, либијске оружане снаге су из једне надмоћности у првој фази рата извршиле веома брз одлазак у асиметрију током друге фазе. Операција НАТО-а се, и поред несугласица међу савезницима, може сматрати успешном за ту организацију, јер је пре свега сачувала јединство унутар Алијансе. Ипак, без учешћа САД, а посебно материјално-техничких и обавештајних капацитета, рат би се засигурно продужио за одређено време. Побуњеници су остварили свој циљ и поред бројних препрека, како спољашњих тако и унутрашњих. Јасно дефинисан циљ за освајање главног града донео је политичко признање у свету, а заробљавање и убиство Гадафија обезглавило је противника.

Контрола нафтних ресурса играће главну улогу у послератном периоду, а уништена инфраструктура утицаће на продубљивање економске кризе. Нова влада би морала унапредити способност да води Либију према једној репрезентативној влади на начин да ће превазићи племенске и регионалне поделе и побринути се за интересе мањинских етничких група. Уколико се не задовоље социјална и економска очекивања становништва Либије могуће су нове кризе, па и ратови на овој територији. Потенцијалну опасност представљају и радикални исламистички покрети који су ослобођени Гадафијевих стега.

Литература

1. Adrian Johnson And Saqeb Mueen, „Short War, Long Shadow – The Political And Military Legacies Of The 2011 Libya Campaign", Whitehall Report 1–12, *Royal United Services Institute For Defence And Security Studies*, UK, 2012.

2. Ammar Maleki, „Uprisings in the Region and Ignored Indicators" *http://www.roozonline. com*., February 8, 2011.

3. Caroline D. Krass, „Authority To Use Military Force In Libya", *Opinions of the Office of Legal Counsel in Volume 35.,* 2011.

4. Christopher M. Blanchard, „Libya: Unrest and U. S. Policy", *Congressional Research Service*, March 18, 2011.

5. Emily O'brien And Andrew Sinclair, „The Libyan War: A Diplomatic History February – August 2011", *New York University, Center On International Cooperation,* August 2011.

6. Hanspeter Mattes, „Challenges to Security Sector Governance in the Middle East: The Libyan Case"*,Centre for the Democratic Control of Armed Forces,* Geneva, 2004.

7. International Crisis Group, „Popular Protest In North Africa And The Middle East (V): Making Sense Of Libya", Middle East/North Africa Report N°107, 6 June 2011. 8. Živković Ivona, „Tajni monetarni rat – Gadafi protiv Potšilda? ", *http://www.ivonazivkovic.net,*22.07.2011.

9. Mohammed Ali Alayli, „Resource Rich Countries and Weak Institutions: The Resource Curse Effect", *Professor Karp EEP 131*, December 4, 2005.

10. North Atlantic Treaty Organization, „Fact Sheet: Operation Unified Protector – Final Mission Stats", 02. Nov. 2011.

11. „The Military Balance 2009", *International Institute for Strategic Studies*, London, 2009.

12. Varun Vira and Anthony H. Cordesman, „The Libyan Uprising: An Uncertain Trajectory", *CSIS Burke Chair in Strategy*, 20 June 2011.

УДК: 351.759.6:004.942(497.6) ;
351.862.21:004.942(497.6)

УПОТРЕБА РАЧУНАРСКИХ СИМУЛАЦИЈА ЗА ПОТРЕБЕ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ И СПАСАВАЊА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Владимир Јаковљевић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Драгиша Јуришић[1]
Оружане снаге БиХ

Произвођачи компјутерских софтвера у свету сваким даном изненађују својим достигнућима и откривају неограничене могућности у њиховој примени. Овај рад има за циљ да покаже које и какве се савремене технологије користе за потребе система заштите и спасавања у свету, те да укаже на могућности које имају у Босни и Херцеговини, са посебним осврtом на њене Оружане снаге и симулацијске системе којима оне располажу. Унапређењем постојећих и набавком нових симулацијских система, те уз повећану сарадњу између Оружаних снага Босне и Херцеговине и других служби система заштите и спасавања, на плану обуке могу се постићи значајни резултати у унапређењу свеукупног система заштите и спасавања у Босни и. Херцеговини.

Кључне речи: *заштита и спасавање, Оружане снаге БиХ, симулацијски системи, обука, Босна и Херцеговина*

Увод

Сваки дан смо сведоци губитка људских живота широм света. Разлози за губитке тих живота су различити, али се могу све сврстати у две групе, природно или вештачки изазване. И једни и други представљају претње против којих савремено човечанство користи разна средства како би их пребродило. Поред тога, велика економска криза и смањење како војних тако и свих осталих буџета представљају битну препреку у остваривању ефикасног система заштите и спасавања. Како би се тај проблем превазишао, све више се примењују разни системи за симулације. Почетна примена била је унутар војних структура, да би се данас све више проширила унутар система заштите и спасавања.

Током ванредних ситуација и катастрофа, различите организације морају остварити комуникацију и координацију како би ефикасно одговориле на изазове. Због

[1] Аутор ради као контролор/инструктор у Центру за борбене симулације Оружаних снага БиХ. Овај рад не одржава ставове Министарства одбране БиХ, већ лични став аутора.

тога обука мора бити усмерена не само на практичне активности појединих тимова и организација, него и на менаџмент у ванредним ситуацијама, односно комуникацију и координацију свих могућих учесника. Током обуке овог типа, први пут се сусрећу припадници различитих организација и тиме доприносе међусобном упознавању и бољем повезивању система.

Овај рад има за циљ да представи тренутно стање обуке снага система заштите и спасавања у Босни и Херцеговини, као и начин обуке појединих његових елемената са посебним освртом на Оружане снаге Босне и Херцеговине и симулацијску обуку коју оне проводе. Идеја је да се покаже да Оружане снаге БиХ и цивилне структуре не сарађују довољно на пољу обуке снага заштите и спасавања, као и да се заједничким ангажовањем могу обезбедити квалитетни системи компјутерских симулација који би свима били од велике користи.

У првом делу рада представљен је сам систем заштите и спасавања који постоји у Босни и Херцеговини и његове основне карактеристике. Други део се односи на активности система заштите и спасавања на оспособљавању својих саставних елемената и њиховом учешћу на разним врстама обуке у земљи и иностранству, са посебним освртом на поједине аспекте симулацијских вјежби и место и улогу Оружаних снага БиХ у систему заштите и спасавања Босне и Херцеговине. Трећи део доноси информације о симулацијским моделима, развоју симулација и тренутној примени симулација у свету, како за потребе оружаних снага, тако и за потребе обуке снага које су у систему заштите и спасавања, односно кризног менаџмента. Четврто поглавље представља постојеће симулацијске моделе који се користе у Оружаним снагама БиХ са освртом на могућност њихове употребе за обуку снага заштите и спасавања, те се даје одређена визија будућих активности на примени симулацијских модела. На крају се даје предлог модела за обуку снага из система заштите и спасавања у Босни и Херцеговини, како би се овај систем довео на ниво који омогућава адекватан одговор у случају природних или вештачких изазваних несрећа и катастрофа.

Основне карактеристике система заштите и спасавања у БиХ

Систем заштите и спасавања у БиХ чине: владин сектор, невладин сектор и правни субјекти.[2] У складу са тим Цивилна заштита (ЦЗ) је само један од сегмента владиног сектора и представља кључни подсистем система заштите и спасавања. У владин сектор спадају и јавне установе, као и остала министарства, заједно са Министарством одбране, које има значајну улогу с обзиром на величину, распрострањеност и Законом о одбрани утврђене задатке оружаних снага. Један од њих је и „помоћ цивилним органима у реаговању на природне и друге несреће“[3]. Што се тиче невладиног сектора, ту спадају разна удружења грађана, хуманитарне организације, као и све већи број волонтера, чији је рад све значајнији, али још увек недовољно искоришћен у области заштите и спасавања. Овде је потребно напоменути

[2] Хусејнбашић, Ћ. (2009): *Управљање системом заштите и спашавања*, Јордан студио, Сарајево, стр. 58,

[3] *Закон о одбрани Босне и Херцеговине*, чл. 4.

и верске службенике и цркву у целини, јер и они морају бити препознати као битни елементи система заштите и спасавања, што до сада није био случај. Поред владиног и невладиног сектора, значајно место заузимају и правни субјекти, као што су: електропривреда, водопривреда, рудници, хемијска индустрија, телеком и др.

Овај систем се у Босни и Херцеговини налази развијен на ентитетским нивоима, док на нивоу Босне и Херцеговине постоји Сектор за заштиту и спасавање унутар Министарства безбједности у Савјету министара Босне и Херцеговине.

Према уставним и законским решењима, институције и органи управе БиХ координирају, а не руководе активностима заштите и спасавања. Оперативне функције су у надлежности ентитета. Као носилац система заштите и спасавања на нивоу БиХ, Министарство безбједности надлежно је између осталог и за:

– међународну сарадњу и унутрашњу координацију;

– стратегијско планирање мера заштите и спасавања;

– структуру и обуку;

– увођење система 112, устројавање и рад Оперативно-комуникационог центра Босне и Херцеговине – 112;

– успоставу и организовање активности координацијског тела Босне и Херцеговине за заштиту и спасавање;

– израду методологије процене ризика, планова и програма заштите и спасавања.[4]

Систем заштите и спасавања у Босни и Херцеговини дефинисан је првенствено Оквирним законом о заштити и спасавању људи и материјалних добара од природних и других несрећа у Босни и Херцеговини[5]. Ради лакше координације на нивоу Босне и Херцеговине, а у складу са наведеним законом, формирано је Координационо тело Босне и Херцеговине за заштиту и спасавање. Ово тело је формирано, али не делује као стално тело, него се чланови састају по потреби.

На нивоима ентитета постоје управе цивилне заштите, с тим да у је у Федерацији БиХ та управа директно под контролом и управом Владе ФБиХ, док је у Републици Српској она саставни део Министарства безбједности у Влади Републике Српске. На организационом и оперативном нивоу снаге заштите и спасавања у оба ентитета и Дистрикту Брчко, који има Службу за цивилну заштиту, су:

– професионалне снаге: цивилна заштита, ватрогасци, екипе хитне медицинске помоћи, полиција;

– добровољне снаге: Црвени крст, невладине организације, удружења грађана, волонтери, црква и др;

– професионалне службе: комуналне, за РХБ заштиту, активности на води и под водом, хидрометеоролошке, сеизмолошке, пољопривредне, еколошке, ветеринарске, горска служба спасавања и друге службе које се природом професије баве заштитом и спасавањем.

[4] Агић С. *Управљање ванредним ситуацијама у Босни и Херцеговини узрокованим природним и другим несрећама*, Ванредне ситуације – зборник радова, међународни научни скуп 28–29. јануар 2009. године, Министарство одбране Републике Србије, Београд, стр. 254.

[5] Службени гласник БиХ, број 50/08.

Поред свега наведеног на нивоу Босне и Херцеговине формиран је и Оперативно-комуникациони центар Босне и Херцеговине 112. Тај центар је формиран у складу са Оквирним законом о заштити и спашавању људи и материјалних добара од природних и других несрећа у Босни и Херцеговини. Налази се у саставу Министарства безбедности Босне и Херцеговине и треба бити повезан са Оперативним центром Оружаних снага БиХ и оперативним центрима других институција. Формирање овог центра на нивоима ентитета и Дистрикта Брчко је у току, чиме би се остварили услови за интегрисање система заштите и спасавања БиХ у евроатлантски систем безбедности.

Обука снага заштите и спасавања у БиХ

Босна и Херцеговина се придружила активностима Иницијативе за спремност и превенцију катастрофа Југоисточне Европе (Disaster Preparedness and Prevention Initiative for South Eastern Europe – DPPI SEE) 2008. године. Ова иницијатива је омогућила да преко 100 појединаца из БиХ прође разне врсте конференција, курсева, семинара, обуке и тренинга. Данас се та иницијатива налази под окриљем Већа за регионалну сарадњу (Regional Cooperation Council – RCC). Ипак, DPPI се бави само цивилним аспектима сарадње у области заштите и спасавања, што у савременим условима, а посебно када се ради о малим и неразвијеним и земљама у развоју, представља недовољно ангажовање без учешћа војске. Тако су на основама цивилно-војне сарадње формирани Веће југоисточне Европе за цивилно-војно планирање у кризним ситуацијама (Civil-Military Emergency Management Planning Council for South East Europe – SMEPC CEE) и програм симулацијских вежби цивилно-војне сарадње за југоисточну Европу (South Eastern Simulation Network – SEESIM). Босна и Херцеговина потписала је и приступ CMEP-у југоисточне Европе (Civil Military Emergency Planning for South Eastern Europe) 2005. године. Ово Веће омогућило је реализацију великог броја активности и вежби из области цивилно-војне сарадње и координације. Врло значајна организација у коју је ушла Босна и Херцеговина је и Организација министара одбране земаља југоисточне Европе (Sovereignty Education and Defense Ministry – SEDM), чији је члан БиХ постала крајем 2007. године. Ова организација представља окриље под којим се организују симулацијске вежбе (SEESIM) , а основну помоћ пружа Здружени штаб војске САД. Прво учешће БиХ на оваквој једној вежби било је 2008. године уз учешће Министарства одбране, Министарства безбедности, те представника институција БиХ, ентитета и Дистрикта Брчко. Ове вежбе се организују сваке друге године, а обухватају демонстрацијске вежбе инсцениираних криза.

Поред активности које су организовале наведене организације, припадници БиХ били су учесници и других вежби из области заштите и спасавања. Једна од њих је међународна цивилно-војна вјежба „IDASA 2007“ коју је у Хрватској 2007. године организовао Евроатлантски центар за координацију у катастрофама (Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre – EADRCC), као и „Uusima 08” у Финској 2008. године.

Од 2004. до 2010. године представници БиХ учествовали су на следећим вежбама:

– 2004 – „Помози унесређеном“ – у БиХ уз подршку ОЕБС – цивилно-војна теренска вјежба (на свим нивоима институционалног организовања);

– 2005 – SMER SEE командно-штабна вјежба у Македонији и БиХ;

– 2006 – „Граница 2006“ у међудржавном простору између БиХ и Хрватске;
– 2006 – INSARAG (International Search and Rescue Advisory Group), командно-штабна вјежба, Словенија;
– 2007 – „IDASA 2007“, Биоград, Хрватска;
– 2008 – „Uusimaa 08“, Усима, Финска;
– 2008 – „SEESIM 08“, Софија, Бугарска, Сарајево, БиХ
– 2010 – „SEESIM 10“, Албанија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Грчка, Италија, Молдавија, Румунија, Србија, Македонија, Турска и Украина;
– 2010 – „Здружени одговор, Сарајево – 2010“, вјежба цивилно-војне сарадње у одговору на терористички напад и отклањање његових последица, Сарајево БиХ
– 2012 – „Shared Resilience 12“ – међународна вежба помоћи цивилним структурама од стране локалних снага и међународних снага у одговору на ванредне ситуације.

Место и улога Оружаних снага БиХ у систему заштите и спасавања

У складу са Законом о Оружаним снагама БиХ („Службени гласник БиХ“, број 88/05) у члану 4 се јасно истиче да је један од пет основних задатака Оружаних снага БиХ и „помоћ цивилним органима у реаговању на природне и друге катастрофе и несреће“. У складу са тим развијена је од стране Министарства одбране БиХ и „Политика војне помоћи цивилним органима“. Ту су поред циљева и основних начела употребе Оружаних снага у помоћи цивилима наглашене и области у којима је „могуће и треба остварити сарадњу“, а то су пре свега „стручна едукација, организовање и извођење заједничке обуке и вежби“. Поред тога, државна војна помоћ укључује:

а) „помоћ цивилним властима у областима:
– реаговање на природне и друге катастрофе и несреће,
– борба против тероризма,
– помоћ агенцијама за провођење закона, реализовање протоколарних и репрезентативних активности,

б) помоћ цивилним органима у реализацији хуманитарних активности:
– противминско дјеловање и уклањање неексплодираних убојних средстава,
– операције медицинске евакуације,
– операције трагања и спасавања, операције достављања хуманитарне помоћи и друге хуманитарне операције и активности помоћи становништву,

ц) друге врсте помоћи цивилним органима као што су:
– интегрисани облици помоћи кроз практичну обуку Оружаних снага БиХ (помоћ у обнови, одржавању и изградњи инфраструктуре, контролисано пружање услуга и уступање војних ресурса на употребу цивилним органима),
– реализација културних, спортских и других активности,
– помоћ у другим активностима које доприносе угледу и доказују друштвену корисност структуре одбране БиХ“.[6]

[6] Министарство одбране БиХ (2010), *Политика војне помоћи цивилним органима,* Сарајево, стр. 6.

Ангажовање Оружаних снага БиХ у активностима војне помоћи цивилним органима врши се у складу са законским рјешењима и по овлаштењу надлежних институција. Начин ангажовања Оружаних снага БиХ у овом случају је прописан „Стандардним и оперативним процедурама ангажовања Оружаних снага Босне и Херцеговине на пружању помоћи цивилним органима у реаговању на природне или друге несреће" које је донело Министарство одбране БиХ. У складу са тим процедурама у члану 11 се каже: Министар безбједности БиХ доставља Министру одбране БиХ Захтев за помоћ ОС БиХ, а Министар одбране тражи онда од Предсједништва БиХ овлаштење за ангажовање ОС БиХ на пружању помоћи цивилним органима у реаговању на природне или друге несреће, те тек након добијања овлаштења ангажује ОС БиХ. Обавеза Министра одбране БиХ је и да извештава Парламентарну скупштину БиХ и Предсједништво БиХ о ангажовању ОС БиХ на пружању помоћи цивилним органима у реаговању на природне или друге несреће. Врло је битно нагласити да је прецизирано у члану 6 овог истог документа да: „ ОС БиХ се могу ангажовати на пружању помоћи цивилним органима у реаговању на природне или друге несреће када се исцрпе расположиви цивилни ресурси или цивилни органи не располажу потребним или довољним ресурсима за одговор на природну или другу несрећу." Припадници ОС БиХ ангажовани на пружању помоћи цивилним органима остају у ланцу командовања и контроле над ОС БиХ, а припадницима и јединицама командује надлежни старешина. Приликом сарадње са цивилним органима[7], надлежни цивилни орган којем су одговорни ангажовани припадници и јединице ОС БиХ додељује задатке надлежном старешини у оквиру усаглашеног начина ангажовања ОС БиХ.

ОС БиХ се у реаговању на природне или друге несреће, у правилу ангажују на пружању тренутне и краткорочне помоћи цивилним органима и то:

– помоћ на терену провођења одговора на природне или друге несреће,

– помоћ у заштити и спасавању људи и материјалних добара,

– помоћ у извршавању хуманитарне операције одговора на природне или друге несреће.

Све ово је утицало да ОС БиХ почну реализовати активности на плану оспособљавања и обучавања припадника ОС БиХ и за такву врсту задатака. У складу са „Политиком војне помоћи цивилним властима„ изградња способности структура одбране БиХ за успјешну војну помоћ цивилним органима, „посебно са аспекта придруживања НАТО, укључује реализацију следећих активности:

– развијање системских докумената примењивих у НАТО вођеним операцијама подршке миру и операцијама одговора на кризе, хуманитарним операцијама и другим активностима у међународном окружењу,

– развијање и оспособљавање елемената за цивилно-војну сарадњу у ОС БиХ, способних да се интегришу у мултинационалне штабове у иностранству,

– одржавање и развијање специфичних капацитета ОС БиХ за пружање помоћи цивилним органима у реаговању на природне и друге катастрофе и несреће у земљи и иностранству,

[7] У складу са „Стандардним и оперативним процедурама ангажовања Оружаних снага Босне и Херцеговине на пружању помоћи цивилним органима у реагирању на природне или друге несреће", члан 7, став 4: „Министар безбедности БиХ утврђује одговарајући цивилни орган којем ће бити одговорни припадници јединице ОС БиХ ангажоване у одговору на природне и друге несреће".

– обука извршних структура за пружање војне помоћи цивилним органима и
– постизање НАТО интероперабилности ОС БиХ ради учешћа у НАТО вођеним операцијама подршке миру и другим активностима које се реализују под окриљем међународних сигурносних и одбрамбених организација".

У складу са горе наведеним ОС БиХ ће развијати капацитете за војну помоћ цивилним органима у оквиру: пешадијских, хеликоптерских, деминерских, инжињеријских, логистичких јединица, јединица војне полиције, јединица за уклањање неексплодираних убојних средстава, јединица за НХБ заштиту, комуникацијских центара и других јединица и капацитета по потреби. Посебно се истиче значај Оперативног центра за командовање и контролу у институцијама одбране БиХ са аспекта његове улоге у процесу пружања војне помоћи цивилним органима. Његова повезаност са Оперативно-комуникационим центром БиХ-112 и другим одговарајућим центрима је кључ успешне и правовремене војне помоћи.

У складу са потребама обуке ОС БиХ за помоћ цивилним структурама у случају катастрофа или других несрећа доносе се сваке године „Смјернице за обуку", које за 2010. и 2011. годину предвиђају, обуку за „Операције трагања и спасавања и операције медицинске евакуације", као трећи приоритет, а обука за „пружање помоћи цивилним властима" представља приоритет четири када је у питању обука јединица ОС БиХ.

Основне теме које се обрађују у ОС БиХ су:
– Пружање помоћи цивилним властима у гашењу пожара,
– Операције трагања и спашавања,
– Операције медицинске евакуације,
– Помоћ цивилним властима у одбрани од поплава,
– Спасавање и евакуација у зимским условима,
– Пружање помоћи цивилних власти у случају хемијских инцидената,
– Пружање помоћи цивилним властима у случају земљотреса.

Обука по овим темама се реализује у трајању од пет радних дана за сваку од тема и најчешће се реализује кроз методско показне вежбе и у сарадњи са надлежним цивилним структурама.

Компјутерске симулације и њихова примена

Ратне игре, изазивања и надмудривања противника на бојном пољу старе су вековима. Њихова ефикасност се посебно исказала код обуке римских легија које су користећи знања о разним противницима, увежбавали своје легије да одговоре на различите врсте непријатељских активности и на различитим врстама терена, јер се царство протезало од брдовите и хладне Шкотске до суве и топле Северне Африке. То моделовање је допринело да римска војска постане највећа коју је свет видео током готово 2000 година (500 г. п. н. е – 1500 г. н. е.). Са развојем ренесансе моделовање је постало један од уобичајених начина за зад научника, сликара, истраживача. Стварне ратне игре у Европи су развили Пруси крајем 18. и почетком 19. века. Већ 1824. године ратне игре су инкорпориране у обуку пруске војске. Крајем деветнаестог века мајор В. Р. Ливермор је америчкој војсци представио модерне ратне игре. Он је 1883. године превео њемачка (пруска) правила о ратним играма које су ови направи-

ли на основу искустава из Америчког грађанског рата и ратова Пруса које су водили 1866. и 1870–1871. године. Први симулатор[8] је био симулатор летења који је 1929. године направио американац Едвард Линк. Овај симулатор је наишао на добар пријем, те је већ 1931. године инструментализован и продан америчкој морнарици, док је три године касније симулатор купила и копнена војска. Са развојем рачунара 70-их година 20. века покренут је први пројекат повезивања више симулатора у јединствену мрежу. У војсци се 1975. године почиње користити напредни симулатор (Advanced Combat Direction and Electronic Warfare simulator), а средином 80-их је уведен у употребу први умрежен симулатор SIMNET, и у почетку то су били симулатори тенка М1. Вртоглав развој умрежених симулатора је уследио средином деведесетих година када је развијена нова генерација Close Combat Tactical Trainer (CCTT) умрежених симулатора. Данас CCTT обухвата „симулаторе тенкова M1A1, M1A2, оклопних борбених возила M2A2, M113 и FIST-V, теренског возила HMMWW и „апач" хеликоптера."[9] Савремени симулатори пружају, поред осећаја реалне ситуације визуелних прилаза и звучних ефеката, и компјутерско праћење свих параметара појединца или тима који се налази на обуци на неком симулатору. Тако на пример савремени симулатори за обуку у гађању стрељачким и противоклопним наоружањем омогућавају детаљан компјутерски приказ анализе сваког појединца где се могу видети: јачина држања пушке у зглобу рамена, померање цеви, дисање, притисак на обарач и сл. Овде треба поменути и врло познате симулаторе/тренажере за обуку на противоклопним вођеним ракетама система ПОЛК 9К11 и ФАГОТ.

До педесетих година прошлог века, компјутери су почели бити кориштени за стварање модела који су праћени симулацијским програмима. Посебан напредак је остварен у развоју симулација за противваздушну одбрану и употребу радара за рано упозорење. Са развојем компјутерске технологије развили су се и сложенији симулацијски програми и модели. Седамдесетих година прошлог века појављују се и прве видео игрице од којих је најпознатија „Spacewar" као прва интерактивна игрица. Већ нешто касније развијена игрица „Mazewar," која је по први пут представила концепт on-line играча као аватара. Почетком деведесетих година након развоја SIMNET-а, као основе за симулације тактичких тимова на терену, у симулацију су инкорпорирани оклопне јединице, авијација, пешадија, хеликоптери, комуникација и логистика. Тиме се добио заокружен симулацијски систем који је пружао тимску, здружену и на кооперацији и комуникацији засновану симулацију, где су учесници могли да виде једни друге и комуницирају у реалном времену помоћу радио уређаја. Након представљања платформе SIMNET за обуку вода 1986. године, дошло је до масовне употребе ових симулатора, тако да је до 1990. године 250 умрежених симулатора испоручено на 11 локација америчкој војсци. Нови пакет STORM који је развијен крајем двадесетог века омогућава симулације активности чета и других елемената борбеног распореда и оцењен је као средство које омогућава веома веродостојне симулационе моделе за обуку.

[8] Симулатори су уређаји који имитирају рад оружја, средстава или друге опреме, као што су авиони, борбена возила, ракетни и артиљеријски системи и сл. Намењени су за обуку чланова посаде у управљању стварним техничким системима. (Пензер Д., А. Србљиновић и О. Шкунац (2001): *Компјутерске ратне игре: борбени модели и симулације различитих резолуција*, Полемос 4, ИССН: 1331–5595, стр. 93).

[9] Исто, стр. 94.

Поред интерактивних модела крајем двадесетог и почетком двадесет првог века развила се група тзв. агрегираних модела. „Агрегирани модели борбених деловања, или борбени модели вишег реда, су компјутерски модели борбених деловања који репрезентују борбене елементе, њихове функције, интеракције и околину у којој се они налазе на агрегирани (здружени) начин.“[10] Агрегирани модели се користе у обуци команди виших нивоа по истим принципима како се ради обука у моделима високе резолуције. За разлику од модела високе резолуције као што је JANУС, код ових агрегираних модела не постоји један који се доминантно користи у многим земљама. Неки од таквих програмских симулацијских пакета су амерички Corps Battle Simulation (CBS), намењен за обуку официра на нивоу команди дивизија, корпуса и армија док је Joint Theater Level Simulation (JTLS) намењен за обуку команди здружених снага. Ти модели се све више усавршавају. Један од најновијих је WAR-SIM 2000 који је уведен у оружане снаге САД а и има могућност презентовања десет страна укључених у активности. Сврха овог модела је обука људства за рад у неборбеним операцијама у врло сложеним условима на терену уз сарадњу са цивилним структурама.

Развојем интернета и компјутерских програма симулације су постале опште примењив начин рада, не само у оружаним снагама разних држава а посебно оних мањих и са мањим буџетом, него су постале саставни део активности истраживачких центара, школа, факултета, па чак и за личну употребу. На европском тржишту симулационих производа, 2002. године било је око 150 мањих или већих уговарача симулацијских производа и услуга при чему су највеће компаније Tales, CAE и Saab.[11]

Само порекло речи симулација етимолошки је везано за латинску реч *симулатио,* што значи претварање, забушавање, односно приказивање неког правог стања другачије него што је у ствари. Поред тог значења симулација представља и методу којом се утврђује понашање система, модела и сл. при промењеним условима.[12]

Једна од најпростијих дефиниција је она америчке Команде за обуку и симулације (STRICOM) која уједно представља и њихов мото: „Све осим рата је симулација“.

„Симулација је начин приказа понашања реалног система или начина одвијања реалног процеса, путем експериментисања на моделу који је направљен тако да представља приказ реалног система или ситуације, обухватајући оне аспекте реалности (елементе и везе између њих) који су од интереса за проучавање. У данашње време, симулациони модели и симулациони експерименти обично се развијају и користе уз помоћ рачунара.“[13]

У складу са Стандардним оперативним процедурама Оружаних снага БиХ за „Пут до симулацијске вежбе за декларисане јединице за операције подршке миру Оружаних снага БиХ“ симулације се дефинишу као „модели који представљају активности и интеракције у одговарајућем времену.... У општем значењу симулација

[10] Исто, стр. 104.

[11] Јанковић Р. и Николић Н.(2009): Институт за стратегијска истраживања, Београд, стр. 13.

[12] Вујаклија М. (2004): *Лексикон страних речи и израза,* Просвета, Београд, стр. 817.

[13] Јанковић Р. и Николић Н.(2009): Институт за стратегијска истраживања, Београд, стр. 8.

се може дефинисати као оперативно представљање одабраних облика стварног света или имагинарних догађаја и процеса.“ У ситом акту за борбене симулације (ратне игре) се каже да су то“ симулације војних операција које укључују две или више супротстављених страна и користе правила, податке и процедуре креиране да реплицирају стварну или претпостављену ситуацију. Битне карактеристике симулација су: вишестраност, вишестепеност, независност, отвореност, интерактивност, одвијање у стварном времену и обрада података се врши на основу научних и емпиријских резултата.

Симулације могу бити потпуно аутоматизоване или интерактивне (корисник може утицати на ток догађаја). Симулације се могу класификовати на више начина тако да се могу поделити на симулације за:

– истраживање и развој;
– тестирање и процењивање;
– производњу и логистику;
– анализе и
– обуку и образовање.[14]

Поред ових подела постоји и мноштво других подела симулација. Тако се могу поделити према роду Оружаних снага које их користе, када се говори о симулацијама у војскама света. У зависности од употребе симулација од стране оружаних снага најчешће се деле на: симулације за обуку, симулације за анализе и симулације за припрему операција. Према укључености човека симулације се најчешће деле на интерактивне и затворене, а према употреби технологије на компјутерске и ручне.

Да би симулација имала ефекта у области управљања, командовања и координације треба постићи неке основне захтеве и то:

– реалистичност,
– неутралност на доношење одлука,
– слобода деловања.

Симулације ће се користити најчешће када стварни догађаји или активности нису реално могући да се произведу, као што су земљотреси, поплаве, терористички напади и сл. Поред тога одређене активности се могу створити, као што је пожар, али је то опасно чиме се прибјегава симулацији. Одређени системи, људство и опрема не могу се тек тако ангажовати због трошкова или потребних дозвола и одобрења, односно поједине догађаје није ни могуће произвести у теренским условима.

Предности које симулације пружају се огледају у неколико области. Као прво број потребног људства за реализацију симулације је мањи од оног који би био потребан у случају теренске обуке. То за собом повлачи и мање финансијске трошкове, пропорционално броју ангажованог људства. Друга предност се огледа у безбедносним аспектима по учеснике симулација. Теренска обука је много изазовнија и даје више могућности за повређивање људства. Поред тога опрема која се користи у теренским вежбама није потребна када се ради о симулацијама, чиме се опрема чува од непотребног хабања, а посебно условима када финансије нису боља страна приче. Савремени трендови обуке посебну пажњу посвећују и

[14] *Training with simulation: National simulation centre*, Combined arms centre Fort Leavenworth, Kansas, 1996, стр. 7.

заштити околине, чиме се током симулација не користе средства која могу проузроковати било какву штету на околини и не заузимају се простори и земљиште које може бити искоришћено у друге сврхе. Дужина трајања активности симулација је најчешће мања од теренских вежби. Време као метеоролошка појава је фактор који није могуће у теренским условима увек предвидети ни подесити тако да одговора условима симулација. У симулацијама се омогућава подешавање временских услова у зависности од потребе и жеље људства на обуци, односно у зависности на постојећи или могући сценарио симулацијске вежбе. Све ово јасно говори да је уштеда у новцу евидентна што је једна од најбитнијих позитивних карактеристика симулација.

Поред ових предности ту су и друге бенифиције које се односе на обученост и примену симулација као што су:

– развој у тактичком смислу,

– увјежбаност у комуникацијским вештинама, командовању, контроли и размјени информација,

– примена доктринарних начела,

– заједнички и тимски рад,

– реалистичност дешавања као на терену,

– мерење циљева обуке,

– флексибилност сценарија за обуку,

– приказ ситуација које на други начин не би било могуће приказати због цене или безбедносних захтева,

– обезбеђују реалистичан одзив на донете одлуке и примењене планове ангажовања,

– погодне су за: креирање и увежбавање јединица било ког састава, опремљености и јачине, различитих задатака и мисија, у различитим ситуацијама.

Поред свих ових предности, постоје и недостаци који не могу да се избегну. Симулације су често у очима учесника недовољно добар начин обуке и не схвата се сврха и место симулација. Овај проблем се током времена може елиминисати не само кроз симулацијске вежбе, него и кроз упознавање учесника и потенцијалних учесника о предностима симулација и могућностима постојећих система за симулације. Примена симулација, посебно у почетном периоду, често није у праве сврхе, односно кроз симулације се не могу провежбавати одређени планови употребе, тестирати правци дјеловања и сл. Овде се заборавља на сврху симулација, која је сасвим другачија и односи се на процедуре управљања, командовања и координације. Потенцијал симулација се не сме потценити и морају се познавати могућности које симулација пружа. Често је фокус учесника симулација усмерен ка томе да беспрекорно реше ситуацију да немају материјалних или људских губитака, што није прави циљ симулације. Циљ је да се увежбају процедуре, а не да се реше сви постављени проблеми. Посебно је битно истаћи да симулације немају могућност да модулирају водство, морал, страх, ниво обучености, као и друге субјективне и објективне утицаје људи и окружења, што негативно утиче на квалитет симулација.

Табела 1 – *Главни симулацијски модели које користе неке европске земље и земље у окружењу*

Симулацијски модел	Држава	Симулацијски модел	Држава
ABS 2000	Швајцарска	HORUS	Немачка
ARTIFEX	Мађарска	HDF	Мађарска
BBC	Француска	JANUS Fr	Француска
BASKIN	Турска	TYR	Шведска
DIVE	В. Британија	JSAF	В. Британија
GESI	Немачка	JCOVE	В. Британија
STEEL BEASTS	Данска	MODSAF	Чешка
ZLOCIEN	Пољска	JANUS, JCATS	Србија
BBS	БиХ	JANUS	БиХ
JCATS	Хрватска	MARCUS	Мађарска

Употреба симулација у Европи је високо заступљена. Не постоји јединствен модел симулација или тзв. НАТО стандардни модел. Свака од земаља изабрала је симулацијски систем према својим потребама и могућностима. Ипак, у основи у Европи постоје два различита концепта; један је немачки са софтвером ГЕСИ (GESI –Germany Effects – Simulation System) и њега користе већином западноевропске земље, док америчке симулацијске системе JANUS, JCATS и JTLS користе транзицијске земље и Турска. Изузетак је пар земаља као што су Шведска и Велика Британија које користе властите софтвере.

Примена симулација у обуци снага заштите и спасавања

У савременим светским токовима у овом периоду глобализације и либерализације, место и улога човека као појединца све је значајнија. Сведоци смо свакодневних извештаја, натписа у новинама, интернет вести и телевизијских репортажа о поплавама, земљотресима, али и терористичким активностима широм света. За све њих заједнички је чинилац губитак људских живота и материјалних средстава. Превазилажење оваквих ситуација све је више приоритет модерних држава. Све је више активности усмерено на превентивне активности на нивоу држава, али и разних међународних организација, те на активности оспособљавања снага заштите и спасавања за адекватан одговор на природне или вештачки изазване катастро-

фе. Поред тога, велика пажња посвећује се и периоду опоравка који следи након одговора и ублажавања последица.

С обзиром на карактеристике свих природних и вештачки изазваних катастрофа, те број оних који учествују или треба да учествују у припреми, одговору и ублажавању последица, координација и обука ових снага представља кључни сегмент. посебно се Овде истиче могућност обуке унутар симулираног окружења и уз помоћ одређених модела који могу да пруже реалистичне приказе могућих догађаја, као и учесника у систему заштите и спасавања.

Постоје примери који већ функционишу, као што је SEESIM (South-Eastern Europe Simulation). На састанку у октобру 2000. године министри држава чланица Организације министара одбране држава чланица у Југоисточној Европи (SEDM) сагласили су се са предлогом САД о формирању мреже SEESIM. Кроз серију симулацијских вежби, SEESIM је дизајниран да представља основу за удруживање неколико различитих иницијатива SEDM. Експерти из десет држава чланица већ су у децембру исте године формирали експертску групу за развој и имплементацију SEESIM иницијативе. Формирани су Управљачки комитет држава чланица са копредседавајућим из САД, те оперативне и тактичке радне групе. Овим састанцима присуствују и представници НАТО и Организације за мир и стабилност Југоисточне Европе. Прва SEESIM вежба одржана је 2002. године, а Грчка је била домаћин уз помоћ САД. Основни принципи те прве вежбе SEESIM 02 били су: развој регионалне сарадње, промовисање цивилно-војне сарадње, провера оспособљености особља и средстава нација учесница и унапређење способности држава SEDM за одговор на стварне кризе. Сценарио за ову вежбу обухватао је серију готово истовремених земљотреса у више региона и држава. Овај сценарио био је намењен да испроба националне планове и регионалну координацију у смислу хуманитарне помоћи повређеним и онима који су остали без крова над главом, претраге за несталим и брзој успостави оштећених комуникација, снабдевања струјом и водом и сл.

Вежбе се одржавају сваке две године. Друга је одржана 2004. године у Турској. Ова вежба била је сложенија и пружила је комплекснију и значајнију обуку у области: управљања кризама, граничној безбедности, противтерористичким активностима, као и борби против производње и употребе оружја за масовно уништење. То је била вежба у којој је девет од десет држава било компјутерски повезано и реализовало је вежбу кроз употребу компјутера и интернета. У вежби су учествовали представници војних и цивилних структура распоређених у главном штабу у Истанбулу и на још десет локација у државама учесницама вежбе.

Већ по увежбаном моделу 2006. године домаћин вежбе SEESIM 06 биле су две државе, Румунија и Бивша Југословенска Република Македонија. У њој је учествовало 11 држава, док су САД и Шведска биле нације за подршку. Учествовали су и представници међународних организација које су повезане са заштитом и спасавањем. На овој вежби Србија, Босна и Херцеговина и Молдавија биле су позване као посматрачи. Вежба је одржана у новембру 2006. године.

Наредна SEESIM вежба одржана је у октобру 2008. године, а земља домаћин је била Бугарска. На вежби су, поред земаља учесница, били присутни и представници: UN, OCHA (Канцеларија за координацију хуманитарних послова – UN), IFRC (Међународна федерација Црвеног крста и Црвеног полумесеца), NATO, EADRCC

(Евроатлантски координациони центар за одговор на катастрофе), EU MIC (Центар за осматрање и информисање ЕУ), Stability Pact/DPPI (Пакт за стабилност) и RACVIAC (Регионални центар за помоћ у спровођењу споразума о контроли наоружања и верификацији). Осим ових организација, у статусу посматрача биле су Црна Гора, Србија и Словенија, док је Босна и Херцеговина узела пуноправно учешће на вежби кроз реакцију на сценарио који је предвиђао терористички напад на институције БиХ и поплаве због рушења неких брана на рекама у БиХ.

SEESIM 10 је одржана у октобру 2010. године, а Албанија је била земља домаћин. Сценарио је базиран на широком пољу од терористичких напада до природних катастрофа. За БиХ је тај сценарио обухватао: поплаве и клизишта у јужном делу земље и услед тога изливање отровних материја у реку Неретву, затим терористички напад у једном трговачком центру, велики пожар у фабрици намештаја, те компјутерски напад на један од аеродрома у БиХ. Циљ вежбе био је да се побољша регионална сарадња, провере процедуре, како националне тако и процедуре прекограничне сарадње, те да се уоче недостаци које треба отклонити у наредном периоду.

Поред ових SEESIM вежби, БиХ је у септембру 2010. године реализовала националну вежбу, са међународним учешћем (суседних држава региона: Хрватске, Србије, Црне Горе употребом оперативних тимова и оцењивача, као и експерата и владиних представника у радионици у оквиру вежбе иницираној од НАТО команде у Напуљу), цивилно-војне сарадње у одговору на терористички напад и отклањање његових последица под називом „Здружени одговор, Сарајево – 2010“. Циљеви вежбе били су да се провере Акциони план, процедуре комуникације, процедуре преласка државне границе међународних тимова и организација и њиховог пријема и ескорта по НАТО стандардним оперативним процедурама, провера капацитета полицијских снага у БиХ у одговору на тероризам, провера капацитета цивилних снага заштите и спасавања за отклањање последица терористичког напада, као и могућности Оружаних снага БиХ за подршку цивилним органима. Такође, циљ је био да се провере и координирају садејства тимова међународне помоћи са домаћим снагама заштите и спасавања, као и мере безбедности акција и учесника вежбе.

Босна и Херцеговина учествује са својим представницима и на вежбама у суседним државама. Тако су представници из БиХ учествовали на вежби „Оперативно планирање – Сплит 2011“ у Хрватској почетком 2011. године. Сценарио је био у основи усмерен на пожар отвореног простора високог ризика у екстремним климатским условима, који су све чешћу у Средоземљу.

Поред ових симулацијских, показних и методских вежби које се реализују за потребе система заштите и спасавања, а које се односе на процесе кооперације, комуникације и планирања, на нивоу практичних радњи мало је тога урађено. Свака од организација учесница у систему заштите и спасавања реализује мање-више вежбе на свом нивоу и постоји врло мали број вежби који подразумева координацију снага првог одговора (полиција, ватрогасци, служба хитне медицинске помоћи и цивилна заштита). Оружане снаге БиХ кроз своје планове, реализују део активности у сарадњи са локалним структурама кроз припрему и реализацију неколико вежби током године, али не постоји заједнички систем планирања и координације свих тих активности на регуларним и редовним основама, што би, поред осталог, подразумевало редовне састанке на месечном нивоу. Исто је и са снагама првог

одговора на нивоу локалних заједница, где не постоје редовни месечни састанци или координација, па чак ни суштинско међусобно познавање снага, средстава и могућности.

То је не само проблем БиХ и Балкана, него и држава као што су САД, Велика Британија, Шпанија, Аустралија, Русија и готово свих оних држава које су се, пре свега, нашле на удару терориста, а онда и на путу великих природних катастрофа. Савремени компјутерски симулацијски системи пружају јединствену прилику да се уз мала средства омогући координација на најнижем оперативном нивоу који у „златном моменту" спасава животе у реалном времену и простору. Развијене земље запада, поучене досадашњим искуством, развиле су и реализовале неколико симулација које управо покушавају постићи бољу ефикасност на оперативном нивоу. Као пример може послужити реализација симулацијске вежбе хипотетичке ситуације терористичког напада атомском бомбом од 10 кт која је активирана у Вашингтону. Циљ ове вежбе реализоване 2007. године био је „да се истраже различити аспекти ове ситуације и свеобухватно сагледају последице, као и да се спозна место, улога и начин комуникације међу различитим субјектима који треба да реагују на ову ситуацију."[15] Коришћен је софтвер Rapid Damage Assessment Capability, намењен за симулацију сличних катастрофалних ситуација и моделовање свеобухватних последица таквих догађаја.

Поред ових симулационих система постоје и одређени софтвери и симулациони модели који омогућавају провере способности, организованости и процедура сваке од снага првог одговора појединачно, како би се открили недостаци и исправиле постојеће грешке. Један од примера које наводи др Небојша Николић[16] је и симулација масовне вакцинације у случају ванредне ситуације због напада биолошким агенсима. Овом симулацијом обухваћене су активности привремене клинике за вакцинацију и то: тријажа, оријентација, евидентирање, усмеравање, медицински преглед, лекарска обрада, вакцинација и излазне активности. На овај начин установљено је колике су могућности саме клинике у току 24 часа, односно колико се лица може вакцинисати, затим какво је особље на располагању и да ли је довољно, односно којих профила особља треба више, а којих мање, па чак се моделовала и процена колико од особља треба бити медицинско, а колико и којих послова могу обављати нека друга лица као што су, на пример, волонтери. Ту су и примери других сличних симулацијских софтвера, као што је CAST софтвер за симулацију терминала на аеродрому и проток путника и други слични симулацијски модели који се развијају сваким даном. Ови симулацијски модели се могу прилагођавати како би испунили потребне захтеве. Тако се CAST софтвер прилагодио за симулирање јавног саобраћаја на једној жељезничкој станици.[17]

На основу свега наведеног, јасно је да примена симулација у обуци и унапређењу система заштите и спасавања у свету, али и у Босни и Херцеговини, нема алтернативу.

[15] Николић Н (2009): Ванредне ситуације и примена симулација, Међународни научни скуп – Ванредне ситуације – зборник радова, Београд, 28–29. јануар 2009, стр. 362.

[16] Исто, стр. 363–367.

[17] Rosnagel H. and O. Junker (2010): *Evaluation of a Mobile Emergency Management System – A Simulation Approach*, 7th International ISCRAM Conference – Seattle, USA.

Основне карактеристике симулацијских система на употреби у БиХ

ЈАНУС

ЈАНУС је интерактивни симулацијски систем. Добио је име по романском богу са два лица. То је данас у свету најраспрострањенији систем унутар скупине интерактивних модела. Када је ЈАНУС настао, 70-их година двадесетог века, он је увео значајну новост у компјутерске симулације увођењем компјутерске графике. Овај систем имао је неколико верзија. Једну, развијену у почетку као модел симулације за нуклеарна дејства, али је исто коришћен и за тактичку обуку и познат је под називом ЈАНУС (Л). Другу, програм који је развијен за потребе америчке команде за обуку и доктрину за анализу рада команде обуке за домет пројектила под називом White Sands, познат под називом ЈАНУС (Т). Трећа верзија је прерађени ЈАНУС (Т) и то је ЈАНУС за обуку у борбеним дејствима.

ЈАНУС је интерактивна, шестострана, затворена, непредвидива, теренско- борбена симулација окарактерисана са прецизним графикама у боји. Интерактивност се односи на однос између војног особља које одлучује шта урадити у кључним моментима симулације и моделе система. Може се симулирати до шест страна. То практично значи да поред властитих снага и непријатеља у симулацију могу бити укључене и друге снаге, као што су савезничке, побуњеници, цивили, међународне организације и сл. Затвореност значи да су позиције супротних страна увелико непознате особи која контролише једну страну. Непредвидивост се односи на начин на који систем одређује резултате акција, као што су: резултати директних ватрених дејстава који су усклађени са законима вероватноће. Теренска борбена дејства значе да је фокус ове симулације на теренским маневрима и артиљеријским јединицама, иако су у ЈАНУС-у моделирани и временски и теренски ефекти, као и видљивости ноћу и дању, инжињеријско обезбеђење, употреба противоклопних минских поља и пролазак кроз њих, затим употреба авиона и хеликоптера, снабдевање, као и употреба хемијских средстава.

Симулација се користи дигитализованим тереном. Терен је приказан у форми познатој војним корисницима са изохипсама, путевима, рекама, вегетацијом и урбаним зонама дводимензионално као топографска карта. Неке од боја често су другачије од оних које се користе на топографским картама, али неке од њих су исте. Тако се на систему изохипсе представљају смеђом бојом, путеви су такође смеђи или сиви оивичени белим линијама, урбана насеља су представљена жутом бојом, док су водене површине плаве боје, а вегетација зелене. Терен реалистично укључује факторе кретања и видљивости, без обзира на то што се ради о дводимензионалном приказу, односно систем на основу графике на карти калкулише трећу димензију, али је не приказује. Тако се возила брже крећу путевима него ван њих, пешадија се спорије креће узбрдо, ако је пешадија у шуми види врло мало испред себе, ако је на врху неког узвишења види одлично и сл. То се односи и на борбене системе који се користе. То значи да се мора водити рачуна о крајњем и ефикасном дометy оружја или оруђа, мора се водити рачуна о даљини видљивости у односу на терен, доба дана или ноћи, односно друге временске услове. ЈАНУС омогућава и да се читава битка понови, да се поједини сегменти понове, односно да се изврши

временски скок и поједини сегменти да се прескоче. Све активности се аутоматски снимају и све се активности могу поновно приказати, чиме се омогућује добра и потпунија анализа активности учесника у симулацији.

Систем је намењен за обуку јединица до нивоа батаљона. У радним станицама раде оператери који на обуку долазе пет дана раније, како би се обучили у раду са системом и они управљају иконама на монитору. Командири водова и командири чета издају наређења и упутства везана за њихов рад. Овде је важно истаћи да се на екрану виде прикази генерисаних и негенерисаних икона којима управљају оператори.

Борбене симулације бригада/батаљон – BBS

Борбене симулације бригада/батаљон (Brigade/Battalion Battle Simulation – BBS) јесу средство за обуку које се користи за обучавање, вежбање, тестирање и оцењивање вредности основних задатака за које се бригада или батаљон обучавају. Он помаже командантима бригада и батаљона у обуци њихових штабова у оперативним процедурама и симулацијама борбених активности од ниског до високог интензитета вођења рата. BBS је тространi слободни модел симулација изведен у правом борбеном окружењу, да би створио окружење борбене напетости за обуку штаба. При правилној употреби, BBS је изврсно средство обуке које унапређује борбене вештине помоћу практичног искуства на симулираном бојном пољу. BBS модел је подршка за следеће потребе при обуци штаба јединица:

– „тестирање и обучавање процедура и техника штаба,

– унапређивање процеса доношења одлука команданта и његовог штаба,

– унапређивање интеракције и координације између чланова штаба,

– развијање поверења између команданта јединице и његових штабова,

– вежбање комуникацијских активности и процедура штаба и њихових помоћних елемената,

– увежбати оперативне системе борбеног поља[18] заједно са јединицама за задатак,

– увежбати и одредити ваљаност тактичко-оперативних стандарда и оперативних процедура,

– обезбедити сигурне податке да би олакшали анализу после акције и

– обезбедити обуку за оператере у радним станицама BBS-а за борбу, борбену подршку и логистику.“[19]

Основ овог система је Оперативни систем 6.1 (VMS – Virtual memory system) са микровакс компјутерима. Они су повезани у локалну мрежу, што омогућава да се информације деле, као и да изврше део функција за целу мрежу. Сваки микровакс компјутер изводи процесне функције за две радне станице. До 21 микровакс компјутера (42 радне станице) могу бити повезане заједно.

[18] Оперативни системи борбеног поља су: обавештајни рад, маневар, ватрена подршка, проходност, противпроходност и преживљавање, противваздушна одбрана, служба борбене подршке (логистика), командовање и контрола.

[19] Борбена симулација бригаде/батаљона: Плански приручник за команданте, Национални центар за симулације САД, ATTN: ATZL-NSC-M (Mike Mithcell), Fort Leavenworth, KS 66027–7000, http://www-leav.army.mil/nsc/famsim/bbs/index.htm

Логичка BBS симулација почиње компјутерским одређивањем оперативног стања јединице.[20] У BBS-у су предвиђена 42 различита оперативна стања. Компјутер одређује вредност оперативног стања у смислу одређивања степена до којег та јединица може бити откривена. На пример, јединице у оперативном стању заседе су статичне и много их је теже открити него оне у покрету. Компјутер након тога одређује да ли постоји линија видљивости између противничких јединица. Линија видљивости је одређена кроз компјутерску употребу дигитализованог терена. Слика мапе на монитору са дигитализованим надморским висинама и карактеристичним подацима (реке, путеви, градови итд.) омогућава заправо прорачун промена у надморској висини, промена у дубини реке, богатства вегетације и остале факторе који стварно могу утицати на покушаје јединица да изврше одређене борбене задатке. У основи, компјутер одређује да ли постоји икаква препрека између јединица. Ако не постоји, онда компјутер тражи сензор који се налази у саставу јединице (радар, инфрацрвени зраци, оптичка средства, итд.) да би уочио да ли јединица може уочити и открити непријатељске снаге. Модел реалистично представља справу за откривање домета и способности. Коначно, компјутер процењује и штету нанесену борбеним дејствима.

Максималан број икона симулације је 1000. Свака јединица, маркер, место координације и сл. преставља једну икону. У радној станици архивирање се може подесити тако да систем аутоматски архивира податке сваких 10 до 60 минута. Зависи од потребе, а касније се ти подаци користе за анализу вежбе.

Битно је напоменути да BBS има могућност приказа цивилних/ратних заробљеника како би се обезбедила димензија у којој пријатељске и непријатељске снаге о њима морају водити рачуна. Ови заробљеници спречавају покрет и брзину ватре. Јединица може бити пријатељски настројена или некооперативна, зависно од третмана који је имала и њихове локације на бојном пољу. Када страна која је на обуци преузме контролу над јединицом заробљеника морају им обезбедити воду, храну и медицинску помоћ, као и у стварним условима.

Што се тиче примене овог симулацијског система у процесу обучавања за потребе система заштите и спасавања, он даје неке могућности за разлику од JANУС-а. Овај систем посебно добро може да симулира активности на указивању прве помоћи, али и активностима везаним за контаминацију терена и увежбавање поступака у таквим ситуацијама. Као такав, систем се може искористити и за заједничку обуку са снагама цивилне заштите, као и снагама хитне медицинске помоћи.

Правци даљег развоја

Када су претње у питању, савремено безбедносно окружење све више одступа од стандардног и конвенционалног. Све се више говори и размишља о асиметричним претњама и ратовима. Посебно велики утицај савремена конфигурација безбедносних односа има на место и улогу оружаних снага малих земаља и земаља у развоју. То се

[20] Оперативно стање јединице осликава мисију и статус кретања јединице. Зависно од типа возила/оружаног система, оперативно стање контролише максимални ниво покрета који одређује фактор изложености и губитке под директном и индиректном ватром, као и за борбу доступно ватрено оружје.

првенствено огледа у изменама њихове структуре и намене која се од класичног система обуке за нападне и одбрамбене операције све више окреће „операцијама другачијим од ратних“. Ту су, пре свега, активности усмерене на операције подршке миру, цивилно-војну сарадњу, али и помоћ цивилним структурама у случају природних или вештачки изазваних катастрофа. Тренутно све државе у окружењу имају ове задатке као кључне у својим оружаним снагама. То подразумева и да системи који се користе за обуку морају бити прилагођени постављеним задацима. Имајући увид у наведене симулацијске системе у Оружаним снагама БиХ, може се закључити да они нису у потпуности компатибилни са захтевима који су се поставили пред Оружане снаге БиХ. „Класичне“ активности Оружаних снага БиХ могуће је провести кроз процес симулације, па и поједине активности из области мировних операција, односно операција подршке миру. Конкретне симулацијске вежбе на систему ЈАНУС, коришћене су у оквиру припрема јединица Оружаних снага БиХ за упућивање у Авганистан. Оне су успешно реализоване и постале су саставни део обуке за све остале јединице које су у фази припреме за упућивање у мировну мисију. Ипак, искуство је показало да постојећи симулацијски системи и модели не могу у потпуности одговорити потребама због сложености стварне ситуације на терену када се ради о мировним мисијама, те да се на постојећим системима не могу обучавати команде и јединице по питању помоћи цивилним структурама у одговору на природне или вештачки изазване катастрофе. Све то наводи на размишљање о потреби набавке система који би задовољио и овај сегмент.

JCATS (Joint Conflict and Tactical Simulation) јесте вишестрани, интерактивни симулацијски модел. JCATS је настао као синтеза и надоградња Модела здруженог конфликта (Joint Conflict Model – JCM), који се сматра напредном верзијом Јануса, и Здружене тактичке симулације (Joint Tactical Simulation – JTS), модела урбаног конфликта. На њему се може пратити до десет снага у сукобу. „Тренутну надоградњу 98-це (JCATS 1.2.0) користи више од 160 корисника широм света, те многа владина тела САД, почев од министарства одбране и војних јединица“,[21] до других институција. До сада су је војне снаге САД користиле за припреме операција у Панами, Ираку (Пустињска олуја), Сомалији и Босни и Херцеговини и другим међународним операцијама. На овом систему је рађено и увежбавање за операције у Србији и на Косову 1999. године. Након набавке система JCATS у Хрватској прилику да се увежбавају добиле су и структуре попут Државне управе за заштиту и спасавање.[22]

Програм се користи за индивидуалну обуку и обуку штабова у тактици и размештању снага, анализу ефеката оружја и различитих војних формација, планирање и увежбавање задатака. Поред ових борбених симулација систем омогућава и увежбавање акција у борби против дроге, спасавања у случају катастрофа, мисија очувања мира, противтерористичких операција, спасавања талаца и обезбеђења локација. Систем омогућава самостално креирање властитог града или зграде, што се често користи при увежбавању задатака у сузбијању трговине наркотицима. У препознавању модерних могућности противника, JCATS може врло ефикасно симулирати испуштање хемијских или биолошких агенса, као и других твари које се могу користити у терористичке сврхе,

[21] Јакоп З.(2008): Симулацијски модел JCATS, Хрватски војник, бр. 194.

[22] Влаховић Д.(2010): *Симулацијско средиште ЗОД-а – Систем JCATS отворио нове могућности*, Хрватски војник, бр. 279.

попут отрова. Такве одлике чине га корисним за припрему војних и цивилних сектора за такву врсту угрожавања. Једна од најзначајнијих предности JCATS-а јесте моделирање урбаног окружења које се може употребљавати за увежбавање задатака из подручја талачких криза, катастрофа, контроле масе, те заштите заштићених особа током одређених активности. Графика омогућава да се унесу сви делови зграда, од прозора, врата, степеница, крвних разних врста, различитог броја спратова, као и подземних „инсталација“, као што су канализација, тунели, гараже и сл. Простор који симулација максимално може да покрије је 660 x 660 км, што је два пута веће од територије Босне и Херцеговине, а и тај простор може бити већи ако се укаже потреба.

Реалистичност активности у урбаним срединама чине овај симулацијски модел екстремно вредним, а посебно за вежбе процене и организовања безбедности око и унутар зграда од виталног значаја као што су Влада, Скупштина, водовод и сл. Уз помоћ JCATS –а може се унапредити безбедност тих објеката, идентификовати рањиве тачке и увежбати сви учесници у реакцијама на разне претње, па и оне за које се каже да су врло невероватне. Оружане снаге САД у том контексту користе овај систем да провере и увежбају снаге које врше обезбеђење нуклеарних погона и складишта. Исто тако, овај систем је коришћен и за помоћ особљу задуженом за безбедност у железничком саобраћају у САД. Током 2010. године у САД, у бази Форт Кампбел, реализовано је неколико вежби које су биле из области заштите и спасавања, сарадње оружаних снага и цивилних структура и рада самих цивилних оперативних центара за ванредне ситуације. Увежбаване су активности на збрињавању људства у случају велике олује која је оштетила куће, активности оперативног центра за ванредне ситуације, одређене активности у случају терористичких напада и сл. Врло је битно напоменути да сво особље користи радио-уређаје, телефоне, и-мејлове, видео телеконференције и сл. како би примили, обрадили информацију, извукли закључке и предузели адекватне мере. Све њихове одлуке утичу на процес симулације и ток вежбе. То је могуће, јер систем даје могућност агрегирања (удруживања) појединачних икона (војника, тенкова и других индивидуалних икона) у групе и формације, конвоје и сл. Тиме је олакшана контрола икона, али се одређеним зумирањем и деагрегирањем иконице могу поново свести на праћење рада појединца или групе.

Уз додатне софтвере може се обезбедити и квалитетан материјал за анализу у облику разних статистичких података. Систем, поред своје једноставности и великог броја сценарија која се могу провежбати, захтева за обуку оператера између две и три седмице. Овај тренинг подразумева велики број „кликова“ компјутерским мишем под притиском времена.

JCATS симулацијски систем, поред Оружаних снага Бугарске и Румуније имају и Оружане снаге Републике Хрватске и Србије. Хрватска је одржала прву вежбу на овом симулацијском систему 2010. године и то у сарадњи са Државном управом за заштиту и спасавање.

Закључак

Употребом симулација у обуци снага заштите и спасавања Босне и Херцеговине омогућило би се успостављање координираног, компатибилног, интероперабилног система који би омогућио квалитетније ангажовање свих у случају ванредних

ситуација. Да би се то остварило мора се, пре свега, почети са редовним координацијским састанцима на нивоу гарнизона између цивилних и војних власти, у области заштите и спасавања. Морају се одредити официри за везу са цивилним штабовима за кризне ситуације, а касније се сценарија за вежбе морају развијати заједнички са цивилним структурама. Посебна пажња мора се посветити сценаријима који третирају разне врсте несрећа и ванредних ситуација унутар привредних субјеката (творница и фабрика) који могу утицати на град, становништво, животну средину и сл. Капацитети којима располажу Оружане снаге БиХ морају бити боље искоришћени када се ради о обуци, а посебно обуци на симулацијским системима којима Оружане снаге располажу. Уз заједничко ангажовање свих и евентуалну куповину новог симулацијског система JCATS, комплетан систем имао би велике користи, а пружиле би се неслућене могућности од примене симулација у систему заштите и спасавања, па до примене у организацији и планирању спортских догађаја, организацији и реализацији међународних вежби и слично.

Литература

1. Ванредне ситуације – зборник радова, међународни научни скуп 28–29. јануар 2009. године, Министарство одбране Републике Србије, Београд.

2. Вујаклија М. (2004): *Лексикон страних речи и израза,* Просвета, Београд.

3. Влаховић Д.(2010): *Симулацијско средиште ЗОД-а – Сустав JCATS отворио нове могућности,* Хрватски војник, бр. 279.

4. Јакоп З.(2008): Симулацијски модел JCATS, Хрватски војник, бр. 194.

5. Јанковић Р. и Николић Н.(2009): Институт за стратегијска истраживања, Београд.

6. Министарство одбране БиХ (2010)*, Политика војне помоћи цивилним органима*, Сарајево.

7. Пензер Д., А. Србљиновић и О. Шкунац (2001): *Компјутерске ратне игре: борбени модели и симулације различитих резолуција*, Полемос 4, ИССН: 1331–5595.

8. Rosnagel H. and O. Junker (2010): *Evaluation of a Mobile Emergency Management System – A Simulation Approach*, 7th International ISCRAM Conference – Seattle.

9. Хусејинбашић, Ћ. (2009): *Управљање системом заштите и спашавања*, Јордан студио, Сарајево.

10. *Training with simulation: National simulation centre*, Combined arms centre Fort Leavenworth, Kansas, USA, 1996.

УДК: 327.51

ЕВОЛУЦИЈА ПАРТНЕРСКЕ ПОЛИТИКЕ НАТО-а

Раденко Мутавџић
Министарство одбране Републике Србије, Медија центар „Одбрана“

Партнерство је политика, покрет и пракса која обележава две деценије међународних односа на размеђи два века, снажно афирмишући принципе *кооперативне безбедности* као редефинисаног концепта безбедности, у којем *смањење претње*, дијалог и сарадња ефикасније постижу стабилност међународних односа него традиционални приступи безбедности, засновани на *јачању моћи*, мереној, пре свега, војном силом.

Партнерства у НАТО прошла су убрзан и вишезначан развојни пут, од првих реакција на измењену природу безбедносних изазова после хладног рата, преко установљења Партнерства за мир и његовог ширења, до актуелних понуда за развијањем партнерстава са државама и међународним организацијама широм света које хоће да поделе одговорност и напоре за осигурање и унапређење колективне безбедности.

Политички дијалог и дељење заједничких интереса, иако важно од почетака развијања партнерских односа, данас има много већи значај и нуди се свим државама у свету и међународним организацијама које у томе виде заједнички интерес. Реч је о ширењу безбедносне мреже у којој НАТО жели да буде чвориште, да задржи водећу улогу, али у врло флексибилним форматима сарадње и прихватањем специфичности сваке државе партнера.

Кључне речи: *НАТО, партнерства, Партнерство за мир, кооперативна безбедност*

Увод

Вишедеценијско опстајање и глобални утицај НАТО-а темељи се на способности налажења адекватног одговора на нове изазове и претње у брзим променама међународних односа и регионалном и глобалном безбедносном окружењу.

Највећи изазов представљао је изненадни престанак хладног рата, симболизован рушењем Берлинског зида у новембру 1989. године, кога је суштински омогућило урушавање и распад Совјетског Савеза и нестанак Варшавског уговора. Рушење Берлинског зида само симболизује крај једног друштвено-економског система који се на дугу стазу није показао делотворним ни у обезбеђењу довољне производње, ни у мотивишућој расподели резултата подруштвљеног рада. Такав систем није могао да

прати ни високо наметнуте захтеве нових технологија у наоружавању и опремању војних снага западне алијансе. Те слабости биле су видљиве, али је слом система био неочекивано брз. Драматичне промене у међународним односима отвориле су дискусију о даљем опстајању НАТО-а, јер је разлог због којег је створен нестао.

У одговору, на једној страни били су они који су се залагали за распуштање НАТО-а, јер је испунио своју улогу очувања безбедног окружења за развој демократије и економског раста западног света, пред претећим опасностима са Истока.

На другој страни, убрзане промене у средњој и источној Европи поставиле су пред НАТО нове и другачије безбедносне изазове. Тај „ослобођени" простор са „вакуумом моћи", био је пред избором нових идеолошких, политичких, војних и економских могућности, што је за НАТО била могућност да догради и осигура безбедносну архитектуру евроатлантског простора, али и да постигне значајну геостратегијску предност у односу на Русију – дојучерашњег ривала у светском лидерству.

Зато је одговор уследио врло брзо, мада истовремено и опрезно. НАТО се определио за ширење безбедносне заједнице на исток, нудећи државама изван своје територије нове могућности дијалога и сарадње, али и опрезно, јер би брзо ширење могло да изазове јачање националистичких снага у Русији, које су у ширењу НАТО-а на исток виделе угрожавање виталних руских националних интереса.

Брзина опредељивања и спремност на активно реаговање на безбедносне проблеме изван своје територије потврђују да у НАТО-у није ни било дилеме о опстанку. Ширење је заправо било услов опстанка. „Out of area, or out of business", добро је амерички сенатор Ричард Џ. Лугар сажео дилему Алијансе из тог времена у реченици да НАТО мора „кренути ван свог делокруга или остати без посла". Политичка порука и поента је и дугорочнија – НАТО мора да се реконструише и изгради механизме и капацитете да одговори на стратешка питања и изазове у датом тренутку, без обзира на то одакле долазе.

Развој догађаја у наредне две деценије потврдио је способност НАТО-а да „далековидим потезима превлада наслеђе Хладног рата и да, мењајући себе, одлучујуће утиче и на преобликовање укупних односа на прелазу из века у век и нови миленијум. Прилагођавајући се реалностима створеним незапамћено мучевитим и неочекивано дубоким потресима, а, при томе имајући и поуздано предвиђање новодолазећих односа, овај савез се на делу потврдио као јемац европске и међународне безбедности у времену после Хладног рата".[1]

Од почетног опреза у успостављању и ширењу сарадње са државама средње Европе које су остале у безбедносном вакууму после рушења Берлинског зида, распада Совјетског Савеза и распуштања Варшавског уговора, НАТО је усвајањем новог Стратешког концепта 2010. године у Лисабону и Декларацијом самита у Чикагу у мају 2012. потврдио опредељење да жели да развија капацитете заједно са партнерским земљама, да са њима дели терет одговорности за очување стабилности и мира у свету, да им омогући знатно већи утицај на обликовање стратешких одлука у операцијама у којима заједно учествују и да заједнички, у обуци, образовању и вежбама, унапређују интероперабилност ради ефикаснијег деловања у међународним мисијама и суочавању са новим безбедносним изазовима и претњама.

[1] Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности,* ЈП „Службени лист" СРЈ, Факултет политичких наука, 2002, с. 112–129.

Кооперативна безбедност

Дијалог и сарадња које је НАТО понудио будућим партнерима засновани су на принципима *кооперативне безбедности*. Избор таквог облика сарадње био је још један, показало се, успешан и далекосежан одговор на измењену природу безбедносних ризика. Наиме, и пре рушења Берлинског зида, брзи технички-технолошки напредак и све сложенија међузависност у свету, чији је резултат развијање нуклеарних потенцијала који су запретили самоуништењем човечанства, драматично су указали да се о безбедности мора и може размишљати и на другачији начин.

Одлика читаве историје међународних односа јесте да се безбедност државе, као основног субјекта и уједно објекта безбедности, достиже *увећањем моћи*, које се углавном мери параметрима војне силе. Али, под претњом нуклеарног самоуништења, све гласније је указивано на потребу радикалне измене традиционалне замисли безбедности, истицањем да се безбедносна питања успешно могу решавати не само јачањем моћи. Развија се *концепт кооперативне безбедности (Cooperative Security Concept)*, који истиче предности *смањења претње*, узимањем у обзир безбедносних интереса суседних и других народа и држава, кроз сарадњу и дијалог.[2]

Облици кооперативне безбедности данас су ближи и делотворнији, а често и једино примењиви у измењеној природи безбедносних изазова и претњи после хладног рата, јер се на њих више не може успешно одговорити само употребом војне силе.

НАТО никада није занемарио пресудан значај *силе* у међународним односима, али је умео да препозна и искористи предности и могућности нових начина решавања безбедносних питања, у измењеном и суштински другачијем приступу безбедности. Проверене традиционалне установе међународних односа, *колективну одбрану* и *колективну безбедност*, које су у темељу његовог настајања, успешно је надоградио облицима новог *концепта кооперативне безбедности*, ширећи простор активног деловања изван своје територије. Савез и даље обавља своју основну одбрамбену улогу, али постаје и средиште широких партнерских веза и односа са другим држава.

Почетни принципи партнерске политике постављали су ограничења вредносно-идеолошке природе у уверењу да се дугорочна сарадња са партнерима може заснивати најмање на дељењу истих вредности, свести о заједничкој будућности, сродним спољним и одбрамбеним политикама и геополитичким интересима.[3]

Видевши у томе ограничења за ширење евроатлантске заједнице и успостављање нових партнерстава, слободнији приступи овом питању сматрају да је за сарадњу у безбедности довољан услов осећање за заједничку будућност.[4] Инсистирање на вредносно-идеолошкој и институционалној једнообразности свакако би сузило могућности овакве

[2] *Концепт кооперативне безбедности* редефинише замисао сарадње у безбедности и, уводећи нове облике сарадње, даје суштински нови квалитет међудржавним односима у околностима глобализоване светске политике. Теоријски указује на разлику у односу на раније познате облике сарадње у безбедности (савези, пактови, разни облици равнотеже снага, колективна одбране, колективна безбедност), а у пракси подстиче нови приступ међународним односима којим се превазилази мишљење и деловање у кључу „безбедносне дилеме".

[3] *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, написали Ричард Коен и Михаел Михалка, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2005, с. 10.

[4] Исто, с. 25.

сарадње, а противречи и либерално-демократској тековини поштовања људских права и слободе политичког избора, у овом случају начина унапређења властите безбедности.

У еволуцији партнерске политике НАТО се, после опреза и почетних ограничења у ровитој међународној ситуацији непосредно после хладног рата, као одговор на политичко, економско и војно јачање нових центара моћи у свету, определио за слободнији приступ партнерској сарадњи, нудећи је државама широм света, па и онима које јасно показују да немају намеру нити им је циљ чланство у НАТО.

Међутим, то не значи да је снижен захтевани ниво спремности партнера да би постали чланови Алијансе. Управо због обавеза из члана 5 оснивачког акта о колективној одбрани, НАТО и даље инсистира, како на политичкој, тако и на војној компонентни, предвиђајући низ механизама које кандидати морају испунити да би постали чланови.

Током више од две деценије кооперативна безбедност израсла је у један од три кључна задатка развијања снаге и утицаја НАТО-а на глобалну безбедност, ојачаних партнерском сарадњом са свим државама у свету које деле исте интересе.

Почеци партнерства

Видевши у кооперативној безбедности нову могућност за развијање сарадње са државама изван своје територије, НАТО већ у првим конкретним одговорима на измењену ситуацију после хладног рата, на самиту у Лондону, 6. јула 1990. године, истиче да је безбедност сваке чланице недељиво повезана са безбедношћу њених суседа. Зато се Атлантска заједница мора проширити на исток Европе и понудити успостављање дипломатских односа и сарадњу са бившим чланицама Варшавског уговора, које НАТО више не сматра непријатељима.[5]

Корак даље у најави партнерства учињен је на састанку Савета министара НАТО-а у Копенхагену, од 6. До 7. јуна 1991. године. У *Изјави о партнерству са државама централне и источне Европе* поздравља се напредак које су те државе постигле на економском и политичком плану и потврђује даља подршка реформама, а ради даљег јачања стабилности и безбедности, како у тим земљама, тако и читавој Европи.[6] Био је то први сигнал за спремност НАТО-а да новим партнерским приступом развија односе са државама ван своје територије, на другачијим принципима који у основи имају дијалог и сарадњу.

У новом Стратешком концепту, усвојеном на самиту у Риму, новембра 1991. године, дефинисана је измењена природа претњи које су произашле из битно другачијих околности после хладног рата и у одговору учињен снажан заокрет, прихватањем ширег приступа безбедности који се темељи на три међусобно допуњујућа елемента: дијалогу, сарадњи и одржавању способности за колективну одбрану.[7]

[5] Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance, 5–6 јул 1990. 4. април 2013. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23693.htm?

[6] *Partnership with the countries of Central and Eastern Europe, (statement issued by the North Atlantic Council meeting in Ministerial Session),* Kopenhagen, 7. jun 1991, Documentation, NATO Office of Information and Press, 1999, pp. 280–283.

[7] The Alliance's New Strategic Concept, 7–8 новембар 1991. 4. април 2013. http://www.nato.int/cps/en/SID-1AE703D3-ABF9275F/natolive/official_texts_23847.htm?

Ту су почеци активног приступа НАТО-а према дијалогу и сарадњи, као услову међусобног разумевања и поверења, отвореног према свима који у томе виде своје и заједничке интересе безбедности. Таквом политиком отварају се могућности партнерских односа, најпре са европским државама, када су у питању заједнички безбедносни проблеми и њихово решавање, али се већ наглашава глобални контекст безбедности и, у складу с тим, указује на растуће нове ризике и претње, као што су ширење наоружања за масовно уништење и тероризам.

Северноатлантски савет за сарадњу

Унапређење партнерства, које се помиње већ у Стратешком концепту, усвојеном 1991. године, конкретизацију добија успостављањем новог форума за мултилатералне безбедносне консултације између НАТО-а и држава које нису његове чланице – *Северноатлантског савета за сарадњу* (North Atlantic Cooperative Council – NACC). Први састанак одржан је 20. децембра 1991. године у Бриселу, уз учешће министара спољних послова или представника 25 земаља (16 чланица НАТО-а, СССР-а, пет држава централне и источне Европе: Бугарске, Чехословачке, Мађарске, Пољске и Румуније и три новонастале балтичке државе: Естоније, Летоније и Литваније).[8]

Истог дана озваничен је распад Совјетског Савеза. Пре него што је на састанку у Бриселу договорена службена изјава, амбасадор Совјетског Савеза објавио је да се СССР распао и да представља само Руску Федерацију.

Новонасталим независним државама понуђено је да учествују у решавању мултинационалних питања у оквиру NACC-а као форума за приближавање НАТО-а и његових нових земаља партнера, ради расправљања о питањима од заједничког интереса. Министри одбране земаља у оквиру NACC-а први заједнички састанак имали су 1. априла 1992. године и на њему је разговарано о широком спектру војних питања и сарадње на том плану.

Већ у овој почетној фази партнерски односи помогли су у превладавању хладноратовских подела и ширењу безбедности и стабилности изван граница НАТО-а. Резултати NACC-а су и прекид оружаних сукоба у јужном Кавказу, мирно повлачење руских трупа из балтичких држава, постизање мирних и компромисних решења спорова између Пољске и Литваније, као и између Мађарске и Румуније.

Деловање NACC-а као *мултилатералног политичког дијалога* показало се као основни недостатак у испуњавању различитих очекивања партнерских држава која су произилазила из различитог степена њиховог политичког, економског и војног развоја. С једне стране, нису могли бити успостављени они облици сарадње који су специфично били потребни појединим државама, које су имале своје потенцијале и амбиције у погледу безбедносне сарадње са НАТО. Са друге стране, ни НАТО није био спреман за давање безбедносних гаранција у тим првим годинама после хладног рата, оптерећеним бројним напетостима, неизвесностима и нестабилностима у

[8] До краја постојања, 1997. године, NACC-у су приступиле Јерменија, Азербејџан, Белорусија, Грузија, Казахстан, Киргистан, Молдавија, Руска федерација, Таџикистан, Туркменистан, Украјина, Узбекистан, затим Чешка и Словачка (1993), Албанија и Словенија (1996), а посматрачи су били Аустрија, Финска, Македонија, Малта и Шведска.

Европи, за чије решавање ни Уједињене нације, Конференција о европској безбедности и сарадњи и Европска унија нису показале довољну ефикасност, а које су представљале потенцијалну претњу европској безбедности.

Иако политички спреман за развијање партнерстава, НАТО није имао механизме за њихову бржу реализацију, а то је захтевало редефиницију доктрине, логистике, система командовања, стандардизације наоружања и опреме и процене трошкова.

Незадовољство је показивало да је NACC испунио своју улогу стратегијског одговора на новонасталу ситуацију у Европи. Успостављени институционални модел ширења утицаја на простор бившег социјалистичког блока и држања ситуације под контролом, без давања формалних безбедносних гаранција, нису више били довољан оквир за све израженије тежње источних земаља за улазак у НАТО, а нису задовољавали ни амбиције, пре свих САД, да то подручје одређеније ставе под своју контролу.

Немогућност прилагођавања сарадње свакој од држава појединачно била је највећи недостатак, као и шири садржај практичних облика војне сарадње за које су државе партнери биле јако заинтересоване, делом и као гаранција да неће поново доћи у сферу утицаја из којег су тек изашле.

Партнерство за мир

Уочене недостатке у оквиру Северноатлантског савета за сарадњу (NACC) НАТО је превазишао покретањем *Програма Партнерство за мир* (Partnership for Peace – PfP) на самиту у Бриселу, у јануару 1994. године. Намера није била да Партнерство за мир замени NACC, већ да у облику *билатералне сарадње* дода оне димензије које су недостајале достигнутом нивоу сарадње.

Ради предлагања најоптималнијег облика будуће сарадње, почетком 1993. у Министарству одбране САД формиран је тим стручњака, чије је резултате рада најавио вођа тима, амерички државни секретар за одбрану Лес Аспен, у говору на отварању *Центра „Џорџ К. Маршал"* у Гармишпартенкирхену, 3. маја 1993. године, позивајући европске савезнике на конкретна размишљања о јачању војних односа са демократским земљама на истоку Европе.

Нацрт тог плана под називом *Concept Paper: Charter of Association with NATO*, представљен је 28. маја 1993. године, да би после консултација међу савезницима, у августу исте године, био представљен под називом *Agreement on a Euro-Atlantic Partnership for Peace*. Била је то прва службена употреба термина Партнерство за мир, под којим је у документу претежно разматрана улога НАТО-а у изградњи нове безбедносне европске архитектуре, а као главни услови за пријем у чланство наведени су постизање интероперабилности војних снага са стандардима НАТО-а, остваривање политичких стандарда западне демократије и давање доприноса безбедности новог европског поретка.

Пре усвајања на самиту НАТО-а у Бриселу, нацрт програма који је урађен у Савету за националну безбедност САД, потврдили су министри одбране чланица НАТО-а на састанку у немачком граду Травемундеу, од 20. до 21. октобра 1993. године.

Партнерство за мир је програм практичне билатералне сарадње између НАТО-а у целини и појединачних држава које у њему учествују. Основни циљ Партнерства је унапређење реформи, изградња међусобног поверења и увећање способности

партнерских држава за очување мира и безбедности на *добровољној, флексибилној* и *транспарентној* основи.

То су предности које су омогућиле да Партнерство израсте у једно од највећих достигнућа на пољу међународне безбедности, са снажно и широко развијеним практичним облицима сарадње, у којима се партнерске државе опредељују за активности и брзину примене у складу са својим приоритетима и могућностима.

Партнерство за мир допринело је трансформацији НАТО-а из војно-политичке у политичко-војну организацију која има свестранији приступ безбедности. Од предлога да буде укинут, јер је престао разлог за његово постојање, НАТО је тај одбрамбени разлог, који остаје неопходан, знатно проширио новим циљевима и развијањем одговарајућих институција и механизама за њихово достизање.

Формални основ Партнерства за мир је *Позивни документ* (PfP Invitation Document)[9] упућен чланицама NACC-а и КЕБС-а за интензивирање политичке и војне сарадње, у складу са чланом 10. Вашингтонског споразума, по којем је Савез отворен за чланство свим европским државама које хоће да доприносе безбедности северноатлантске области.

Други документ, усвојен на самиту у Бриселу 1994, јесте *Оквирни документ Партнерства за мир* (PfP Framework Document), који свака земља која хоће да приступи Партнерству за мир прво потписује. По свом садржају то је билатерални споразум између НАТО-а и државе која приступа Програму и потписивањем постаје чланица.

Одзив на ову програмску иницијативу НАТО-а био је више него задовољавајући. За само годину приступило му је 25 држава, што потврђује да је могућност билатералне сарадње оно што је највише недостајало претходним институционалним облицима сарадње НАТО-а са потенцијалним партнерима.

На самиту у Бриселу 1994. године, у Декларацији Северноатлантског савеза учињен је још један значајан корак у операционализацији задатака НАТО-а, а то је могућност извођења операција одржања мира (peacekeeping operations), које су први пут званично подржане на састанку челника Алијансе у Бриселу, 17. децембра 1992. године. У њему се предвиђа да у операцијама могу учествовати снаге савезника и партнера.

Савет евроатлантског партнерства

Савет евроатлантског партнерства (Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC) заменио је Северноатлантски савет за сарадњу (NACC) после састанка у Синтри, у Португалу, 30. маја 1997. године.

Као мултилатерални политички дијалог NACC је, и пре иницијативе за Партнерство за мир, постао недовољно флексибилан оквир за развијање односа на суштински новом приступу, који традиционални образац достизања безбедности јачањем војне моћи све више остварује дијалогом и сарадњом. У том концепту политички аспект сарадње је веома важан и формирање EAPC-а управо је одговор на потребу јачања *политичке димензије* сарадње НАТО-а са државама партнерима. Јачање те димензије прати остварени ниво билатералне, претежно војне сарадње, развијене кроз Партнерство за мир.

[9] *Позив на Партнерство за мир*, видети у: *НАТО и Партнерство за мир*, Београд, 1996, с. 241–242.

У развоју партнерске политике ЕАРС и Партнерство за мир су два кључна механизма, два стуба нове евроатлантске безбедносне архитектуре која је развијана после завршетка хладног рата, кроз добро избалансирану политику НАТО-а у развијању партнерства са државама нечланицама. Трансформацију NACC-а у ЕАРС пратила је паралелна активност у јачању улоге Партнерства за мир, повећаним учешћем држава партнера у доношењу одлука и планова за сва подручја активности Партнерства.

ЕАРС је у том погледу израз достигнутог нивоа сарадње и поверења и општи политички оквир за односе са партнерима. То је механизам политичке координације и надзора свих практичних активности у Партнерству за мир.

Нови квалитет партнерске политике, одвојен од блоковског сврставања, који је ЕАРС додатно афирмисао, определио је четири европске државе, Аустрију, Шведску, Финску и Швајцарску, да му приступе. Оне су до тада биле ангажоване у Партнерству за мир, али не и у Северноатлантском савету за сарадњу (NACC). У ЕАРС-у је препознат прихватљив оквир у којем овај савет може да пружи допринос евроатлантској безбедности, иако сам не тежи чланству у Савезу.

НАТО је и даље веома опрезно приступао питању формалног проширења чланства, иако су добри и обострано корисни резултати партнерских активности били видљиви. Разлог је што пријем нових чланица и за њих подразумева иста она права која међународно-правно обавезују чланице НАТО-а у преко хиљаду разних уговора. То подразумева и поштовање члана 5 оснивачког акта и обавезе заједничке одбране. Зато је НАТО тек 1997. године, на самиту у Мадриду, формално позвао Чешку, Мађарску и Пољску да постану пуноправне чланице 1999. године, иако су те земље од распада Варшавског уговора, 1. јула 1991. године, скоро десет година раније, изразиле жељу и спремност да постану део Алијансе.

Нове значајне иницијативе чији је циљ био повећање оперативних димензија Партнерства за мир и учешћа земаља партнера у процесу доношења одлука и планирања, НАТО је покренуо на самиту у Вашингтону, априла 1999. године. Тада су примљене три нове чланице – Пољска, Мађарска и Чешка. То је партнерима додатно отворило пут ка чланству у Савезу, а већ богато искуство у сарадњи уобличено је у *Акционом плану за чланство* (Membership Action Plan – MAP), који представља практичну манифестацију политике „отворених врата“ и усмерење припрема партнера на испуњавање циљева и приоритета за чланство у НАТО.

Ради јачања партнерства и постизања већег успеха у том настојању предвиђају се нови механизми у оквиру Партнерства за мир: *процес планирања и прегледа, концепт оперативних способности* и *индивидуални програм партнерства*.

На самиту у Вашингтону усвојен је и документ Према партнерству за 21. век – Унапређено и оперативније партнерство (Towards a Partnership for the 21st Century – The Enhanced and more Operational Partnership), који предвиђа низ конкретних мера за унапређење постојећих и стварање нових механизама даљег развоја Партнерства за мир, пре свега у јачању војне ефикасности и интероперабилности, омогућавајући Алијанси да планира ангажовање мултинационалних снага, заједно са партнерима, у случају криза.

Самит НАТО-а у Прагу, одржан у новембру 2002, потврдио је опредељење за даље ширење НАТО-а пријемом нових чланица и за снажење партнерских односа увођењем нових способности у супротстављању атомском, биолошком и хемијском нападу и напа-

ду информатичким средствима. Упућен је позив Бугарској, Естонији, Летонији, Литванији, Румунији, Словачкој и Словенији да почну припремне послове за приступање НАТО-у.

Преобликована је војна командна структура НАТО-а и формиране су *НАТО снаге за реаговање (NATO Response Force – NRF*), намењене за деловање у кризним ситуацијама, а које могу деловати унутар или ван евроатлантског простора. Била је то нова прилика за укључивање партнера у здружене снаге, сачињене од копнене, поморске и ваздухопловне компоненте.

На самиту у Прагу представљен је и *Партнерски акциони план против тероризма* чији је циљ пружање оквира ојачаној мултилатералној сарадњи у борби против тероризма.

На НАТО самиту у Истамбулу, јуна 2004. године, настављено је са започетом трансформацијом Алијансе и у чланство је примљено седам нових држава које су позване на претходном самиту у Прагу. Појачане су војне способности ради ефикаснијег деловања у различитим мисијама. На продубљавање сарадње позване су медитеранске и државе из ширег региона Блиског истока.

У Истамбулу је усвојен документ *Евроатлантско партнерство – усмеравање и обнављање* (*The Euro-Atlantic Partnership - Refocusing and Renewal*) који редефинише циљеве и подстиче партнерску политику, на географској или функционалној основи. С обзиром на све веће ангажовање НАТО-а у Ираку и Авганистану, одлучено је да се још интензивније настави са припремама заинтересованих партнера за учешће у операцијама. Поменути документи о унапређењу партнерства већу пажњу усмеравају на државе јужног Кавказа (Азербејџан, Грузија и Јерменија) и централне Азије (Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Туркменистан и Узбекистан), као регионе од стратешке важности за НАТО.

На Самиту НАТО-а у Риги, у новембру 2006. године, упућен је позив Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији да приступе Програму Партнерство за мир. Велика пажња поклоњена је ситуацији у Авганистану и то питање поприма све већу пажњу у развијању партнерства, које је у претходним годинама добило одговарајућу и уједно флексибилну инфраструктуру за трансформацију и развијање способности.

Са самита у Букурешту, априла 2008. године, Албанији и Хрватској упућен је позив за чланство, а Босни и Херцеговини и Црној Гори за интензивирани дијалог. Македонија није позвана да приступи Алијанси због проблема са Грчком око назива своје државе. И на овом самиту лидери НАТО-а остали су опрезни када су у питању амбиције Украјине и Грузије за приступање Савезу, па су оне остале ван Акционог плана.

На самиту НАТО-а у Килу и Стразбуру, у априлу 2009. године, поздрављене су две нове чланице, Албанија и Хрватска, а најзначајнија одлука била је покретање широке дискусије о даљој трансформацији Савеза и изради новог стратешког концепта, који треба да пружи одговоре на нову измењену ситуацију у последњој деценији и прилагођавању НАТО-а новим задацима евроатлантске и глобалне безбедности.

Предности за партнере

Приступање Програму Партнерство за мир отворило је могућности за реформу система одбране и оружаних снага и укупну демократизацију друштва партнерских земаља. Интерес је био обострани. НАТО-у је одговарало да ове државе спроведу неопходна при-

лагођавања како би могле да се ангажују у операцијама и да испуне услове за чланство у Алијанси, а државама партнерима реформе су биле неопходне за изградњу или формирање модерно конципираних оружаних снага, способних за очување националне безбедности и евентуално укључивање у заједничке операције под вођством НАТО-а.

Документи и механизми Партнерства за мир флексибилна су основа за спровођење тог процеса, према потребама партнера и динамици коју сами одреде, с обзиром на материјална и друга ограничења која се могу појавити у сложеном процесу спровођења реформи и решавања њихових последица.

Успеси у овим процесима донели су значајне предности државама партнерима које се могу сврстати у следеће области:

– реформа сектора безбедности;
– интероперабилност – јачање војних потенцијала;
– транзиција и демократизација – развој либерално-демократских вредности;
– јачање регионалне стабилности и
– афирмација партнера у широј међународној сарадњи.

Иако је период тражења адекватних решења политичке и практичне сарадње, мерен њиховим нестрпљењем, трајао дуже од очекиваног, понуђени модел сарадње у оквиру Партнерства за мир и Савета евроатлантског партнерства, уз касније унапређења, показао се као добро одмерен и делотворан механизам.

Без учешћа у Партнерству за мир, оваква вишеструка афирмација партнерских држава на међународној сцени, без обзира на то да ли су велике или мале по својим војним и укупним капацитетима, не би била могућа.

Нова политика партнерства

Придавање значаја партнерству и измене у том смислу учињене у новом Стратешком концепту НАТО-а, насловљеном са „Активан ангажман, модерна одбрана“, усвојеном на Самиту НАТО-а у Лисабону у мају 2010. године, потврђују партнерство као један од три кључна задатка у даљој трансформацији овог савеза.

Већ у Предговору новог Стратешког концепта, НАТО својим партнерима широм света нуди више политичког ангажмана и значајну улогу у обликовању операција у којима учествују под вођством Савеза.[10]

У *Основним задацима и принципима* осигурања безбедности за територију и становништво држава чланица, НАТО поред *колективне одбране* засноване на члану 5 Вашингтонског уговора, која се понавља у свим стратешким концептима од оснивања, као други задатак наводи *кризни менаџмент*, заснован на јединственом и робустном скупу политичких и војних способности за решавање кризе, пре, током и после сукоба. И трећи кључни задатак је *кооперативна безбедност*, све афирмисанији приступ решавању безбедносних питања, како унутар, тако и изван граница своје територије.

У овом контексту кооперативна безбедност је синоним за партнерство, које се заснива на принципима кооперативне безбедности и интензивним политичким дијалогом и изабраним облицима практичне сарадње са НАТО-ом и између самих партнера, приступа решавању безбедносним питања.

[10] *Active Engagement, Modern Defence, Strategic Concept*, NATO Public Diplomacy Division, 2010.

У новом Стратешком концепту читав одељак носи наслов *Партнерства,* чиме се истиче значај иновиране партнерске политике и наводи да је промоција евроатлантске безбедности најбоље осигурана кроз широку мрежу партнерских односа са земљама и организацијама широм света. Истиче се да су односи засновани на реципроцитету, узајамној користи и међусобном поштовању.

Један од начина унапређења партнерства су флексибилни формати сарадње које доносе НАТО и партнери заједно – како у постојећим оквирима, тако и изван њих. За разлику од изворних принципа за проширење, који су подразумевали сличност политичких система, односно отвореност само за државе либералне демократије, сада се партнерства нуде свим државама и међународним организацијама, а заједнички треба да буду само интереси. У том случају НАТО је отворен за консултације са сваком партнерском земљом ради унапређења безбедносних питања од заједничког интереса.

Даљи помак у партнерској политици је другачији третман такозваних оперативних партнера, који са НАТО учествују у заједничким операцијама, а којима се сада даје структурална улога у обликовању стратегија и одлука о мисијама којима доприносе.

Партнерства ће се развијати уз очување специфичности сваког партнера, чиме се потврђује позитивно искуство и предности билатералних односа НАТО-а са сваком државом појединачно, што је био основни недостатак почетне партнерске политике почетком деведесетих година, када је оквир сарадње наглашавао мултилатералне облике сарадње. Сада би то била озбиљна сметња, јер је могућност партнерске сарадње предвиђена за све државе у свету, које имају своје специфичне одлике и интересе за развијање односа са НАТО.

Иновирана партнерска политика већи значај придаје и сарадњи са међународним организацијама, као што су Уједињене нације, Европска унија, Организација за европску безбедност и сарадњу и друге. У Стратешком концепту констатује се да сарадња између НАТО-а и Уједињених нација наставља да даје значајан допринос безбедности у операцијама широм света. Продубљење политичког дијалога и практичне сарадње са УН предвиђа побољшање веза између руководстава две организације, редовније политичке консултације и унапређење практичне сарадње у управљању кризама где су ангажоване обе организације.

Европску унију НАТО види као јединственог и суштинског партнера, који ефикасно доприноси укупној безбедности евроатлантске области. НАТО признаје важност јаче и способније европске одбране и зато се поздравља намера ЕУ, изражена у Лисабонском споразуму, која предвиђа оквир за јачање капацитета у решавању заједничких изазова безбедности. НАТО и ЕУ могу и треба да буду комплементарни и да се међусобно допуњују у обезбеђењу међународног мира и безбедности.

Истиче се и да је партнерство са Русијом од стратешког значаја, јер доприноси стварању заједничког простора мира, стабилности и безбедности. Наглашава се да НАТО не представља никакву претњу Русији и мада постоје различита гледања на поједина питања, изражава се уверење да је безбедност НАТО-а и Русије испреплетана и да снажно и конструктивно партнерство, засновано на узајамном поверењу, транспарентности и предвидивости, најбоље може да послужи заједничкој безбедности. У прилог томе иде и најновија одлука америчке администрације да обустави постављање антиракетног система у Источној Европи, што је била озбиљна

сметња сарадњи у оквиру Савета Русија–НАТО. Сада се отвара могућност за даље консултације о контроли наоружања и другим безбедносним питањима.

Иако је нова партнерска политика још шире отворила врата за сарадњу, НАТО у Стратешком концепту наглашава значај постојећих оквира сарадње, Савета евроатлантског партнерства и Партнерства за мир, за визију целе, слободне и мирне Европе, као и Медитеранског дијалога и Истамбулске иницијативе за сарадњу у Медитерану и региону Залива. Наставиће се развијање партнерства са Украјином и Грузијом, а НАТО је отворен и за даље евроатлантске интеграције држава западног Балкана.

У Декларацији,[11] усвојеној на самиту, наводи се да партнерства:

– побољшавају евроатлантску и ширу међународну безбедност и стабилност;

– могу обезбедити оквире за политички дијалог и регионалну сарадњу у области безбедности и одбране;

– могу допринети јачању заједничких вредности;

– важна су за успех операција и мисија.

Она омогућавају НАТО-у и партнерима:

– да деле стручност;

– подржавају даље реформе;

– промовишу транспарентност, одговорност и интегритет у сектору одбране;

– подстичу обучавање и помоћ партнерима у развоју њихових способности;

– убрзавају припреме заинтересованих земаља за чланство у НАТО-у.

Партнерства су важна и за решавање транснационалних изазова, попут пролиферације, тероризма, поморске, сајбер и енергетске безбедности.

Подложни променама и прилагођавањима су и механизми партнерства, који су настали током протеклих двадесет година, посебно у обуци и побољшању способности индивидуалних партнера за изградњу капацитета. Опредељење за сарадњу са партнерима широм света захтева развијање флексибилних формата који ће омогућити ширу расправу о изазовима безбедности и побољшати постојећи форум за политичке дијалоге.

У новој партнерској политици посебна пажња посвећена је унапређењу политичко-војног оквира за вођење операција у којима учествују и партнери, дајући значајан допринос њиховом успеху. Научене лекције и јачање сарадње успостављене кроз KFOR на Косову и ISAF у Авганистану (касније и операцији Unified Protector у Либији), за НАТО су драгоцено искуство које треба уградити у процесе заједничког доношења одлука о операцијама и мисијама.

Ефикасност и флексибилност

На основу захтева са самита НАТО-а у Лисабону и расправа вођених у његовој припреми, развијању још ефикасније и флексибилније политике партнерства приступило се на састанку министара спољних послова у Берлину, априла 2011. године. Скуп је завршен усвајањем више докумената,[12] од којих „Активно ангажовање у

[11] Lisbon Summit Declaration, Press Release (2010) 155, 20 Nov. 2010. 4. април 2013. http://www.nato.int/cps/en/SID-4239A34C-9A608839/natolive/official_texts_68828.htm? mode=pressrelease

[12] Meeting of NATO Foreign Ministers, Berlin, 14 April 2011. 4. април 2013.

кооперативној безбедности: ефикаснија и флексибилнија партнерска политика" операционализује опредељења изражена у Стратешком концепту усвојеном у Лисабону и Декларацији са самита и представља значајан искорак у дефинисању нове политике партнерства, чији је циљ да знатно прошири и продуби НАТО партнерства, повећа њихову ефикасност и флексибилност, како би повећала њихов допринос евроатлантској и међународној безбедности у 21. веку.

У документу је потврђена важност и вредност кооперативног приступа безбедности који је у протекле две деценије допринео унапређењу међународне безбедности и очувању вредности индивидуалне слободе, демократије, људских права и владавине права, на којима је Алијанса и заснована. Посвећеност овим вредностима остаје основа за будућу политику партнерства, уз поштовање Повеље Уједињених нација и начела Универзалне декларација о људским правима.

У документу се наводе *стратешки циљеви* партнерских односа:

– побољшање евроатлантске и међународне безбедности, мира и стабилности;

– промовисање регионалне безбедности и сарадње;

– олакшавање узајамно корисне сарадње на питањима од заједничког интереса, укључујући међународне напоре на суочавању са нарастајућим безбедносним изазовима;

– припрема заинтересованих и квалификованих држава за чланство у НАТО-у;

– промовисање демократских вредности и реформи;

– побољшање подршке НАТО-а вођеним операцијама и мисијама;

– побољшање свести о безбедносним кретањима, укључујући рано упозоравање, ради спречавања кризе;

– изградња поверења и постизање бољег међусобног разумевања.

Дефинисане су и *приоритетне области* за дијалог, консултације и сарадњу:

– политичке консултације о безбедносним кретањима, укључујући регионална питања, ради спречавања кризе и доприноса њиховом управљању;

– сарадња у НАТО вођеним операцијама и мисијама;

– реформа одбране, способности и изградња капацитета, образовање и обука;

– интероперабилност;

– борба против тероризма;

– спречавање пролиферације оружја за масовно уништење и средстава за њихову испоруку;

– суочавање са безбедносним изазовима, укључујући сајбер-одбрану, енергетску и поморска безбедност и борбу против пиратерије;

– цивилно планирање у ванредним ситуацијама.

Унапређење партнерства предвиђа се у оквиру мултилатералне сарадње остварене у досадашњим оквирима, као што су Савет евроатлантског партнерства/ Партнерство за мир, Медитерански дијалог и Истамбулска иницијатива за сарадњу. Савет евроатлантског партнерства је најважнији мултилатерални форум за консултације о по-

---

Active engagement in Cooperative Security: A more efficient and flexible partnership policy http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-Partnership-Policy.pdf;

Political Military Framework for Partner Involvement in NATO-led Operations http://www.nato. int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-PMF. pdf;

Improving the Management of NATO's Partnerships – Menu of Cooperation and Individual Programmes.

литичким и безбедносним питањима савезника и партнера, у којем је сада 28 држава чланица НАТО-а и 22 партнерске државе. То је и највише консултационо тело за развијање билатералних односа НАТО-а и сваке државе у оквиру Партнерства за мир. Такви мултинационални облици сарадње развијаће се, чувајући своје специфичности, али превасходни циљ нове партнерске политике је развијање билатералне сарадње са заинтересованим државама широм света, којима се нуди дубљи политички и практични ангажман са Алијансом у духу заједничког власништва и међусобног разумевања.

Увиђајући предности билатералне сарадње, НАТО нуди новим партнерима заједничко разматрање њихових појединачних потреба, у специфичним околностима сваког партнера и његових тежњи. То ће обухватити повећане политичке консултације о безбедносним питањима од заједничког интереса, али ће та сарадња, уз обавезно одобрење Северноатлантског савета, као најважнијег форума НАТО-а, бити развијана у заједничком интересу који неће бити ни сметња ни понављање решавања безбедносних питања у другим међународним форумима.

Тежиште у сарадњи је на заједничком супротстављању новим безбедносним изазовима, контроли наоружања и разоружања, промовисању демократских реформи, посебно у сектору одбране, борба против трговине људима и подршка спровођењу Резолуције 1325 – Жене, мир и безбедност. НАТО ће помоћи будућим партнерима у процесима едукације, унапређења обуке, јачању капацитета, трансформације одбрамбених система и оружаних снага, како би могли боље да функционишу у заједничком супротстављању безбедносним претњама.

И у овом документу посебно се помињу оперативни партнери, уважавајући њихов допринос у операцијама у којима су ангажовани и потврђујући њихову структуралну улогу у доношењу стратегије и одлука у преткризном и посткризном периоду.

Партнерство се нуди кључним глобалним актерима и другим саговорницима изван евроатлантског простора са којима НАТО нема формално успостављен партнерски аранжман. Да би охрабрио будуће партнере НАТО најављује флексибилне и прагматичне облике сарадње, који омогућавају подстицајан дијалог за решавање посебно регионалних безбедносних питањима од заједничког интереса, како би се предупредиле претеће кризе.

У берлинским документима новина је инаугурисање флексибилног формата сарадње „28+n“, дакле отвореног скупа, у којем је 28 држава чланица НАТО-а и одговарајући број садашњих или нових партнера. То је формула која омогућава механизам за консултације према потреби, како у постојећим оквирима сарадње, тако и изван њих. Механизми сарадње могу бити опредељени тематски или изазвани догађајима, али ће свакако бити искоришћени за развијање партнерства, а важна напомена је да они неће нашкодити постојећим оквирима сарадње, било на мултилатералном плану или у појединачним партнерствима.

Приликом успостављања нових партнерских скупова НАТО ће размотрити захтеве партнера, а Северноатлантски савет ће одобрити тему и учеснике, уз обавезу да обезбеди транспарентност, како би други партнери имали увид у такве активности.

Да би читав процес унапређења партнерства био прегледнији, НАТО је успоставио нове алате и механизме сврстане у Мени партнерске сарадње (Partnership Cooperation Menu) и одговарајући Индивидуални програм партнерства и сарадње (Individual Partnership and Cooperation Programme – IPCP) који треба да помогну парт-

нерима да изаберу активности које су им потребне и чија ће реализација бити осмишљена одговарајућим програмом сарадње. Мени партнерске сарадње садржи око 1.600 активности у различитим областима, као што су обука, реформа одбране и планирање, цивилно-војни односи, сарадња у области науке и заштите животне средине, управљање кризама, учешће у операцијама...

Овим документом НАТО је омогућио партнерима изван Савета евроатлантског партнерства/Партнерства за мир да могу да приступе Индивидуалном акционом плану партнерства (Individual Partnership Action Plans – IPAPs)[13] и Процесу планирања и ревизије (Planning and Review Process – PARP),[14] али на основу процене и одлуке Северноатлантског савета.

С обзиром на то да приступање овим механизмима може да значи приближавање чланству у НАТО-у, видљива је намера да се нови глобални партнери што више вежу за Алијансу и, према достигнутим способностима, постану и чланови.

У глобалној понуди за нова партнерства НАТО има у виду ограничене ресурсе и зато су урађени приоритети у њиховом распоређивању за подршку заједничким активностима са партнерима. Повратним информацијама обезбедиће се правилност коришћења ресурса, како би се подржале оправдане тренутне активности, а одбациле оне које нису више релевантне.

О приоритетима одлучују следећи фактори:

– да ли партнер тежи да се придружи Алијанси;

– да ли партнер дели вредности на којима је НАТО заснован;

– да ли партнер војно, политички, финансијски или на други начин подржава операције и мисије НАТО-а које су у току, или напоре да се одговори на нове безбедносне изазове;

– да ли је партнер од посебног стратешког значаја за НАТО;

– да ли партнер има развијену билатералну сарадњу са Алијансом;

– да ли је партнер способан да финансира своје активности у сарадњи са НАТО-ом;

– да ли су активности партнера у складу са приоритетним областима партнерске политике НАТО-а.

На основу ових критеријума вршиће се стална контрола расподеле средстава, како би се, с обзиром на изражену кризу последњих година, обезбедила њихова најефикаснија употреба.

Оперативни партнери

У другом документу, усвојеном на Берлинском састанку министара спољних послова у априлу 2011. године, под називом „Политичко-војни оквир за учешће партнера у НАТО-вођеним операцијама“ операционализује се сарадња са државама ко-

[13] Индивидуални акциони план партнерства (Individual Partnership Action Plans – IPAPs) покренут је на Самиту НАТО-а у Прагу 2002. године, како би омогућио партнерима продубљивање сарадње са Алијансом.

[14] Процес планирања и ревизије (Planning and Review Process – PARP) покренут је 1995. године у оквиру Партнерства за мир, а његова улога је да обезбеди структурну основу за идентификовање снаге и способности партнера које би могле бити на располагању Алијанси за мултинационалне вежбе, обуку и операције. PARP је и алат за планирање и мерење напретка у области одбране и војне трансформације оружаних снага партнерских држава.

је на основу одлуке Северноатлантског савета добијају статус оперативних и потенцијално оперативних партнера.

Овим документом успоставља се структурална улога оперативних партнера и одређују модалитети њиховог учешћа у формирању стратегије и одлуке, од фазе планирања до фазе извршења, у садашњим и будућим операцијама НАТО-а којима они доприносе.

Усвајањем оваквог документа НАТО је и формално признао важност доприноса који дају партнери значајно ангажовани у операцијама, понекад више од појединих чланица. То је и одговор на захтев таквих партнерских држава које су желеле да се њихова улога и на овакав начин препозна у политици и структури НАТО-а.

НАТО-вођене операције дефинисане су као операције у којима су ангажоване војне структуре НАТО-а и којима допринос могу дати оперативни партнери, а спроводе се под надлежношћу Северноатлантског савета. Оперативни партнер је држава која доприноси операцији својим снагама или способностима или на други начин који признаје Северноатлантски савет.

У документу се прави разлика између оперативног и потенцијално оперативног партнера, јер држава може бити прихваћена као потенцијално оперативни партнер, према одлуци Северноатлантског савета, без прејудицирања њеног евентуалног каснијег статуса оперативног партнера. То не искључује могућност да неке друге државе, које нису биле препознате као потенцијални оперативни партнери, могу постати оперативни партнери. Дакле, све зависи од степена опредељености државе да се укључи у операције НАТО-а и њене способности да делује заједно са савезничким снагама, прихваћене од надлежних војних структура НАТО-а. Те способности потврђују се достигнутим нивоом интероперабилности са снагама НАТО-а и зато се државе подстичу на практичну сарадњу, пре свега у обуци и заједничким вежбама, које су посебно важне у припремама за заједничке операције.

У документу се наводе мере које држава мора предузети да би Северноатлантски савет, на основу препоруке Војног комитета, одлучио о њеном статусу оперативног партнера:

– подношење формалне изјаве о намерама државе да пружи допринос НАТО операцији;

– привремено признање Северноатлантског савета да је држава потенцијални оперативни партнер;

– окончање одговарајућих безбедносних аранжмана са потенцијалним оперативним партнером које омогућавају размену оперативних класификованих информација;

– постизање детаљног финансијског аранжмана са потенцијалним оперативним партнером;

– потписивање, ако је потребно, техничког меморандума о разумевању између НАТО-а и потенцијалног партнера;

– сертификација коју даје SHAPE у Монсу (Белгија) о могућности доприноса оперативног партнера.

Оперативни партнери могу се укључити у било коју од три дефинисане фазе у операцијама:

– индикације и упозорења о потенцијалним или стварним кризама;

– процена кризне ситуације и разматрање могућих одговора;

– планирање, извршење и транзиција.

Оперативним партнерима и у одговарајућој мери потенцијалним оперативним партнерима нуди се пуна консултација, сарадња и транспарентност о свим релевантним аспектима операције током њеног трајања. Они ће бити у прилици да изнесу ставове о свим питањима и у потпуности ће бити укључени у расправу о документима и плановима ангажовања.

Потврда партнерства на самиту у Чикагу

На самиту НАТО-а у Чикагу, 20. и 21. маја 2012. године, потврђена су опредељења нове партнерске политике, дефинисане у новом Стратешком концепту усвојеном 2010. године на самиту у Лисабону и њена унапређења усаглашена на састанку министара иностраних послова у Берлину, априла 2011. године.

Партнерство је добило снажну потврду и било је једна од кључних тема окупљања савезника на највишем нивоу, поред рата у Авганистану и даљег развијања способности и капацитета.

У Декларацији[15] се истиче допринос оперативних партнера, са којима је први пут одржан састанак у формату „28+13".[16] На састанку је разговарано о наученим лекцијама из заједничког рада и суочавања са заједничким безбедносним изазовима. Поновљено је да су заједничка обука и вежбе неопходни у одржавању интероперабилности са партнерским снагама и када се не учествује у активним операцијама.

Опредељење изражено на самиту у Чикагу јесте да се настави са јачањем партнерства у оквиру Савета евроатлантског партнерства/Партнерства за мир, Медитеранског дијалога, Истанбулске иницијативе за сарадњу, али и развијањем односа са партнерима широм света. Тако флексибилни формати треба да развију политичку и практичну сарадњу са партнерима, посебно у оперативном смислу. У даљем раду инсистираће се на обуци, образовању и вежбама, укључујући и Снаге за брзо реаговање (NATO Response Force).

Закључак

Кооперативна безбедност и на њој изграђени односи НАТО-а са тренутно 41 државом у разним формалним оквирима партнерске сарадње,[17] потврда су широко присутне и подстицајне политике јачања безбедносних процеса, од европских на почетку до глобалних, како се развијала идеја и пракса кооперативне безбедности.

---

[15] Chicago Summit Declaration, 20 May. 2012, Press Release (2012) 062, 4. април 2013.

http://www.nato. int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm? mode=pressrelease

[16] Састанку су присуствовали представници Аустралије, Аустрије, Финске, Грузије, Јапана, Јордана, Републике Кореје, Марока, Новог Зеланда, Катара, Шведске, Швајцарске и Уједињених Арапских Емирата. Поред ових тринаест оперативних партнера, који су издвојени као пример и потврда побољшане флексибилности којом НАТО приступа питањима партнерства, у Декларацији самита поменуте су Монголија као најновији партнер и Аустралија са којом је потписана Заједничка политичка декларација.

[17] Maronkova, Barbora, *NATO's Partnerships Before and After the Chicago Summit,* Centre for European and North Atlantic Affairs, 2013. http://cenaa. org/analysis/author/barbora-maronkova

Поред 22 државе укључене у Партнерство за мир,[18] НАТО развија партнерске односе у оквиру Медитеранског дијалога,[19] Истамбулске иницијативе за сарадњу,[20] има специфичне партнерске односе са Русијом,[21] Украјином[22] и Грузијом,[23] а у новије време и са тзв. „партнерима широм света“ или „глобалним партнерима“, од којих се степеном остварене сарадње издвајају Аустралија, Јапан, Република Кореја, Нови Зеланд, Пакистан, Ирак, Авганистан и Монголија.

Државе партнери данас су део широке коалиције трансатлантских снага, најмоћнијег политичког и војног савеза у којем је 28 држава, са 900 милиона становника и скоро половином бруто-друштвеног производа оствареног у свету.

Партнерска политика НАТО-а еволуирала је одговарајући на регионалне и глобалне промене у свету. Тако је и данас, када се убрзава прерасподела моћи на глобалном нивоу, уз нарастање нових центара војне и економске снаге, пре свих земаља БРИКС-а.[24]

НАТО, вођен превасходно интересима водеће силе – Сједињених Америчких Држава, не одустаје од познатих реалполитичких циљева и интереса да контролише евроазијски простор[25] и не дозволи ниједном ривалу да доминира тим простором и тако конкурише Америци.[26] Зато су у новој партнерској политици НАТО-а добродошле све земље света, како европске, што је и раније била интенција, тако и из афричког и азијско-пацифичког простора, где се премештају фокуси међународне политике у сучељавању великих сила за контролу ресурса и геостратешког утицаја.

Говорећи на трибини у Чатам Хаусу, 4. јула 2012. године, генерални секретар НАТО-а Андерс фог Расмусен нагласио је да „партнерство није периферија нашег пословања – то је део основног пословања НАТО-а“.[27] Европска перспектива безбедности, која је карактерисала почетну фазу развијања партнерства, данас је евроатлантска и глобална. Расмусен је у том говору покренуо идеју „развијања кластера вољних и способних савезника и партнера, спремних да сарађују у одређеним областима“. Он види те кластере довољно флексибилним за прилагођавање различитим групама партнера, окупљеним ради сарадње у областима као што су обука и образовање, супротстављање безбедносним изазовима и *Паметна одбрана*. Иако сарадња постоји и сада, он предлаже структуриран приступ који би окупио што шири круг држава укључених у те активности.

Уз властиту даљу трансформацију и такву будућу партнерску сарадњу НАТО види јачање укупних капацитета за одржање своје водеће позиције у глобалној расподели

[18] У Партнерству за мир укупно су биле 34 државе, а од њих је 12 у међувремену приступило НАТО-у.

[19] *Медитерански дијалог* (Mediterranean Dialogue) покренуо је 1994. године Северноатлантски савет, у почетку са пет држава: Египтом, Израелом, Мауританијом, Мароком и Тунисом. Овој иницијативи прикључили су се Јордан (новембра 1995) и Алжир (марта 2000).

[20] У *Истамбулску иницијативу за сарадњу* укључили су се Бахреин, Катар, Кувајт и Уједињени Арапски Емирати.

[21] Стални заједнички савет НАТО–Русија (NATO–Russia Permanent Joint Council – PJC)

[22] Заједничка комисија НАТО–Украјина (NATO–Ukraine Joint Commission)

[23] Комисија НАТО–Грузија (NATO-Georgia Commission - NGC)

[24] Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република

[25] Збигњев Бжежински, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, 1999, Увод.

[26] Henry Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy*, Simon&Schuster, New York, 2001, p. 52.

[27] NATO – delivering security in the 21st century, Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen, Chatham House, London, 4. јул 2012. 4. април 2013. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions88886.htm

моћи и испуњавање задатака колективне одбране и колективне безбедности. За очување те позиције и контролу неуралгичних тачака потенцијалних криза широм света, НАТО мора имати изграђене укупне војне способности, у чему ће значајну улогу имати геостратешке позиције и потенцијали, како постојећих, тако и нових глобалних партнера.

Литература

1. *Active Engagement, Modern Defence, Strategic Concept,* NATO Public Diplomacy Division, 2010.

2. Бжежински, Збигњев, *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, 1999.

3. Brzezinski, Zbigniew, *An Agenda for NATO*, Foreign Affairs, Vol. 88, No. 5, September-October 2009, pp.2–20.

4. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance, 5–6 јул 1990. 4. април 2013. http://www.nato. int/cps/en/natolive/official_texts_23693.htm?

5. Kissinger, Henry, *Does America Need a Foreign Policy*, Simon&Schuster, New York, 2001.

6. Lisbon Summit Declaration, Press Release (2010) 155, 20 Nov. 2010. 4. април 2013.

7. http://www.nato.int/cps/en/SID-4239A34C-9A608839/natolive/official_texts_68828.htm?mode=pressrelease

8. Maronkova, Barbora, *NATO's Partnerships Before and After the Chicago Summit,* Centre for European and North Atlantic Affairs, 2013. 4. април 2013. http://cenaa.org/analysis/author/barbora-maronkova

9. Meeting of NATO Foreign Ministers, Berlin, 14 April 2011. 4. април 2013.

10. Active engagement in Cooperative Security: A more efficient and flexible partnership policy http://www.nato. int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-Partnership-Policy.pdf; Political Military Framework for Partner Involvement in NATO-led Operations http://www.nato. int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-PMF. pdf;

11. Improving the Management of NATO's Partnerships – Menu of Cooperation and Individual Programmes.

12. NATO – delivering security in the 21st century, Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen, Chatham House, London, 4. јул 2012. 4. април 2013. http://www.nato. int/cps/en/natolive/opinions_88886.htm

13. *NATO in focus,* Public Diplomacy Division, Brussels, 2013.

14. *Partnership with the countries of Central and Eastern Europe, (statement issued by the North Atlantic Council meeting in Ministerial Session),* Kopenhagen, 7. jun 1991, Documentation, NATO Office of Information and Press, 1999.

15. Ричард Коен и Михаел Михалка, *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2005.

16. Симић, Драган Р, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности,* ЈП „Службени лист" СРЈ, Факултет политичких наука, 2002.

17. The Alliance's New Strategic Concept, 7–8 новембар 1991. 4. април 2013. http://www.nato.int/cps/en/SID-1AE703D3-ABF9275F/natolive/official_texts_23847.htm?)

18. Chicago Summit Declaration, 20 May. 2012, Press Release (2012) 062 4. април 2013.

19. http://www.nato. int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm? mode=pressrelease

УДК: 351.86 ; 327.84

ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ ИСТРАЖИВАЊА КАПАЦИТЕТА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ – „НАСЛЕЂЕ ОД ПЕПЕЛА“

Зоран Милосављевић
Институт за политичке студије, Београд
Јован Крстић[*]

Циљ овог рада је фокусирање на проналажење начина да се прошири капацитет читавог система безбедности у свим категоријама које га сачињавају на националном нивоу, уз истовремено очување и развој демократије. Неопходно је субстанцијално повећање капацитета система безбедности, дакле оно што је најважније за симболички приступ реформама, али и значајно за институционални приступ изградњи капацитета, заузврат, повезано са одговарајућим бирократским приступом. За разлику од првог приступа, који може да утиче на погрешне потезе у институционалном приступу, овај други приступ се релативно много студирао и примењивао. Институционални приступ реформи јесте проучавање политичких аспеката и могућности проширења капацитета сваког од система националне безбедности и подразумева упознавање са механизмима Регулаторне државе у области безбедности преко „тројства главних питања ЦВО“. Квалитетно примењен принцип регулације од државе регулатора ствара нови централни институционални профил. Концепт регулаторне државе сугерише да тежиште модерне државе буде на коришћењу органа, правила и стандарда подешавања. Дефиниција указује на материјалне димензије државне регулације коришћењем овог модерног концепта. Такође указује на постојање блиских веза између нових и префињених инструмената у виду прописа који нису постојали или бар нису били у широкој употреби, и подстичу трансформацију постојећих и развој нових регулаторних институција које управљају процесом по концепту пострегулаторне државе. То истовремено подразумева циљ којем се тежи: стварање безбедне државе, као следбеника либералне државе благостања. Неки аутори сматрају да се безбедне државе у извесним условима могу исказати као нови тип у великој мери формиране и осамостаљене ауторитарности, која је заиста пружила позитивне резултате на свим пољима која ваља посматрати, анализирати и побољшати, почев од правичне заштите маргинализованих и социјално искључених група, а закључно са продирањем ових квалитета у језгра друштвених институција, нарочито у систему кривичног правосуђа. Да би се то и остварило, легислативни приступ, то јест регула-

[*] Јован Крстић је виши саветник у Републичком јавном тужилаштву Републике Србије.

ција, одвија се у три области у којима функционише држава: 1. благостање, 2. тржиште рада и 3. управљање ризиком. Држава је такође у обавези да предузима нове мере за борбу против тероризма и организованог криминала, што подразумева развој и примену нових знања, али и формирања адекватних апарата за својеврстан рат са тероризмом, као и и контролу над организованим криминалом, са јасним циљем њиховог анулирања.

Кључне речи: *безбедносна заједница, институционални приступ, регулаторна држава, регулаторна агенција*

Институционални приступ

Шта остаје иза безбедносних институција? Документи или њихов пепео? Алузија је на пролазности и ефемерности институција и сталности стања небезбедности. За наше прилике то није наслеђе само „од Крцуна наовамо“, већ од почетка стварања српске грађанске државе. „Наслеђе од пепела – историја ЦИА“, наслов је књиге Тима Вејнера,[1] који садржи поруку са алузијом на ефемерност институција и природе њиховог наслеђа и веома је инспиративан и информативан за унапређење целокупне обавештајне заједнице, која је истовремено потребна демократији, али јој је и претња. Институционални приступ реформи (јачање институционалних капацитета) даје идеју, која није нова, али може да функционише. Проблеме националне безбедности треба да решавају специјалне регулаторне агенције које функционишу самостално у оквиру концепта будуће регулаторне државе. Али, најважнија ствар је да се разуме природа изазова, а тај изазов не представља претњу, без обзира колико озбиљну. Највећи изазов је извршавати своје основне задатке уз истовремено поштовање и очување грађанских права и слобода.

Као што смо у ранијим чланцима навели, из истраживања перцепције безбедности од стране грађана, и ставова изнетих у медијима, подложним разноврсним, често приватним, али и негативним и сукобљеним интересима, стање безбедности је у јавности потпуно изокренуто: оцене демократски и реформски оријентисаних јавних радника окарактерисане су као екстремне, а оне који су екстремисти и експанзионисти (дакле потенцијално опасни по грађане и државу) јавност третира као представнике умерених демократских становишта. На жалост, и у другим, а не само чисто безбедносним институцијама државе ситуација је често иста. „Када је у питању домет реформе система одбране, можемо генерално рећи да су промене значајне, али изнуђене. Сматра се да су помаци последица редукције финансирања, условљавања ЕУ или да су начињени под утицајем реформски оријентисаних појединаца. Нема *унутрашње аргументације* за реформу. Тек онда када Министарство финансија, односно ММФ ускрати финансирање, политичари објашњавају да постоји потреба за спровођењем реформе, наводећи као аргумент да ММФ може прекинути сарадњу. За оно што чини суштину потребе за спровођењем ре-

[1] Tim Weiner, Legacy of Ashes – The History of CIA, The Doubleday Broadway Publishing Group, Random House Inc. New Yourk, 2007.

форме система одбране – промењени интензитети и природе претњи, ново унутрашње и шире окружење, као и ратно наслеђе – у политичком животу наше државе нема довољно простора. Такође, треба рећи да одлагање неопходних реформских корака није идеолошка заблуделост, већ политички интерес антиреформских политичких актера, који одржавањем старог система вредности задржавају и своје шансе да очувају власт".[2]

Истраживање могућности проширења капацитета система безбедности треба да обухвата период од стварања модерне српске државе до данас. Наша негативна искуства су тешка попут оног од „11. септембра" у САД. Напор који је уложила једна суперсила да повећа могућности својих агенција, али и политички установљену и централизовану контролу над њима, треба да буде пример. Најважније је схватити *природу изазова,*[3] а тај изазов не представља ниједна претња сама по себи, ма како била озбиљна, већ уз ове претње и одговоре на њих нешто што у таквим ситуацијама може да се појави, или пак, њима да се и „оправдава", такође је могуће угрожавање или атак на грађанска права и слободе. У друштвима у транзицији, припадници служби безбедности били су умешани у јавну политику и реторику политике на такав начин да је дошло до недозвољене инструментализације система безбедности и појава паралелне војне силе, док је читав војни сектор толерисао постојање паравојних формација које су му професионално конкурисале. На терену наше државе ситуација је још компликованија процесом разарања СФРЈ и свим што се догодило. Највиши војни и цивилни руководиоци некадашње СРЈ били су осумњичени и гоњени због кршења међународног хуманитарног права. Са друге стране, њихови потчињени који нису дошли под удар кривичног прогона су актери нашег свакодневног и политичког живота. То све представља прави кошмар за демократију у транзицији, а посебно у Србији. У нестабилним демократијама запажено је да постоји проблем и опасност од оних који имају значајну моћ и утицај, за које је речено да имају „власт без избора и без одговорности, дакле да се баве јавном политиком радећи тајно, тако да је створен такозвани резервни домен", [4] који чине делови службе државне безбедности и олигарси (тајкуни). Овај домен је изван институција и доводи у питање чињеницу да у демократском друштву одлучују заиста „најмоћнији доносиоци одлука" или „резервни домени" војске, полиције или олигарси. Ово је питање саме суштине постојања легитимности власти – да ли демократски изабрани представници стварно врше власт или су само марионете, па се поставља питање ко влада уместо њих и у чијем интересу. Оцењује се да уколико најмоћнији колективни доносиоци одлука нису истовремено изабрани на изборима, тада политички систем није демократски.[5]

---

[2] Зборник радова „Реформа сектора безбедности у Србији - достигнућа и перспективе", Центар за цивилно-војне односе, Гораграф, Београд, 2007, Михајло Басара, Демократске вредности друштву, војне вредности војсци: То време још није дошло, стр. 44.

[3] Ibbetson, Paul A. Living under the Patriot Act: Educating Society, Chapter 2, Understanding the Challenge, str. 11, „Sa malo predznanja o dotadašnjem (zakonodavstvu), može se shvatiti o čemu se radilo u materijalnopravno smislu u originalnom zakonodavstu".

[4] Славиша Орловић, Изазови репрезентативне (представничке) демократије, зборник-Држава и демократија, Факултет политичких наука, Службени гласник, 2009.

[5] Види: Славиша Орловић, исто, цитира: Huntigton Samuel P., (2004), Трећи талас, демократизација на измаку двадесетог века, Политичка култура-Загреб и CID-Подгорица, стр. 16.

Да ли је могућ озбиљан државотворни пројекат за Србију у 21. веку? Изнети проблеми у институционалном, али и јасно исказаном симболичком приступу проширења моћи служби безбедности непосредно утичу на погрешан институционални приступ на домаћем терену.[6] Постоји неколико разлога да се истраживање капацитета систем безбедности на CMR заснива на методу за проучавање служби безбедности *као подскупа цивилно-војних односа*, посебно када се упоредно проучавају системи појединих земаља. Ако прихватамо овај приступ потребно је размислити шта подразумевамо под цивилно-војним (у смислу државним) односима CMR. За успешно спровођење истраживања неопходно је размотрити три основна питања CMR, а то су: 1. демократска цивилна контрола, 2. делотворност у постизању улоге и мисије, и 3. оперативна делотворност.

Демократски цивилни надзор може се идентификовати као постојећи или непостојећи. *Демократска контрола*[7] *једноставно значи да су војска, али и све службе*

[6] Ђорђе Вукадиновић, „Викиликс и лицемери", рубрика „Погледи", Политика, Београд, 13. 09. 2011. године, (Напомена аутора: главни уредник новог политиколошког часописа „Нова српска политичка мисао"): „Има доста симптома који указују на значајне и далекосежне промене односа снага у свету и да САД, односно западне земље неће још дуго моћи да задрже свој доминантни положај. Наравно да ће се то пре или касније морати одразити и на наш регион, али јасно је да ће до тада још доста воде протећи Дунавом, и да би српско државно магаре, не само на Косову, могло вишекратно липсати до те зелене траве. Једни, односно већина по „мејн стрим" медијима, странкама и катедрама, наступају као да је историја збиља завршена са падом берлинског зида и односом снага какав је успостављен деведесетих година прошлог века. Што из духовне лењости, што из материјалног интереса, а највише из комбинације једног и другог, („смијешани најлакше се пију") они сматрају да нема ни смисла ни потребе супротстављати се вољи империје, а поготово маштати о нечему што би макар личило на самосталност и државну политику. Насупрот њима, стоје други, тренутно маргинални и назови „алтернативни", за које је Америка већ одавно пропала, само се то још увек не види довољно (док се, с друге стране, Совјетски Савез, заправо, никада није распао, него је то, ваљда, све био само лукави план КГБ-ових стратега?!), за које Русија никада не греши и ни у чему не може да буде крива – ни у Србији, ни у Либији – и који само чекају да „бађушка" Путин на белом коњу ујаше у Београд и Приштину, а они заседну на места претходника. Први су моћни и опасни, други, за сада, само ситне штеточине. Али се ни од једних ни других не може правити озбиљан државотворни пројект. Има ли „трећих" уопште на видику?"

[7] „Демократска цивилна контрола оружаних снага један је од најважнијих предуслова реформе сектора безбедности и модерних цивилно-војних односа. Оваква врста контроле подразумева ефективну потчињеност оружаних снага демократски изабраним цивилним властима. Поред овог, најважније принципе демократске цивилне контроле представљају препознавање и прихватање одговорности и оперативне самосталности професионалних припадника оруж аних снага. Такође, у њих спадају и политичка, интересна и идеолошка неутралност оружаних снага, што подразумева то да они не смеју утицати на рад цивилних, демократски изабраних власти. Поред парламента који је носилац цивилне демократске контроле и осталих државних институција као што суревизорска тела, ову контролу врше и институције грађанског друштва, медији, академска заједница, али и најшира јавност. Управо је то смисао демократске цивилне контроле над оружаним снагама. Грађани као носиоци суверенитета у свакој држави и, што је можда и важније, као финансијери сектора безбедности, имају право да знају на који се начин њихов новац користи и шта се у овом сектору ради. Овај облик контроле уведен је још Уставном повељом Државне заједнице СЦГ из 2003. године. Устав Србије из 2006. године преузео је ово решење и прописује то да је Војска Србије под демократском и цивилном контролом. Двадесет девети члан Закона о Војсци Србије говори о демократској и цивилној контроли Војске Србије. Поред набрајања тога шта све обухвата ова врста контроле, овај члан садржи одредбу по којој демократску и цивилну контролу војске врше Народна скупштина, Заштитник грађана и други државни органи у складу са својим надлежностима, грађани и јавност". http://www.bezbednost. org/files/ocd_i_sektor_bezbednosti_0.pdf

безбедности, под контролом демократски изабраног, цивилног руководства. Делотворност значи ваљану покривеност спектра улога и мисија, од мира до рата, као и у борби против тероризма. Другим речима, то су операције и могућа постигнућа (резултати) обавештајних (и контаобавештајних) служби. Делотворност такође значи да су мисије остварене и по најмањој могућој цени. Наш став је да су то три кључна захтева и да би морали да се испоштују у односу на све аспекте CMR. Делотворност се може мерити, али на основу података који су често доступнији у старијим него у новијим демократијама. Али, не треба заборавити да су обавештајни стручњаци најделотворнији када њихов рад и успеси нису јавно познати. *Институционални приступ* проучавању политичких аспеката и могућности проширења капацитета сваког националног система безбедности подразумева проучавање механизмирања регулаторне државе у области безбедности, при чему се ова чињеница не сме изгубити из вида. То захтева непрекидан формално-правно исправан, али уско стручно оријентисан приступ проблему. Принцип регулације демократског функционисања система безбедности преко државе регулатора је ствар новог *глобалног институционалног уобличавања који још није добио свој финализовани облик (profileing)*[8]. Да би се проучавала могућност институционалног проширења капацитета система безбедности, што значи и на домаћем терену, мора се утврдити степен инсуфицијенције система изграђеног по „старом профилисању". За сада су познати симптоми инсуфицијеције које карактерише одређено лицемерје у јавној политици.[9] Такође су познати историјски подаци о распаду ЈНА услед лутања у погледу примене војне доктрине у области безбедности[10] и ставови о потреби да се у реформи примене одговарајући стандарди.[11]

Dimitrijević, Vojin. Social and Cultural Prerequisites for Promotion and Implementation of the Democratic - Control of Armed Forces (Working Paper Series No. 67), Geneva: Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2002.

Fluri, Phillip H., Johnsson, Anders B. and Born, Hans. Parliamentary Oversight of the Security Sector Principles, mechanisms and practices, Geneva: Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2003.

Hadžić, Miroslav, Civilna kontrola vojske i policije, Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2000.

Joo, Rudolf. „The Democratic Control of Armed Forces." Chaillot Paper, No. 23 (1996),

Simić, Predrag. „Armed Forces in a Democratic Society." Review of International Affairs, No. 1109, January-March 2003.

The Institute International Politics and Economics, Belgrade (2003) Geneva Center for Democratic Control of Armed Forces, http://www.dcaf.ch Centar za civilno-vojne odnose, http://www.ccmr-bg.org, Institute for Security Studies, http://www.iss.europa.eu

[8] Profileing, eng. = уобличавање, стварање сета инструкција за обављање неког посла.

[9] Mihailo Basara, isto, str 43, „Veoma je, pri tome, indikativno oduševljenje 'demokratske' vlasti poslušnošću oficira. To je za vlast veoma zgodno, jer ne mora dalje ulagati napor da ostvari istinsku civilno-vojnu kontrolu. Lojalnost je zamenjuje. I to nije prava, niti ideološka lojalnost, nego lažna, korumptivno-klanovsko- stranačka lojalnost. U toj lojalnosti, kao i ranije, ispod javne maske dominira nasleđena kvazipatriotska dimenzija".

[10] Popović Djordje, Military Reform in Serbia and Montenegro "Friedenskonsolidierung auf dem Balkan: Probleme und Perspektiven", Institute for Peace Research and Security Policy (IFSH), Hamburg, 2004: „However, the worst destiny struck the army; it was left to wander in this conflict between the parties that tried to put it under their control, until it literally fell apart." str. 66, se1.isn. ch/serviceengine/Files/ISN/.../Pages+from+hb140–5.pdf

[11] Chanaa, Jane: Security Sector Reform: Issues, Challenges and Prospects, Adelphi Paper 344, IISS/DCAF, London, 2002, p.1.

Основне категорије и појмови обликовања система безбедности

Као што је речено, појам безбедности се више не интерпретира као безбедност територије од спољње агресије, као заштита националних интереса у међународној политици или као глобална безбедност од претњи нуклеарне катастрофе. Национално обојена и етатистичка безбедност била је више у вези са народима – државама него са људима! Заборављени су били легитимни интереси обичних људи који траже безбедност свог свакодневног живота. По истраживањима јавног мњења, за већину грађана безбедност симболизује заштиту од претњи људској егзистенцији. Међутим, са одласком „хладног рата", као што се могло се видети у савременим међународним односима, а поготову на Балкану, било је више сукоба унутар народа, пре него међу народима.[12] Да ли су институције безбедности биле успешне у превенцији ових сукоба? Нису. Дакле, институције су биле неделотворне. Зашто? Зато што је изостала озбиљна политичка контрола. Услед тога службе безбедности биле су чиниоци у финалу негативне политике.

Институционални профил система треба истовремено да одговара заштити личности и друштвене безбедности*,* без обзира на епоху. Безбедност је била до сада углавном везана за појмове претње (menace, енг.) и одбране виталних интереса. Дакле, у досадашњој политичкој теорији дефиниција безбедности је упућивала на заштиту интегритета националне територије и њених институција. По овом концепту, који се заснива на поистовећивању појмова држава – нација, дошло је до институционалног поистовећивања служби безбедности са таквом државом. Једначина „држава једнако нација" представљала је основни контекст дефиниције безбедности, из које је консеквентно изведена и теорија о рату. Тек са Првим светским ратом створила се потреба да се направи колективна, светска сигурност везана за Друштво народа*,* а коју је 1945. године заменила *Повеља Уједињених народа,* као претеча *глобалног институционалног уобличавања (profileing, енг*)[13] система међународне и националне безбедности.

Са ширењем Северноатлантског пакта (НАТО-а), било директним укључивањем држава у њега или постепеним, преко Партнерства за мир, улога Уједињених нација и значај традиционалног концепта светске безбедности – заснованог на војној основи држава чланица – почела је да слаби.[14] Другачије речено, друштвени контекст у којем се свет нашао после симболичког пада „Берлинског зида" захтева да сигурносна концепција изађе из стриктно војне (или полицијске) концепције и да постане глобална! Истовремено, *цивилно друштво,* а тиме наравно и индивидуа, незадовољна својим местом и улогом у интердржавном оквиру, тежи промоцији новог, транснационалног развоја безбедности: *хумане безбедности.*

---

[12] UN Development Programme (UNDP). *UN Human Development Report*, Oxford University Press, New York 1994, 3; str. 22–23.

[13] Profileing, eng. = уобличавање, стварање сета инструкција за обављање неког посла.

[14] Charles-Philippe David, Jean-Jacques Roche, *Théories de la sécurité,* Monchrestien, Paris, 2002.

Међутим, са порастом нивоа безбедности, не смањује се степен небезбедности. Самим тим, контекст *глобализације безбедности* савременог доба праћен је *глобализацијом небезбедности,* било да је реч о реалним опасностима (класични тероризам, феномен иновације и техничког достигнућа под контролом људи изван закона) или мерама предострожности. У процесу глобализације безбедности какво место заузима европеизација? То питање постаје посебно важно ако се прихвати теза по којој су европске земље (у интеграцији) напустиле ратни концепт као оквир[15] и почеле да развијају тзв. колективну безбедност.[16] Наиме, европски концепт колективне безбедности подразумева три комплементарна концепта: *кооперативну безбедност, демократску безбедност и људску безбедност.* Овај концепт не почива на односу између држава, односно на њиховом суверенитету, већ уграђује једну другу димензију – *културу мира.*[17]

На први поглед глобализација и европеизација удаљавају се у концептима безбедности.[18] Међутим, морамо имати у виду да се са порастом опасности од тероризма уводе нови параметри у редефинисању безбедности. Тако је, на пример, редефинисан простор безбедности који се пребацује на такозвану *безбедносну дистанцу.*[19] По америчком програму CAPPS II предвиђено је да ако националне агенције одбију да дају податке о путницима, обавезне су да, у том случају, плате америчкој администрацији казну од 5.000 евра за сваког путника. Европски парламент, протестујући против америчког законодавства које директно угрожава једно од темељних принципа Европске уније — право појединца на приватни живот, одобрио је програме који теже да прикупе све релевантне светске податке[20] или однос према (потенцијалном) непријатељу. Европски концепт европске безбедности, исто као и процес глобализације, почива на концепту непрекидне небезбедности.

---

[15] Maurice Bertrand, *La fin de l'ordre militaire,* Presses de Sciences Po, Paris 1996.

[16] Из кога је, уосталом, и произашла идеја о стварању европске институције за превенцију конфликата и питањем управљања кризом - Организација за сигурност и сарадњу у Европи (OSCE). Видети детаљније: Collard, Daniel, *L'Union européenne, laboratoire et modèle des nouvelles formes de la sécurité,* Ares, Grenoble, 2002.

[17] Lloyd Axworthy „Entre mondialisation et multipolarité: pour une politique étrangère du Canada globale et humaine" *Etudes internationales,* Institut québécois des hautes études internationales, Université Laval, Quebec, Volume 28, numéro 1, 1997, p. 105–121.

[18] Charles-Philippe David, Jean-Jacques Roche, *Théories de la sécurité,* Edicija Montchretien, Paris, 2002.

[19] Коментар аутора: шенгенска виза као регулатор при Европској заједници, програм CAPPS II Computer Assisted Pasenger pre-Screening program који је лансирао амерички Сервис за транспорт у сарадњи са Министарством унутрашњих послова). Реч је о програму преко кога би из свих центара света требало проследити податке о путницима који долазе у Америку (име и презиме, адреса, број телефона, хотел или друго место пребивалишта у Америци, изнајмљивање аутомобила, итд.). Реч је о програму преко кога би из свих центара света требало проследити податке о путницима који долазе у Америку (име и презиме, адреса, број телефона, хотел или друго место пребивалишта у Америци, изнајмљивање аутомобила, итд.).

[20] TIA (Систем планетарног надгледања) који је лансирала агенција за истраживање при Пентагону. Преко тог програма формирала би се светска база података (информатика, банкарски систем, телекомуникације, лични подаци). Захваљујући утицају група за одбрану личних слобода амерички конгрес је, у августу 2003, зауставио тај програм. Међутим, нови програм, назван ГПС (Географско-просторна информација – Information geospatiale), прикупља податке преко сателита. О осталим програмима консултовати: http://ic-arda.org/Nouvel intelligence

Методологија која би водила наше истраживање у правом смеру осавремењена је верзија теоријских поставки класичног дела о политичкој моћи и бирократији *Маха Webera.* Он је сматрао бирократију, у извесном смислу, и у појединим историјским ситуацијама, „беспосленом".[21] Као што је познато, Weberov приступ омогућио је разумевање бирократије и одредио њено место у држави и друштву и уводи нас да га сада ближе сагледамо са нагласком на структуру бирократије, јер се она односи управо на CMR, укључујући и безбедносне службе. Савремена верзија Weberovog приступа позната је као нови институционализам. Разне субтеорије лабаво чине нови институционализам и то тако што „све настоје расветлити улогу коју институције играју у одређивању друштвених и политичких достигнућа." Другим речима, разумевање улоге институција неопходно је за ову или било коју другу студију о томе како управљати чиниоцима односа моћи у друштву. Тако је Scott приказао овај приступ: „Изградити *делотворне* институције и дефинисати *расположиве* начине деловања, како оне које ограничавају понашање, тако и оне које их оснажују. Анализа из те перспективе усмерена је на пружање детаљаног приказа специфичности институционалних облика, јер се очекује да институције настоје да остваре јак утицај на понашање појединца: структурирања њиховог дневног реда, позорности, склоности, и начина деловања". Пошто се ради о принципима који би важили за читав обавештајно-безбедносни сектор, то је потребно истаћи неке од главних елемената овог модела.

Прво и најважније је да се одреди значење *појма институција* као делова система безбедности, односно како оне треба да изгледају у модерној Србији. Теоретичари тзв. новог институционализма, као што су Peter Hall i Rosmarry Taylor, описују институције као „формалне или неформалне процедуре, рутина, норме и конвенције уграђене у организацијску структуру политике или политичке економије".[22] Ова широка дефиниција је од виталног значаја за садашњи обим истраживања, јер нам треба снага и храброст (ако смо уверени у исправност изнетог приступа истраживању) да се усредсредимо на институције које чине ІС, као и оне које их усмеравају и врше надзор.

Још један кључни аспект новог институционализма је обраћање пажње на порекло институција, које се може схватити на два начина. Прво, морамо гледати на циљеве и мотивације учесника у креирању тих институција, имајући у виду концепт „нежељене последице". Другим речима, важно је да не просуђују само на основу почетне намере од стране актера на темељу тренутне ситуације, већ и на основу последица њиховог деловања. Морамо бити свесни чињенице да, према тим истим заговорницима новог институционализма, живимо у „свету препуном институција." тако да би *организационе облике* међународне заједнице и *контролне механизме*

[21] Karl Emil Maximilian „Max" Weber, (1864 –1920) - tr. A. M. Henderson, Talcott Parsons, Max Weber, „*The Theory of Social and Economic Organization*," Oxford University Press, New York, 1947, str.332, „The modern bureaucrat does not own his job. Some governments have sold offices, to raise money. This was true, for example, of judicial positions in 18th century France, of commissions in the army and navy in most European countries into the 19th century. The vested rights of office holders were an obstacle to reorganization, an impediment to efficiency; so they were bought out, or expropriated with compensation".

[22] Peter Hall and Rosemary Taylor, „*Political science and the three new institutionalisms*", Political Studies 44, Issue 5, Cardif, 1996, str. 936–957.

требало и усвојити, у току демократизације света као отприлике применљиве. Изазов за научнике представља анализа степена применљивости модела који су: 1. у примени, али и 2. у идеји, 3. предлогу или пак, 4. припреми, јер често мора да се одговори на питање: у којој је мери модел копиран из једне земље и једног контекста могуће, у суштини, превести у установе у другој држави и у дугом контексту.

Коначно, важно је истаћи да је стварање и имплементација институција власти и институционалних односа елемената структуре власти, примарна брига новог институционализма. Неки актери промена имају моћ да усвоје и спроведу *нове институције,* док се други измичу и успевају да се одупру том усвајању или, чешће, да се одупру увођењу нових институција. Важност односа у вршењу власти је у томе што се равнотежа између цивилног вођства и безбедносних организација не може пренагласити, што се обично чини безусловним инсистирањем на увођењу новина, већ се та равнотежа може само нагласити (као што не можете помоћи глумцу да се истакне на сцени, али ако га обасјате рефлектором помоћи ћете њему самом да стимулисано и квалитетније обави своје задатке, а гледаоцима да боље уоче његове перформансе и могућности, али и могућу инсуфицијенцију).

Научници – поборници новог институционализма су, пре свега, признали да је критични део стварања институција у *структурирању односа* између три власти, дакле колико има којег утицаја и присуства које гране власти у другој – конкурентној власти у смислу прожимања (наравно, без стриктне поделе власти од које се одавно одустало, јер овај класични принцип није спречавао превласт извршне власти и девијације). Међутим, они су, такође, на темељу истраживања доступне грађе, безбедносних и обавештајних професионалаца и њихове цивилне политике из целог света, извлачили одређене закључке, бивајући свесни последице оваквог истраживања за своје сопствене земље. Преображај разних владиних служби у регулаторне агенције државе део је тог процеса прожимања, а не поделе између три врсте власти.

Услови под којима се дизајнирају установе треба да имају снажан утицај на одређивање правила игре и начин на који ће се та правила примењивати. Ово питање је, пре свега, политичко: да ли су садашње институције безбедности на прописан начин смештене у оквиру извршне власти са одговарајућим легалним и легитимним обраћањем свом окружењу? Ми морамо правилно поставити истраживање, тако да морамо гледати на институције и процесе у којима се информације у обавештајном и контраобавештајном раду институционално претварају у обавештајне производе и користити то као полазну тачку и онда применити наше оквире цивилно-војних односа (CMR) за проучавање служби безбедности. Затим, у тај оквир треба укључити остале елементе система безбедности (укључујући утицај институција цивилног друштва) и размотрити политичку и стварну делотворност и довољност система. Нови институционализам усмерава нашу пажњу на средишње институције у структурирању односа власти, кроз: *услове* за њихово стварање (што је од значаја за унапређење институционалног капацитета), *интересе* оних који су укључени у њихово стварање (што је од значаја за унапређење демократије као облика владавине), и *утицај* раније постојећег институционалног модела (што је од значаја за симболичко проширење капацитета).

Концепт државе регулатора

Често се тврди да живимо у доба „регулаторне државе“.[23] Заиста је овај назив оцењен као научно прихватљив и као најпогоднији да уверљиво опише оно што обележава недавне промене у управљању капиталистичком економијом. Овај назив се показао као „у последње време врло популаран“,[24] али наравно не у лаичком смислу, јер су лаици далеко од сазнања и схватања ових процеса. Нажалост, и политичари као доносиоци одлука често немају потребно знање, а што, као што је речено, представља фактор безбедносне *инсуфицијенције.* Израз регулаторна држава „сугерише да модерне државе стављају већи нагласак на употребу ауторитета, правила и стандарда поставки, делимичним премештањем ранијег тежишта на јавном власништву, јавним субвенцијама, и директно под условом давања услуга“. Ово је концепт који, пре свега, у ЕУ ослобађа тржиште,[25] а тиме и политички живот, што има утицај на другачије гледање на капацитете система безбедности. Дефиниција указује на материјалне димензије регулације државе. Коришћењем овог модерног појма, такође се указује на постојање блиске везе између нових и рафинираних инструмената регулације који нису постојали раније у историји, или бар нису нашироко коришћени. Ови нови инструменти подстичу преображај постојећих и развој *регулаторних институција* које управљају процесима. Парадоксално је

[23] Majone, Giandomenico, Dehousse, Renaud, *The institutional dynamics of European integration: From Single European Act to the Mstricht Treaty*, The construction of Europe: Essays in Honour of Emile Noel, Stephen Martin, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1994, str. 91–112, (Isto, Majone, 1997; Loughlin i Scott 1997;. McGowan i Wallacea 1996, Hood et al, 1999), Colin Kirkpatrick and David Parker *Regulatory impact assessment: developing its potential for use in developing countries*, Centre on Regulation and Competition Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, 24 february 2003, str. 6.

[24] Majone, Giandomenico, *What Price Safety? The Precautionary Principle and it's Policy Implications*, European University Institute, Journal of common market studies, 40(1), Oxford, 2003, str. 89 –109.

[25] Види: Andy Tarrant (PhD candidate in political science at University College London) i Richard Cadman (Director of the economic consultancy SPC Network and a PhD candidate at University of East Anglia, ESRC Centre for Competition Policy), EUSA 2009, „Have EU regulatory frameworks replaced or only obscured the national positive state? A key condition for the rise of the regulatory state and its replacement of the positive state was privatisation of state interest in economic actors (Majone: 1994: 80; Lodge 2008:281–282). The positive state was defined by Majone as one in which the state was a producer of goods and services and used that position to pursue a wide range of goals (Majone: 1994:79–80). We would agree that the separation of the state from ownership of the means of production potentially creates the circumstances in which the central state can withdraw from attempting to determine individual sectoral economic outcomes. However, we note that in fact privatisation in the EU has not been that extensive (Bortolotti and Faccio (2004); CEEP (2000); Cliften et al (2006). In other words, the major explanatory variable for the rise of the regulatory state at the national level turns out to be far weaker than has sometimes been assumed. This in turn has consequences for the creation of the regulatory state at European level where Member States are co-legislators in designing single market initiatives. The interests of Member States are not then reducible, as Majone suggested, to empowering theCommission to ensure implementation in order to overcome commitment problems and deliver a single market (Majone: 1994:90). Our view is that when Member States with ownership interests participate in the construction of EU regulatory frameworks that they seek to create frameworks which reflect the existence of those ownership interests. Member States in this situation are likely to pursue an institutional structure which gives them scope to shelter sectors from Commission activism rather than ones which necessarily permit a one-way route to Commission domination of regulatory outcomes and the effective prosecution of single market objectives.“ Видети: http://www.unc.edu/euce/eusa2009/papers/tarrant02H.pdf

што се очигледни резултати у регулацији државе могу огледати у порасту броја прописа, у науци, медијима и политичким круговима. Међутим, са друге стране, ове инструментализације и под другим дискурсом, бројне нове институције су стекле аутономију од министарске контроле, тако да су унајмиле особље које су чинили стручњаци и одвојиле значајна средства из буџета.

Регулаторна држава је као концепт пласирана и прихваћена на глобалном нивоу почев од 1980. године, као производ нове поделе рада. Док је држава одговорна за управљање, цивилно друштво је преузело функције пружања услуга и предузетништва. Теоријски модели дежава разликују се по свом односу према грађанима и другим субјектима права. Однос према институцијама државе и институцијама цивилног друштва карактерше новију историју. Иначе, савремена раздобља деле се по типовима држава: „држава као ноћних чувара“ (XIX век), „послератних држава“ (од 1945. до 70-тих) и „држава регулатора“ (од 80-тих наовамо). Тежиште управљања државом и одржавања друштва померало се од цивилног сектора преко државног апарата и, у најновије време, на цивилно друштво, а које преузима све оперативне функције државе, док се само управљање и регулација поверава стручњацима унутар државног апарата и регулаторних агенција.

Табеларни приказ: Преображај управљања и природе регулације државе[26]

	Држава „Ноћни чувар“ (19. век)	Кејнезијанска послератна држава (1945–1970.)	Регулаторна држава (од 80-тих)
Управљање	Цивилно друштво	Држава	Држава
Спровођење	Цивилно друштво	Држава	Цивилно друштво

Концепт организације државе регулатора Braithwaite описује употребом метафора/ симбола наведеним у табелама које следе. Ти појмови су релативно слободно формулисани, како би се под овим поделама могла подразумевати свака могућа регулација државе. Управна активност није ограничена на одређене циљеве и одредиште, тако да је држава „политички брод“ који није ограничен на плитку воду. Регулаторна држава може се одлучити за разне социјалне и економске циљеве. Она може бити на тржишту управљач, социјални планер, „ноћни стражар“, или било која комбинација од ове три функције. Национални сектор и секторска одељења у овом концепту нису одређени унапред. Регулацијом државе може да овлада било који политички интерес или да деловање државе спроводе релативно аутономне снаге или регулаторне агенције. То значи да је концепт светски и универзалан, независан

[26] Braithwaite, John, *The New Regulatory State and the Transformation of Criminology*, British Journal of Criminology, 40(2), Oxford, 2000, 222–238.(Reprinted in D. Garland and R. Sparks (eds) Criminology and Social Theory, Oxford, Oxford University Press, 2000)., „From the Nightwatchman State to the Keynesian State“, str. 223, „From the Keynesian State to the Regulatory State“, стр. 224.

од националног обележја и политичке обојености, с обзиром на то да те карактеристике регулаторне државе, како их замишљају посленици политике, струке и науке, тек треба утврдити на националном плану. Националне елите и националисти у грађанским друштвима у транзицији, а посебно бирократији, па и службама безбедности, овако изведено механизовање државе правилно схватају као ограничавање њихове моћи. Тиме се подређују државе интересима човека и грађанина, а то захтева истовремено повећање оперативног и институционалног капацитета за обавештајно-безбедносне агенције, али и механизам или механизме њихове стручне, али и демократске контроле. Политикологија мора да подвргне научној критици и анализи овај аспект инсуфицијенције бирократије у који спадају и наведене агенције.

Закључак

Научне студије испитују и утврђују улогу система безбедности, као високо институционализованих организационих области, као што су, на пример, безбедносне и обавештајне агенције. Полазни правно-теоријски став је да службе безбедности имају значајну улогу у обезбеђивању услова очувања и остваривања легитимности (друштвене оправданости) промена. Модел институционалних промена може бити скренут са курса друштвено оправданих промена, уколико не подразумева учешће самих служби безбедности, јер је једна од кључних грешака у поступку промена тзв. теоретизација (за разлику од озбиљне научне теоријске анализе). Теоретизација је квазиинтелектуални процес којим се, уколико се чине грешке у закључивању због одсуства консултација са професионалним организацијама у овој области, постојећи организациони пропусти уносе у концепт реформе или билдовање капацитета и везују за потенцијална решења, која се затим показују у пракси као погрешна. Безбедносне агенције у виду регулаторних агенција имају важну улогу у сузбијању теоретизације, тако што се примењује научна теорија по којој се регулација управо састоји у томе да се управља знањем, а не кадровима, а локалне иновације прихватају као промене, а не наслеђени локализми, а затим се обликује њихово распрострањивање на цео систем. Разуме се, то би морало да аутоматски утиче и на избор, односно формирање кадрова, али и структурирања агенција. Концепт регулаторне државе сугерише да тежиште модерне државе буде на коришћењу органа, правила и стандарда подешавања. Квалитетно примењен принцип регулације треба да ствара нови централизован институционални профил.

Дефиниција указује на материјалне димензије државне регулације коришћењем овог модерног концепта. Такође, указује на постојање блиских веза између нових и префињених инструмената у виду прописа који нису постојали, или бар нису били у широкој употреби, и подстичу трансформацију постојећих и развој нових регулаторних институција које управљају процесом по концепту пострегулаторне државе. То истовремено подразумева циљ којем се тежи: стварање безбедне државе, као следбеника либералне државе благостања. Неки аутори сматрају да се безбедне државе у извесним условима могу исказати као нови тип у великој мери формиране и осамостаљене ауторитарности, која је заиста пружила позитивне резултате на свим пољима која ваља посматрати, анализирати и побољшати „почев од правичне заштите марги-

нализованих и социјално искључених група, а закључно са продирањем ових квалитета у језгра друштвених институција, нарочито у систему кривичног правосуђа. Да би се то и остварило, легислативни приступ, то јест регулација, одвија се у три области у којима функционисаше држава:. благостање, тржиште рада и управљање ризиком. Држава је, такође, у обавези да предузима нове мере за борбу против тероризма и организованог криминала, што подразумева развој и примену нових знања, али и формирања томе адекватних апарата за својеврстан рат са тероризмом, као и контролу над организованим криминалом, са јасним циљем њиховог анулирања.

Националне безбедности треба да решавају специјалне регулаторне агенције које функционишу самостално у оквиру концепта будуће регулаторне државе. Али, најважнија ствар је да се разуме природа изазова, а тај изазов не представља претња, без обзира на то колико била озбиљна, а највећи изазов је поштовање грађанских права и слобода. У друштвима у транзицији неки чланови безбедносних служби учествовали су у јавној политици и политичкој реторици на такав начин да је незаконито инструментализован ситем безбедности, што је имало за резултат појаву паралелне војне силе у војном сектору друштва, док је цео војни сектор толерисао постојање паравојних група. Највиши војни и цивилни лидери су осумњичени и гоњени за кршења међународног хуманитарног права. Њихови подређени, који се нису нашли на удару од кривичног гоњења, били су актери нашег свакодневног и политичког живота. То је ноћна мора за сваку демократију, а посебно за земљу у транзицији. Да ли је могућ озбиљан државотворни пројекат за Србију у XXI веку?

Литература

1. Tim Weiner, *Legacy of Ashes – The History of CIA*, The Doubleday Broadway Publishing Group, Random House Inc. New Yourk, 2007.

2. Зборник радова *„Реформа сектора безбедности у Србији – достигнућа и перспективе“*, Центар за цивилно-војне односе, Гораграф, Београд, 2007.

3. Михајло Басара, *Демократске вредности друштву, војне вредности војсци: То време још није дошло*, Зборник радова „Реформа сектора безбедности у Србији – достигнућа и перспективе“, Центар за цивилно-војне односе, Гораграф, Београд, 2007.

4. Ibbetson, Paul A. *Living under the Patriot Act: Educating Society*, Author House, Bloomington, 2007.

5. Славиша Орловић, *Изазови репрезентативне (представничке) демократије*, Зборник „Држава и демократија“, Факултет политичких наука, Службени гласник, Београд, 2009.

6. Dimitrijević, Vojin, *Social and Cultural Prerequisites for Promotion and Implementation of the Democratic Control of Armed Forces* (Working Paper Series No. 67), Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 2002.

7. Fluri, Phillip H. Johnsson, Anders B. and Born, Hans. *Parliamentary Oversight of the Security Sector Principles*, mechanisms and practices, Geneva: Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2003.

8. Hadžić, Miroslav, *Civilna kontrola vojske i policije*, Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2000.

9. Joo, Rudolf, „*The Democratic Control of Armed Forces*“ Chaillot Paper, No. 23 (1996).

10. Simić, Predrag, „*Armed Forces in a Democratic Society*“ Review of International Affairs, No. 1109, January-March 2003.

11. Popović Djordje, *Military Reform in Serbia and Montenegro*“.

12. Chanaa, Jane: *Security Sector Reform: Issues, Challenges and Prospects*, Adelphi Paper 344, IISS/DCAF, London, 2002.

13. UN Development Programme (UNDP). *UN Human Development Report*, Oxford University Press, New York 1994.

14. Charles-Philippe David, Jean-Jacques Roche, *Théories de la sécurité,* Monchrestien, Paris, 2002.

15. Maurice Bertrand, *La fin de l'ordre militaire,* Presses de Sciences Po, Paris 1996.

16. Collard, Daniel, *L'Union européenne, laboratoire et modèle des nouvelles formes de la sécurité,* Ares, Grenoble, 2002.

17. Charles-Philippe David, Jean-Jacques Roche, *Théories de la sécurité,* Edicija Montchretien, Paris, 2002.

18. A. M. Henderson, Talcott Parsons, Max Weber, „*The Theory of Social and Economic Organization*,*“* Oxford University Press, New York, 1947.

19. Peter Hall and Rosemary Taylor, „*Political science and the three new institutionalisms“*, Political Studies 44, Issue 5, Cardif, 1996.

20. Majone, Giandomenico, Dehousse, Renaud, *The institutional dynamics of European integration: From Single European Act to the Mstricht Treaty*, The construction of Europe: Essays in Honour of Emile Noel, Stephen Martin, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1994.

21. Colin Kirkpatrick and David Parker *Regulatory impact assessment: developing its potential for use in developing countries*, Centre on Regulation and Competition Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, 2003.

22. Majone, Giandomenico, *What Price Safety? The Precautionary Principle and it's Policy Implications*, European University Institute, Journal of common market studies, 40(1), Oxford, 2003.

23. Braithwaite, John, *The New Regulatory State and the Transformation of Criminology*, British Journal of Criminology, 40(2), Oxford, 2000.

24. Lea, John and Stenson, Kevin. *Security, Sovereignty and Non-State Governance „From Below"*, The Canadian Journal of Law and Society, 22, 2007.

25. Hallesworth, Simon and Leah John, *Reconstructing Leviathan: Emerging contours of the security state*, Theoretical Criminology, vol. 15, May 2011.

УДК: 327.88::323.28 ;
323.28(497.115)

ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА

Хатиџа Бериша
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Насиље као социолошки и друштвено-историјски феномен неизоставни је пратилац друштвене заједнице од њеног настанка до данас. Упркос другачијим очекивањима и предвиђањима 20. век може се означити веком насиља свих врста. Његове последице у људским жртвама, материјалним разарањима и у деградирању животне средине није лако сагледати. И почетком 21. века свет се суочава са забрињавајуће растућим проблемом употребом насиља као средства за постизање криминалних и других нелегитимних циљева. Таквим насиљем и данас се угрожавају основне слободе и права људи, њихова општа безбедност, али и државни суверенитет, територијални интегритет, па и опстанак појединих држава. У арсеналу најразличитијих облика насиља, посебан значај, свакако, има сепаратизам и тероризам као екстремно сурови облик организованог и политичког мотивисаног насиља. Он је постао преовлађујући унутрашњи безбедносни проблем у значајном броју земаља света, али и средство за постизање различитих циљева у међународним односима.

Кључне речи: *насиље, тероризам, терор, претња, Косово и Метохија*

Увод

Насиље[1] као социолошки и историјски феномен стални су пратилац друштвене заједнице од њеног настанка до данас. Упркос другачијим очекивањима, 20. век се може означити веком насиља свих врста. Последице тог насиља у људским жртвама, материјалним разарањима и у деградирању животне средине није

[1] Општа дефиниција насиља је: „Насиље је употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи, односно одређен резултат.“ У дефиницији се појављују појмови насиље и сила које професор др. Драган Симеуновић, међусобно повезује: „Насиље је људска делатност, а сила средство, она није проста употреба силе већ њен рад, као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Она је делатност којом се неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, односно одржавају или убрзавају, трансформишу или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку.“ (Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989), стр. 37.

лако сагледати. Почетком 21. века свет се суочава са забрињавајуће растућим проблемом употребе насиља, као средство за постизање веома различитих циљева. Противправном употребом силе, односно насиљем, и данас се угрожавају основна права, слободе и безбедност људи, али и државни суверенитет, територијални интегритет, па и опстанак појединих држава. У арсеналу најразличитијих облика насиља, по свом значају и деликатности издваја се, као посебан облик, организовани, противдржавни и политички мотивисано насиље.

Насиље, и борба против насиља, стални су пратиоци друштвене заједнице, од њеног настанка до данас. Појам насиља теоријски и нормативно није најјасније одређен и најчешће се поистовећује са појмом сила. У теорији преовлађује мишљење да је сила општији појам којим се најчешће подразумева „притисак који се над неким врши с намером да се од њега нешто добије или да се приволи или присили да нешто уради што по слободној вољи не би урадио...[2] или „примена различитих поступака и средстава да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи“.[3] Са друге стране, дефинише се као „коришћење физичке силе у циљу наношења повреда или узроковања штете људима или имовини... или принудно нарушавање слободе човека“.[4] Насиље се тиме одређује као сила која делује, као директно коришћење физичке силе при чему су видљиви конкретно средство, оруђе и директни учинак. Насиљу су, дакле, за разлику од силе и моћи, потребна средства којима се оно остварује и којима се сила и моћ претварају у насиље, којима се постиже циљ.

Међутим, из искуства је општепознато да употреба силе може бити законита (легална) и незаконита (нелегална). Употреба оружане војне силе у оружаним сукобима у складу са међународним ратним и хуманитарним правом, употреба ватреног оружја и других средстава принуде у обављању полицијских послова у складу са законом, као и коришћење примерене силе у условима крајње и нужне одбране, примери су законите примене силе. Извршење било ког кривичног дела уз употребу силе (убиство, разбојништво, отмица, тероризам) примери су незаконите и кажњиве употребе силе. Насиље као ужи појам од појма сила, тако подразумева противправну употребу силе, што искључује противправност и према националним, а у неким случајевима и према међународном праву. Таквим терминолошким разграничењем значења термина сила и насиља, фактички се превазилази проблем вредносне неутралности тих појмова.

Давно пре открића филозофије човек је могао да бира једну од две могућности. Једна је да нешто створи, а друга, да нешто уништи, разори, сруши... Човек није постао човек само захваљујући радним, стваралачким способностима него и способностима да уништава, разара, убија, савладава звери и другог човека. Ова распетост између стваралаштва и уништења била је и још увек јесте (у мање бруталном или више прикривеном облику) човеково проклетство, или: проклетство човекове слободе. Дакле, у изворном смислу постоји не само човек стварања и умно-

[2] Лалевић, М.: Синоними и сродне речи српскохрватског језика, Београд, 1974, стр. 393.

[3] Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966, стр. 719.

[4] Mackenzie W. J. M.: Power, Vilence, Decision, New York, 1975, str. 39 (Томашевски, К.: Изазов тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 13–15).

сти, него и човек деструкције или насиља. Практично човеково освајање стварности од самог почетка било је својеврсно („креативно“) насиље које или укида или користи (друго) насиље. Човек је рођен с насиљем и у насиљу које се никада не зауставља не мирује, бар не потпуно. Нема краја насиљу као што нема краја ни слободи. Дакле, нема крајњег (*eshatos*) у насиљу и нема есхатологије насиља, што значи да од насиља нема избављења.[5] Данас је насиље, у цивилизованом свету, само модификовано, преобликовано или сублимисано, али оно није укинуто. Зато за човека увек постоји један неизбрисив проблем насиља, од којег он неће лако моћи да побегне. Насиље је проблем који поступно разара човека. Оно и није проблем за човека него је проблем против човека. Човек који чини насиље још увек не зна шта је насиље, а да би сазнао потребно је да оно буде њему учињено.

Насиље је употреба силе да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи. Под насиљем се подразумева незаконита употреба силе. Са гледишта потлачених, целокупна државна делатност носи карактер насиља, а са гледишта владајуће класе – насиље се третира као неизбежна принуда. Оно је очито старо колико и људско друштво, а политичко насиље постоји од када постоји политика. Да би се схватила суштина насиља неопходно је указати на многе покушаје дефинисања овог опасног феномена. У САД „US National Commission of the Causes and Prevention of Violence“, је „насиље однос кроз који се повређује тело или живот особа или оштећују ствари“, а у „Великој совјетској енциклопедији“ пише да се насиље одређује као „напад на личност који се састоји у наношењу ударца, повреда психичких и других учинака који произилазе из примене физичке силе“.[6]

Тек појавом посебних студија о насиљу, као што је Денисовљева „Социологија насиља“ направљен је помак у дефинисању овог појма. Насиљем се могу служити и слабији и јачи, али ко ће добити битку и тиме евентуално извршити насиље зависи од низа претпоставки које (не) задовољене узрокују да нпр. у стицају околности неке конкретне ситуације насиљу подлегну, тренутно или трајно. Тед Гар, доследно традицији фрустационо-агресивне школе и саму револуцију одређује једним од облика политичког насиља који се може објаснити понашањем појединаца. Он сматра да је кључни елемент сваког акта насиља самопотврђивање. Зато дефинише насиље као „свесну употребу физичке силе ради озлеђивања или физичког уништавања“.[7] Он не налази за битно чак ни то да се утврди ко то ради и у ком контексту. Једино је важно да је присутно самопотврђивање на било који други начин: „да се задовољи гнев, постигне освета, потврди понос, створи страх код других.“

„Насиље је људска делатност, а сила је средство, оно није проста употреба силе већ њен рад, као облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила. Оно је делатност којом неки чин, активност, радња или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају насупрот вољи и интенцији остварења интереса и задовољавања потреба објекта насиља уколико је свестран, од-

[5] Беланчић, М.: Насиље, Медијска књижара Круг, Београд, стр. 9.

[6] Баљшаја совјетска енциклопедија, том 29, стр. 193.

[7] Gurr, T. R.: The Revolution-Social Change Nexsus: Some Old Theories and New Hupotheses, Comporative Politics, 1973, str. 359.

носно насупрот његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку".[8]

Дефинитивно, ни савремена цивилизација није у стању да укине нити да са мање или више успеха решава проблем насиља, без наде да ће га икада дефинитивно решити. Дакле, она не може (нити) да потпуно укине, нити да лакоумно допусти насилничко понашање људи. Цивилизација мора да прагматично преусмери, сублимише или контролише изворно-насилничко понашање људи, по коме се они, ипак, како би рекао Кант, разликују од оваца.[9] Најзад, људско присуство је тешко замислити без противуречја, спорова, сукоба и антагонизама. Читава политика је борба за моћ. Крајњи облик јесте насиље, каже Ч. Рајт Милс (C. Wright Mills), што је ехо дефиниције Макса Вебера (Max Weber) о држави као „владавини људи над људима заснованој на средствима легитимног, односно, наводно легитимног, насиља".[10]

Акти насиља могу се манифестовати у различитим интензитетима, од претње насиљем, преко ограничења слободе кретања, наношења телесних повреда и „обичног" убиства, до рата, односно до оружаног сукоба. На тој скали коришћење насиља поприма различите видове и резултира незнатним или великим људским и материјалним жртвама. У том контексту, за овај рад је од посебног значаја размотрити место тероризма у спектру друштвених сукоба, односно конфликата, у чијем контексту егзистирају људи и њихове организације. Иако опсег и ниво друштвених конфликата варира, конфликт је цивилизацијска константа, због чега се може рећи да друштвене организације никада нису заиста „у миру", већ су увек у некој врсти „рата".

Тероризам је, према томе, само један од видова коришћења насиља, само један од начина вођења борбе за остваривање циљева у име којих се врши, тако да се може појавити у контексту, односно као саставни део других видова употребе силе, у вези с њима, или сасвим изоловано од њих.[11] Класични акти насиља у рату или акти насиља колонијалних, расистичких и страних режима против народа који се боре за своје ослобођење, своје легитимно право на самоопредељење, независност и друга људска права и основне слободе, представљају примену насиља у ширем обиму од примене насиља код тероризма.

С друге стране, насиље криминалаца приликом вршења класичних кривичних дела, ради стицања противправне имовинске користи, афектно и нехатно криминално насиље, ужег су обима од примене терористичког насиља и немају политички циљ, због чега се не могу квалификовати као тероризам. Терористичка квалификација тог насиља није прихватљива, упркос томе што су у старијим дефиницијама тероризма појмови „криминални акт" или „криминално дело" утврђени као нужан услов за постојање тероризма.

Теоријски извори такође јасно потврђују општепознату чињеницу да појам насиље има шире значење и од појма „криминални акт," из чега произилази да се свако насиље не може квалификовати, чак ни „криминалним актом," а поготово не тероризмом. У ат-

[8] Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 21.

[9] Беланчић, М.: Насиље, Медијска књижара Круг, Београд, 2004, стр. 138.

[10] Georges Sorel, Reflections on Violencde, „Introduction to the Frist Publication (1906), New York, 1961, p. 60.

[11] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 172.

мосфери критике термина „криминални акти“[12] појавила се формула „акти насиља,“ чиме је у савременим дефиницијама тероризам, појам „криминални акт,“ трансформисан у појам „акт насиља,“ који је представљао садржајно одређенију квалификацију везану за природу понашања терористе. Такво решење омогућавало је да се постави јасна разлика између кривичних дела насиља и других кривичних дела, која то нису, а тиме да се из појма тероризма елиминишу такви деликти, односно криминална понашања која не улазе у формулу „акта насиља“.[13] Међутим, аутори дефиниција у којима је појам „криминални“ акт, трансформисан у појам „акт насиља“, нису сагласни око тога какав је конкретније акт насиља, који се може квалификовати као тероризам. Неки од њих траже да насиље буде оружано (Дејвид), односно физичко (Димитријевић), други да је реч о симболичном акту који упућује на даљу претњу насиљем (Thornton), а трећи, пак, захтевају да се то насиље врши систематски (Levasseur, Wilkinsion). Упркос разликама, сви аутори сматрају да је насиље у основи нужно карактерно обележје тероризма. Међутим, поред понашања садржаних у насилном акту, по мишљењу неких аутора, постоје и друге манифестационе форме тероризма, које не укључују насиље. У том смислу Пеле истиче: „Ако се употреба једино кроз израз насиље долази до тога, да се на пример, као акт тероризма не сматра дело тровања воде за пиће, јер није реч о акту насиља“.[14]

Р. Лемкин (Raphael Lemkin)[15] одређује тероризам као умишљену употребу било каквог средства којим може да се створи општа опасност (*dangercommun*). Та општа опасност је, у ствари, опасност која прети интересима више држава или њиховим грађанима. Овај аутор сматра да се тероризам у најширем смислу састоји од застрашивања људи извођењем насилних радњи. А. Сотиле[16] подразумева метод криминалне активности коју карактеришу терор и насиље ради постизања одређеног циља. То је криминални акт који је изведен уз застрашивање и насиље ради остваривања одређене намере.

Г. Понтера (G. Ponterle)[17] дефинише тероризам као сваки акт који је изведен као метод политичке борбе, уз употребу екстремног насиља према жртвама. Теоретичар Гласер (Glaser) сматра да је тероризам „коришћење насиља уз помоћ различитих средстава са циљем да се постигне појединачна, лична корист на рачун друштва или да се оствари одређена политичка доктрина од чега ће зависити да ли је у питању злочин општег права или политички деликт“.[18]

П. Роберт (P. Robert) дефинише тероризам: „као употребу мера насиља са циљем постизања политичких ефеката, појединим или колективним атентатима, рушењима у виду освајања, чувања или вршења власти у режији одређених политичких органа који настоје да произведу страх и несигурност“.[19]

---

[12] David, E.: Le Terrorissme en Droit international, p.110.

[13] Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. лист СРЈ“, Београд, 1997, стр. 47 и 185.

[14] V. Actes de la VI Conference, p187). 383. (Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. лист СРЈ“, Београд, 1977. стр. 47 и 187).

[15] R. Lemkin.: Fautilunnou veaudeitdedroit gensnomme terrorisme, Revue de dr it penal etcrimi no logie, Belge, br. 13/1933, str. 900–901.

[16] A. Sottile.: Leterrorismeinternational, Recueil des Cours, Paris, T. 65, 1938, str. 96.

[17] G. Pontera.: Violenyia eterrorismo, Ilpproblem adeliade finizione edellaguisti ficayione. Димен si o nidel terrorismo politico, Milano, 1979. str. 58.

[18]. Међународнаполитика, 1. 9. 1998. год. стр. 7.

[19] Ibid.

Према А. Шмиду (A. Schmid) искристалисала су се 22 елемента који карактеришу појам тероризма: употреба силе; политичко својство; изазивање страха; застрашивање; претња; очекивање психолошких ефеката; различитост жртава и шири предмет напада; организовано деловање; методи у стратегији борбе; кршење правила и нечовечност; уцена и принуда; публицитет; самовоља и одсуство дискриминације; најчешће жртве – цивили; жртве у принципу – невине особе; организовано вршење насиља; експонирање и приказивање „својих поступак" другима; непредвидивост; прикривеност; понављање; злочиначко својство; захтеви и ултиматуми који се упућују другим људима.[20]

Некадашњи директор лондонског Института за савремену историју В. Лакер (Walter Laqueur), избројао је укупно 109 дефиниција тероризма у периоду од 1963. до 1981. године,[21] а до данас их има много више. Неуспели покушаји да се утврди свима прихватљива дефиниција веома су бројни. Он сматра да је тероризам допринос постизању политичког циља нелегалном употребом силе, када су мета невини људи.

Томашевска сматра да се „Појмом тероризам обухватају различити акти насиља и угрожавања људских права и људских живота, као и јавних, односно заједничких и индивидуалних добара. У том мноштву и разноликости аката, који се подводе под појам тероризам, остао је део разлога због којих није могла бити утврђена једна свеобухватна и опште прихватљива дефиниција тероризма." Но, важнији разлог неуспеха покушаја да се постигне сагласност око дефинисања тероризма треба тражити у чињеници да је тероризам увек политички мотивисан.[22]

У резолуција Савета безбедности ОУН бр. 1377 која је изгласана 2001. године пише да „Савет безбедности, заступљен на министарском нивоу земаља чланица, објављује да акти међународног тероризма представљају изазов *свим* државама и укупном човечанству... да акти тероризма *свуда* угрожавају достојанство и сигурност људи, подривају друштвени привредни развој свих држава и у *светским размерама* поткопавају стабилност и благостање", као и то да је Савет безбедности „најдубље забринут због забележеног пораста терористичких поступака у различитим светским религијама, који су мотивисани нетолеранцијом и екстремизмом".

За разлику од феномена тероризма, који је тешко дефинисати и препознати, употребу силе и насиље није лако дефинисати, али је те појаве лако препознати. Постојање оружаног и другог насиља наоружаних група албанских екстремиста на Косову и Метохији крајем прошлог и почетком овог века толико су општепознате и неспорне чињенице, да их не треба посебно доказивати. Из опуса типичних насилних аката модерног тероризма екстремисти су били најсклонији нападима ватреним оружјем из заседе,

[20] Др Радослав Гаћиновић, Тероризам, Драслар партнер, Београд, 2005. стр. 39.

[21] Учесталост дефиницијских елемента тероризма у 109. дефиниција тероризма: Насиље, сила 83,5%; Политички 5%, Страх; појачани терор 51%; Претња 47,5%; (Психолошки) ефекти и (очекиване) реакције 41,5%; Диференцијација жртва-циљ 37,5%; Намерна, планирана, систематска, организована акција 32%; Метод борбе, стратегија, тактика 30,5%; Аномалије у кршењу прихваћених прави ла без хуманитарних ограничења 30%; Присила, из нуђивање пристанка 28%; Публицитет 21,5%; Самовољност, безлични, насумични ка рактер 21%; Цивили, неутралци, аутсајдери као жртве 17,5%; За страшивање 17%; Наглашена невиност жртава 15,5%; Група, покрет, организација као извршилац 14%; Симболичан аспект, демонстрација другима 13,5%; Непредвидивост, неочекиваност деш вања насиља 9%; Тајна, прикривена природа 9%; Поновљивост, серијски или кампањски карактер насиља 7%; Криминал 6%; Захтеви постављени трећим странама 4%. (La qu e ur Wal ter: ''Re tlec ti ons on ter ro rism,'' Fo re gin Afa is'', јесен 1986. године).

[22] Катарина Томашевски, Изазови тероризма, НИРО Младост, Београд, 1983, стр. 13–22.

бомбашким нападима, подметањем експлозива или пожара, отмица грађана, војника и полицајаца, присилном мобилисању сународника, психичким претњама, притисцима и уценама, пресретању и злостављању путника у саобраћају. Иако је насилност таквих аката доказива само по себи, њихове последице у убиствима и телесним повредама људи, у разарању и уништавању имовине, свакако представљају кључне доказе њихове насилности. Због тога ћемо у овом раду извршити само статистичку анализу броја и учесталости аката албанских екстремиста на целој територији Косова и Метохије, у периоду од 1991. до 2003. године.

Узроци и основе насиља

Насиље има дубоке корене у развоју друштва и, као такво, представља један од најстаријих метода решавања конфликтних ситуација. Од најраније људске историје егзистира насиље, а политичко насиље од времена првобитних хијерархијско уређених људских заједница и настанка првобитних државних уређења.

Узроци насиља налазе се у различитом степену културног развоја, различитим цивилизацијама и културама, различитом историјском развоју и традицијама, различитој верској припадности и расама. Ове различитости производе конфликте, нетолерантност и нетрпељивост. Услед недостатка воље за разумевањем и толеранцијом, решавању насталих конфликата прилази се недемократским методама, примењује се насиље.

„Главни и најчешћи узроци политичког насиља углавном су манифестације и последице политичких и економских криза и огледају се кроз следеће основне узроке: оштра супротстављеност, недовољност остваривања или немогућност стварног изражавања интереса великих социјалних група недовољна способност афирмативног организовања и спровођења власти; недовољна организованост привредног система; изразите социјалне разлике; распрострањеност и полулегалност друштвено негативних појава, као што су корупција, 'везе ' и сл; несузбијање, некажњавање и толерисање тих појава (обавезно подстиче на манипулације једне, а смањује веру у систему код других); могућности јавног и сталног деловања антисистемских снага; постојање снажних антисемитских организација или институција; стална и снажна политичка, материјална или војна подршка извана противницима система, који се налазе у земљи; разноврсно, економско, политичко и војно подривање система извана из више праваца; сукоби политичке елите и интересних група у врховима политичког апарата једне земље и неконтролисане, недовољно поуздане или политичком врху недовољно привржене војне снаге и безбедносне структуре".[23]

Политичко насиље је „комплексна друштвена појава" и „друштвени феномен" и као такво мора се посматрати његово настајање, постојање и нестајање.[24] Као савремени социјални основи насиља од примарног значаја слове: материјално-економски; идејно-политички; национално-интерперсонални и политичко-организациони.[25]

[23] Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 61–62.

[24] Исто, стр. 63.

[25] Исто, стр. 66.

Под материјално-економским основама насиља подразумева се материјална могућност субјекта насиља да купује и набавља оружје. Идејно и политичко убеђење субјекта насиља оправдава у његовој свести чин насиља који предузима. Историја је показала да су идеолошка убеђења и циљеви, као и религијска искључивост укомпоновани са нетолерантношћу, јаки, ако не и најјачи покретачи политичког насиља. „Нема никакве сумње да је нпр. бројним ратовима и њиховој жестини умногоме допринела и религија својим учењем о могућности још једног загробног живота, којим је олакшавала и чинила уопште морално толерантним, свачији приступ ратном и не само ратном убијању." Исламски фундаментализам убеђује своје следбенике да је овоземаљски живот посвећен ширењу и утемељењу ислама као вере и начина живота, што у екстремним случајевима захтева од њих саможртвовање уз убијање што већег броја исламских неверника. Асоцијалне личности код постизања одређеног положаја и угледа у друштву могу да посежу за насилним методама остваривања својих циљева. Политичко насиље укомпоновано је у организационе и институционалне активности сукобљених средина и друштва.

Узроци тероризма су најскривенији елементи те појаве и о њима се много мање зна него о самом тероризму. Идентификовање и отклањање узрока тероризма, међутим, многи истраживачи сматрају правим и једино делотворним научном (и) средством за њихово елиминисање, због чега истраживању и лечењу његових узрока дају примарни значај у односу на кажњавање његових последица.

И поред тога, радови посвећени истраживању појавних облика тероризма знатно надмашују број радова, који трагају за његовим узроцима, односно за одговором на питање зашто до тероризма долази? Таква неусаглашеност значаја узрока тероризама са обимом и квалитетом радова који се тим питањем баве, може се објаснити чињеницом да је носилац тероризма човек, који са мотивима свог понашања представља највећи проблем у достизању објективности научног истраживања. Тешко је, заиста, научно утврдити шта нагони неке да жртвују туђе, па и своје животе, у намери да изазову политичке промене и зашто у срединама са идентичним условима некада има, а некада нема тероризма, односно зашто неки људи посежу за тероризмом, а други у тежој ситуацији не постају терористи. Поред тога, неки од идентификованих узрока тероризма могу се поистоветити са основним вредностима држава, због чега неке државе одбијају да их признају и као узроке тероризма.[26]

Узроке[27] тероризма као и узроке других облика политичког насиља треба разликовати од његових мотива,[28] циљева, од услова њиховог настанка и развоја и од његових повода. Узроци се најчешће дефинишу као кључни разлози због којих се

[26] Детаљније о томе у: Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 13, 87, 289–291.

[27] *Узрок:* Оно што детерминише неки догађај с обзиром на његово настајање или нестајање, као и с обзиром на ток његове промене. Аристотел је први извео четвороструко значење узрока, а сколастичари су томе додали посебне називе: 1) формални одређује активност неког догађаја или ствари; 2) материјални одређује садржај онога од чега је ствар сачињена; 3) произовађи одређује оно што непосредно изазива или производи ствар или догађај и 4) свршни, оно што као сврха (циљ) одређује догађај или ствар. Модерна филозофија, углавном само у неколико измењену одредбу 3) узима као одредбу узрока (Нова енциклопедија, Вук Караџић, Београд, 1978, стр. 1779).

[28] *Мотив* (латински: motivus; италијански: motivo; француски: motif) побуда, повод, подстрек, подстицај, интелектуалан подстрек, разлог неке акције (Нова енциклопедија, Вук Караџић, Београд, 1978, стр. 1201).

појединци, групе и организације покрећу на примену тероризма, а циљеви су вредности које се тероризмом жели постићи, сачувати или остварити. Под условима треба сматрати околности које на различите начине најчешће погодују настанку и развоју терористичких активности, док су поводи најчешћи догађаји чији редослед збивања, уз могући стицај других околности, доводи до почетка манифестовања тероризма. Носиоци тероризма често су склони да стварне узроке тероризма скривају или замагљују различитим изговорима срачунатим на правдање насиља, најчешће истицањем у први план елемената ослободилачке борбе, односна борбе за самоодређење, као легитимних облика борбе утврђених међународним правом. Стварни, често скривени узроци и циљеви тероризма некада се замагљују очигледним поводима и изговорима о узроцима прихватљивим за неумешне.

У многим случајевима узроци тероризма, као и многих других лоших ствари, могу се наћи у дубоком „јаду, очају и чемеру", односно дискриминацији, ускраћености, разочарању и увређености, у којој се неко друштво налази или који су датом друштву наметнути. Према дугом провизорном списку једне радне групе у оквиру Комитета УН за тероризам из 1979. године у прву групу узрока тероризма спадају колонијализам, расизам, расна дискриминација, апартхејд, геноцид, агресија, страна окупација, мешања у унутрашње ствари других држава, државни терор, фашизам, неофашизам и политика експанзионизма и хегемоније. У другу групу узрока тероризма, према истом списку, спадају неправедан међународни економски поредак, страна експлоатација људи и природних извора, систематско уништавање земље, политичке, друштвене и економске неправедности, масовне повреде људских права, сиромаштво, глад, беда или осујећеност...[29] „Мотиви за терористичке акције могу бити и: реваншизам, покушај рестаурације старих режима, очајничка безизлазност или нада групације људи над којима се спроводи терор..."[30]

Ставови држава у УН о узроцима тероризма такође су веома различити. Велики број њих полази од терора државе, али списку узрока тероризма додају још и: дубоке друштвено-економске разлике између разних људских група (Венецуела), непоштовање националних тежњи (Грчка), капитализам (СССР), ционизам (Украјина), окупацију, колонијализам, расизам, дискриминацију и сиромаштво (Пољска), разлике између богатих и сиромашних, расну дискриминацију и нетолеранцију (Мадагаскар).[31] Узроци тероризма могу се наћи и у неспособности држава да одговоре на потребе друштва, као и у немогућности УН да проведу одредбе и одлуке о правима човека. Интеграција терориста у локалну заједницу других земаља такође може узроковати тероризам.[32]

У теорији се често наглашава да је тероризам могућ, пре свега због чињенице да поједине државе организују, помажу, охрабрују или толеришу терористичко деловање, избегавајући да поштују неспорно међународноправну забрану таквих активности упе-

[29] Димитријевић В.: Међународни тероризам, Савремени облици тероризма, Научно саветовање, Београд, 1–15. јануар 1980, стр. 35–37.

[30] Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 1079–1080.

[31] Детаљније у: Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 88, 242, 302.

[32] Земље Европе примају људе који беже од диктатура, али се тиме суочавају са могућношћу да постану жртве људи којима пружају уточиште од прогона (Sella, A.: Тероризам као политичко и друштвено оруђе, предавање – белешке аутора, Београд, 26. 2. 2002).

рених против друге државе који се у доктрини међународног права сматрају недопустивом интервенцијом, односно субверзивном или индиректном агресијом.[33] Тероризам се често сматра продуктом глобализације, без сумње ствара још више сиромашних и проширује јаз између богатих и сиромашних, као и друге облике друштвених раслојавања, због чега се неки опредељују за примену тероризма против оних које сматрају кривцем за последице глобализације. Тероризам може бити узрокован или бар потенциран економском кризом и порастом незапослености, а његова погонска снага некада може бити и у осећају досаде, па и у традицији насиља.

Из претходне анализе очигледно се може закључити да узроци тероризма могу бити веома различити. Неки су уопштени, неки конкретни, неки леже у међународној, а неки у унутрашњој сфери, неки су објективне, а неки субјективне природе, неки се могу морално и правно оправдати, а неки не. За ово истраживање посебну важност има његова подела на узроке објективне и субјективне природе. Према претходно цитираним теоријским изворима, објективни узроци тероризма налазе се у објективним егзистенцијалним проблемима, неправдама и аномалијама, у економској и политичкој сфери друштва, односно у политичким, правним, економским и социјалним условима и околностима, које могу бити бројне и промењиве, отклоњиве, делимично отклоњиве и неотклоњиве и које индукују мотиве и циљеве, како тероризма, тако и других облика политичке борбе.

У објективне узроке тероризма унутрашње природе најчешће се убрајају: 1) „чемер, јад и очај", односно социјална, политичка и економска ускраћеност; 2) терор државе, односно угроженост људских и етничких права (страховлада, тиранска ауторитарна власт, хапшења, мучења, репресалије); 3) верска, расна и етничка дискриминација, мржња, нетрпељивост и нетолеранција непоштовање националних тежњи; 4) сиромаштво, глад, беда, економска и социјална неједнакост (неправедно недемократско уставно уређење и неспособност државе да одговори на потребе друштва). Спољним објективним узроцима или погодујућим условима тероризма могу се сматрати: окупација, агресија, доминација, хегемонизам и неоколонијализам; неспособност УН да обезбеде легалне путеве за ослобађање од тираније и за остваривање људских и мањинских права и њихова немогућност да спроводе одредбе и одлуке о правима човека, као и државно организовање, помагање, охрабривање или толерисање терористичког деловања, уз избегавање поштовања неспорне међународноправне забране таквих активности уперених против других држава.

Иако су често у директној вези са објективним узроцима, субјективни узроци тероризма најчешће произилазе из циљева, интереса и схватања покрета и појединаца, као носилаца насиља који мисле да постављене, често нелегитимне, па и илузорне политичке циљеве, укључујући и одмазду и реваншизам, не могу да остваре на другачији начин. Њих фактички пројектују побуде, односно мотиви терористичког руководства, који најчешће произилазе из њихове негативне процене сопственог статуса и често илузорног мишљења да се он може променити у жељеном правцу применом насиља, као најцелисходнијег, најбржег и једино могућег начина деловања ради по-

[33] Цитиране забране утврђене су Декларацијом о недопустивости интервенције из 1965. године (ГСУН рез. 2131 (XX) од 21. децембра 1965) и Декларације седам начела, ГСУН рез 2625 (XX) од 24. октобра 1970) (Томашевски, К.: Исто, стр. 116–118).

стизања жељеног циља.[34] Они се, дакле, проналазе у субјективним веровањима, захтевима, притужбама, мотивима, идеологијама и циљевима носилаца тероризма. Иако се најчешће замагљују изговорима о постојању објективних узрока, међу субјективним узроцима тероризма могу се препознати (они) идеолошке, верске, геополитичке (територијалне, сепаратистичке) или комбиноване природе.

Међутим, ма какви узроци били, укључујући чак и морално уверљиве, они не могу оправдати употребу терористичких средстава, односно намерно убијање недужних и неумешаних, за шта се увек могу пронаћи легалне и легитимне алтернативе.[35] Становиште по коме узроке терористичког насиља треба узимати као основ за разграничење дозвољених од недозвољених облика насиља свакако је неприхватљиво, јер је тероризам, укључујући и самоубилачки, морално неприхватљив, независно од његових узрока и циљева.

Поред узрока, теорија тероризма познаје и низ фактора, који погодују настанку, ескалацији, прерастању етничких и религијских конфликата у насилне сукобе ширих размера, који укључује и тероризам. У том смислу, у настанку овог рада трагаће се за одговорима на питања – шта су конкретни узроци и који су услови, поводи и околности, који су поред постојања циља или мотивације носилаца насиља посебно погодовали настанку, развоју и ескалацији етнички мотивисаног насиља, односно албанског тероризма на Косову и Метохији, да ли су они објективне, субјективне или комбиноване природе и да ли припадају категорији унутрашњих, спољних или комбинованих фактора.

Историјски корени албанског тероризма на Косову и Метохији могу се тражити: у историјском развоју и последицама српско-албанских односа и сукоба; у албанским националним идејама и покретима насталим на тим идејама; у улози и утицају политичких организација и покрета Албанаца и њихових лидера на настанак терористичких група и организација; као у спрези организованог криминала и албанског екстремизма. Значајна улога у том смислу може се приписати и геополитичким интересима великих сила на простору Космета, непринципијелном односу појединих држава и међународних организација према питањима узрока и сузбијања албанског тероризма, као подстицању, помагању, охрабривању и коришћењу албанског тероризма ради остваривања одређених циљева у међународним односима. Извесно је, међутим, да су узроци албанског тероризма претежно субјективне, а не објективне природе и треба их тражити и у нелегитимним политичким циљевима његових носилаца и у покушају остваривања легитимних политичких циљева тероризма као нелегитимним средствима.

Врсте и форме насиља

Према начину деловања насиља могу бити *психичка и физичка,* мада је прецизније рећи да су последице насиља над људима (могу бити) физичке и психичке природе. Према коришћеним средствима и начину испољавања психичко насиље се може испољити као претња, уцена, клевета, пропаганда, а физичко као напад физичком снагом, техничким средствима (хладним и ватреним оружјем, бомбама,

[34] Стајић, Љ.: Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 1999, стр. 288.

[35] Harmon, Sh.: Terorizam danas, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 8.

експлозивним и сличним предметима и направама, авионима и другим саобраћајним средствима), хемијским, нуклеарним и биолошким средствима, али и усмеравањем природних сила (рушењем брана, система одбране од поплава и сл.). Поред наведене поделе, посебно су важне подела насиља **према циљу** – *на криминално и политичко насиље,* **према сложености** – *на просте и сложене* облике и **према објекту –** *на насиље над људима, имовином и природом.*[36]

Основни облици политичког насиља су: претња силом; принуда; притисак; психофизичко злостављање (мучење), политичко убиство; атентат и диверзија.

Најзаступљеније врсте принуде, притиска и психофизичког злостављања су психолошка манипулација „прања мозга"; државно нефизичко насиље (блажи облик је принуда); владавина страхом; мирни протести; идеолошко и верско насиље; претња силом. Ове форме нефизичког насиља користе психолошке методе насилног утицаја на појединце, групе и целокупно становништво.

Психолошка манипулација „прање мозга" је врста и форма нефизичког насиља. Циљ јој је „... мењање личности, односно измена њеног система вредности, идеолошких ставова и опредељења, и уопште политичког понашања жртве".[37] Њене методе су индоктринација, вербална и информативна манипулација појединаца, група или целокупног становништва. Идеолошки, верски и информативни монопол над вербалном и писаном комуникацијом, а нарочито над медијима као што су: штампа, радио и телевизија, омогућава да до рецепијента дође само усмерена и/или лажна информација. Овакав монопол омогућава манипулацију која утиче на формирање свести појединца и делова становника и иде чак дотле да „они у ствари немају своје воље, него су вођени лажном, у ствари туђом вољом".[38]

Психолошко дејство насиља исказује се и код примене физичког насиља. Односно, онај ко примењује физичко насиље обзнањује га како би уплашио противника и створио код њега осећај несигурности, довео га до повлачења или уплашио противничке присталице да му се придруже. Политичко убиство је идеолошки, односно политички мотивисана потпуна и трајна елиминација стварног, потенцијалног или претпостављеног политичког противника, као вид санкција због његовог политичког убеђења или делатности, али као и превентивно дело.

Атентат је специфичан начин извршавања или покушај извршења политичког убиства. Разлика између политичког убиства и атентата: постоје неуспели атентати; атентат подразумева угрожавање живота неке релативно важне политичке личности; атентат подразумева угрожавање једне или релативно малог броја личности; атентат подразумева постојање завере; атентат се најчешће изводи ватреним оружјем и експлозивним материјалима, ређе хладним оружјем.

Појавни сложени облици неинституционализованог насиља[39] могу бити индивидуални и колективни и испољавају се кроз видове активности: насилни протести: побуне; нереди; немири; тероризам; субверзије; репресија; терор; оружани устанак и рат.

[36] Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 27.

[37] Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 97.

[38] Војин Димитријевић: Тероризам, изд. „К. В. С.", Београд, 2000, стр. 9.

[39] Драган Симеуновић: Политичко насиље, изд. Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 86.

Тероризам[40] је врста насиља. Он се карактерише као „доктрина и метода“ за одређене циљеве системском употребом насиља.[41] Тероризам се може посматрати (као) континуирано, мењајући спој политике и насиља, насиља и пропаганде, политичке делинквенције и криминала. Он је истовремено и средство и стратегија остваривања одређених циљева. Њиме се могу бавити и декларисане терористичке групе и организације које себе не називају терористичким и које у основи нису терористичке, као што су признати ослободилачки покрети, па чак и међународно признате државе. Тероризам се, као прворазредни глобални безбедоносни проблем, може користити и правдати и као средство за остваривање легитимних политичких циљева, а некада и као део образложења потребе за глобализацијом. Упркос томе, огромни напори науке и значајних међународних организација, до данас нису резултирали усвајањем општеприхватљиве дефиниције тероризма на међународном нивоу и скоро да не постоји аутор који не указује на одсуство јединствене – универзалне дефиниције тог појма.

Иако на први поглед не изгледа тако, једна од карактеристика савремених истраживања феномена тероризма огледа се у чињеници да је тај, наизглед општепознат појам, теоријски врло проблематичан и крајње тешко одредив. Тешкоће у његовом дефинисању условљене су низом различитих фактора, а најзначајнији су: 1) сложеност тероризма као друштвено-историјске појаве, 2) сукоби политичких интереса, односно политички мотивисано понашање држава у односу према тероризму, 3) непотпуна уређеност појмовног апарата и недоследности при класификацији тероризма и одређивања његових конститутивних елемената, као и 4) његова променљивост и различити контексти. Због тога је, у највећем броју дефиниција тероризма, значење тог појма сувише поједностављено или сувише уопштено, а делимично и сугестивно у смислу револуционарног или контрареволуционарног насиља.

Објективно, тероризам је сложена друштвена појава. Његова сложеност се посебно огледа у различитости, многобројности и променљивости елемената и појавних облика, као и у испреплетености елемената: идеологије и политике, насиља и борбе за друштвене промене, самоубилачке предности и организованости, изненадности деловања и интернационализације узрока и учинака. Појам тероризма чак и данас укључује различите стратегије (политичке, војне, економске) и различи-

[40] „Тероризам (lat. terror: ужас, страх) владавина застрашивањем, начин владања уливањем страха и насиљем, политичка борба путем индивидуалног терора.

Терор (lat. terror) ужас, страх, страх и трепет, владавина застрашивањем, страховлада (нарочито за време француске револуције): политичко насиље.

Терористи (lat. terror, ужас, страх, fr. terroriser) испуњавати страхом, задавати страх и трепет, застрашивати; владати помоћу застрашивања и насиља; насилно спречавати слободу мишљења.

Терорист (lat. terror) присталица владавине застрашивањем; присталица оних који мисле да ће индивидуалном акцијом, појединачном радњом застрашивања (убиства и сл. Истакнутих лица супротног схватања и рада) доћи до остварења својих политичко-социјалних циљева.

Терористички (lat. terror) застрашен, који је застрашујући, насилнички; терористичка акција делање оних који би хтели да застрашивањем (претњама, убиствима и сл.) дођу до остварења својих политичко-социјалних циљева“; М. Вујаклија: Лексикон страних речи и израза, 1998, стр. 909.

[41] Политичка енциклопедија, 1975, стр. 1079. Тероризам као облик политичког насиља је новијег датума и припада савременој историји. Термини тероризам и терор производ су дешавања у француској револуцији (1789. године), одосно почињу да се користе у време диктатуре јакобинаца (2. 6. 1793 –27. 7. 1794. године).

те тактике (бомбашке нападе, отмице ваздухоплова, диверзије, саботаже, герилске акције, киднаповања људи, атентате или убиства политичких лидера). Још увек се међу теоретичарима и политичарима поставља питање јесу ли терористи криминалци, борци за слободу, самоубице, наоружани „моралисти“ или психопате?[42]

У субјективном смислу, различити непринципијелни и на сукобу интереса заснивани ставови међународних чинилаца о тероризму битно отежавају дефинисање његовог појма и научно сагледавање његове суштине. Сукоби интереса, односно политички мотивисан однос држава према том феномену и несагласност најважнијих чинилаца међународне заједнице по питању права на примену силе ради остваривања политичких циљева и данас отежавају дефинисање појма и суштине тероризма. О томе најбоље сведоче расправе у УН о нужности успостављања границе између (и) легитимне борбе за слободу, односно о деловању ослободилачких покрета, које често изазивају прави раскол у светској заједници. Политички мотивисани однос држава према тероризму произилази из познатог обрасца двоструких стандарда, „једноме терориста, другоме борац за слободу.“ Другим речима, различита, идеолошко-политички обојена схватања појма тероризма, двоструки стандарди по којима се тероризам дели на „добар“ и „лош“, „свој“ и „туђи“, покушаји замагљивања разлике између тероризма и легитимне борбе ослободилачких покрета и настојање да се тероризам учини легитимним средством у борби против суверених држава, дефинисање тог појма чини се крајње сложеним.

Неуједначено и непотпуно теоријско и правно дефинисање појма и суштине феномена тероризма на међународном нивоу негативно утиче и на изграђеност његовог *појмовног апарата* и на доследност класификације његових облика и чинилаца. Због тога је суштину тероризма тешко елаборирати дефиницијом која не би била таутолошка. Тако се тероризам понекад дефинише појмом терор, који укључује низ субјективних елемената, као што су страх, варварство и свирепост, што онемогућава јасно разликовање тероризма од других метода политичких и криминалних активности. Чак ни релативна сагласност међународних чинилаца и теоретичара по питању дефиниције појма тероризма не условљава одговарајући ниво његове сагласности при квалификовању конкретног политички мотивисаног насиља. Колико је тешко одговорити на питање „шта је тероризам?“ још теже је утврдити „да ли је конкретно насиље тероризам?“

Тероризам није могуће прецизно дефинисати и због различитих контекста у којима се дефинише, од којих су посебно значајни историјски контекст и контексти: политичке моћи, репресије, конфликата, злочина, медија и специфичних форми.[43] У историјском контексту тероризам није чврст појам, јер је његово значење одређено друштвом и променљиво у зависности од друштвених промена.[44] И поред тога, што се о тероризму најчешће расправља као о феномену новијег времена, карактеристичном за другу половину прошлог и за почетак овог века, историја тероризма дуга је више стотина година. Тај друштвени феномен еволуирао је током векова, а његови први корени налазе се у убиствима недужних цивила, краљеубиствима и

[42] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 7.

[43] Више о томе у: Vajt, Dž. R: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 7–8.

[44] Више о томе у: Vajt, Dž. R: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 3, 5.

тираноубиствима. За историјске корене тероризма, посебно су карактеристичне терористичке организације под називом Зелоти-Сикарији из I века, затим Асасини из 11. до 12. и Таги с краја 19. века. Све три организације могу се сматрати прототипом религиозних терористичких организација.[45] Биле су верски мотивисане, деловале су интернационално и упркос примитивном наоружању (бодеж, мач, омча) деловале су деструктивније него најзначајније савремене терористичке организације.

Термин тероризам мењао је своје значење кроз историју.[46] У модерном значењу он потиче из времена Француске револуције (1789–1797), када се користило да се њиме означе насилне акције француске владе против контрареволуционара у то доба. До 1848. године значење овог термина се променило, тако да се он у то време користи за описивање деловања насилних револуционара, који су се бунили против владе. До краја 19. и 20. века тероризам се користио при описивању насилних активности радничких организација, анархиста, националних група и ултранационалистичких политичких организација, када је Европу узнемирила серија сензационалних убистава.

Претечом тероризма у радничком покрету обично се сматра тајна терористичка организација „Народнаја расправа“, на челу са Сергејем Хјечајевим с почетком друге половине 19. века. Из њене краткотрајне активности познат је Катахизис револуције, у којем се наводи: „Страховито, потпуно, свеопште и немилосрдно уништавање... свим силама и средствима... све што тај тријумф омета неморално је и криминално“.[47] Марксисти су се ограђивали од таквих метода и покрет Хјечајева назвали су „касапинским комунизмом“, осуђујући његове методе.[48] На самом крају 19. и почетку 20. века интелектуална елита у Русији сматра да је терористичко насиље једини ефектан начин да се модернизује руско друштво. Милитантни чланови популистичке групе „Земља и слобода“ основали су терористичку организацију „народна воља“ која је извршила многа политичка убиства између 1879. и 1881. године, а кулминација тог насиља било је убиство цара Александра II 1881. године. То убиство поставило је стандарде бруталности који су постали *modus operandi* последње две владавине династије Романових.

Иако је тероризам доспео у САД касније него у Европу, Америка ни пре 20. века није била имуна на ту врсту насиља. Грађански рат 1861. до 1865. године, инспирисао је обе стране да се послуже тероризмом. Међу пораженим Јужњацима настала је организација отпора, названа Кју Клукс Клан решена да се бори против Обнове. Анархисти и социјални револуционари убијали су краљеве и краљице, аристократе и државне службенике, изазивајући тиме велику забринутост у редовима владајућих елита. Године 1878. терористи су напали немачког императора, шпанског краља и краља Италије. После 1880-тих година у САД, нарочито у Чикагу, били су активни анархисти. Током 1890-тих и 1900-тих година, које су познате и као бомбашка

[45] Више о томе: Lewis, Barnsrd: The Assasins, A Radical Sect in Islam, A Saqi Books, London, 1979; Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 77; Stern. Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Pres, Beograd, 2004, str 20–21.

[46] Више о томе: Stern, Dž: Isto, str. 21–23; Vajt, Dž. R: Isto, str 5–6.

[47] Бошковић М.: Тероризам као облик политичког насиља, Војно дело, Београд, 1995, бр. 6/95, стр. 16.

[48] У писму Марксу, 4. септембра 1870. године Енгелс наводи: ... ако замишљамо терор као владавину оних који спроводе терор.“ Супротно томе, он је владавина оних који су сами заплашени (Маркс, К. И Енгелс Ф.: Дела-Писма, јул 1870.- децембар 1874, том 40, Просвета, Београд, 1979, стр. 47).

деценија, убијено је више шефова држава. Француски председник убијен 1894. године, шпански премијер 1879. године, император српски краљ Александар Обреновић 1903. године, уз низ покушаја убиства државних званичника нижег нивоа.

После Другог светског рата, када се народи дижу против доминације Европе у свету, значење појма тероризма се поново мења, а националистичке групе које су се служиле насиљем, сматране су терористичким. Од средине шездесетих до раних осамдесетих година термин тероризам се приписивао и левичарским групама које су се служиле насилним методама. У другој половини двадесетог века, као посебна врста тероризма појавило се и насумично насиље. На мети терориста све су чешће били људи који немају никакве приметне везе са друштвеним појавама које терористи критикују. Узимање талаца путем отмица ваздухоплова био је преовладајући облик тероризма бумеранг за терористе. Они су ту тактику променили запоседањем дипломатских представништава или отмицама истакнутих појединаца.[49]

Крај хладног рата[50] довео је до интензивирања сукоба нација против држава, тиме што су пригушене етничке напетости и мржња прерасле у оружане сукобе. Побуне које су се неретко и увелико користиле тероризмом, кренуле су у два смера: према организованом криминалу (у Латинској Америци) или према религији (у Северној Африци, на Блиском и Средњем истоку). Архетипске терористичке кампање које су се појавиле касних шездесетих и седамдесетих водиле су фракције ПЛО,[51] попут Ал Фатаха. На друге милитантне групе тог времена у свету, утицао је успех Палестинаца у придобијању великог публицитета и међународне пажње.[52] Иако се етнонационалистички – сепаратистички тероризам први пут појавио унутар Отоманског и Хабзбуршког царства, крај 20. века карактеристичан је по тој врсти тероризма, али још више по васкрсењу верског тероризма, какав су практиковали Зелоти – Сикарији, Асасени или Таги. Етносепаратистичке насилне групе и организације показују изузетну упорност и често привидну сличност са ослободилачким и антиколонијалним покретима. Њих следе верски инспирисане терористичке групе, склоније насиљу од световних.

У новије време дефиниције тероризма такође се мењају. Почетком 21. века феномен тероризма прераста своје конвенционалне и регионалне облике и оквире и постаје глобална претња безбедности. Најчешће се појављује у симбиози са транснационалним организованим криминалом, који укључује и пролиферацију оружја за масовно уништење.

---

[49] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр, 53.

[50] „Хладни рат": Стање затегнутих односа у међународној заједници у периоду од завршетка Другог светског рата 1945. до распада СССР-а 1991. године. Обухвата период „ни рата ни мира" у односима између Источног војног блока – Варшавског пакта (комунистичке земље – СССР и његови савезници) и Западног војног блока – НАТО-а (западне некомунистичке земље – САД и савезници). У том периоду нема директне војне конфронтације између блокова, али постоји висок ниво опасности да дође до оружаних сукоба ширих размера, због нерешених питања Другог светског рата. У том периоду, САД су оптуживале СССР због ширења комунизма, а СССР је оптуживао САД због империјализма и контрареволуције, што је условило трку у наоружању и претњу нуклеарним и „Трећим светским ратом". Симбол хладног рата и данас је Берлински зид. Након периода „хладног рата" по многима је наступио период „вруће мира".

[51] Видети: Barry Rubin: Revolution Until Victory, The politics and Histori of the PLO, Harvard Universitiy Pres, Cambridge, 1994.

[52] Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 45–46.

Некада је део сукоба транснационалних недржавних актера (глобалних терористичких мрежа) и суверених држава или унутардржавних (етничких и верских) сукоба. По снази идеја, политичкој, верској и етничкој опредељености и организованости носилац суровости, последицама и другим битним елементима, глобални тероризам тренутно, представља један од „одређујућих елемената светске политике“.[53]

Поред тога што је и традиционалан и глобалан, савремени тероризам је и екстремно смртоносан. Ранију тактику театралних, селективних и симболичних напада, савремени терористи заменили су тактиком убијања што већег броја људи ради потресања целог непријатељског друштва и културе. Савремени терористи су фанатични екстремисти, без државне одговорности, које усмеравају стране међународне недржавне организације кроз глобалну терористичку мрежу. Вођени мржњом према мети, жељом да мета пати и ослоњени на најнапредније технологију, они самоубилачким акцијама радије уништавају него уверавају и наговарају. Тиме се игноришe потреба преговарачких компромиса и бришу класичне границе између тероризма и објављеног рата између држава.[54]

Носиоци данашњег тероризма могу, међутим, бити и насилничке групе које тероришу друге, борећи се чак и за неке цивилизацијски гледано позитивне циљеве, као што су људска права или очување човекове средине, на пример. У том смислу, тероризам је данас више него икада једна од најизвеснијих глобалних безбедносних претњи, али и изазова међународној заједници, јер ниједно подручје света није безбедно од тог феномена.

Поред анализираног историјског контекста, не треба изгубити из вида и контексте: политичке моћи, репресије, конфликата, злочина, медија и специфичних форми тероризма. Владе могу увећати своју политичку моћ ако своје представнике противнике етикетирају као терористе, чак и када они заиста нису терористи. Грађани су често склони да прихвате незаконита хапшења, ускраћивање хуманитарних права и друге злоупотребе владиних безбедносних снага, ако су оне део кампање против тероризма. На тај начин контекст политичке моћи постаје веома близак контексту политичке репресије, што неке владе рутински користе да би правдале терор којим држе своје грађане под влашћу. Због тога, поједини теоретичари такву политичку репресију (државни терор) сматрају посебним обликом тероризма.

У *контексту конфликта* значење тероризма варира зависно од различитих типова рата. За време конвенционалног рата, армије повремено користе тактику која веома личи на тероризам. У герилском рату герилци још чешће користе терористичку тактику против непријатеља, а некад тероришу и своје присталице да би их покорили. У тоталном рату ваздухопловне снаге понекад бомбардују и уништавају читаве градове, али ниједна страна у рату није сматрала да врши терористичку акцију. *Контекст злочина* сличан је контексту конфликта. Иако криминалци и терористи припадају различитим типовима насилничког понашања, дилема у вези с тим ставом и даље постоји. Приписивање тероризму политичких побуда проблематично је због тога што је злочин – злочин, без обзира на то какав је његов мотив и што сваки тероризам садржи криминалну активност.

[53] Kegley, h. W. Jr.: The Characteristics, Causes and Controls of the New Globar Terrorism, An Introduction, op cit, p. 7.

[54] Исто, п. 4.

Промене и различитост контекста и субјективни ставови држава, па и аутора о тероризму, узрокују промене и различитост његових дефиниција. То је кључни разлог, због којег феномен тероризма није ни могуће прецизно дефинисати једном једином дефиницијом и због чега ће онда можда заувек имати различита значења на различите контексте, људе и државе.„Ми се можемо сложити да је тероризам проблем, али се не можемо сложити око тога шта је тероризам“.[55] Док се постигне сагласност о некој од понуђених дефиниција, промењивост стратегије или тактике тероризма обезвређује учињени посао.[56] Полазећи од тога, Алекс Шмит (Alex Schmidt) закључује да не постоји права и тачна дефиниција тероризма, јер једна дефиниција не може да обухвати сва значења тог феномена у свим контекстима.

Немогућност постизања општеприхватљиве дефиниције тероризма представља и даље изазов за државу, али и за теоретичаре, јер скоро да не постоје два аутора који на исти начин дефинишу тај појам. Наглашеност разноликости дефиниција тероризма прати и једнако наглашена разноликост ставова о томе да ли је неко конкретно политички мотивисано насиље тероризам или није. Полазећи од тога, неки аутори истичу да појам тероризма и даље представља „црну рупу“, како у друштвено-социолошком и правном, тако и у научном смислу, упркос томе што неки од њих игноришу потребу и значај научног одређења тог појма, сматрајући да никада није спорно на шта се мисли када се говори о тероризму.

У потрази за правим значењем појма тероризам, медији и публицистика скоро да нису од помоћи. Прву помоћ тешко је пронаћи и у реченицама страних речи, енциклопедијама, па чак и у стручним и научним радовима. Тако се у речнику француског језика тероризам тумачи као „скуп аката насиља који нека политичка организација врши да би утицала на становништво и створила климу несигурности.[57] У речнику енглеског језика тероризам се прецизира као „метод владавине или супротстављања влади у покушају да се проузрокује страх.“[58] У речнику италијанског језика тероризам се представља као „средство екстремног и илегалног насиља у политичкој борби“.[59]

У лексикону страних речи[60] и у Политичкој енциклопедији[61] прецизира се: „Тероризам је доктрина и метод борбе за одређене циљеве систематском употребом насиља“. У Војној енциклопедији,[62] дефинише се терор, али не и тероризам, и то као „акција“ (владавина) насиља чији је циљ застрашивање, односно уништавање про-

[55] Vajt, Dž. R.: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 4 i 9.

[56] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 9.

[57] Dictionaire de la lanque francias pae Paul Raubert, redaction dirig. par A. Reyet, J. Rely-Debove, Paris, 1979, p.1950 (Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ“, Београд, 1977, стр. 23).

[58] The Randon Hause Dictionary of the English language, The Unabridged Edition, Edit. Director S. B.Flexner, New York, p. 1466 (Јаковљевић, Д.: Исто, стр. 23).

[59] Il Grande Dizionario Garzanti dela lingua italian, L'opera e stata reallazzata della Redozioni didrette du Lucio Felici, Milano, 1989, p.1006; E. Palazzi, Dizionario della lingua italiana, Garzanti, Milano, 1965, (Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ“, Београд, 1977, стр. 23).

[60] Лексикон страних речи, М. Вујаклија, Просвета, Београд, 1970, стр. 947.

[61] Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 1079–1080.

[62] Војна енциклопедија, Војноиздавачки завод Београд, 1975, том IX, стр. 775.

тивника. У Правној енциклопедији[63] тероризам се разматра као „изазивање терора, страха и несигурности код грађана, група грађана или појединаца," а затим се додаје: „врши се модерним средствима разарања, са великом безобзирношћу проузроковање губитака људских живота и велике материјалне штете."

У научној и стручној литератури присутно је мноштво различитих појмовних одређења тероризма, тако да се може рећи да сваки аутор има најмање по једну дефиницију тог појма,[64] односно да постоји онолико дефиниција колико и теоретичара тероризма. Већина аутора сматра да је реч тероризам, као и реч терор, француског порекла, настала за време Француске буржоаске револуције, посебно у доба јакубинске диктатуре, у периоду од 1793. до 1794. године, када је реч терор означавала облик власти и имала позитивно значење, упркос екстремној суровости робеспјеровског система власти. Доказ да је реч тероризам настала у револуционарној Француској може се пронаћи у оксфордском речнику енглеског језика, у којем се тероризам дефинише као „владавина путем застрашивања, примењивана у Француској за време грађанске револуције 1789–97".[65]

Сама реч тероризам настала је од латинске речи „teror, terroris" (јак страх) и француске речи „terreur" (страх, ужас, задавање страха или примена насиља) и суфикса изам, (латинског суфикса грчког порекла „ismus"),[66] који се најчешће користи у називима система, доктрина или идеологија. Реч терор има корене у санскритском глаголу „tras", персијском „tersidan" и латинском „tres", који означавају телесну реакцију која се може изразити нашим глаголом дрхтати (од страха, ужаса). У том смислу реч терор има три значења. По првом значењу психолошке природе терором се означава стање страховања, велике бојазни снажног душевног узбуђења услед постојећег зла или блиске опасности. По другом значењу које се односи на физичку природу терором се означава телесно испољавање унутрашњег стања које произилази из страха, а по трећем, терором се означава сложен облик примене насиља, којим његови носиоци изазивају претходна два стања код жртви.

Према претходном одређивању, полазећи од појма терор, појам тероризам се може дефинисати као систем терора, односно као систем владавине помоћу страха. Дефиниције овог типа често се називају таутолошким, с обзиром на то да се појам тероризма дефинише помоћу појма терор. У том смислу, по схватању H. Nyamsa „као реч претпоставља употребу терора од стране милитантне политике као начина за обарање неке владе на власти, или присиљавање те владе на промену политике." [67]Wilkinson у истом смислу дефинише тероризам као „систематско спровођење организованог терора" и такво спровођење терора, односно тероризам, описује као недискриминативно, непредвидиво и арбитрарно понашање, које примењу-

[63] Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1989.

[64] Bonante L.: Dimensionis del terrorismo politico, u zajedničkom delu L. Bonantane, C. Marletti, i dr., Dimensioni del aterrorismo politico, Aspeti interni e internazionale, politici e giuridici, a cura di L. Bonante, F. Angeli, Milano, 1979, p. 149. (Јаковљевић, Д.: Исто, стр. 22).

[65] Stern, Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 18.

[66]. Упореди: Waciorski, J.: le terrorisme politique Editions Pedone, Paris, 1939; Lequer, W.: Terrorism, Wienfeld and Nicolson, London, 1977; (Савић, А. и Јовић, Р.: Биотероризам, биолошки рат, биолошко оружје, Београд, Институт за политичке студије, 2004.

[67] Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ", Београд, 1977, стр. 45.

је екстремне и безобзирно уништавајуће методе, али и као аморално понашање, јер не прихвата никакве друштвене законе или вредности.[68]

Поједини теоретичари дефинишу тероризам као технику – средство, које се може употребити и за добро и за зло. Њихове дефиниције заснивају се на чињеници да различити циљеви борбе не узрокују коришћење различитих метода борбе, те се и „прогресивни" и „деструктивни" циљеви остварују истим средствима, а у име слободе често се практикује гажење слободе других.[69] Заступајући то становиште, Стернова веома широко дефинише тероризам као „акт насиља или претње насиљем против особа који нису борци, са циљем да се изврши освета, постигне застрашивање или на други начин утиче на неку публику." Ова дефиниција, међутим, избегава да ограничи могућег учиниоца тероризма и његову могућу намеру, допуштајући широк распон могућих извршилаца (држава, њена „продужена рука", међународна група или усамљени појединац) и широк распон намера (постизање политичког, верског или економског циља), па чак и „убиство ради убиства.[70]

Давид (E. David) даје често цитирану дефиницију појма тероризма који подразумева „сваки акт оружаног насиља који, извршен у политичком, социјал-филозофском, идеолошком или религијском циљу, крши правила хуманитарног права која забрањују употребу свирепих и варварских средстава, нападом на невине циљеве, или циљеве који немају војни интерес".[71] Брајан Џенкинс (Brain Jenkins) и Волтер Лакер (Walter Laqueur) дефинишу тероризам као незаконито коришћење силе против невиних људи ради постизања политичког циља.[72]

Чак и званичне дефиниције тероризма, усвојене од државних институција и међународних организација, међусобно се разликују по битним елементима. У дефиницији Стејт дипартмента „Термин тероризам односи се на унапред смишљено, политички мотивисано насиље које се чини против неборбених циљева од стране субнационалних група или тајних агената, а који обично има за циљ деловање одређени аудиторијум". Термин међународни тероризам односи се на тероризам који укључује грађане или територије више земаља.[73] FBI дефинише тероризам као „незакониту употребу силе или насиља против људи или имовине, са циљем да се застраши или на нешто присили влада, цивилно становништво или било који њихов део, ради постизања политичких или друштвених циљева". FBI такође описује тероризам или као домаћи или као међународни, зависно од порекла, базе и циљева терористичке организације.[74]

Уједињене нације у својој дефиницији истичу да је тероризам акт лишавања живота или рањавања или акт уништавања или оштећења имовине цивила или владе, без јасне дозволе одређене владе, од стране појединаца или група људи који самостално делују, или влада које делују из властитих побуда или веровања, да би

[68] Томашевски, К.: Изазов тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 19–20.

[69] Исто, стр. 8.

[70] Stern, Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 15.

[71] E. David, Le terrorisme en Droit international, p. 125 (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 45).

[72] Vajt. Dž. R.: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 9 i 13.

[73] Стејт Дипартмент: Наслов бр. 22 секције 255ф(д) америчког закона (Vajt. Dž. R.: Isto, 15).

[74] http.//www.fbi.publish/terror/html (Vajt, Dž. R.: Isto: 15) .

постигли неки политички циљ.[75]Министарство одбране САД дефинише тероризам као незакониту употребу силе или насиље, или претњу силом или насиљем уперену против појединца или нечије имовине да би се извршила, или застрашила влада или друштво, а у многим случајевима да би се постигао неки политички, верски или идеолошки циљ.[76]

Тероризам, међутим, није једини, нити је најтежи облик политички мотивисаног насиља, нити је свако политичко насиље тероризам. Упркос томе, постоји склоност теоретичара и посебно политичара да тероризам као противправан и неморалан облик политичког насиља, намерно или ненамерно, мешају са другим сложеним облицима, посебно политичког или неполитичког насиља. У пракси, такође, постоји тежња ка проширивању или сужавању тог појма. У том смислу, међународни продржавни тероризам тежи да обухвати све врсте напада на страни државе, односно сва кршења правила ратовања, нарочито у односу на цивилно становништво, укључујући појмове као што су рат, агресија, војна интервенција или ратни злочин. Истовремено, појам тероризам се често поистовећује или се доводи у неповољно јасну везу са различитим облицима инструкције, као што су побуна, устанак и други видови оружане борбе народа против власти.

Разграничење тероризма од осталих облика политички мотивисаног насиља, посебно од легалних облика борбе за социјално и национално ослобођење, једно је од најважнијих питања за схватање његове суштине. Уколико се тероризам посматра као посебна врста друштвеног конфликта – сукоба, што он у социолошком смислу неспорно и јесте, тада се он може позиционирати у средину широког спектра сукоба (од обичајних сукоба и табуа до нуклеарног рата), оријентационо између немира и побуна, као нижег нивоа и грађанског рата као вишег нивоа сукоба.[77]

Рат, агресија и војна интервенција подразумевају употребу екстремно разорних средстава, укључујући и нуклеарно оружје, према великом броју лица, огроман број жртава и несагледива разарања на великом простору. За такве акте термин тероризам је преузак и преблаг, због чега се они не могу квалификовати тим појмом, иако тероризам може бити њихов саставни део. Такође, акти насиља код рата, агресије и интервенције могу имати намеру да неселективно убијање цивила и уништавање основних материјалних и културних добара деградирају морал противника, што представља сличност са тероризмом, али та чињеница мање указује на аналогију рата и тероризма, а више на аналогију ратног злочина и тероризма. Међутим, модерни тероризам није у потпуности ни рат ни ратни злочин, већ засебна категорија са елементима и једног и другог.[78]

Код тероризма постоји активни и пасивни субјект, док код рата или оружаног сукоба постоје стране у сукобу, односно два субјекта. У оружаном сукобу обе стране су у континуираним активностима једна против друге, приближно сличним интензитетом. Поред тога што се за време оружаног сукоба свака страна може служити тероризмом, он се може користити и у миру, али и у нејасно дефинисаним стањима

[75] http.//www.inlink. com/civitas/mum/rs9596/terror. html (Vajt, Dž. R.: Isto: 15).

[76] http./www.periscope. usni. con7demo/terms/1000282.html (Vajt, Dž. R.: Isto: 15).

[77] http./www.periscope. usni. con7demo/terms/1000282.html (Vajt, Dž. R.: Isto: 15).

[78] Harmon, Sh.: Terorizam danas, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 241–242.

између мира и рата.[79] Тероризам, како то сматра Џенкинс (Jenkins), „није рат за који се војска националних влада припремају, то је пре стотину ратова, које води невидљиви, неконтролисани и сурови непријатељ“.[80] Упркос томе што терористи себе сматрају „герилцима“ и што своје мале групе називају „војском“, многи терористи намерно избегавају да се сукобе са државном војском. Они ипак више нападају невојне циљеве, пре свега због тога што су ти циљеви неборбени и „сигурни“ за напад. За разлику од рата, и упркос томе што се рат може сматрати „продужетком политике“, тероризам је очигледно више политички него војни елемент, више усмерен на промену мишљења него на разарање војног потенцијала.

Агресија као сложен облик институционалног политичког насиља представља шири појам и тежи феномен од тероризма, што јасно произилази из дефиниције агресије, коју је усвојила Генерална скупштина УН. Према резолуцији 3314/XXXIX од 14. децембра 1974. године, агресија представља „употребу војне силе од стране једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе на било који други начин који није у складу са Повељом УН или оним што је истакнуто у овој дефиницији“. Иако се том резолуцијом не помиње термин тероризам, као неки од више видова агресије наводе се и делатности држава које су назване субверзивном или индиректном агресијом и акти који би се могли квалификовати као тероризам. Као садржај тих делатности или акта, наводи се: наоружање, организовање, помагање или финансирање оружаних група усмерених на рушење владајућег режима у некој другој држави, или „организовање од стране једне државе или у њено име оружаних банди или група, нередовних снага или најамника, који против друге државе врше акте оружане силе, толико озбиљне да се изједначују са горе набројаним чињеницама...“

Војна интервенција представља сложен облик институционалног насиља који обухвата различите форме мешања оружане силе једне или више земаља или неке међународне организације у унутрашње послове друге ради остваривања конкретних политичких, економских или војностратегијских интереса. Може се испољити у различитим облицима непосредне или посредне употребе војне силе против друге земље, укључујући непосредни ограничени војни напад, демонстрацију војне силе или претњу војном силом, а некада представљају „помоћи“ некој од страна у немеђународним оружаним сукобима.

Индиректна агресија и војна интервенција, као облици деловања државе против државе у наведеном значењу, могу се квалификовати и „терористичком агресијом“, односно посебном врстом тероризма, што упућује на закључак да се међународни тероризам уз подршку држава може третирати обликом индиректне агресије.[81] Такав став може се потврдити сличношћу значења појмова агресија и тероризам, као облик насилног угрожавања безбедности државе и грађана, који су увек нелегални, и разликом тих пој-

[79] Међународно право у свом послератном развоју уместо термина рат користи термин оружани сукоб, омогућава сумирање већег броја различитих научних коришћења оружане силе под правила ратовања постављена међународним нормама.

[80] Jenking, B. M.: International Terrorism, The Other World, In: Kegley, C.W.Jr (ed), P. 15–16 (Stern, Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 23).

[81] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 94; Мијалковски, М.: Модели заштите ВЈ од тероризма, докторски рад, ВА ВЈ, Београд 1999, 31–32.

мова у односу на појам терористичка агресија може се закључити да се у агресији НАТО на СРЈ током 1999. године, уз савезништво са ОВК, истовремено стичу и елементи индиректне агресије, војне интервенције, али и међународног државног тероризма.

Инсурекција[82] је вредносно неутрални концепт који означава побуну или устанак против било које власти. Типични унутардржавни оружани сукоби (немеђународни оружани сукоби, грађански ратови) деведесетих година 20. века, укључивали су углавном етнонационалистичке или етнорелигијске покрете који су водили оружану борбу против држава, како би постигли етничку поделу или срушили државну власт. У односу на конвенционално ратовање, инсурекција се манифестује као сукоб нижег интензитета, упркос томе што унутрашња борба против власти може изгледати као велики народни покрет. Иако су многе инсурекције укључивале веома мали број учесника, познати примери из историје указују на то да устаници могу постати толико бројни и тако наоружани да преласком на конвенционално ратовање могу чак и поразити државне оружане снаге. Такав успех су, на пример, постигле бољшевичке снаге у руском грађанском рату, као и Талибани у грађанском рату у Авганистану.

Побуна је масовна акција индивидуално и по броју неодређене групе људи ради насилног обарања неког друштвеног или државног система или ради супротстављања неком органу или некој мери државне власти.[83] У војним наукама код нас, оружана побуна се најчешће одређује као „масовно оружано насиље које спроводе наоружана лица против актуелне власти".[84] Оружана побуна је политичка борба комбинована са масовним оружаним насиљем коју води нека друштвена група окупљена око заједничких интереса против актуелне власти ради промене те власти или добијања неких уступака од ње, са или без претходног покушаја да се тај циљ оствари законским (институционалним) путем. За успех побуне најважнија је веза са становништвом. Ако се она не успостави на чврстим основама, побуна ће се и сама од себе угасити. Побуњеници обезбеђују подршку обраћањем слободе од угњетавања, али када дође на власт они често предузимају много репресивније мере, што правдају прелазним периодом формирања нове власт, односно државе.

У кривичном законодавству Србије, али и других држава, оружана побуна се третира као кривично дело против уставног уређења и безбедности земље. У неким државама оружана побуна се одређује као посебно опасан облик супротстављања власти и третира као кривично дело против јавног поретка. Законодавства неких земаља прописују и кривично дело војне побуне, као облик оружане побуне у којој учествују војна лица. У кривичноправном смислу, основни облици овог кривичног дела су: припремање, учествовање и помагање. Према америчким војним правилима,[85] оружана побуна се одређује као политичка оружана борба чији је циљ освајање политичке власти превратом и променама постојеће владе. У неким случајевима циљеви побуне могу бити ограничени на тежњу одређене групе да се отргне од контроле владе и успостави аутономну власт у оквиру традиционалних, етничких или регионалних граница или да се сецесијом успостави нова аутономна држава.

[82] Детаљније о томе у: Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 18–21.

[83] Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 737.

[84] Мијалковски. М. – Арула Д.: Противтерористичка операција, ШНО, 1989, стр. 159–161.

[85] Field Manual 100–5, Operations, The department of Army, Washington DC, 1993.

За разлику од оружане побуне, *устанак* је, поред високог степена организације, карактеристичан и по много ширем учешћу маса и вишем нивоу интензитета активности и као такав представља много више од насилне епизоде у животу неког друштва. Офанзива у устанку је од посебног значаја за његов успех; она му даје инструменталност, указује на снагу његових идеја, револуционише масе, тера их у покрету и ствара револуционарни занос праћен ширењем базе устанка. Свако повлачење устанка у оквире достигнутог, свако задовољавање постигнутим, као и одсуство офанзивности наговештава крај устанка, због чега је дефанзива лош знак за сваки оружани устанак.[86] Као и у случају оружане побуне, саставни део устанка може бити и герилска борба или тероризам.

Герила се може дефинисати као форма оружаног и организованог политичког деловања малих и мобилних наоружаних илегалних група, које, претендујући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему, врше колективну употребу оружане силе против државне власти, завојевача или окупатора. Она, у основи, представља посебан начин употребе оружаних састава у извођењу активности и може представљати самостални начин оружане борбе, а може бити део оружане побуне или устанка. Поред социјалне и друге револуције, циљеви герилских покрета и герилског ратовања могу бити и промена политичке гарнитуре или отцепљења дела државне територије.[87]

Герилски покрети се, међутим, често користе тероризмом, нарочито у почетним фазама устанка и побуна, да би код обичних људи изложених насиљу и страху, полуљали поверење у ауторитет или моћ актуелне власти и да би елиминисали војну предност државе. На тај начин они масама сугеришу закључак да држава није у могућности да их заштити од тероризма, принуђујући значајан део маса на сарадњу и подршку, што је у теорији звано као „револуционисање маса." Са друге стране, терористи често теже да прерасту у герилски покрет, чиме њихово деловање добија обележја тероризма герилског типа. Већина револуционарних радова у којима су побуњеници срушили постојећу власт прошла је герилску фазу или фазу интензитета,[88] да би се развила у одлучну борбу конвенционалних оружаних снага. Тако су руски бољшевици поразили „беле снаге" – Маови комунисти кинеске националисте, а вијетнамски јужновијетнамску војску.[89]

Тероризам такође треба разликовати од простих облика политичког насиља, као што су политичко убиство, атентат, саботажа и диверзија, али и од насилних грађанских нереда, од облика насиља државе против својих грађана и од традиционалног криминалног насиља. Прости облици политичког насиља могу се, али не морају, појављивати као терористички акти, односно средство тероризма. Тероризам се, међутим, не може сматрати насиље (терор) државе према својим грађанима, а које се од тероризма разликује по усмерености политичког циља, као ни криминално насиље, које се од тероризма разликује по неполитичком циљу.

[86] Симеуновић. Д.: Политичко насиље, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 159–161.

[87] Симеуновић. Д.: Политичко насиље, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 150–151.

[88] Geoffey Fairbaim, Revolutionari Guerilla Warvare, The Contryuside Version (Harmondswort: Pnguin, 1974).

[89] Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 26–27.

Терор[90] и тероризам се тако, са својим разликама и сличностима, појављују као два карактеристична облика коришћења насиља у политичке сврхе у односима између државе и њених грађана. Новинари, дипломате и политичари у колоквијалном језику, али и поједини теоретичари тероризма не праве разлику између тих појмова, због чега их често користе као синониме за означавање истог појма или једном од њих дају значење другог. Чињеница је, ипак, да се ради о два термина који означавају два релативно слична али и довољно различита појма. У том смислу значајне су опсервације оних аутора који су, тежећи терминолошком и појмовном разграничењу тероризма и терора, утврдили њихове сличности и разлике, узимајући за полазни критеријум њихово разликовање, односа извршеног насиља и власти.

Димитријевић сматра да је терор „спровођење несумњивог насиља ради одржања власти или њеног учвршћивања, док је тероризам насиље срачунато против неке и нечије власти. Терор тако није ознака за свако насиље већ само за страховладу, односно за насиље институција или за владавину државе путем насиља и застрашивањем сопственог народа насиљем".[91] На истом становишту је и Вилкинсон, који, међутим, за означавање појма тероризма чешће користи термин фракцијски или поддржавни терор.[92]

Појмовни терор и тероризам могу се разликовати и по другим критеријумима, као што су интензитет, последице, носиоци насиља и врста њиховог политичког циља. По интензитету насиља, броју жртава и других тешких последица (масовна кршења људских права, покушаји истребљења читавих група – геноцид, апартхејд) терор државе против својих грађана много је тежа појава од тероризма који предузимају појединци, групе и организације, укључујући и државни тероризам против других држава. Државе су кроз историју проводиле терор као оружје тираније и репресије, али и тероризам као ратно средство, у знатно већој и смртоносној мери у односу на обим, интензитет и последице тероризма поддржавних група. Државни терор (некада контратероризам) често претходи тероризму (фракцијом или поддржавном терору, некад контратерору) или га узрокује. Када носиоци једног или другог вида политичког насиља одлуче да њихови међусобно супротстављени циљеви оправдају сва средства или да су акције противника оправдање за неограничен одговор, тада обично долази до спирале терора и контратерора, односно тероризма и контратероизма, све до рата широких размера.[93]

У носиоце терора који увек наступају са позиције државне власти најчешће се убрајају колонијални, окупациони, недемократски и ауторитарни државни режим и њихове регуларне војне, безбедносне или полицијске снаге, док се у носиоце тероризма који наступају са позиција против државне власти убрајају стране државе; легалне и нелегалне политичке странке, партије и групе; револуционарни, ослободилачки,

[90] Терор је облик насиља који се појављује у сфери политике. Подразумева предузимање насиља ради застрашивања или беспоштедног уништавања оног који ремети или прети да разори одређени политички систем. Његовим појављивањем погодује нестабилна политичка клима када је отежано одржавање правног, законског поретка у политичким односима и наилази на осуду демократских снага као неприхватљив облик политичке борбе. Разликују се следеће врсте терора: масовни терор државног апарата, индивидуални терор, агитациони терор. Стања и друштвене ситуације терора су: опсада терором дела заједнице или целокупне заједнице, када се државном терору одозго одговора терору одоздо.

[91] Димитријевић, В.: Страховлада, Досије, Београд, 1985, стр. 111.

[92] Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 29, 35.

[93] Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 29, 35.

побуњенички, устанички, герилски или сецесионистички покрети и друге наоружане, нерегуларне – парадржавне, паравојне – квазивојне и плаћеничке формације, као и чисте терористичке организације и терористи. Иако и једни и други најчешће нападају непосредне мете или на њих врше притисак, након тога издају саопштења и преузимају одговорност за нападе, пропагирајући своју борбу и њене циљеве. За разлику од њих, носиоци терора обично се ограђују од везе са догађајем или у случајевима јавних интервенција правдају поступање својих снага њиховом дужношћу и правом да у конкретном случају штити закон и угрожени мир и поредак.

Претходном схватању може се додати још једна посебно важна разлика између терора и тероризма и то по критеријуму односа насиља, страха и жртве. Код терора су директне мете и жртве насиља експонирани политички противници, а индиректне жртве – жртве страха изазваног насиљем су обични недужни грађани, од којих се очекује покорност власти, односно послушност и лојалност. Код тероризма, међутим, најчешће и директне и индиректне мете и жртве и страха су обични недужни људи, на које се жели утицати како би изгубили поверење у државну власт, од којих се очекују политички уступци, што је крајњи циљ тероризма. Ређе је директна мета терора обичан грађанин, као што је ређе директна мета тероризма политички противник или представника власти. Код терора постоје две мете, односно политички противник и грађанин, а код тероризма директна мета, односно: 1) непосредно нападнути грађанин или ређе представник власти – директна мета, 2) остали грађани – индиректна мета, и 3) власт, односно држава, као крајња мета.

Чак и ако владине снаге у односу на терором угрожене грађане квантитативно представљају мањину, оне се скоро увек могу сматрати квалитативно јачом, а не слабијом страном. На исти начин, чак и када се тероризам неспорно сматра оруђем мањине, тешко се може рећи да је он увек и оруђе слабије стране, посебно у случајевима када ужива подршку моћних држава. У вези с тим, асиметричност као обележје и терора и тероризма се релативизира и добија различите димензије, по којима се могу разликовати терор државе, унутрашњи и продржавни тероризам. Код унутрашњег тероризма терористи су као активни субјекти слабија, а држава, као пасивни субјект, јача страна. Код тероризма подржаног из иностранства од моћних држава, таква асиметричност се препознаје само на тактичком нивоу, из којег се на стратегијском нивоу назире сукоб нападнуте државе са државом која подржава тероризам. Код унутрашњег државног терора, међутим, држава је такође једна страна, али она тада није пасивни већ активни субјект, док су грађани слабија страна и пасивни субјекат у сукобу.

Државни терор тако означава владавину застрашивањем и насиљем, коју врши државна власт према сопственом становништву, користећи свој целокупни апарат принуде. Он је увек уперен против сопственог становништва, односно против својих грађана, због чега се најчешће назива терором државе, власти или поретком, страховладом, „терором одозго“, колонијалним, окупационим или стаљинским терором. С друге стране, тероризам је увек уперен против државне власти или противничких политичких снага, због чега се често такође назива: „терором одоздо“, „терором покрета“, „индивидуалним“, „групним“, „агитационим“, „фракцијским“, „црвеним-револуционарним“ или „црним-националистичким терором.“[94] Носиоци терора увек су државе или од државе по-

[94] Упореди, Димитријевић В.: Међународни тероризам, Савремени облици тероризма, Научно саветовање, Београд, 14–15. јануар 1980, стр. 34.

државане групе или организације, док су носиоци тероризма унутрашњи или страни поддржавни елементи (појединци, групе, организације), са или без подршке страних држава. За разлику од безбедносних снага и од војски, које делују или тврде да делују у законитој мери да одржи мир и поредак, терористи увек намеравају да разоре *status quo* и да створе „нови поредак" по сопственој замисли.[95]

У том смислу, терор и тероризам су на супротним, а не на истим странама у политичком и насилном сукобу. И поред тога што се и против терора и против тероризма као незаконитих и неморалних облика насиља може и треба борити легалним и легитимним средствима, често се против терора користи тероризам, као што се у борби против тероризма користи терор. Са друге стране, и терор и тероризам, као различите врсте насиља, имају за последицу стање терора, односно застрашености у психолошком и физичком смислу. Због тога је потребно разликовати и појам терор као посебан облик политичког насиља, од појма терор, који означава стања терора (застрашеност, зебња, стрепња, паника), као последицу сваког систематског и посебно неселективног насиља, укључујући и терор и тероризам.

За сопствени терор државе увек налазе покриће и легитимитет у уставу и осталим законима који произилазе из њега, не осврћући се много на своје грађане, незадовољне унутрашњим проблемима у држави. За такав однос према сопственом насиљу државе налазе оправдање и у резолуцијама ГС УН о међународном тероризму, према којима су насилни акти које врше режими који се не сматрају колонијалним расистичким и туђинским искључени од терористичке квалификације. Такође, према америчком „Нацрту конвенције о спречавању и кажњавању неких аката међународног тероризма", тероризмом се не сматра акт који је извршен од стране нити против припадника оружаних снага државе за време трајања оружаних непријатељстава. На те начине, из терористичке класификације се изузимају дела која су извршили припадници оружаних снага и друге особе које су носиоци јавних овлашћења, посебно ако делују унутар прописане надлежности. Међутим, државно насиље, чак и када је формално-правно легално, не налази увек легитимне основе у релевантном етичком и прогресивном правном кодексу међународне заједнице.[96]

Појам терор, међутим, може имати и неополитичко значење. Осим што је облик политички мотивисаног насиља државе против својих грађана, терор може бити и облик класичног, па и организованог, али неполитичког насиља криминалаца или криминалних група.[97] Дела која сеју терор међу грађанима могу бити извршена са намером општег права, на пример, с циљем да се противзаконито достигне извесна материјална корист.[98]

Иако су насиље и страх нужни елемент тероризам и терора, појам терор у том смислу има шире значење од појма тероризам. Тероризам увек подразумева акте са политичким циљем, док се терор може укључивати у насилне акте са циљевима неполитичког карактера. Обични криминалци и криминалне организације врло често се користе терором, односно таквом врстом насиља, претњи и уцена којима

[95] Harmon, Sh.: Terorizam danas, Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 61.

[96] Више о томе у: Томашевски, К.: Изазов тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 228, 230, 253–258.

[97] Детаљније о томе у: Милошевић М.: Тероризам као кривичноправна категорија, Безбедност бр. 4, Београд, 1988, стр. 339–340.

[98] Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ", Београд, 1977, стр. 217.

изазивају страх (стање терора) код обичних људи на одређеном простору, да би остварили противправну имовинску или неку другу неполитичку корист. Упркос томе што такве групе не делују у име државе и што је њихова делатност друштвено опасна, она се, због изостанка политичког циља и противдржавне усмерености, не може квалификовати као тероризам, већ неком од врста (и) облика криминала.

На основу свега истакнутог, може се закључити да је тероризам према усмерености стратегијског циља увек противдржавни. Насиљем према обичним недужним људима терористи изазивају страх код ширих маса људи, ради изазивања њиховог неповерења у власт сопствене или стране земље и ради изнуде каквих политичких уступака као крајњег циља. Тероризам тако, у крајњем циљу, подразумева вршење насиља против неке и нечије власти, односно појединачне или групне акте насиља стратегијски усмерене против државне власти, независно од тога ко је носилац насиља и управо због тога што су непосредне мете, односне жртве, обични недужни људи.

Са друге стране, насиље носилаца државне власти на унутрашњем плану, односно према сопственим грађанима, са циљем очувања или учвршћења сопствене власти није државни тероризам, већ (државни) терор, односно страховлада. Дакле, терор као облик политичког насиља може бити политички (државни) и неполитички (криминални), али се не може сматрати тероризмом, упркос чињеници што изазива стање застрашености, односно терора код циљне групе грађана која је, по правилу, шира од непосредних жртава насиља.

Улога насиља у политици

Поред повезаности са појмом сила, што је већ објашњено, насиље у виду тероризма је нераскидиво повезано и са појмом политике. због тога се често истиче да је тај феномен стар колико и политика. Порекло речи политика[99] је старогрчко, а у изворном смислу појам политике се везује за античке грчке полисе у којима су се заједнички послови обављали јавно. Као суштинско одређење, политика од тада има значење јавне делатности на уређењу заједничког живота људи и представља тежњу ка остваривању одређених идеја заједнице. Настанком новог века, политика постаје важна за државу, а током 19. и 20. века проширује своје значење, тако што од изворно унутрашњих односа у полиси добија значење јавне делатности на различитим нивоима људског организовања – од локалног до светског. За политику су посебно важна питања облика владања заједницом,[100] учешћа грађана у политици – јавном животу и питања односа сфере јавног и сфере приватног.

[99] Реч „политика" настала је од старогрчких речи: polis (заједница - држава); politea (јавни поредак, устав); polites (чланови заједнице, грађани града - држава); politikos (грађански, државни); ta politika (грађанска - државна власт, односи се на јавни поредак, обавезује све грађане); politke tehne (политичко умеће, вештина). У европске језике долази преко латинских речи politia и politica, које су одговарајуће грчким речима politea i ta politika. (Самарџић С.: Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 872–884).

[100] Према Аристотеловом мишљењу постоје по три облика доброг и изопаченог режима. Облици доброг режима су: монархија-базилија (један владар у корист свих - већине), аристократија (више њих влада у корист свих - већина) и република - полиција (већина одлучује у општој користи). Облици изопаченог режима су: тиранија (један ради у сопствену корист), олигархија (неколицина ради у сопствену корист), демократија (већина ради у сопствену корист). (Шуваковић, У.: Политичке партије и глобални друштвени циљеви, Трећи миленијум, Београд, 2004, стр. 70).

Са субјективне стране, насиље у виду тероризма се у савременим дефиницијама карактерише циљем (мотивом, побудом). Tran Tam и Lavasseur у својим дефиницијама посебно истичу да се понашање терористе манифестује „ради постизања одређеног циља“, али се не изјашњавају о томе на какву врсту циља се мисли. У теорији насиља (тероризам) преовлађује становиште да је основни, крајњи циљ тог феномена, политичке природе. Политички циљ (мотив, побуда), политичка природа и политичке поруке тероризма узимају се као посебно битно конститутивно обележје у већини научних истраживача тог феномена. Због тога се тероризам најопштије дефинише као посебан облик сложеног насиља, који је коришћен, користи се и користиће се за остваривање, како унутрашњих политичких циљева, тако и политичких циљева у међународним односима.

Спајањем политике и претње оружјем у деловању усмереном против владе, обезбеђује се да влада чини политичке уступке, чиме се често подрива демократија и владавина закона. Тероризам је тако увек у служби политичке моћи, коју терористи желе задобити и искористити. Тероризам се у том смислу дефинише и као систематско и организовано насиље над пасивним субјектом, са циљем да се он задржи у политичкој покорности или да се код њега изазове неповерење у постојећи друштвени поредак, како би му се наметнула политичка власт терориста.

Димитријевић истиче да се терористички акт предузима ради „постизања политичког циља“, а Понтара бележи да тероризам представља сваки акт екстремног насиља извршен као дело једног метода политичке борбе. Вилкинсон сматра да понашање терористе треба да има у виду политички циљ. Највећи део научних истраживања и ставова о тероризму потврдио је својим мишљењима и велики број држава, својим ставом да тероризам треба раздвојити од класичног, па и од организованог криминала утврђивањем политичког циља (мотив, побуде) терористичких аката.[101]Полазећи од тога, може се закључити да је основни, крајњи циљ, односно мотив (побуда) терористичког деликта, односно кривичног дела тероризма, заиста политичке природе, и да се састоји у намери примене неке политике, односно у поставци да се као објекат или циљ терористичког напада појављује држава. Политички циљ насиља је оно по чему се разликује терориста од класичног криминалца.[102]

Постоје, међутим, и аутори који политичку мотивисаност насиља не предвиђају као нужан елемент тероризма или политичком циљу додају и социолошке, филозофске, идеолошке, верске или етничке циљеве, мотиве и побуде. Вабрес (H. Donnedieu de Vabres), говорећи о тероризму, сматра да га „његове спољне манифестације не разликују од кривичних дела општег права, а циљ политички није нужно потребан.“[103] Салдана (Q Saldana) је мишљења да насиље, у најширем смислу, обележава сваки политички или социјални злочин или преступ, чије извршење или оглашавање сеје општи страх и по својој природи ствара општу опасност.

[101] UN Doc. A/AC. 160/1 str. 29 (Јаковљевић, Д.: Исто, стр. 217).

[102] Hacker, F.: Teror, Madrid, 1975, str. 184 (Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ“, Београд, 1977, стр. 216–218; Томашевски, К.: Изазов тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 76–77).

[103] Vabres H. D.: Traite de droit criminal et legislation penale compare, Paris, 1947, p. 123 (Јаковљевић, Д.: Исто, стр. 42–43).

Становишту о политичком циљу или мотиву (побудама) тероризма, супротна су и мишљења појединих теоретичара и ставови појединих држава, по којима тај деликт треба деполитизовати искључивањем политичког циља (мотива, побуде) из његовог појма.[104] У том смислу Америчка конвенција о тероризму из 1971. године проглашава терористичке нападе на међународно заштићене особе обичним, неполитичким криминалитетом међународног значаја. Такав став заснива се на заштити насилних аката, којима се та добра угрожавају. Европска конвенција о сузбијању тероризма из 1977. године такође инсистира на значају апсолутне деполитизације терористичких дела, али као и Америчка конвенција искључује обавезу екстрадиције и укључује право азила за извршиоце тих дела, чиме се тероризам ипак третира политичким деликтом.

И пракса међународног уговора права заступљена у регионалном, али и у другим међународним конвенцијама, као што су Конвенције о нападима против ваздушног саобраћаја и Конвенција о узимању талаца, такође показује на потребу и тежњу ка деполитизацији тероризма, као начина решавања проблема политичке природе. Идеју о деполитизацији тероризма, подржавали су Сотиле и Тран-Там, али је она наишла на отпор код већег броја теоретичара тероризма. Разлог за изостављање политичког циља из дефиниција тероризма налазио се у начелу неизручивости политичких делинквената у међународним односима, због чега се сматрало важним да се споразуми и уговори међународног карактера унесу и у праксу међународних конвенција, користећи формулацију да се дела о којима је реч „за сврхе екстрадиције неће сматрати политичким кривичним делима“.[105]

Претходно означена различита становишта по којима политички циљ није неопходан елемент тероризма, ипак нису прихватљива, упркос томе што свако од њих укључује друге неспорне елементе тероризма, као што су страх и противправност. Такви покушаји деполитизације тероризма не значе да тероризам заиста нема политички циљ. Тежња ка деполитизацији политички мотивисаног дела, у том смислу, више је техничке него суштинске природе. Њен кривичноправни значај огледа се у томе да се кривично дело тероризма учини лакше доказивим, „одбацивањем“ неопходности доказивања циља, намере, побуде или мотива учиниоца, као субјективних елемената, који су иначе тешко доказиви у кривичном поступку. Деполитизацију тероризма из тих разлога подржава и Арендт, упозоравајући да је важно обележје сваког насилног чина однос његовог циља и средстава. Полазећи од тога да се циљеви увек односе на далеку будућност, да се њихово остваривање не може поуздано предвидети и да је терористичко насиље неоствариво без конкретних средстава, он истиче да терористичка средства која се користе за остваривање политичких циљева треба сматрати релевантнијим за оцену и вредновање конкретног насиља, него прокламовани терористички мотиви и циљеви.[106]

---

[104] Actes de la Ivme Conference international pour L'Unification du Droit penal, Paris, 1933. Art. 1. (Јаковљевић, Д.: Исто, стр. 217).

[105] Конвенција о сузбијању незаконитих отмица ваздухоплова (Хашка конвенција) од 16.12.1970; Конвенција о сузбијању незаконитих аката против безбедности цивилног ваздухопловства (Монтреалска конвенција) од 23.09.1971. године.

[106] Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 13–15, 203, 209.

Поједини теоретичари тероризма, као циљ тог феномена, искључују политику, а укључују застрашивање.[107]Иако страх и застрашивање јесу конститутивни елементи тероризма, они не искључују неопходност постојања и политичког циља као његовог конститутивног елемента. Разлика је само у томе што је застрашивање неопходни (посредни) циљ на средњем, док је политички циљ неопходан (крајњи) циљ на стратегијском нивоу. Са друге стране, чак и када показује социолошке, филозофске, идеолошке, верске и етничке мотиве, тероризам је увек усмерен на политичку промену, као крајњи стратигијски циљ.

Одређење политичког насиља

Политичко насиље подразумева: постојање свести о политичким циљевима, организованост и поседовање средстава којима се политички циљеви могу постићи.

Постојање свести о политичким циљевима значи да појединци или групе усвајају политичку филозофију и сазнање да постојеће друштвено-политичко стање није у складу са њом и да је треба насилно рушити. Примери су филозофије анархизма и нихилизма... „анархисти су против сваке власти у било којој држави. Неки од њих одлазили су у иностранство да би сами, или у сарадњи са локалним анархистима, убијали тамошње владаре или чланове влада“.[108]

Организованост политичког насиља: заступници и представници политичког насиља стварају организације, чији чланови имају заједничка општа филозофска, идеолошка, политичка и религиозна мишљења. Организације имају основни циљ да насилним методама и средствима остваре или задрже политичке позиције у друштву и држави. Оне стварају своју стратегију и тактике којима ће остварити циљану стратегију.

Насиље у сфери политике појављује се у легалном и илегалном политичком пољу.

Политика и насиље кроз историју људског рода тесно су повезани, што посебно долази до изражаја са увођењем хијерархијске власти и настанком држава. Држава је себи обезбедила легални монопол на оружано насиље, тако што је свако противљење власти и кршење озакоњених норми понашања од појединца, група, организација санкционисала применом насилних метода. Исто тако, држава има улогу да одржи постојеће стање и друштвене релације док се оне законским путем другачије не уреде. У њеној надлежности налазе се могућности да користи институције и организације као што су војска и полиција да би омогућила своје функционисање. По неким схватањима војска и полиција, као државне институције силе, основну улогу имају у чувању функционисања постојећих друштвених и државних односа, па се зато у друштвеним институцијама тешко прилагођавају новим кретањима и захтевима за променама.

[107] Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ“, Београд, 1989, стр. 50, 216–218.

[108] Радислав Гаћиновић: Савремени тероризам, изд. Графомарк, Београд, 1998, стр. 60. „Аустријску царицу Јелисавету, отуђену супругу Фрање Јосипа, убио је један италијански анархиста у Швајцарској“ (Р. Гаћиновић, 1998, стр. 60–61).

Нелегалне политичке групе и појединци користе незадовољство локалног становништва у спровођењу насилних политичких акција којима подривају постојеће политичке владајуће снаге. Њихов циљ је да сруше власт, законско друштвено уређење, државне и парламентарне институције и успоставе своју власт и владавину својих закона, или да одвоје део земље и створе нову државу у којој ће успоставити своју власт. Противници политичке власти и владајућа политика, када прибегавају насилним методама борбе, налазе се у илегалној сфери друштвеног живота. Свесни су да подлежу санкцијама званичне легислативе. Њихова средства су вербална (често је то информативна манипулација својих присталица), организација илегалних оружаних група, појединаца и организација, стварање мозаика илегалних институција друштвеног живота, успостављање контаката и прихватање информативне, едукативне, финансијске, материјалне и оружане помоћи из иностранства.

Хронолошки статистички подаци о насилним актима наоружаних група албанских екстремиста на Косову и Метохији у периоду од 1991. до 2003/04. године указују на наставак вишегодишњег континуитета тих аката, али и на променљивост нивоа њихове учесталости и тенденција, зависно од различитих околности. У периоду од четрнаест година Министарство унутрашњих послова Републике Србије и Војска Југославије, регистровали су укупно 10.954 аката (табела 1 и графикон 1), који су квалификовани као терористички акти – напади. Од тог броја, само 134 акта или нешто више од 1% извршено је у периоду од 1991. до 1997. године. Током 1998. и 1999. године дошло је до наглог пораста броја извршених насилних аката, тако што их је у 1998. извршило 1.391 или око 22%, а у 1999. чак 5.492 или око 51%. Тако су 2000. године наоружане групе албанских екстремиста извршиле укупно 1.028 или око 9% насилних аката, док је у наредне четири године извршено укупно 1.909 или око 17%. Анализу учесталости и тенденција насилних аката извршићемо у наставку рада.

У периоду од 1991. до 1997. године ниво учестаности насилних аката био је релативно низак у поређењу са периодом који следи. У том периоду од седам година извршено је укупно 134 насилна акта (табела 2 и графикон 2), односно просечно по 1,6 аката месечно. Период од 1992. до 1994. године карактеристичан је по тенденцији благог пада броја насилних аката, тако што је њихов број са 12 аката у 1992, преко 8 у 1993. пао на 6 аката у 1994. години. У следећим периодима до 1997. године број насилних аката осетније расте, тако да од 6 аката у 1994. години (месечно по 0,5) преко 11 или просечно 0,9 аката месечно током 1995. и 31 или просечно 2, 6 аката месечно у 1996. години, достиже број од 55 аката извршених у току 1997. години, односно просечно 4,6 аката месечно.

Табела 1 – *Преглед насилних аката извршених на КиМ, од 1991. до 2003/4.*

Период	1991–1997.	1998.	1999.	2000.	2002–2004.	Укупно
Број аката	134	2391	5492	1328	1909	10954

Извор: Обрада аутора

Графикон 1 – *Преглед насилних аката извршених на КиМ, од 1991. до 2003/4.*

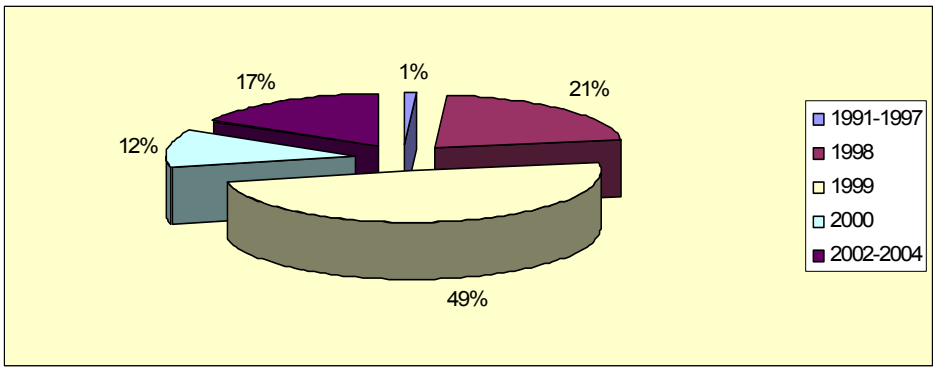

Извор: Обрада аутора[109]

Период од 1997. године до 2003/4. године карактеристичан је по настављању континуитета и по великим осцилацијама у учесталости и тенденцијама насилних аката. Почетком 1998. године долази до наглог повећања броја извршених насилних аката, који са 55 аката у 1997. нагло расту на 2.391 или просечно 6,6 аката дневно током 1998. и затим чак на 5.492 или просечно 15,1 акт дневно током 1999. године. Следеће две године карактеристичне су по знатном паду броја аката на 1.028 или просечно 2,8 аката дневно током 2000. до 320 или просечно мање од једног насилног акта дневно током 2001. године. Од 2001. до 2003. године број насилних аката одржава се на релативно ниском нивоу учесталости, у просеку између 1 и 2 акта дневно, али са тенденцијом раста, од 405 или просечно 1,1 акт дневно током 2002. преко 560 или просечно 1,5 аката дневно у 2003. до 624 или просечно 1,7 аката дневно током 2004. године (табела 3 и графикон 3).

Претходно обрађени статистички подаци о броју и временској распрострањености насилних аката албанских екстремиста анализираће се у наставку овог рада и са аспекта њихових појавних облика и објеката угрожавања и последица.

За овај део рада, међутим, посебно су важне две чињенице. Прва се односи на то да су наведене акте неспорно извршили наоружани албански екстремисти, појединачно или у групама, а друга на то да су ти акти заиста насилни. Прва чињеница потврђује се неспорним изјавама очевидаца и жртава, а често и самих извршилаца насилних аката, а друга неспорном врстом, карактеристиком и последицама тих аката. У том смислу, албански екстремисти су у свом насилном деловању доминантно користили психолошку силу кроз различите облике претњи, притисака и уцена и оружану физичку силу кроз различите облике бомбашких и других оружаних напада на српску полицију, војску и грађане свих националних припадности, као и на приватну, јавну и верску имовину.

[109] Извори података: 1) статистички подаци Управа аналитике МУП РС (за нападе на грађане и припаднике полиције). Терористички акти албанских терористичких група на Косову и Метохији III-1и III-2 и Злочини албанских терориста на територији АП Косова и Метохије IV-1и IV-2; СМИП СРЈ, Београд (за припаднике Војске).

Табела 2 – *Преглед насилних аката на КиМ од 1991. до 1997. године*

Година	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	Укупно
Број аката	11	12	8	6	11	31	55	134

Извор: Обрада аутора[110]

Графикон 2 – *Преглед насилних аката на КиМ од 1991. до 1997. године*

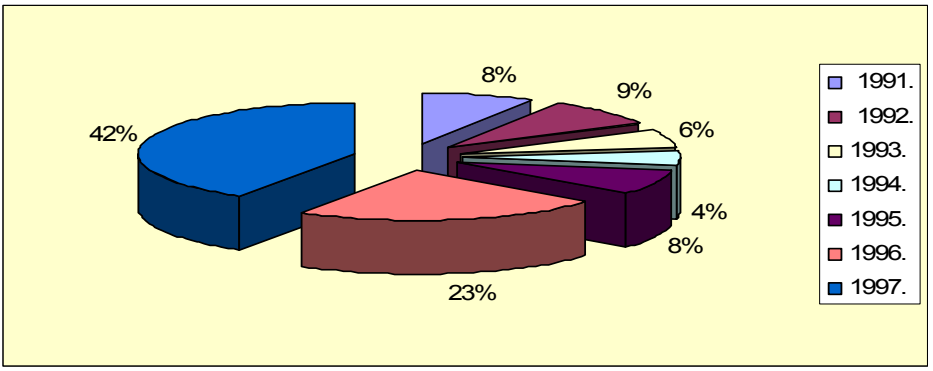

Извор: Обрада аутора

Такође, хиљаде убијених, рањених, киднапованих и несталих цивила, хиљаде уништених домаћинства, културно-историјских и верских објеката и споменика културе, стотине хиљаде прогнаних и расељених лица са Косова и Метохије објективне су, неспорне и трагичне последице таквог деловања, али и научни индикатори и докази постојања и последица насиља албанских екстремиста. Полазећи од тих чињеница, може се закључити да су албански екстремисти на Косову и Метохији током последње деценије 20. и почетком прве деценије 21. века интензивно користили оружано и друго насиље као средство за остваривање својих циљева. Статистички подаци су само доказ више за ту опште познату чињеницу објективне природе. Употреба означеног насиља, међутим, може али не мора бити тероризам.

Свакако да је и насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији било комбиновано са ненасилним облицима борбе, али претходно прецизирана анализа насилних аката јасно указује да су сви остали облици били у сенци насиља, о чему ће касније такође бити више речи. За Албанце је увек постојала шанса да се врате за преговарачки сто и за гласачке кутије, али су екстремисти из њихових редова остали доследни насиљу као основном средству политичке борбе. Они су желели и данас желе да направе другу албанску државу на Балкану, иако њихово терористичко понашање не приличи савременој држави.

[110] Извор података: као у табели 1 и графикону 1.

Табела 3 – *Преглед насилних аката, извршени на КиМ од 1997. до 2003/4.*

Година	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	Укупно
Број аката	55	2301	5492	1028	320	405	560	632	10875

Извор: Обрада аутора111

Графикон 3 – Преглед насилних аката, извршени на КиМ од 1997. до 2003/4.

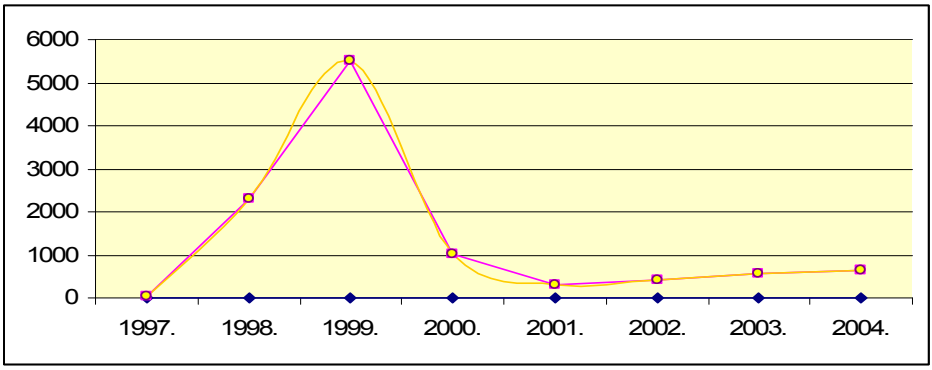

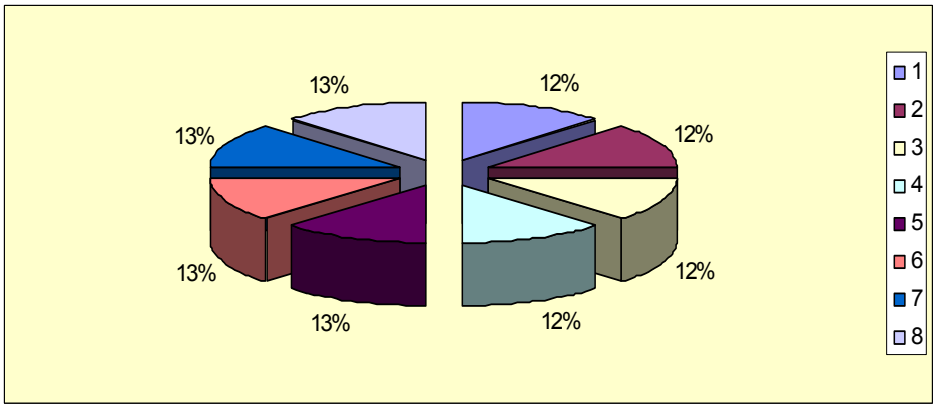

Извор: Обрада аутора

За насиље албанских екстремиста карактеристично је да се оно управо правдало као одговор на наводно прекомерну употребу „контрареволуционарне“ силе од стране државних снага безбедности. Албански тероризам на Косову и Метохији, као и сваки други етнички тероризам, имао је једну специфичну улогу. Он је насиљем одржавао и сопствено постојање и етнички конфликт, чак и кад је био далеко од постизања политичких ци-

[111] Извор података: Као у табели 1 и 2.

љева. Све док су на Космету експлодирале бомбе или страдали полицајци у контексту етничких сукоба, идентитет терористе и постојање етничких разлика нису се могли пореći. Истовремено, насиље је било у функцији компромитације умерених националиста који су тежили мирним решењима.[112] Упркос томе што се албански тероризам развио на великоалбанској националној идеји, његови носиоци су се за ту идеју ређе борили ненасилним, а чешће насилним средствима политичке борбе.

Закључак

Проверена научна знања о насиљу (тероризму) уопште јасно су указивала на то: 1) да насиље као друштвена појава садржи следеће опште елементе: узроке, услове настанка, мотиве, циљеве и стратегију, носиоце, средства, тактику, облике испољавања, објекте угрожавања и последице, 2) да су основна карактерна обележја насиља: тероризам, неморалност, противправност, политички циљеви, усмереност против државе, страх и застрашивање, пропаганда делом, прорачунатост и систематичност, организованост и степенованост, 3) да узроци и мотиви насиља могу бити објективни или субјективни; националистички, етнички, верски, геополитички, територијални (сепаратистички) или комбиновани, док су насиља (тероризма) увек политички; као и 4) да се насиље (тероризам) користи и да ће се користити не само за остваривање унутрашњих политичких циљева, већ и политичких циљева у међународним односима.

Статистички подаци државних органа Србије, верских и других националних и међународних организација о броју и последицама насилних аката албанских екстремиста на Косову и Метохији само су доказ више за њихово насилно деловање. Иако су албански екстремисти некад комбиновали насилне са ненасилним облицима свог деловања, остали су доследни у коришћењу насиља као основног средства своје политичке борбе, којим су истовремено одржавали и сопствено постојање и етнички конфликт на Косову и Метохији. Они су тако увек били ближи насиљу него преговарачком столу или гласачким кутијама, као средству ненасилне политичке борбе, а њихово ненасилно деловање увек је било у сенци насиља.

Литература

1. Aspeti interni e internazionale, politici e giuridici, a cura di L. Bonante, F. Angeli, Milano, 1979.

2. Actes de la Ivme Conference international pour L'Unification du Droit penal, Paris, 1933.

3. Беланчић, М.: Насиље, Медијска књижара Круг, Београд, 2004.

4. Bonante L.: Dimensionis del terrorismo politico, u zajedničkom delu L. Bonantane, C. Marletti, i dr., Dimensioni del aterrorismo politico.

5. Бошковић М.: Тероризам као облик политичког насиља, Војно дело, Београд, 1995.

6. Бољшаја совјетска енциклопедија, том 29.

7. Vajt. Dz. R.: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004.

8. Vabres H. D.: Traite de droit criminal et legislation penale compare, Paris, 1947.

[112] Vajt. Dz. R.: Terorizam, Aleksandrija Press, Beograd, 2004.

9. Војна енциклопедија, Војноиздавачки завод Београд, 1975, том IX, стр. 775.

10. Гаћиновић Р.: Савремени тероризам, изд. Графомарк, Београд 1998, стр. 25.

11. Gurr, T. R.: The Revolution-Social Change Nexsus: Some Old Theories and New Hupotheses, Comporative Politics, 1973.

12. David E.: Le terorisme en Droit international, p. 125.

13. Димитријевић В.: Међународни тероризам, Савремени облици тероризма, Научно саветовање, Београд, 14–15. јануар 1980.

14. Димитријевић, В.: Страховлада, Досије, Београд, 1985.

15. Јаковљевић, Д.: Тероризам с гледишта кривичног права, „Сл. Лист СРЈ“, Београд, 1989.

16. Jenking, B. M.: International Terrorism, The Other World, In: Kegley, C.W.Jr (ed), P.15–16.

17. Лалевић, М.: Синоними и сродне речи српскохрватског језика, Београд, 1974.

18. Лексикон страних речи, М. Вујаклија, Просвета, Београд, 1970.

19. Lewis, Barnsrd: The Assasins, A Radical Sect in Islam, A Saqi Books, London, 1979; Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije Golden Marketing, Zagreb, 2002, str. 77; Stern. Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Pres, Beograd, 2004.

20. Злочини албанских терориста на територији АП Косова и Метохије IV-1и IV-2; СМИП СРЈ, Београд (за припаднике Војске).

21. Конвенција о сузбијању незаконитих отмица ваздухоплова (Хашка конвенција) од 16.12.1970; Конвенција о сузбијању незаконитих аката против безбедности цивилног ваздухопловства (Монтреалска конвенција) од 23. 09. 1971.

22. Марковић Драгослав Дража, Дневничке белешке, фељтон у дневном листу Политика од 01. 02. 2002.

23. Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966.

24. Милошевић М.: Тероризам као кривичноправна категорија, Безбедност бр. 4, Београд, 1988.

25. Самарџић С.: Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.

26. Стајић, Љ.: Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 1999.

27. Симеуновић. Д.: Политичко насиље, Радничка штампа, Београд, 1989.

28. Stern, Dž.: Ekstremni teroristi, Aleksandrija Press, Beograd, 2004.

29. Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1989.

30. Политичка енциклопедија, 1975, стр. 956.

31. Томашевски, К.: Изазови тероризма, Младост, Београд, 1983, стр. 13–15, 203, 209.

32. The Randon Hause Dictionary of the English language, The Unabridged Edition, Edit. Director S. B. Flexner, New York.2004.

33. Harmon, Sh.: Terorizam danas, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

34. Field Manual 100–5, Operations, The department of Army, Washington DC, 1993.

35. Hacker, F.: Teror, Madrid, 1975.

36. UN Doc. A/AC. 160/1 str. 29

37. Wilkinson P.: Terorizam protiv demokracije, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

38. Waciorski, J.: le terrorisme politique Editions Pedone, Paris, 1939; Lequer, W.: Terrorism.

УДК: 323.173(497.115) ;
327.5(4-12)

ВЕЛИКА АЛБАНИЈА – ПРЕТЊА РЕГИОНАЛНОЈ СТАБИЛНОСТИ*

Милоје Здравковић
Министарство одбране Републике Србије

Структура рада обрађује сецесионистичке тежње албанског становништва на почетку 21. века, са тежиштем на периоду од преузимања међународне управе над Косметом од стане УНМИК-а и КФОР-а 12. јуна 1999. године, до проглашења „независности Косова“ 17. фебруара 2008. године.

У уводном делу рада указује се на историјску димензију дугогодишњих настојања Албанаца да формирају заједничку државу под називом „Велика Албанија“ или „Сједињене Албанске Државе“, од делова суседних територија: Србије, Црне Горе, Македоније и Грчке. Анализирају се наступи албанских интелектуалаца и заговорника идеје „Велике Албаније“, на политичком и војном плану. Посебна пажња посвећена је настанку и деловању албанских терористичких организација уз разоткривање њихових правих намера и циљева. Констатују се погубни резултати таквог наступа који прети да резултира потпуним процесом самоизолације Албанаца, односно унутрашњим затварањем албанског националног корпуса, уз наставак острашћености и сукобљавања са народима у окружењу. Непромишљеним деловањем ради уједињења „албанских територија“ Албанци прете да потенцијално дестабилизују читав регион и обнове спиралу сукоба која је привремено обустављена.

Тему заокружујемо констатацијом да ће процес албанске самоизолације и покушај стварања „Велике Албаније“ највероватније водити у даље унутрашње заостајање Албанаца, обнављање сукоба са суседним народима, поред којих живе и од којих суштински зависе, као и обнављању међусобних сукоба самих Албанаца.

Кључне речи*: „Велика Албанија“, албанске територије, албанске терористичке организације, организовани криминал, радикални ислам, подела Косова, „Велико Косово“*

Увод

Уједињене нације, Европска унија и међународне организације већ дуги низ година активно се баве ситуацијом на Косову и Метохији. Питање Косова и Метохије доспело је у жижу светске јавности, посебно током 1999. године, као територи-

* Мишљења изнета у тексту су искључиво опажања аутора и не представљају званичан став Министарства одбране Републике Србије.

ја на којој су се водили жестоки сукоби, на којој је страдало много људи и због које се део међународне заједнице предвођен САД одлучио на бомбардовање СР Југославије. Од тада Косово и Метохија остаје место на којем се унутрашњи конфликти смењују, различити национални интереси сукобљавају и где су траума, патња и насиље постале основне одреднице свакодневног живота, како Срба, тако и Албанаца.

Од једностране одлуке Привремених институција косовских Албанаца да прогласе отцепљење од Републике Србије, 17. фебруара 2008. године, територија Косова[1] постаје простор грубог нарушавања основних норми међународног права. У раду се полази од претпоставке да је одлука Привремених институција косовских Албанца да прогласе отцепљење, коју су последњих година западни медији представили као једино могуће решење, произвела правне последице и отворила вечиту дилему пред којом су се често у својој историји налазиле „мале државе", а која се односи на приклањање *праву силе* или *сили права*. Прихватање политике силе и права јачег често се показало кроз историју као нужно за опстанак малих и слабих држава, док је, са друге стране, поштовање међународног права преко потребно уколико желимо дугорочни мир и стабилност.

Део међународне заједнице, предвођен САД, у случају бивше СФРЈ, касније у случају СР Југославије и Србије, одлучио је да међународно право и његов кључни принцип неповредивости граница тумачи и примени у складу са својом вољом, селективно, чиме је значајно допринео ескалацији грађанских и етничких сукоба који су обележили крај 20. и почетак 21. века на овим просторима.

Противправним бомбардовањем СР Југославије и подршком отцепљењу[2] јужне српске покрајине поново је потврђено старо правило реал-политике, **право силе**,

---

[1] Званични назив јужне српске покрајине је Косово и Метохија или скраћено Космет. Са друге стране пропаганда коју користе великоалбански идеолози, али и њихови савезници из међународне заједнице, инсистира на албанизованој речи словенског порекла „Косова" уз изостављање Метохије, речи грчког порекла која својим значењем сведочи о постојању манастирске земље Српске православне цркве. Неслагање око самог назива територије, између осталог, указују и на дубину сукоба између Срба и Албанаца. С обзиром да се у Резолуцији 1244 Савета безбедности УН и другим међународним документима користи назив Косово, али и да би смо избегли евентуалне нејасноће приликом цитирања аутора, углавном западних, који су до сада највише писали о Косову, (још један парадокс везан за Косово) у истраживачком раду користићемо скраћени назив - Косово. Тиме немамо намеру да фаворизујемо нити једну страну већ да поједноставимо садржај рада уз напомену да ће се реч Косово односити на пун назив Аутономне покрајине Косово и Метохију. Коначно, за опстанак неког дела територије (Косова) у оквирима одређене државе (Републике Србије) није важно како га ко назива већ је важно да држава предузме све неопходне мере (политичке, привредне, културне, образовне, здравствене и инфраструктурне) да би тај део интегрисала у јединствену државну целину.

[2] У случају Косова и Метохије реч је о једностраном акту **отцепљења.** Под отцепљењем подразумевамо процес повлачења једне територије и њеног становништва из постојеће државе и стварање нове државе на тој територији. С обзиром да се отцепљењем крши територијални интегритет суверених држава, односно, да је отцепљење забрањено међународним правом, негативна конотација речи **„отцепљење" у сецесионистичкој реторици се најчешће замењује много позитивнијом речју – „независност.** " У нашем раду користићемо појам „отцепљење", а повремено и „независност" зависно од контекста. Иако је независност Косова призната од стране најмоћнијих држава света попут САД и великог броја чланица ЕУ, реч независност користићемо у смислу ограниченог међународног значења јер Косово није члан Уједињених нација, ОЕБС-а и слично, али и у ситуацијама када цитирамо наводе појединих аутора који су такође употребљавали ту реч. Отцепљење, у ситуацијама када говорима о сецесионистичким активностима Привремених институција косовских Албанаца у Приштини на међународном плану. Опширније о дефиницији отцепљења у Александар Павковић, Петар Радан, Стварање нових држава-теорија и пракса отцепљења, Београд, Службени гласник 2009. године.

да велики и моћни раде оно што хоће, а да мали трпе оно што морају, односно, да су најмоћнији спремни да употребе силу у решавању међународних спорова и прекрше међународно право када налазе да је то у њиховом интересу.

Тренутно Уједињене нације имају 193 државе чланице, уз процену да у свету постоји око пет хиљада етничких група, при чему многе од њих желе властиту државу и чланство у Уједињеним нацијама. Иако многи од њих (попут Палестинаца или Курда) имају далеко утемељеније ставове него што је то случај с Косовом, њихови захтеви за самосталношћу остали су неостварени, пре свега зато што је подршка најмоћнијих држава света изостала. У случају Косова подршка светске суперсиле САД није се доводила у питање. Признавањем независности Косова САД су показале спремност да преузму велики ризик, јер таква одлука прети да створи претпоставку за нова крвопролића и насиље, посебно на југоистоку Европе. По нашем мишљењу, таква одлука била је мање мотивисана америчком бригом за мир и безбедност региона југоисточне Европе већ је пре свега била: (1) резултат америчких интереса да задрже кључни утицај унутар Европске уније, (2) да ојачају сферу утицаја на југоистоку Европе и (3) обезбеде продор на исток и значајно приближавање границама Русије.

Русофобију и славофобију политичких кругова на Западу, додатно подстакнутих полувековним сукобом на глобалном плану – хладним ратом, искористили су Албанци да се представе као одани савезници САД у борби против „панславизма," односно као народ који ће пружити кључну подршку Западу у спречавању остваривања утицаја Русије у југоисточној Европи. Албански писац Исмаил Кадаре изјавио је, деведесетих година прошлог века, да су Албанци главни фактор супротстављања Словенима у интересу Запада и европске цивилизације.[3] Позивајући се на своје несловенско порекло и подређујући своју званичну спољну политику интересима САД, Албанци како у Албанији тако и на Косову, али и осталим територијама у региону на којима живе, посебно Македонији, наметнули су се Западу као једини одани савезници у борби против поновног повратка Русије на југоисток Европе. Стога се савремени однос Запада, пре свих САД према Албанцима, и подршка њиховим захтевима за отцепљењем Косова не могу разумети уколико се занемаре наведени интереси и идеолошки ставови.

Имајући у виду могуће последице које сваки једнострани акт собом носи, а посебно последице које отцепљење Косова може подстаћи, попут геополитичке нестабилности, обнављања кризе у нестабилним регионима југоисточне Европе, севера Африке, Кавказа и Леванта, Сједињене Америчке Државе дуго су припремале терен за координирану независност. Припреме су заокружене тезом да Косово представља случај *sui generis* (јединствен случај) и да не може представљати модел за будућа отцепљења. Отцепљење Косова представљено је као једино могуће решење и незаустављив процес. У средствима јавног информисања (новинама, интернету, телевизији, радију) спроведене су опсежне медијске и психолошко-пропагандне припреме (пре свега, према Републици Србији и српском народу), након чега је на ванредној седници косовског парламента, 17. фебруара 2008. године, дато одобрење привременим институцијама косовских Албанаца да прогласе отцепљење.

[3] Зборник радова, *Косово и Метохија - прошлост, садашњост, будућност*, Београд: САНУ, 2007. године.

Ипак, и поред опсежних припрема, уцена, претњи и притисака, таква одлука није остала без последица. Сједињене Америчке Државе су такву одлуку подржале, док је Русија осудила и затражила хитан састанак Савета безбедности УН. Међутим, због дијаметрално супротних ставова сталних чланица Савета безбедности Русије и Кине, са једне стране, и САД, Француске и Велике Британије са друге стране, седница се завршила без конкретних одлука. На састанку министара иностраних послова Европске уније, слично као и на састанку Савета безбедности Уједињених нација, због немогућности заузимања заједничког става, објављено је да се оставља свакој од чланица држава Европске уније да појединачно донесе одлуку у случају Косова.

Упоредо с тим, сепаратистички покрети који постоје широм света нису мировали. Баскијска сепаратистичка организација *ETA* обновила је нападе на снаге безбедности Краљевине Шпаније. Одлука косовских Албанаца охрабрила је и сепаратисте у Каталонији. Придњестровска Молдавска Република, која је једнострано прогласила отцепљење 1990. године, обновила је захтеве за међународним признањем. У Нагорно-Карабаху, јерменској сепаратисичкој области у Азербејџану, одлука косовских Албанаца пружила је велики ентузијазам. Палестински званичници су се огласили са ставом да захваљујући Косову сада имају и другу опцију осим мировног процеса, уз констатацију да за њих **Косово не може бити значајније од Палестине**.[4] Сепаратистички покрет у Западној Сахари, Демократске Арапске Републике Сахаре, који је стациониран у Алжиру нашао је да се на случају Косова примењују двоструки стандарди, јер је њихов захтев за независношћу на дневном реду Генералне скупштине УН већ 30 година, док се убрзо након тога читав север Африке увукао у грађански рат који је омогућио долазак нестабилних режима на власт. Једном речју, сепаратистички покрети који постоје широм света добили су нов подстицај одлуком косовске скупштине.

Најдрастичније последице, међутим, осетио је нестабилни регион Кавказа, тачније Грузија. Само неколико месеци после отцепљења Косова, током лета 2008. године, две сепаратистичке области Јужна Осетија и Абхазија, после сукоба са грузијским снагама безбедности (тзв. Олимпијски рат), позивајући се на случај Косово, прогласиле су отцепљење својих територија. У томе су добиле подршку Русије и појединих латиноамеричких држава попут Никарагве и Венецуеле. Тиме је јединствени случај Косова показао латентне изазове које собом носи.

Што се тиче држава на југоистоку Европе, реакције су биле подељене. Влада Србије је одлуку косовског парламента поништила прогласивши је противправним актом, уз констатацију да је Косово неотуђиви део Републике Србије. Иако је таква одлука са правне тачке гледишта имала потпуни легалитет, она није произвела суштински ефекат у погледу статуса Косова, односно није вратила Косово унутар Србије. Са друге стране, као што се могло и очекивати, Албанци у свим државама у региону изразили су позитивно мишљење. Албанија је међу првим државама света признала независност Косова, док су Албанци у Македонији, на југу централне Србије, Црној Гори и северу Грчке такву одлуку једногласно подржали и прославили.[5] У Босни и Херцеговини, тачније Републици Српској, невладине организације су по-

[4] Dan Diker, *Le Kosovo n'a rien á faire en „Palestine",* Jerusalem Post, january-february 2010.

[5] http://www.b92.net/info/vesti/index. php?yyyy=2008&mm=02&dd=17&nav_id=285235 (Приступио 12. 1. 2009).

кренуле иницијативу за расписивање референдума о независности српског дела федерације. О поменутој иницијативи парламент Републике Српске тек треба да се изјасни, док је у Херцег-Босни невладина организација Кроација либертас отпочела прикупљање потписа за независност хрватског ентитета у Босни и Херцеговини.[6] Представници мађарске мањине у Румунији и Словачкој затражили су решавање свог статуса по угледу на Косово. Турска је била принуђена да предузме опсежне акције против Курдских побуњеника који захтевају независност. Турска Република Северни Кипар, и сама непризната од остатка света изузев Турске, подржала је одлуку косовског парламента и признала независност.

Дакле, можемо да констатујемо да је отцепљење Косова, на бројним територијама у којима постоје сецесионистички покрети, пружило јасан подстрек за стварање самосталних држава. Уосталом, истраживање јавног мњења које је спровела агенција *Gallup Balkan Monitor* у 2008. години, одмах након проглашења отцепљења Косова, потврдило је да већина грађана у државама региона југоисточне Европе страхује да ће независност Косова имати негативне ефекте и последице на будућу стабилност региона.

Теоријски оквир Копенхагеншке школе студија безбедности

Истраживање и разумевање значајних геополитичких промена, које су се одиграле на југоистоку Европе током последње деценије 20. века, приликом распада СФРЈ, представља изазов за сваког истраживача студија мира и студија безбедности. Дешавања на Косову, посебно после одлуке привремене институције косовских Албанца да прогласе отцепљење 17. фебруара 2008. године, са те стране не представљају изузетак. У настојању да издвојимо правне последице независности Косова по безбедност југоисточне Европе и сагледамо новоуспостављено стање у државама региона, сматрамо да традиционални реалистички приступ, који је година био доминантан приступ у студијама безбедности, више не може да пружи адекватан оквир разумевања. Наиме, сагледавање догађаја на традиционалан – реалистички приступ, кроз призму националних интереса великих сила, не објашњава у потпуности њихове поступке, а још мање кампању коју су САД водиле против Републике Србије и српског народа у протеклом периоду. Сједињене Америчке Државе охрабривале су распад Југославије, помагале протеривање Срба из Хрватске, бомбардовале Србе у Републици Српској и СР Југославију, да би јој коначно отеле део територије – Косово. Досадашњи биланс таквих акција било је стварање два нова исламска ентитета на југоистоку Европе – Косова унутар Србије и муслиманске федерације унутар Босне и Херцеговине, уз отворену подршку већ постојећој Албанији. Политика САД према СФРЈ, СР Југославији, а касније Републици Србији вођена је на сличан или исти начин током Клинтонове, Бушове и Обамине администрације и показује мало знакова да може доћи до озбиљних промена када је у питању Република Србија и српски народ у 21. веку.

[6] http://www.gopetition.com/petitions/petition-for-third-croat-entity-in-bih.html

У разумевању таквог деловања САД у региону били смо принуђени да потражимо адекватно аналитичко оруђе које неће сагледавати догађаје искључиво кроз призму националних интереса (традиционалан реалполитички приступ) већ ћемо користити алтернативни приступ безбедности који је развила и унапредила Копенхагеншка школа студија безбедности.

Копенхагеншка школа студија безбедности настала је посредством радова аутора бившег Копенхагеншког института за истраживање мира (*COPRI*).[7] Школа је дала три значајна доприноса студијама безбедности: теорију секуритизације, идеју о секторском приступу безбедности и теорију регионалних безбедносних комплекса.

У раду ћемо се тежишно фокусирати на секторски приступ безбедности као аналитички приступ за издвајање правних последица отцепљења Косова. Секторски приступ безбедности замишљен је као аналитичко оруђе за истраживање регионалног безбедносног окружења. Током хладног рата претње по безбедност сагледаване су, пре свега, као војне, коришћењем војног сектора. Међутим, распадом биполарне структуре светског поретка истраживачи Копенхагеншке школе студија безбедности, пре свих Бери Бузан, проширили су поље истраживања студија безбедности са војног на нове секторе безбедности, и то: политички, економски, социјетални и еколошки.

Сектори безбедносне међузависности карактеришу се референтним објектима и односима моћи који су у секторима доминантни. Тако политички сектор обухвата истраживање односа политичких актера; референтни објекат је стабилност политичког система, а претња би била ширење нових идеологија, које угрожавају постојећи политички поредак.

Политички сектор разматра директне претње против политичких институција државе које се најчешће манифестују у виду урушавања или оспоравања легитимитета на делу сопствене територије, што свакако представља озбиљну претњу по суверенитет и опстанак савремених држава.

Војни сектор је комбинација унутрашњих и спољних војних и невојних претњи по безбедност, чије решавање може захтевати ангажовање војних потенцијала ради заштите државе. Односи које испитује војни сектор јесу односи војне моћи држава унутар безбедносног комплекса, док је референтни објекат суверенитет и територијални интегритет држава. Оно што је нарочито важно уочити јесте да су претње у војном и политичком сектору углавном детерминисане географском блискошћу, што није случај са осталим секторима.

Економски сектор испитује утицај економских претњи на способност држава да задовоље основне потребе сопственог становништва и обезбеде сталан приступ унутрашњим, али и спољним изворима енергије. Овај сектор тежишно испитује трговинске-економске односе, а референтни објекат је међународни економски поредак. Економски сектор испитује и утицај финансијских криза, чије су последице значајне за развој свих држава света, стабилност регионалног или глобалног тржишта и очување међународног финансијског поретка. Економски проблеми су нераскидиво повезани са проблемима у европској и светској економији.

[7] *COPRI* – Независни институт за изучавање мира. Утапањем у Дански институт за међународне студије *(DIIS)* 2005. године *COPRI* је престао да постоји.

Социјетални сектор испитује односе према колективним идентитетима (нација, племе, религија, раса, цивилизација) у којем референтни објекат безбедности представља идентитет друштвене групе. Класичан пример социјеталног сектора представља процес путем којег су политичке елите појединих европских држава представљале, и још увек представљају, емиграцију као еминентну претњу по безбедност сопствене нације и захтевају потпуно затварање граница и депортацију страних радника ради отклањања такве претње. Истовремено, досадашње активности европских држава у смислу признања независности Косова откриле су деловање у поменутом правцу. Дуги низ година бројна албанска популација,[8] са којом је већина европских држава имала проблема углавном због криминала и одбијања асимилације, боравила је на њиховој територији захтевајући политички азил. Део западних држава у признању отцепљења Косова видео је лични интерес и начин решавања проблема албанске емиграције, који је почео да добија све веће, опасније размере, а који је нарастао са илегалним усељавањем Албанаца у европске државе.

На крају, последњи, али не мање важан, јесте еколошки сектор који испитује однос човека и природе и последице које еколошки инциденти могу имати, како по безбедност цивилизације, тако и по безбедност биосфере у целини.

Подела концепта безбедности у секторе безбедносне међузависности, не подразумева строго придржавање и ограничавање истраживача студија безбедности на анализу унутар искључиво наведених сектора, јер „у свакодневном животу безбедносни проблеми прелазе границе тих сектора и свако промишљање безбедности треба да буде скуп, а не одвојени приступ поменутим пољима“.[9] Практично сугеришу да секторски приступ безбедности треба да пружи увид у целину безбедносног проблема, а не само у један, посебан, изоловани део безбедносног проблема.

Међутим, сматрамо да истраживање „реалности“ настале једностраним отцепљењем Косова, захтева проширење предмета истраживања на нови сектор. Према Повељи Уједињених нација и у складу са резолуцијама Генералне скупштине Уједињених нација унилатерално, насилно одвајање или отцепљење територије од постојеће суверене и независне државе није дозвољено. С обзиром на то да је поступак отцепљења забрањен међународним правом, јер се крши територијални интегритет држава, отцепљење Косова представља класичан сукоб права на очување територијалног интегритета и права на самоопредељење, односно два темељна начела међународног права.

Због тога сматрамо да је неопходно да у састав већ поменутих сектора уврстимо и нови правни сектор који би омогућио идентификовање правних последица отцепљења Косова по мир и безбедност региона југоисточне Европе. Наиме, отцепљење Косова прети да, поред релативизације и слабљења међународног поретка, креира и преседан путем којег ће насилна промена граница једне државе (у нашем случају Републике Србије) подстаћи друге етничке мањине са територијалним претензијама да се позивају на пример Косова у остварењу својих сепаратистичких циљева.

---

[8] Према расположивим подацима на Косову живи око 1,8–2 милиона људи, док исељеника има око 600.000, претежно радно способних, од тога 250.000 у Немачкој, а остатак у Великој Британији, Швајцарској, Аустрији и другим земљама. По подацима стручњака из Светске банке, тај број је знатно већи: од 750.000 до 800.000 косовских Албанаца који живе у иностранству, у Немачкој живи 350.000–400.000, а у Швајцарској 160.000 (по бројности су највећа исељеничка група после Италијана). Извор: Алфонсо Десидерије преузето из часописа *Лимес Плус*, *издање за Југоисточну Европу,* 2008. година број 2.

[9] Nikolaos Tzifakis, Question of Security in Southeastern Europe: A Systemic Approach, Athens, I Sideris 2003, p 32.

Природу претњи у правном сектору оквалификовали бисмо као претњу по функционисање савременог међународног поретка путем кршења међународних правних норми на којима почива интегритет и суверенитет савремених држава. Због тога, референтни објекат у правном сектору не би представљала држава, већ међународно право, јер се последице у правном сектору, пре свега, манифестују кроз слабљење и релативизацију међународног поретка, односно увођење анархије у међународни поредак, потом стварање модела за отцепљења других територија, нарушавање легитимитета УН и креирање слабих држава као извора хроничне нестабилности. У табели један (1) приказани су наведени сектори, односи моћи, референтни објекати и примери претњи.

Табела 1 – *Секторски приступ безбедности*

СЕКТОР	**Односи**	**Референтни објекат**	**Могуће претње**
Војни	војне моћи	територијални интегритет	инвазија
Политички	ауторитета	организациона стабилност	револуција
Економски	трговински однос	економски поредак	крах берзе
Социјетални	идентитет	колективни идентитет	културни империјализам
Еколошки	човек и природа	цивилизација/биосфера	глобално загревање,
Правни	међународно право	међународни правни поредак	релативизација и обесмишљавање права

Правне последице отцепљења

Иако, према ставовима Копенхагеншке школе студија безбедности, правни сектор не заузима посебно место у секторском приступу безбедности, због креирања правног преседана у случају Косова и последица које собом носи такав преседан, сматрамо да је изузетно важно увођење правне анализе у студијама безбедности. Посредством правног сектора анализираћемо међународно право и прописе који регулишу односе између држава у међународној заједници, тачније међу чланицама Уједињених нација. Због чињенице да се међународно право примењује на читав систем међународних односа, да бисмо избегли глобалну анализу и претерани

ниво уопштености који из тога може произићи, правни сектор примењиваћемо само на државе региона које су у непосредном окружењу и предмет конкретне анализе.

Питање очувања међународног правног поретка сместићемо у средиште безбедносне анализе, јер његово очување, али још важније и поштовање, представља битан основ за стабилност савременог света у целини. Референтни објекат у правном сектору биће владавина и поштовање међународног права. Претпоставка је да оно омогућава очување суверенитета и територијалног интегритета савремених држава, очување савременог светског поретка и спречава појаву анархије у међудржавним односима. Функционални актер, односно чинилац који својим деловањем утиче на динамику унутар правног сектора, био би Савет безбедности Уједињених нација, као највиша институција која је одговорна за примену и спровођење међународног права.

Свесни чињенице да поменути функционални актер не делује у правом смислу речи као светска влада, те да још увек сила доминира у решавању међународних спорова, што је показао и случај Косова, деловање Савета безбедности УН као органа који обезбеђује поштовање и примену међународног права је ограничено. Међутим, ограничења која су објективна, попут геостратешких циљева најмоћнијих држава света, не ослобађају га одговорности за регионални, али и глобални мир и безбедност држава чланица УН.

Поред тога, правни основ за проглашено отцепљење Косова показао је двосмисленост међународног права и потребу његовог даљег развоја и унапређења. Непостојање међународног консензуса о правилима стварања нових држава и условима под којима треба да важи право на самоопредељење отворило је могућност за једностране потезе, а тиме и нове сукобе широм света.

Наиме, током историје, употреба силе у рату одређивала је смер и ток дипломатског деловања у миру. Државе су настајале као резултат многих ратова након којих су организоване међународне конференције на којима су се мењале границе постојећих, утврђивале границе нових и признавале нове државе. Међународни уговори склапани су по правилима јачег, војно моћнијег субјекта међународног права. Чак и данас, када је забрањена употреба силе у међународним односима, та забрана се не поштује у потпуности. Окупација Ирака и Авганистана од стране САД, као и инсталирање режима на северу Африке, најјаснији су примери кршења основних норми међународног права.[10]

Утицај који су САД остариле у доношењу одлуке о признавању једностраног чина отцепљења Косова показао је да је право на самоопредељење, на које су се косовски Албанци упорно позивали, непосредно зависно од констелације снага и стратешких и глобалних циљева и интереса великих и моћних.

Међутим, и поред спремности великих сила да погазе основна начела међународног права када је то у њиховом интересу, начело територијалне целовитости сматра се једним од основних начела међународног поретка и битним инструментом спречавања оружаних сукоба и насилне промена граница, којима смо сведоци. Иако парадоксално, такав став заступају чак и САД. Када је то њима одговарало,

[10] Тиме је и Тукидидово указивање на начело да „моћни раде оно што могу, а слаби што морају" поново нашло своје место у међународним односима.

прекршиле су међународно право и подржале независност Косова, док су потпуно супротно реаговале у случају Абхазије и Јужне Осетије, сматрајући њихово признање од стране Руске Федерације флагрантним кршењем међународног права.

Са правног становишта, већина држава у свету гледа на косовски преседан са великом сумњом и одбојношћу, јер им је примарни интерес очување суверенитета и територијалног интегритета. Наиме, на планети постоји најмање 2000 етничких група које теже вишем степену аутономије или самосталној државности. Уколико би се по узору на Косово формирале државе са територијом и бројем становника приближно истим или сличним Косову (дакле 2 милиона становника), на свету би постојало 4000 држава, што би водило у потпуну анархију у међународном поретку; сукоби би постали свакодневица, а нестабилност би се проширила на сваки делић Земљине кугле. О постојању бројних сепаратистичких подручја која постоје само у Европи најбоље сведочи слика 1.

Слика 1 – *Мапа потенцијалних независних области у Европи*[11]

Свесни могућих последица признања права на самоопредељење као права на отцепљење „реконструкцијом међународних односа после Другог светског рата принципу територијалног интегритета дата је значајнија улога него принципу самоопредељења“.[12] Повељом УН, члан II, став 7, подржан је суверенитет и територијални интегритет постојећих држава.[13] Осим тога, током хладног рата, ниједна од пет сталних чланица Савета безбедности УН није имала користи од подршке сепаратистичким покретима у другим државама широм света, што је допринело значајном смањењу броја сецесија у свету. Међутим, распадом биполарне структуре светског поретка, Сједињене Америчке Државе су нашле корист у пружању подршци сепаратистичким покретима, посебно на истоку Европе, јер су тако убрзале

[11] http://www.dolz.com/kosovoandseparatists.htm

[12] Peter Wallensteen, Understanding Conflict Resolution, p. 163.

[13] Члан II став 7 Повеље Уједињених нација гласи: Ништа у овој Повељи не овлашћује Уједињене нације да се мешају у послове који по својој суштини спадају у унутрашњу надлежност државе.

сламање свог хладноратовског непријатеља – Совјетског Савеза. Најпре су пружиле отворену подршку захтевима бивших Совјетских република на Балтику Естонији, Летонији и Литванији, да би се затим та подршка проширила на Грузију, Украјину, Таџикистан и остале новоформиране државе на тлу некадашњег Совјетског Савеза. Захваљујући поменутој подршци, али и унутрашњим противречностима са којима се Совјетски систем суочавао, на територији некадашњег Совјетског Савеза формирано је 14 нових држава. Истовремено се са сепаратистичком подршком отпочело и на територији СФРЈ, где је формирано шест нових држава, а поделом Чехословачке на Чешку и Словачку укупна цифра новоформираних држава на истоку Европе зауставила се на двадесет једној држави.

Иако Међународно право не регулише начине настанка нових држава у теорији се јасно разликују два гледишта. Прво је да нова држава настаје стицањем три основна елемента: **територије, становништва и власти,**[14] док друго потенцира **значај међународног признања.** Спорења се односе на питање да ли држава настаје одмах чим се стекну основна три елемента државности, или тек касније, када новонасталу творевину признају већ постојеће државе?

Очигледно је да отцепљење бивших совјетских или југословенских република не би било успешно да након тога није уследио подједнако важан процес – њихово признање. Контекст политичке реалности новоформираних држава, односно њихово признање или непризнање, остаје од кључне важности за разумевање успешности отцепљења.[15] Подсетимо да су политички лидери Косова већ једном, 2. јула 1990. године, прогласили отцепљење. Међутим, тада, пре двадесет година, Косово није признала ниједна држава на свету изузев матичне Албаније, јер им то очигледно тада није било у интересу.

Данас је ситуација, када је реч о Косову, потпуно другачија. Током протекле две године од проглашења отцепљења од Републике Србије, 17. фебруара 2008. године, од укупно 193 државе чланице Косово је до сада (25. априла 2013. године) признало 98 држава Уједињених нација. Међутим, с обзиром на то да је до признања у многим случајевима долазило после политичких притисака и уцена главног протагонисте независности Косова – САД, поједине државе, попут Костарике, које су признале отцепљење Косова најавиле су могућност преиспитивања своје одлуке. Такође, западноафричка држава Република Мали, са преко 14 милиона становника, демантовала је информацију „Владе у Приштини“ да је признала отцепљење јужне српске покрајине, иако се таква информација нашла на званичном сајту „министарства спољних послова Косова“. Истоветно је поступила и мала афричка држава у Гвинејском заливу Сао Томе и Принципе, док поједине државе попут Нигерије, Обале Слоноваче и Уганде демантују било какво признање Косова.

Истовремено, Саветодавно мишљење Међународног суда правде у Хагу од 22. јула 2010. године није испунило очекивања Приштине, у смислу повећаног броја признања. У мишљењу је констатовано да Декларацијом Привремених институција косовских Албанца да се отцепе од Републике Србије није прекршено међународно право. Међутим, иако тим чином „није прекршено међународно право“, како то на-

[14] Buzan Barry, *People, States & Fear,* Lynne Rianner Publishers, Boulder Colorado, 1991.

[15] Александар Павковић, Петар Радан, *op. cit.223.*

лази Међународни суд правде, чињеница је да је отцепљењем Косова прекршено право Републике Србије као државе, али и право српског становништва на Косову да живи у сопственој држави. Осим тога, одлуком суда указано је на јасан сукоб међународног и националног права савремених држава.

Свестан чињенице да у међународним односима нема ничег тако осетљивог као што су границе и суверенитет, Међународни суд правде је своју одлуку образложио у контексту резолуције 1244, и тиме избегао могућност да примена одлуке утиче на друге сличне сецесионистичке покрете.[16] Истовремено, суд је констатовао да није постављено питање о правним последицама проглашеног отцепљења. „У овом случају питање постављено Генералној скупштини је уско специфично. Не поставља се питање о правним последицама проглашења независности. Посебно се не пита да ли је или не Косово постало држава".[17] Дакле, суд се није упустио у разматрање правних последице које Декларација Привремених институција косовских Албанаца може имати на државност Косова и тиме одбацио могућност да својој одлуци да елементе преседана. Међутим, очигледно је да је суд занемарио чињеницу да елементе преседана не утврђује он, већ будући судови, примењујући одлуку на сличне ситуације. Према томе, нити су Међународни суд правде нити САД, као најмоћнија сила света, меродавне да одлуче да ли је Косово преседан или не, већ искључиво они који ће у случају Косова видети сличност са својим сепаратистичким покретима, а таквих је много.

Тиме је покушај увођења једног новог, посебног модела решавања сецесионистичких спорова широм света, обраћањем Међународном суду правде, потврдио да тумачење међународног права и међународних норми умногоме зависи од спремности великих сила унутар Савета безбедности УН, али и чланова Генералне скупштине УН да се објективно и неутрално поставе у случају Косова, што овога пута, по нашем мишљењу, није био случај.

Косово су до сада признале најразвијеније земље света, пре свих државе чланице групе Г-7, које у укупном светском друштвеном производу учествују са читавих 65 одсто. С обзиром на значај и утицај тих држава у међународном поретку налазимо да је процес признања добио на снази. Уосталом, захваљујући тој чињеници Косово је успело да оствари и пријем у Међународни монетарни фонд у којем кључну улогу имају управо чланице Г-7, предвођене Сједињеним Америчким Државама.[18]

Са друге стране, посматрајући процес признања с обзиром на укупну популацију држава у међународном поретку, око 70 одсто укупног светског становништва није признало независност Косова, при чему значајну тежину дају најмногољудније државе света, попут Кине, Индије и држава Латинске Америке, које су и саме оптерећене бројним сепаратистичким покретима (слика 2).

---

[16] *Interpretation of Security Council resolution 1244 (1999)*
http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf?PHPSESSID=3f93dd61e4d4431355652cc64b1abee5 пр. 7. 1. 2011.

[17] Мишљење Међународног суда правде, тачка 51, страна 19.
http://www.icj-cij. org/docket/files/141/15987.pdf?PHPSESSID=3f93dd61e4d4431355652cc64b1abee5 пр 7. 1. 2011.

[18] http://www.srbijanet.rs/vesti/vesti-iz-zemlje/15500-kljucno-je-da-kosovo-ne-bude-u-un.html

Слика 2 – *Плавом бојом означене су државе које су признале независност Косова, сивом државе које нису признале независност, а жутом државе од којих се „очекује" признање (Република Мали, Египат и Гвајана). Косово је означено црвеном бојом*[19]

Међутим, оно што је највише изненадило, како Приштину, тако и дипломатске кругове на Западу који су пружили отворену подршку проглашењу отцепљења, било је непризнавање Косова од исламских држава. Наиме, после опсежних медијских припрема терена за отцепљење Косова, очекивало се да ће Организација исламске конференције, која окупља 57 држава света – готово трећину чланица УН, донети заједничку декларацију о признању независности Косову. Убрзо се показало да су таква очекивања Приштине о убрзаном признању од стране исламских држава била неутемељена. Наиме, иако је територија Косова насељена већински муслиманским становништвом, у међународној политици понекад не долази до верске солидарности. Верска солидарност је, у овом случају, изостала не само због чињенице да иза пројекта независног Косова стоје САД, које због ратова у Ираку и Авганистану, као и због става САД према палестинском питању имају дијаметрално супротне ставове са појединим утицајним чланицама Организације исламске конференције, већ и због тога што су се једној таквој одлуци успротивили Индонезија, Азербејџан, Алжир, Судан, и Египат –земље које и саме имају сепаратистичке покрете на својој територији.[20] Свест о могућем понављању сличног сецесионистичког сценарија на сопственој територији отежава и онемогућава подршку сепаратистичким покретима било где у свету.

Ипак, највећи проблем, како за Приштину, тако и за спонзоре косовске независности, није то што Косово нису признале исламске државе већ и чињеница да га није признала Република Србија и поједине европске државе чланице Европске уније – Грчка, Словачка, Шпанија, Румунија и Кипар, чиме је онемогућено његово приступање УН, али и Европској унији. Став преостале 101 државе чланице УН које нису признале независност Косова најбоље се може илустровати изјавом једног израелског званичника, који је однос своје земље према Косову описао реченицом: „Још нисмо одлучили када ћемо одлучити".[21]

[19] http://www.kosovothanksyou. com/ Приступио 22. јануара 2010. године.

[20] У случају Индонезије, најмногољуднији исламске државе света, један од тих сепаратистичких покрета – Источни Тимор био је успешан. Такође, Судан је 2011. године подељен на Јужни Судан и Судан, док су сепратисти у Алжиру и Египту значајно ојачали свој утицај након немира на северу Африке.

[21] http://www.msp.rs/Srpski/Bilteni/Srpski/b190208_s.html (Приступио 18. јануар 2009).

Иако је Косово признала већина држава чланица НАТО-а и Европска унија које својим војним, политичким и економским потенцијалима остварују значајан утицај на свеукупна дешавања у свету, укупан број држава чланица УН које су признале независност Косова није прешао 93. Смену режима на северу Африке могла би да искористи Приштина, како би достигла „критичан број" држава које су је признале, а то је 98, односно 51% држава чланица УН, као што нетачно наводе званичници у Приштини. Нако тога Приштина би могла да поднесе захтев за пријем у Уједињене нације. Иако сам захтев не би много тога изменило, читав процес признања би ушао у једну нову фазу.

Осим тога, врло је вероватно да би признање Косова од стране критичног броја држава довело до поновног преиспитивања случајева полупризнатих, делимично непризнатих или самопрокламованих територија, како у Европи, тако и у остатку света.

Влада Баскије већ наводи пример Косова као лекцију о „демократском" начину решавања проблема мањина, а представници терористичке организације *ETA,* која активно делује у Шпанији, налазе да је случај Косова показао да вишедеценијске тежње *ETA* нису утопија.[22] Сецесионистичке тежње појачане су и у Великој Британији, земљи која се најватреније залагала за независност Косова. Северна Ирска је деценијама подељена између униониста и сецесиониста. Сарадња између припадника две терористичке организације Ослободилачке војске Косова и чланова Ирске републиканске армије постоји већ годинама.[23] У европској штампи све чешће се наводи да постоји могућност и да Шкотска прогласи отцепљење.[24] Одлука се очекује 2014. године. Савез за Јужни Тирол у Италији, у којем живи око 300 хиљада аустријских држављана, такође обнавља аргументе у прилог својој независности.[25] Током последњих избора за европски парламент, одржаних 2009. године, политички представници аустријске мањине који се залажу за преиспитивање статуса Јужног Тирола у Италији освојили су убедљиву победу, чиме њихове сецесионистичке тежње додатно добијају на важности.

Сепаратистичке алијансе стварају се и на простору бившег Совјетског Савеза. Придњестровље, Абхазија и Јужна Осетија већ су прогласиле отцепљење. Криза не заобилази ни остале континенте, попут Африке, чије се државне границе, по правилу, не поклапају са етничким границама. Покрет за независност Јужног Судана је током 2011. године спровео референдум о независности, да би исте године, 14. јула, ова територија постала чланица УН.

Косовски домино ефекат одсликава се и у Азији, од Курдистана (области у Турској и Ираку у којој живи око 25 милиона Курда) где су сукоби посебно заоштрени после отцепљења Косова. Само шест дана након проглашења отцепљења Косова, које је Турска међу првима признала (23. фебруара 2008. године), дошло је до погибије више од 110

[22] http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/16358/Baskija+se+%C5%BEali+Strazburu,+poziva+se+na+primer+Kosova.html (Приступио 23. 4. 2009)

[23] http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/53840/IRA+koristi+oružje+OVK.html (Приступио 12. 01. 2010. године)

[24] Чувени шкотски глумац Шон Конери је након проглашеног отцепљења Косова изјавио да је Шкотска надомак остварења независности и једнакости. Опширније на http://www.blic.rs/Vesti/Politika/27566/U-odbranu-Kosova-ustaju-i-Son-Koneri-i-Ricard-Gir

[25] http://www.novosti.rs/vesti/planeta.70.html:178900-Juzni-Tirol-posle-Kosova (Прис. 13. 3. 2009)

курдских побуњеника на северу Турске у сукобу са турском војском.[26] Ситуација је слична и у Кашмиру где снаге одмеравају Индија и Пакистан. Свакако, не треба заборавити ни палестинске политичке званичнике који са правом закључују да Косово не може да представља значајнији случај, нити јединственији пример од Палестине.

Будуће активности наведених сецесионистичких покрета могуће је предвидети, посебно уколико се сагледају у контексту Косова. Стога, када било ко тврди да је отцепљење Косова био исправан корак и јединствен случај, макар то била и најмоћнија земља света – САД, мораће се суочити са чињеницом да ће и такви будући кораци такође бити „јединствени и исправни" када су у питању други сецесионистички покрети који постоје широм света.

Иако су државе које су признале независност Косова заступале тезу да Косово представља случај *суи генерис* (јединствен случај) и да убудуће не може постати модел – преседан у међународном праву, када је реч о постојећим сецесионистичким покретима, ствари нису тако једноставне. Многе државе чланице Уједињених нација одбијају да признају независно Косово јер страхују од увођење принципа „јединствености". Постоји оправдана сумња да уколико би се принцип јединствености потврдио у Савету безбедности УН, у свету би се, поред постојећих, могли изродити и нови сепаратистички покрети. Стога подељеност коју је изазвало Косово, нарочито подељеност по питању јединствености случаја Косово, захтева испитивање те аргументације, што ће бити тема у наставку рада.

Јединственост случаја Косово

Имајући у виду чињеницу да постоји пет хиљада етничких група, а само две стотине држава, као и да је мапа света одавно у потпуности исцртана границама, да косовски случај не би произвео домино-ефекат и да отвара нова поглавља насиља и сукоба локалног, али и регионалног карактера, заступници косовске независности морали су прибећи новом аргументу – о јединствености случаја Косово. Тиме је требало истовремено обезбедити легитимност ставова у прилог косовској независности, као и образложење којима би се спречили сви остали претенденти са правом на сецесију.[27]

Са мање од десет процената хомогених држава на свету, случај Косова може имати далекосежне последице у многим деловима света, посебно на нестабилном југоистоку Европе: западна Македонија, југ централне Србије, север Црне Горе и Грчке, али и Република Српска и Херцег-Босна, да наведемо само неке од простора на којима делују сепаратистички покрети у окружењу.

Свим сецесионистичким покретима заједничка је тежња за отцепљењем од матичне државе или припајање другим постојећим државама. Стога они користе Косово, пре свега, као политички симбол, али и правни аргумент којим желе да добију међународну подршку и прогласе отцепљење. Косово се свима њима намеће као најбољи модел, односно најбоља карта на коју могу да играју да би остварили сепаратистичке циљеве.

---

[26] http://www.mondo.rs/s87909/Info/Svet/U_turskoj_ofanzivi_poginula_122_Kurda.html (приступио 4. 5. 2009)

[27] Радмила Накарада, *Случај Косова – Јединствена произвољност, Социолошки преглед*, vol. XXXXI (2007), no. 3, стр. 305–326. стр. 312.

Поред САД и већег броја европских држава, најгласнији заговорник јединствености косовског случаја представљају привремене институције косовских Албанаца. Да би додатно подржали тврдњу о јединствености случаја Косово, у сарадњи са Косовским институтом за политичка истраживања и развој (*КИПРЕД*)[28] спровели су истраживање под називом „Косово случај без преседана“[29] у којем износе аргументе у прилог независности Косова. Заступајући став директора Центра за стратегијске и међународне студије Јануза Бугајског „да су све домине у бившој Југославији одавно пале“ и да Косово представља последњи у низу догађаја који су обележили распад бивше Југославије, закључују да Косово поседује јединствене критеријуме који га квалификују као независну државу[30] (табела 2).

Табела 2 – *Косово и сличне сепаратистичке области*[31]

	Под међународним протекторатом	**Већинско становништво је изложено етничком чишћењу или угрожавању људских права од стране матичне државе**	**Постојање демократских структура признатих од стране међународне заједнице**	**Жеља присутне већине за одвајањем**	**Статус једнак републици на федералном нивоу у бившим структурама**	**Држава којој је територија припадала се распала**	**Јасне административне границе у претходном систему**
Република Српска	Да (са остатком БиХ)	Не (узајамно сукобљавање)	Да	Противно политичком договору (Незаконито према Дејтонском споразуму)	Не, Република Српска није постојала у Југословенској федерацији	Да (бивша Југославија, али није постојала као ентитет)	Не у бившој Југославији, Да у БиХ
Северни Кипар	Не. Линију раздвајања обезбеђују УН	Угрожавање људских права у прошлости	Донекле	Да, одвајање уз федерално уређење	Не	Не (остало је подељено)	Не
Мађари у Словачкој	Не	Не	Да	Не	Не	Не	Не
Мађари у Румунији	Не	Не	Да	Не	Не	Не	Не
Албанци у Македонији	Не	Угрожавање људских права у прошлости	Да	Не	Не (равноправна затупљеност започета Охридским споразумом)	Да (не као ентитет, Македонија се није отцепила)	Не
Косово	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Да

[28] Kosovar Institute for Policy Research and Development – www.kipred.net

[29] http://www.Kipred.net/site/documents/Kosovo%20The%20Unprecedented%20State%20pdf (Приступио 3. 05. 2008) Аутори истраживања су бивши службеници Министарства спољних послова СФРЈ Илир Дуголи и Љуљзим Пеци.

[30] Kosovo: *The Unprecedented State*, KIPRED, Pristina, jul 2007. p.

[31] Извор Kosovar Institute for Policy Research and Development – www.kipred.net

С обзиром на то да својим наступом практично промовишу ставове америчке администрације и подржавају више пута неуспешно изречену „мантру“ о јединствености случаја Косово, сматрамо да поменуто истраживање заслужује посебну пажњу. Оно, поред осталог, најбоље илуструје евидентан расцеп унутар Европске уније, када је реч о Косову.[32] Свакако, важно је навести да ово истраживање представља један од ретких покушаја да се научно аргументују више пута изречени ставови званичних представника Приштине и њихових ментора из САД о јединствености случаја Косово. Коначно, користећи истоветне критеријуме КИПРЕД-а, поменуто истраживање омогућиће нам да преиспитамо заснованост тезе о јединствености Косова и укажемо на далекосежне последице, пре свега у правној сфери које Косово носи, како по међународно право и међународне односе, тако и по суверенитет и интегритет савремених држава.

Аутори КИПРЕД-а, као територије сличне Косову, разматрају седамнаест потенцијалних сепаратистичких жаришта широм света, али ће у нашој анализи тежиште бити на територијама на југоистоку Европе, на којима су и даље присутни сепаратистички захтеви, посебно на Републици Српској, Северном Кипру, мађарској популацији у Румунији и Словачкој и свакако Албанцима у Македонији.

Узимајући у обзир аргументе КИПРЕД-а, попут постојања или непостојања међународног протектората, угрожавања људских права, жеље присутне већине за одвајањем и остале који се наводе у табели 2, преиспитаћемо сличности и разлике Косова са сецесионистичким покретима у ширем региону југоистока Европе.

Разматрајући први аргумент, који се односи на **постојање међународног протектората**, аутори КИПРЕД-а закључују да поред Косова тај услов испуњава једино Република Српска, због присуства ЕУФОР-а. Међутим, то је само донекле тачно. Наиме, сматрамо да тај услов важи и за Македонију, јер она није под међународним протекторатом само привидно. Током кризе из 2001. године више хиљада међународних полицајаца било је стационирано на територији Македоније. Таква ситуација и њено могуће понављање у виду додатног распоређивања међународних снага на тлу ове бивше југословенске републике пре су питање одлуке међународне заједнице и њихове субјективне процене безбедносне ситуације него стварног стања на терену. Слична ситуација је и на линији раздвајања у Турској Републици Северни Кипар и грчком делу Кипра коју обезбеђују плави шлемови Уједињених нација. Стога став КИПРЕД -а о постојању међународног протектората сматрамо неадекватним, јер он не постоји само на тлу Косова и Босне и Херцеговине, већ и на тлу Кипра, али донекле и у Македонији.

Други индикатор, који је и био повод хуманитарног интервенционизма НАТО на Косову, разматра **угрожавање људских права**. Истраживачи КИПРЕД-а сматрају да је током „ослободилачке борбе“ до угрожавања људских права дошло од стране државе Кипар на територији данашње Турске Републике Северни Кипар, у Македонији и наравно на самом Косову. Поред тога што своје сународнике Албанце, како на Космету тако и у Македонији, виде као искључиве жртве угрожавања људских права, идентитет жртве превасходно везују за муслиманску популацију. Такво гледиште не само да није тачно, већ генерише и негативне ефекте који онемогућавају

[32] Од укупно 27 чланица Европске уније њих пет – Шпанија, Грчка, Кипар, Словачка и Румунија нису признале независност Косова. Њихов упоран став о непризнавању независности Косова сведочи о подељености Уније када је реч о том питању.

процес помирења и успостављања заједничког живота. Најпре, такав став веома подсећа на начин на који исламски екстремисти спроводе индоктринацију младих регрута, приказивањем видео снимака у којима су жртве насиља искључиво муслимани. Подсетимо да и после десет година од завршетка сукоба на Косову званичан број жртава не премашује 2500,[33] укључујући и српску и албанску страну. Осим тога, српским жртвама трговине људским органима, као очитог примера занемаривања и ниподаштавања туђих жртава, не само од косовских Албанца већ и међународне заједнице, и дан данас се посвећује мало пажње.

Известилац Одбора за правна питања Парламентарне скупштине Савета Европе Дик Марти доставио је Извештај о нехуманом поступању са људима и илегалној трговини људским органима.[34] У извештају се Хашим Тачи, бивши премијер, доводи у везу са трговином људских органа отетих Срба на Косову током 1999. године. Такође, тужилаштво за ратне злочине Републике Србије је објавило да је идентификовало сведока тих монструозних злочина. Иако извештај Дика Мартија и изјаве сведока о трговини људским органима неће исправити досадашње неправде почињене према српском народу, оно може допринети делимичној сатисфакцији у виду признања да су Срби на Косову били жртве, а косовски Албанци узурпатори и организатори дугогодишњег насиља над Србима.

Постоје и постојале су државе у којима је долазило до угрожавања људских права, што омогућава селективну употребу тог спорног концепта. „Уколико би се прихватио аргумент Албанаца да им право на сецесију припада због тога што су дуго година били изложени репресији Београда, то би био преседан који би дестабилизовао светски мир, јер би сви покрети који имају сецесионистичке захтеве кренули са терористичким акцијама како би испровоцирали државу да им одговори“.[35] Можемо тврдити да је до угрожавања људских права дошло и над Србима у Републици Српској крајини над којима су хрватске снаге спровеле етничко чишћење, над Србима у Републици Српској од стране муслиманских и хрватских снага, као и на Косову од стране албанских терориста и то уз присуство међународних снага, што се посебно манифестовало током Погрома од 17. до 19. марта 2004. године, а што је било подстакнуто и подржано једностраним гледањем на Албанце као искључиве жртве насиља на Косову.

Заговарати да одређена држава губи право над делом територије због начина на који влада третира или је третирала народ који живи на њеној територији, намеће бројна питања, али су свакако најважнија: ко одлучује о том питању, када и на основу којих критеријума. Одговори на постављена питања могу послужити светским силама попут САД, Кине и Русије као основа за преиспитивање других ситуација, као што је третман Срба на Косову, у Албанији, али и Босни и Херцеговини. Свакако да би се у њиховом третману од стране матичне државе могле наћи бројне неправилности на основу којих би се могли позвати на отцепљење, као што су то учинили косовски Албанци.

---

[33] Петомесечна истрага стотине најбољих експерата из најразвијенијих земаља света на челу са колегама из Шпаније показала је да је на Косову страдало 2018. Албанаца. Лондонски Тајмс сматра да се број убијених пре и после сукоба кретао око 4600 жртава. *Време број 463, 20 новембар 1999. године*.

[34] http://www.nspm.rs/dokumenti/nehumana-postupanja-sa-ljudima-i-ilegalna-trgovina-ljudskim-organima-na-kosovu.html, Приступио 25. децембра 2010. године.

[35] Томас Флајнер, *Резолуција 1244 једини акт којим се забрањује сецесија*, Политика, субота 5. децембар 2009. године.

Коначно, и можда најважније питање јесте зашто је Савет безбедности УН донео Резолуцију 1244 којом се гарантује територијални интегритет и суверенитет СРЈ/Србије, а није одмах када је завршено бомбардовање НАТО усвојио поменути аргумент и дао независност Косову. Дакле, закључујемо да ни други индикатор КИПРЕД-а, угрожавање људских права као аргумент за јединственост Косова, према нашем мишљењу није уверљив.

Што се тиче трећег индикатора – **постојање демократских структура** које је признала међународна заједница, аутори КИПРЕД-а га проналазе у свим сецесионистичким областима у региону, што практично не представља аргумент који иде у прилог јединствености косовског случаја, већ обрнуто – у прилог заједничких карактеристика које Косово поседује у поређењу са другим сличним сецесионистичким областима.

Када се говори о четвртом индикатору, **жељи присутне већине за одвајањем**, аутори КИПРЕД-а проналазе сличност Косова једино са Северним Кипром и Републиком Српском. Међутим, жеља присутне већине за одвајањем, можемо слободно рећи, посебно после случаја Косово, оживела је у готово свим сепаратистичким областима. Подсетићемо се да Албанци у Македонији, након потписивања Охридског споразума, нису добили прилику да се општим и непосредним гласањем изјасне да ли прихватају или одбијају свој постојећи државни статус. Оно што је још важније јесте чињеница да у „албанском ентитету" у северозападној Македонији – Илириди данас живе углавном Албанци, због чега је идеја да организују референдум о независности или се просто позову на случај Косова, колико год била неприхватљива ауторима КИПРЕД-а или спонзорима косовске независности, истовремено и једна од могућих и вероватних.

Уосталом, после одлуке косовских институција да се отцепе од Републике Србије, сецесионистичке тежње појачале су се и међу мађарском мањином у Словачкој и Румунији, где се жеља присутне већине за одвајањем од матичне државе наводи као могући модел решавања спорних питања. Најпре су посланици Демократског савеза Мађара у Европском парламенту Шогор Чаба и његов страначки колега из Румуније Антал Арпад присуствовали церемонији проглашења отцепљења у Приштини.[36] Том приликом су истакли да је највећи изазов за Мађаре да искористе ситуацију насталу проглашењем отцепљења Косова и указали на то да је тежиште на Трансилванији у Румунији, где живи око 1,6 милиона Мађара,[37] Фелвидек, северна област у Словачкој, са преко 550 хиљада Мађара и Војводини у Србији у којој је око 300 хиљада Мађара. Сепаратистичке тежње оживеле су и у Републици Српској и Херцег-Босни. У Републици Српској је актуелно питање референдума покренуто у виду грађанске иницијативе, док је у Херцег-Босни невладина организација Кроација либертас отпочела прикупљање потписа за независност хрватског ентитета у Босни и Херцеговини.[38] Тиме налазимо да жеља присутне већине за одвајањем, нарочито после случаја Косово, постоји у већини сепаратистичких области, али се свесно занемарује или медијски манипулише тврдњом да је Косово јединствен случај.

Пети индикатор, **статус који је једнак републици**, аутори КИПРЕД-а проналазе једино у случају Косова. Према њиховом мишљењу Косово је уставним амандманима из

[36] Опширније, Властимир Вујић *(Ис)користити преседан,* НИН број 2984, 6. март 2008, стр. 67.

[37] Национални савет Секуја (Мађара) у Румунији захтеваће да области са већинским мађарским становништвом, у наредном периоду, добију територијалну аутономију.

[38] http://www.gopetition.com/petitions/petition-for-third-croat-entity-in-bih.html

1974. године стекло статус аутономне покрајине који је по надлежности био једнак статусу републике. Међутим, упорно позивање косовских Албанаца на то да је Аутономна покрајина Косово и Метохија унутар СФРЈ имала статус републике спроводило се дуги низ година, посебно од почетка распада СФРЈ, како би се омогућила примена мишљења Бадинтерове комисије (Арбитражне комисије у оквиру мировне конференције о Југославији), по којем републике, а самим тим и покрајине, имају право на отцепљење. На тај начин очекивали су да ће обезбедити међународно- правни легитимитет својим дугогодишњим настојањима да се отцепе од Републике Србије (до сада кључни аргумент угрожавање људских права очигледно нема подршку у стварности), али и оправдали одлуку косовских Албанаца од 17. фебруара 2008. године да прогласи отцепљење од Републике Србије. Међутим, у свом позивању на статус једнак републици косовски Албанци свесно занемарују чињеницу да су уставне промене спроведене током 1974. године биле нелегитимне и недемократске, односно да су спроведене на делу територије Републике Србије без сагласности већинског српског народа, док са друге стране наглашавају да су уставне промене спроведене крајем осамдесетих, које су омогућиле повратак Косова у уставни оквир Републике Србије, биле нелегитимне и недемократске. Наиме, оно што су уставне промене из 1974. године биле за Србију и српски народ, то су уставне промене из 1989. године биле за косовске Албанце. Кључни проблем је био и остао у томе што је свако удаљавање Косова од Републике Србије било неприхватљиво за Републику Србију и српски народ, док је сваки покушај интеграције Косова у Републику Србију био и остао неприхватљив за косовске Албанце. Стога, позивање аутора КИПРЕД-а на аргумент статус који је једнак републици унутар СФРЈ, јесте позивање не један недемократски и нелегитиман чин спроведен без одобрења већинског, конститутивног народа, односно позивање на чин вредан осуде у савременом демократском друштву, који није тачан, јер је Косово било и остало Аутономна покрајина Републике Србије.

Што се тиче шестог аргумента да се **држава којој је Косово припадало (СФРЈ) распала**, исте аргументе аутори КИПРЕД-а проналазе и у случају Републике Српске, али и Македоније, те наведени аргумент донекле иде у прилог јединствености случаја Косово. Коначно, последњи аргумент који се односи на **постојање јасних административних граница** у претходном систему, поред Косова према мишљењу КИПРЕД-а задовољава једино Република Српска. У случају Републике Српске реч је о административним границама признатим унутар БиХ, а обезбеђене Дејтонским споразумом. Међутим, Албанци у Македонији, Мађари у Словачкој и Румунији, као и друге етничке групе у региону, иако немају јасне административне границе, јачају границе у политичком и друштвеном контексту. Те границе успостављене су, пре свега, на етничкој основи. Искључиво је питање интереса великих сила када би и у чију корист могле бити проглашене за административне или можда чак и државне.

Преиспитујући аргументе КИПРЕД-а налазимо да Косово не само да не представља јединствен случај већ поседује и бројне сличности са другим сепаратистичким областима, посебно са западном Македонијом. На првом месту, нема много разлике у демографској и политичкој ситуацији у западној Македонији и на Косову. Као и на Косову, у западној Македонији живи 90 одсто албанског становништва, при чему Албанци у Македонији, као и Албанци на Косову, значајан део својих циљева остварују употребом насиља. Политички представници Албанаца у западној Македонији блиско сарађују са политичким представницима косовских Албанаца и пружају једни другима подршку. Албанци у Маке-

донији пружају отворену подршку независном Косову, док са друге стране, Албанци на Косову налазе да је федерализација Македоније реална опција. Уосталом, албанска популација у Македонији могла је на случају Косова да уочи евентуалне недостатке које међународни званичници могу употребити као аргументе како би им оспорили право на федерализацију/независност. Судећи по досадашњем развоју ситуације у Македонији, Албанци чине све да такве недостатке отклоне, чиме практично припремају терен за решавање свог статуса у Македонији по узору на Косово – сецесијом. Разлика је једино у томе што западна Македонија није засебна аутономна територијална јединица.

Поред сличности Косова за западном Македонијом, уочавамо и сличности између Косова и Северног Кипра. На првом месту постоји директна аналогија између плана Мартија Ахтисарија за Косово као и плана некадашњег генералног секретара УН Кофија Анана за Северни Кипар. Важно је и приметити да и Косовска и Кипарска криза трају већ неколико деценија, а да значајну улогу у обе кризе играју муслимански лобији, Албанаца и Турака, који активно делују унутар конгреса САД. Сличност између Косова и Кипра приметна је и у дугогодишњем нелегалном досељавању имиграната – Турака на територији Северног Кипра и Албанаца на територији Косова.[39] Најупечатљивија сличност огледа се у чињеници да путеви организованог криминала (трговине дрогом и људима) пролазе и кроз Северни Кипар, али и кроз Косово, с тим што територија Косова, од транзитног центра прераста у центар контроле и активног деловања криминалних група у региону. Коначно, исте утицајне личности америчке администрације, попут Ричарда Холбрука „помагале“ су у решавању кризе, како на тлу Косова, тако и на територији Северног Кипра.

Међутим, сличности које постоје између Косова и других сепаратистичких покрета у региону не значе да ће се последице отцепљења Косова осетити само на деловима поменутих територија. Косово показује бројне сличности са отцепљеним грузијским република, Абхазијом и Јужном Осетијом, при чему све наведене територије чине део изузетно нестабилних региона (Балкана и Кавказа), етничке мањине су протерале друге групе и све то уз спољњу подршку. Сличности су приметне и због чињенице да су у оба сукоба интервенисале стране оружане снаге (НАТО на Косову и Русија у Грузији), а још упечатљивије делује податак да су интервенције биле у корист етничких заједница које теже отцепљењу и захтевају независност. Ипак, најзначајнију сличност свакако представља чињеница да су стицање независности и Косово и Јужна Осетија и Абхазија остварили путем једностраног отцепљења, при чему се стални чланови Савета безбедности УН, пре свих Русија и САД, нису међусобно сложиле са начином на који су поменуте сепаратистичке области дошле до свог циља.

Дакле, можемо да констатујемо да, поред бројних разлика између Косова и наведених сепаратистичких области, постоје и бројне сличности које показују да је сваки случај на неки начин јединствен, али и да ниједан није у тој мери јединствен да би му се дала посебна права, свакако не право на једнострано отцепљење. Тако, професор уставног права и оснивач Института за федерализам у Фрибургу, Томас Флајнер, налази да је јединственост косовског случаја једино у томе што је Ре-

[39] Илегалним усељавањем потпуно је нарушена демографска структура становништва, а број албанске популације на Косову повећао се за најмање 300 хиљада. Додатни проблем представља чињеница да се новопридошло албанско становништво, насељава у објекте и користе земљиште које је у власништву Срба.

золуција 1244 једини акт икада донет којим се забрањује сецесија дела територије једне земље,[40] и који је грубо нарушен и занемарен у случају Србије и њене јужне покрајине Косово и Метохија.

Правне последице косовске независности по регион

Одлука привремених институција косовских Албанаца да се отцепе од Републике Србије, реализована уз подршку великих сила, пре свих САД, произвела је **правне последице** због којих ће регион југоисточне Европе још дуго остати нестабилно подручје. „Независно" Косово успостављено је уз примену силе и као такво само се силом може одржати. Будући опстанак ове НАТО протодржаве нераскидиво ће остати повезана са даљом употребом силе у правној сфери, јер се промене граница, историја је показала, могу остварити и одржати једино уз употребу силе.

Отцепљење Косова спроведено је уз отворено кршење основних норми међународног права, пре свих Повеље УН и Завршног акта из Хелсинкија, којима се гарантује неповредивост граница и суверенитет и територијални интегритет савремених држава. Одлуком привремених институција косовских Албанаца да прогласе отцепљење и, још значајније, подршком водећих држава Запада, пре свих САД, начињено је флагрантно кршење основних норми међународног права. Таквим једностраним актом подстакнуте су правне последице, јер у међународним односима нема ничега толико осетљивог као што су суверенитет и границе. У правном смислу независношћу Косова формиран је **преседан**, догађај који представља изузетак од правила и који ће **убудуће послужити као пример** у решавању сличних сецесионистичких захтева који постоје широм света. Преседан се превасходно огледа у креирању модела за једнострану сецесију, без сагласности матичне државе, при чему ће за реализацију наведеног циља бити потребна подршка јаког спољњег савезника. Сецесионистички покрети, посебно на југоистоку Европе, већ су почели да се позивају на случај Косова као најбољи пример како треба решити питања мањинских заједница. Истовремено, њихови политички лидери трагају за подршком моћног савезника који би омогућио несметану реализацију сепаратистичких циљева. Са пуним правом сматрају да Косово није ништа значајније од територија на којима они живе и захтевају примену истих или сличних међународних правних норми за све.

Косово је покушало да се отцепи од Републике Србије први пут пре двадесет година, тачније 2. јула 1990. године, када ниједан од разлога на које се данас позива Запад у прилог отцепљења Косова није ни постојао, али безуспешно, јер га је признала једино матична Албанија. Испоставиће се да није био испуњен један битан услов, који је касније остварен код сада већ бивших југословенских република

[40] „Никада у међународној заједници до сада није постојао случај да се једном народу призна право на самоопредељење. Курди су се позивали на то право, али ни до данас међународна заједница им није дала право на самоопредељење, односно није им дала државу. Једини помак у том правцу била би Декларација УН о статусу аутохтоног народа из 2007. године која први пут гарантује аутохтоном народу колективно право на територијалну аутономију у оквиру државе, али не и право на сецесију. Међутим, против ове декларације су у УН-у гласале баш државе које су признале Косово попут САД и Канаде. Томас Флајнер, *Резолуција 1244 једини акт којим се забрањује сецесија*, Политика, субота 5. децембар 2009. године.

Словеније, Хрватске, БиХ и Македоније, а односио се на отворену подршку велике силе заштитнице – САД. Двадесет година касније, после научене лекције и још важније – обезбеђење подршке светске силе, исти захтев за отцепљењем Косова наишао је на подршку и одобравање, пре свих САД. Одлука већине држава Запада да признају независност Косова била је, пре свега, суров израз реалполитике, а понајмање пажљиве примене међународног права. Таква одлука подразумевала је излагање чланица УН притиску и уценама економски јаких држава, као што су САД, Немачка, Француска или Велика Британија. Тиме су додатно ослабљене Уједињене нације, што је и био један од циљева САД и њене визије новог светског поретка.

На случају Косова уверили смо се да се сецесија може остварити, путем кршења основних норми међународног права, употребом силе и нарушавањем крхке регионалне стабилности. Неопходна је и најважнија подршка велике силе заштитнице – државе која остварује значајан утицај на међународни поредак. Главни критеријум за пружање подршке сепаратистима да се њихови интереси подударају са интересима силе заштитнице. Једни те исти принципи грубо се нарушавају на примеру Републике Србије и Косова, док се уздижу на пиједестал недодирљивости и неповредивости када је реч о, на пример, америчкој савезници Грузији. Тиме је случај Косова показао да је за формирање „државе," или у случају Републике Србије очување територијалног интегритета, неопходна подршка великих сила, јер у супротном **очување територијалне целовитости не гарантује међународно прав**о. Са друге стране, подршка великих сила формирању нових држава обновила је опасност од појаве слабих држава, односно држава које не могу да опстану без економске и војне помоћи и подршке других држава: Косово од САД и ЕУ, Абхазија и Јужна Осетија од Русије...

Упорно позивање САД и водећих држава Европске уније да је Косово јединствен случаја који се неће поновити у будућности неће спречити, нити је спречио политичке лидере сецесионистичких покрета у Абхазији и Јужној Осетији да се позову на случај Косова. За све њих Косово је постало путоказ и пример у сопственим настојањима да остваре своје сепаратистичке циљеве. Због тога се све државе које сматрају да је отцепљење Косова био исправан корак, али и јединствен случај, морају суочити са чињеницом да ће се исти такви аргументи исправности и јединствености користити када су у питању захтеви других сецесионистичких покрета.

Осим тога што територијални интегритет Републике Србије нису сачувале владајуће норме међународног права, није га сачувала ни резолуција 1244 Савета безбедности УН. То нам указује на додатне правне контроверзе које постоје у случају Косова. Отцепљење Косова и признање његове независности изведено је у периоду док је Покрајина била под управом Уједињених нација и док је на снази била резолуција 1244. У свету постоје бројне територије које су под управом УН, при чему је међународно присуство дефинисано резолуцијама Савета безбедности УН уз сагласност влада држава чланица УН о чијим територијама је реч. Међутим, после отцепљења Косова, сваки следећи покушај ангажовања мировних снага УН, као и досадашње ангажовање УН у нестабилним подручјима, може се тумачити као први корак у отцепљењу кризних територија од матичне државе. Практично, искуство говори да ће се резолуције тумачити у складу са интересима најмоћнијих. У случају Косова одлука Савета безбедности УН тумачила се у складу са интересима САД,

док се у случају Абхазије и Јужне Осетије тумачила у складу са интересима Русије. Међутим, не треба заборавити да своје интересе имају и Кина, Индија и Бразил, да поменемо само неке од нових регионалних сила. Постоје и државе које поседују нуклеарно наоружање, попут Индије и Пакистана, а воде спор око појединих сецесионистичких територија (Кашмир), због чега је отежано спољње мешање у решавању сукоба. Евентуални нови покушаји решавања спора путем резолуција УН имао би ограничен домашај, јер би обе стране у сукобу једну те исту резолуцију УН тумачили у складу са сопственим интересом. Због тога сматрамо да будуће одлуке највишег међународног тела УН, без обзира на то да ли је реч о резолуцијама или не, после случаја Косово више неће имати неопходну тежину коју су имале, што ће подстаћи даље урушавање међународног правног поретка, релативизацију међународних норми и отворити ново поглавље нестабилности и етничких сукоба, како на регионалном, тако и на глобалном нивоу.

На крају указујемо на чињеницу да ће Косово, без обзира на могући наставак међународног признања, остати замрзнути сукоб док год га не призна држава од које се отцепило – Република Србија. Са друге стране, евентуална одлука о „признању или подели Косова" од стране Републике Србије највероватније би угрозила њен статус унутар Уједињених нација. Наиме, није искључено да би у том случају водеће државе Запада покренуле иницијативу за преиспитивање чланства Србије у овој организацији, указујући на потребу њеног поновног пријема под другим обележјима, јер је реч о држави са другачијом територијом, становништвом, економијом, једном речју новом чланицом Уједињених нација. За њен евентуални поновни пријем највероватније би се отворио широк спектар уцена, попут преиспитивања статуса Војводине, југа Србије, Рашке регије и слично, јер државе Запада се ничим нису обавезале да ће након евентуалног „признања или поделе" зауставити спровођење даљег распарчавања Србије.

Литература

1. Албанска академија наука, *Платформа за решење албанског националног питања,* Тирана 1998. године.

2. Бабановски Иван, *ОНА Терористичка паравојска во Македонија,* Веда Скопје, 2002. године.

3. Батаковић Т. Душан, *Косово и Метохија историја и идеологија,* Београд, Чигоја, 2007.

4. Бела књига: *Албански тероризам и организовани криминал на Косову и Метохији,* Београд, септембар 2003. године.

5. Бела књига*: Тероризам на Косову и Метохији и Албанији*, Београд, септембар 1998. године.

6. Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, Београд: Војна књига-Народна књига, 1999.

7. Богумил Храбак, *Призренска арбанашка лига 1887–1881,* Београд, 1998.

8. Вилић Душан, Тодоровић Бошко, *Тероризмом у нови светски поредак,* Београд, Графомарк, 1999.

9. Владислав Јовановић, *Косово и Метохија,* Београдски форум за свет равноправних, Београд 2003. године.

10. Veramis M. Thanos, Dimitros Triantaphyllou, *Kosovo and Albania Dimension in Southeastern Europe: the need for regional security and conflict prevention,* Athens, 1999.

11. Wicker Miranda, Pettifer James, *From Anarchy to a Balkan Identity,* London, Hurst and Company, 1999.

12. Dejzings Ger, *Религија и идентитет на Косову,* Београд: Библиотека XX век, 2005.

13. Документи о Косову и Метохији, Београд: Либер-прес, 2004.

14. Дрецун Мирослав, *Други Косовски бој,* Београд, Прес, 2002.

15. Ђуричић Милутин, *Обичаји и веровања Албанаца*, Београд: прив. издање, 1994.

16. Ђурковић Миша, *Србија 2000-2006 држава, друштво привреда,* (Зборник радова) Београд Институт за европске студије, 2007. године.

17. Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања (Историја Срба у новом веку 1492–1992),* Београд, Завод за уџбенике, 2007. године.

18. Екмечић Милорад, Ђорђе Јанковић, Ема Миљковић-Бојанић, Славенко Терзић, Миле Бјелац, Ђорђе Борозан, Љубодраг Димић, *Одговор на књигу Ноела Малколма, Косово. Кратка историја,* Београд: САНУ, 2000.

19. Зборник радова, *Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност*, Београд: САНУ, 2007.

20. Здравковић Хелена, *Политика жртве на Косову* – Београд: Етнолошка библиотека, 2005.

21. Ignatieff Michael, *Kosovo and Beyond,* London, Chato and Windus, 2000.

22. Имами Петрит, *Срби и Албанци кроз векове,* Београд: Самиздат, 1999.

23. Јанић Душан, *Између сукоба и дијалога*, Београд: Форум за етничке односе, 2005.

24. Коштуница Војислав, *Између силе и права-Косовски записи,* Београд Хришћански записи 2000.

25. Kola Paulin, *The Search for Greater Albania,* London, C. Hurst and Company, 2003.

26. Крстић Бранислав, *Косово – узроци сукоба, помирење правâ,* Београд: Либер-прес, 2002.

27. Lellio Di Anna, *The Case For Kosova (Passage to independence),* London: Anthem Press, 2005.

28. LIMES, Rivista Italiana di Geopolitica, *Kosovo, non solo Balcani,* gruppo editoriale l'espresso, 2, 2008.

29. Malcolm Noel, *Kosovo a Short History,* New York: Harper Perennial, 1999.

30. Мијалковски Милан, *Тероризам албанских екстремиста,* Београд, Војска, 2002.

31. Мирко Чупић, *Насиље иза паравана власти,* Приштина, 1989.

32. Поповић Никола, *Косово и Метохија у великоалбанским плановима 1878–2000,* Београд, 2001.

33. Радовановић Милован, *Косово и Метохија антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геополитичке основе,* Београд Службени гласник, 2008.

34- Рауфер Ксавијер, Албанска мафија-претња Европи, Београд Форум за безбедност и демократију, Београд 2005.

35. Human Rights Watch, *Ратни злочини на Косову,* Београд, Самиздат Б92, 2003.

36. Симеуновић Драган, *„Политичко насиље"* Београд, Радничка штампа, 1989.

37. Tim Judah, *Kosovo war and Revenge*, Yale University press, 2000.

38. Тероризам на Косову и Метохији и Албанија (Бела књига), Београд, Савезно министарство за иностране послове, септембар 1998. године.

39. Tziampiris Aristotel, *Kosovo's endgame,* Athens: Defence analyses institute (IAA) 2006.

40. Ћоровић Владимир, *Историја Срба,* Београд: Лирика, 2002.

41. Ћосић Добрица, *Косово,* Вечерње новости 2004.

42. Хорват Бранко, *Косовско питање,* Загреб: 1986.

Дисертације и магистарске тезе

1. Борозан Ј. Ђорђе, *Велика Албанија 1939–1945 порекло, идеје и пракса, дисертација*, Београд 1993. године.

2. Byron Kotzamanis*, Развитак становништва и демографске перспективе Југоисточне Европе,* UDK 314.182(497)

3. Видојевић Александар, *Legal and Political Asspects of Kosovo crisis (1998–2007),* School of Law University of Vienna.

4. Гудељ Надежда, *Форме сепаратистичког насиља на Косову и Метохији у времену од 1945 до 2000. године,* магистарска теза Београд.

5. Ђурић Слађана, *Крвна освета на Косову и Метохији,* дисертација Београд 1996.

6. Илић Богдан, *„Положај САП Косова у друштвено-политичком и уставном систему Југославије и СР Србије"* дисертација Београд 1986.

7. Judith Batt, *Is there an Albanina question?,* Chaillot Paper, n. 107, January 2008.

8. Милосављевски Славко, *Albanians in the Republic of Macedonia 1945–1995, legislative, political documentation, statistic,* Факултет политичких наука.

9. Мишић Саша, *Политика Југославије према Албанији у периоду од 1924–1927. године,* магистарска теза, Београд 2005.

10. Муртови, Љ. Исак, *Однос српске социјалдемократије према албанском питању до 1914,* магистарска теза, Београд 1994. године.

11. Перлман Фреди, „*Услови развоја привредно заосталог подручја с посебним освртом на Косову и Метохији",* дисертација, Београд 1966. године.

12. Плана Енвер, *„Косово према реформама у Турској крајем XIX и почетком XX века"* Београд, дисертација 1973.

13. Стули Бернард, *Албанско питање 1875–1882,* дисертација 1959.

УДК: 358.4"19/..."

УТИЦАЈ ВАЗДУХОПЛОВНИХ И ПРОТИВ-ВАЗДУХОПЛОВНИХ ДЕЈСТАВА НА ФИЗИОНОМИЈУ ВОЂЕЊА САВРЕМЕНИХ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Миодраг Гордић
Генералштаб Војске Србије, Команда В и ПВО
Крум Цветковић и *Иван* Петровић,
Универзитет одбране у Београду,Војна академија

Техничко-технолошке иновације, настале у 20. веку у области војних технологија, највећу примену имале су у развоју средстава и система које употребљавају ваздухопловне и противваздухопловне снаге. Значај тих иновација и њихове примене најбоље се сагледава кроз традиционалне оружане сукобе вођене у последњих двадесетак година. Искуства о ангажовању ваздухопловства и противваздухопловне одбране (В и ПВО) у овим сукобима представљају темељ, који обезбеђује сагледавање потреба и захтева даљег развоја и унапређење ваздухопловне и противваздухопловне компоненте савремених оружаних снага.

Саопштење је израђено кроз две целине. У првој целини извршен је опис и компаративна анализа оружаних сукоба вођених у последњих тридесетак година, док је у другој целини извршена анализа утицаја ангажовања ваздухопловних и противваздухопловних снага на физиономију савремених оружаних сукоба.

Кључне речи: *оружани сукоб, ваздухопловна дејства, противваздухопловна дејства*

Увод

Двадесети и почетак 21. века одликује се експоненцијалним развојем науке и технологије. Цивилизација крупним корацима иде напред у свим сферама друштвеног живота, укључујући и област војних технологија, што за последицу има употребу софистицираних технолошких решења четврте и пете генерације у савременим оружаним сукобима. Ова технолошка решења су у широком дијапазону примењена, пре свега, у развоју ваздухопловне и противваздухопловне компоненте оружаних снага, детерминишући на тај начин и физиономију савремених оружаних сукоба. Данас се оружани сукоби воде у свим димензијама простора, дејства из и према трећој димензији простора – висини, представљају одлучујући

фактор у остварењу циљева оружаних сукоба. Симбиоза борбених дејстава ваздухопловних и противваздухопловних снага, уз примену савремених информационих технологија и ратовање у електромагнетном спектру, уз континуирану потребу за маскирањем и обмањивањем непријатеља о стварним намерама, представљају основу оружаних сукоба модерног доба, квалитативно мењајући његова основна обележја.

Искуства о употреби В и ПВО у савременим оружаним сукобима

У првом делу овог рада, аналитичким путем, изнета су стручно утемељена искуства о ангажовању ваздухопловних и противваздухопловних снага у оружаним сукобима, вођеним крајем 20. и почетком 21. века. Искуства су дата хронолошким редом, односно по времену одигравања оружаних сукоба, уз компаративну анализу промена у тактичко-техничким поступцима ангажовања ваздухопловне и противваздухопловне компоненте страна у сукобу.

Оружани сукоб у Либији 1986. године

Оружани сукоб, који је одигран 1986. године између Сједињених америчких држава (САД) и Либијске Џамахирије (Либија) представља прекретницу у начину вођења борбених дејстава у традиционалним, конвенционалним оружаним сукобима. Наиме, главна операција коју су извеле америчке трупе по критеријуму ангажовања снага била је ваздухопловна операција. Са друге стране, либијске оружане снаге биле су принуђене да у овом оружаном сукобу воде операцију ПВО.

У току марта 1986. године, у Средоземном мору почеле су интензивне припреме ваздухопловноударних војних формација шесте флоте морнарице САД. У времену од 22. до 27. марта интензивирани су летови америчке палубне авијације (са носача авиона America, Coral Sea и Saratoga). За заштиту војних формација САД на даљини од 120 км постављене су противракетне баријере у саставу од 3 до 5 разарача (фрегате) опремљених системом за противваздухопловна дејства Ingis. Бродови су маневрисали под заштитом палубне авијације, чија дејства су обезбеђивали извиђачким информацијама авиони Е-2С из зоне патролирања.

Сукоб је започео обарањем три америчка палубна авиона од стране ракетног система за противваздухопловна дејства (РС за ПВД) С-200 правовремено предислоцираних у рејон града Сирт, након чега су започела дејства ваздухопловства САД.

У ваздухопловној операцији ангажовано је: више од 150 ваздухоплова ловачко-бомбардерске авијације типа F-111, A-6, F/A-18 у саставу ударних група; авиони за навођење и командовање (E-2C Howkeye); авиони - постављачи сметњи (EF-111 и EA-6B); авиони за неутралисање система ПВО (A-7, F/A-18); ловачка пратња (F14, F/A-18) и авиони за демонстративна дејства (A-6, F/A-18).

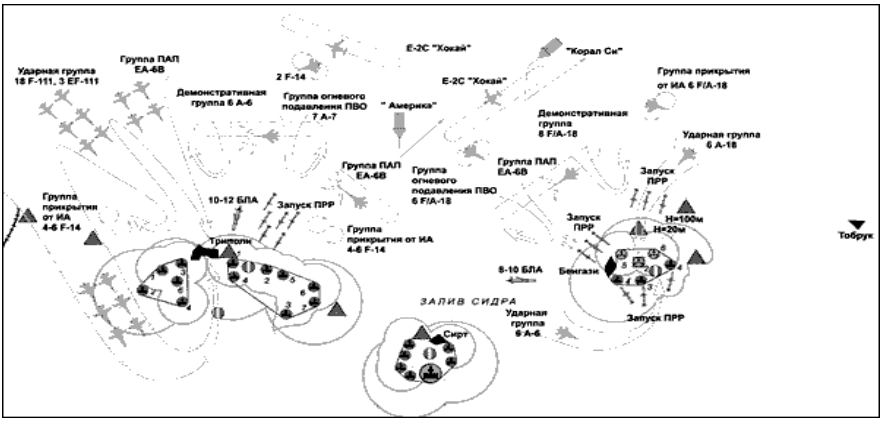

Слика 1 – *Шема удара авијације САД по Либији*

Циљ ваздухопловне операције био је изненадни и прикривени прилаз ка раније изабраним објектима са мањим бројем борбених авиона, који су дејствовали ноћу, летели на крајње малим висинама кроз неосматране зоне радарских система осматрања и система ПВО Либије. Циљеви на земљи гађани су фугасним и касетним авио- бомбама (високо прецизна оружја тада су била на почетку развоја). Посебна пажња посвећена је обезбеђењу ваздухоплова од дејстава ПВО, формирањем специјалних група авиона шесте флоте САД.

Стратегијско изненађење у току ваздухопловне операције био је главни правац удара, који се одиграо полетањем ваздухоплова типа F-111 и EF-111 у саставу ударних група из Велике Британије и њихов долет из правца пустиње.

Либијска ПВО располагала је следећим системима оружја: ракетним системима за ПВД С-75М3, С-125М1А, С200-Е, Квадрат, ОСА-АК и Француски Crotale. Поред тога, оружане снаге Либије располагале су великим количинама лаких преносних ракетних система малог домета Стрела 2, Шило 23–2 и шило 23–4.

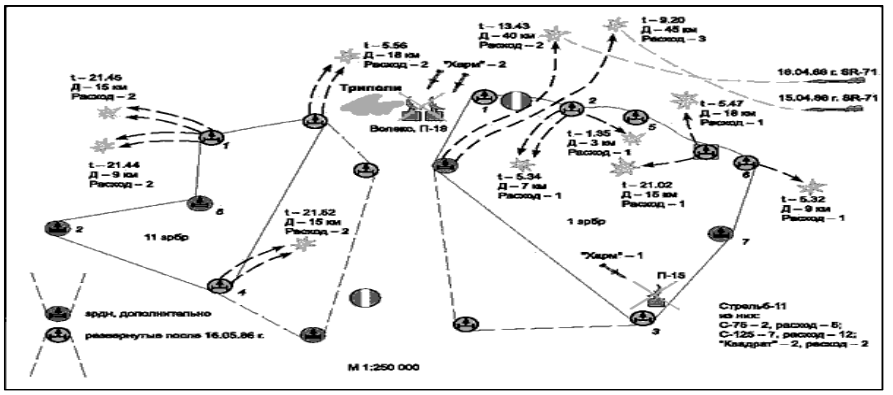

Слика 2 – *Шема дејства ПВО Либије у рејону Бенгазија 16. априла 1986. године*

При одбијању првог масовног удара РЈ за ПВД, наоружане РС за ПВД С-75 и С-125, око Триполија, нису се укључивале због одсуства приказа ваздушне ситуације и опасности од дејства противрадарских ракета HARM. Само су земаљска артиљерија и самоходна артиљеријска оруђа отварале ватру којом је уништен један авион F-111. Употреба РС за ПВД оружаних снага Либије нису била ефикасна, што је последица ниске обучености борбених послуга и неблаговремених лансирања противавионских ракета на циљеве у ваздушном простору. Употреба РС за ПВД карактерисала се дуготрајним припремама, које су се огледале у дисперзији борбене технике, укопавању људства и средстава, природном и вештачком маскирању, које је дало одређене ефекте, посебно у стварању забуне код ваздухопловних снага САД о месту и оперативном распореду појединих ракетних система. Међутим, техничка и технолошка застарелост ракетне и радарске технике либијских оружаних снага, као и превелика концентрација ових средстава на једној локацији, чинили су их врло осетљивим и на ватрена и електронска дејства. Немогућност промене импулсне фреквенције, којом се због избегавања синхронизују сви радари на једној локацији, омогућавала је једноставну примену најефикаснијих ускопојасних шумних и синхронизованих импулсних сметњи, као и генерисање мноштва лажних циљева у ваздушном простору, што је имало за последицу скоро потпуно паралисање целокупног система ПВО.

У току борбених дејстава либијске радарске јединице, услед мале дубине радарског поља, интензивним ометањем активних шумних сметњи и услед праћења мање важних циљева, нису открилe ударне групе авиона на малим и врло малим висинама. Део радарско-рачунарских средстава уништен је дејством противрадарских ракета HARM, а велики проблем за ПВО Либије представљали су и ваздухоплови који су изводили демонстративна дејства.

Систематизацијом искустава из овог оружаног сукоба изводе се следећи закључци:

– ваздухопловна операција САД представљала је усклађену војну операцију уз примену постојећих тактичких сазнања и одређених технолошких новина;

– при наношењу удара из ваздушног простора по циљевима у Либији, ваздухопловне снаге САД придавале су велики значај тајности и прикривању намера дејстава. Ударна авијација дејствовала је на малим и врло малим висинама, користећи погодна места за пробој система ПВО, доводећи на тај начин Либијце у заблуду демонстративним дејствима и маневрима који одвлаче пажњу, користећи интензивне сметње ради уништења радарских средстава и јединица ПВО, масовном употребом противрадарских ракета HARM;

– први пут је оружани сукоб у потпуности одигран борбеним дејствима која су водиле ваздухопловне и противваздухопловне компоненте страна у сукобу;

– искуства из овог оружаног сукоба указала су на потребу измене концепције опремања и употребе снага за ПВД. Ракетни системи за ПВД, који су употребљавани у Либији, нису били поуздано средство ПВО, нарочито у борби са дистанце против средстава напада из ваздушног простора опремљених савременом нападно-навигацијском опремом, са радарским нишаном од преко 100 км и убојним средствима, чије лансирање и навођење је могуће и са даљина од преко 70 км од објекта дејства. Искуства су показала да је потребно имати у наоружању РС за ПВД ве-

ликог домета увезаних са аутоматизованим системима командовања и управљања ватром на свим нивоима командовања. Наведени технички захтеви подразумевају и одређене организацијске промене које се огледају, пре свега, у обједињавању ових дејстава свих снага за противваздухопловна дејства на ратишту, као и у централизованом командовању наведеним снагама, како у миру (дежурне снаге у систему ПВО), тако и у оружаном сукобу.

Оружани сукоб у Ираку 1991. године

Оружани сукоб између мултинационалних снага предвођених САД против Ирака, уследио је након окупације Кувајта од стране ирачких оружаних снага 1990. године. Под именом „Пустињска олуја мултинационалне снаге су извеле ваздухопловну и копнену операцију, што је представљало прву прилику за ангажовање нових ваздухопловних система и средстава заснованим на тада најсавременијим оружаним технологијама у процени вредновања њихове корисности у борбеним дејствима.

Војна групација мултинационалних снага у зони конфликта сачињавала је више од 730.000 војника и имала је у свом саставу три армијска корпуса, 16 дивизија, 39 самосталних бригада, четири пука, 27 самосталних батаљона, више од 5450 тенкова, више од 4.200 минобацача, 2.375 борбених авиона, 680 војних хеликоптера, 177 ратних бродова, укључујући и шест носача авиона.

Са друге стране, В и ПВО Ирака, на располагању је имало следеће капацитете:

Ваздухопловство: 90 ваздухоплова типа МИГ-23МС; 12 ваздухоплова типа МИГ-23УМ; 20 ваздухоплова типа МИГ-25Р; 116 ваздухоплова типа MIRAGE F1EQ; 80 ваздухоплова типа J-6 и J-7; 24 ваздухоплова типа СУ-25; 24 ваздухоплова типа Л-39; 80 ваздухоплова типа ЕМБ-312; 12 ваздухоплова типа ИЛ-76; осам ваздухоплова типа АН-12 и 222 хеликоптера.

Противваздухопловна одбрана Ирака је у основи била опремљена РС за ПВД совјетског порекла произведеним од 1950. до 1960. године, декларативно високе ефикасности. Такође је било довољно преносних РС за ПВД са инфрацрвеним системом навођења. Поред тога, оружане снаге Ирака располагале су са 100 мобилних дивизиона Roland француско-немачког порекла.

Војне снаге САД бројале су 70% тактичке авијације, 35% копнене војске, 49% тенкова, 50% носача авиона од укупног војног потенцијала САД и биле су обезбеђене за 60 дана вођења борбених дејстава.

Мултинационалне снаге су, као главну, извеле ваздухопловну операцију под називом „Бура у пустињи широких размера, у периоду 17.01. до 23.02.1991. године, са главним циљевима да се уништи војни и војно-економски потенцијал Ирака и да се створе услови за ослобађање територије Кувајта. Ваздушни напад је почео 17.01.1991. године извођењем офанзивних дејстава која су трајала три дана (од 17. до 19.01.1991. године) и садржао је седам доследно испланираних масовних ваздушних удара ангажовањем група ваздухоплова свих типова, као и крстарећих ракета, са циљем остварења потпуне превласти у ваздушном простору и стварања услова за вођење ваздухопловно – копнене операције здружених снага.

Основни објекти напада били су системи ПВО, аеродроми, ракетне базе, складишта хемијског оружја, командна места и чворишта везе као и центри високог војног и државног руководства Ирака.

Укупно је у току ваздухопловних дејстава Мултинационалних снага извршено око 4.700 борбених летова. По објектима на територији Ирака лансирано је 196 крстарећих ракета Tomahawk. Амерички авиони F-117-A обавили су 1.270 полетања (2,5–3%) од укупног броја авио-полетања авијације САД и уништили око 40% планираних циљева на територији Ирака. Снаге САД су укупно остариле 6.905 часова налета, док је у целој операцији остварено укупно око 94 000 авио-полетања.

Након ваздухопловне операције уследила је ваздухопловно-копнена операција Мултинационалних снага, која је протекла без већег отпора ирачких оружаних снага.

У току оружаног сукоба заштиту групација Мултинационалних снага и објеката, укључујући објекте на територији Израела, од напада ирачких оперативно тактичких ракета Skad изводио је амерички РС за ПВД Patriot. Оружане снаге Ирака су у току сукоба лансирале 133 ракете Skad од којих је РС за ПВД Patriot уништено 46, или око 35%. За време борбених дејстава, авијација мултинационалних снага је уништила 34 ирачка авиона и седам хеликоптера, што се сматра неуспехом.

Систематизацијом искустава из овог оружаног сукоба изводе се следећи закључци:

– Оружани сукоб у Персијском заливу потврдио је да без превласти у ваздушном простору копнене снаге не могу више успешно изводити борбена дејства. Ваздушни напади имају кључну улогу у уништењу групација непријатеља и обезбеђују минималне губитке сопствених снага. За остварење превласти у ваздушном простору у било којим условима дејстава, неопходно је имати моћну, савремену авијацију са добро обученим летним саставом, опремљену оружјем високе тачности и разорне моћи, као и поуздан и савремен аутоматизовани систем управљања.

– Први пут у историји ратовања употребљен је концепт „ваздухопловно-копнене операције“, чији је саставни део била, као главна, ваздухопловна операција. Авијација је готово у целости, коришћењем савремених средстава за уништавање, решила задатак превласти у ваздушном простору, изолацију рејона борбених дејстава и непосредну ваздушну подршку копненим снагама. Средства за ваздушни напад потврдила су своју лидерску и растућу улогу.

– У савременом ратовању све већу улогу имају аутоматизовани системи управљања и системи борбеног обезбеђења који заједно представљају јединствен систем извиђања и контроле.

– Катастрофалне последице могу произаћи због потцењивања улоге система ПВО у савременим условима ратовања. Зато је потребно посветити посебну пажњу одржавању техничких средстава у комбинацији са сталном модернизацијом, опремањем и правилном експлоатацијом.

– Неопходно је непрекидно пратити еволуцију у тактици дејства авијације, техничке могућности примене оружја из ваздуха, као и могућности борбене употребе РС за ПВД.

– САД и савезници за време „Пустињске олује“ спровели су испитивања нових система и модела наоружања, и перманентно вршили промену тактике употребе у складу са развојем ситуације.

Оружани сукоб у Савезној Републици Југославији 1999. године

Кулминацију политичке и економске кризе, праћене грађанским ратом на територији бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) представљао је оружани сукоб између коалиционих снага НАТО-а (шифровани назив „Милосрдни анђео“) и Савезне Републике Југославије (СРЈ). Овај оружани сукоб у потпуности је одигран кроз реализације ваздухопловне операције НАТО-а, под називом „Одлучан одговор“ и операција ПВО које је предузимала Војска Југославије (ВЈ) догодио се у пролеће 1999. године.

Планови војног руководство НАТО-а били су да се у првој фази ваздухопловне операције, у току два до три дана, ударима из ваздуха, првенствено у ноћним условима, онеспособи авијација СРЈ на аеродромима, дезорганизује систем војног и државног управљања и онеспособе снаге система ПВО, наносећи значајне губитке јединицама у рејонима размештаја уз изолацију снага базираних на Косову и Метохији (КиМ).

У следећој фази, у трајању од седам до десет дана, било је потребно извршити ударе по јединицама које су биле базиране на КиМ, ради њиховог онеспособљавања, прекинути везу са Београдом и онемогућити снабдевање јединица на овом делу територије.

У трећој етапи, у трајању од седам до десет дана, планирано је да се наношењем интензивних удара нанесе коначан пораз ВЈ на КиМ.

Први удар у току операције „Одлучан одговор“ почео је 24. марта у 21.50 часова, а последњи удар извршен је 9. јуна у 21.30 часова. Авијација мултинационалних снага састојала се од борбених јединица 13 земаља НАТО-а, групе борбених бродова 10 земаља и копнених јединица, у почетној фази седам, а у завршној 18 земаља.

Задаци мултинационалних снага у току сукоба били су: очување превласти у ваздушном простору путем непрекидног дејства на снаге ВЈ; контрола ваздушног простора СРЈ и извиђање из ваздуха; вођење информационих дејстава укључујући дејства и на становништво и војску СРЈ емитовањем порука из авиона EC-130E/RR и пропагандних листића; изазивање код становништва и војника аерофобије путем пласирања лажних информација о налетима; примена оружја савремене технологије Е-бомбе и I-бомбе и тестирање нових врста наоружања.

Ваздухопловна операција почела је 24. марта 1999. године и у прва два до три дана ударима су били изложени стратегијски објекти СРЈ: аеродроми, објекти система ПВО, објекти војног и државног управљања. У том периоду било је лансирано 315 крстарећих ракета, изведено више од 600 авио-полетања са интензитетом од 80 до 140 авио-полетања, и то у ноћном периоду (на сликама 3 и 4 приказане су варијанте ангажовања снага за неутралисање система ПВО и ударних група коалиционих ваздухопловних снага у извршавању задатака у операцији на територији СРЈ).

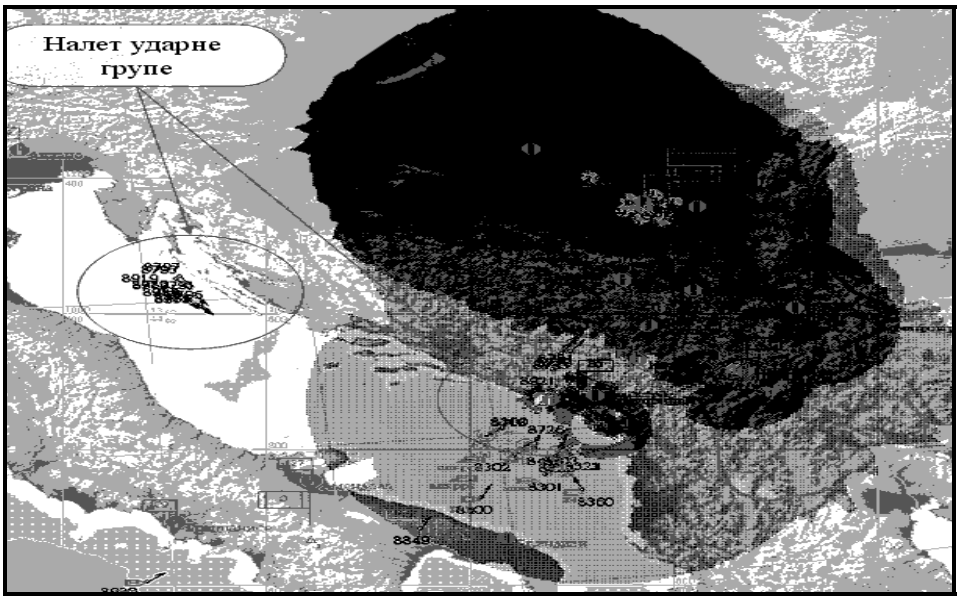

Слика 3 – *Варијанта ангажовања ударне групе снага ваздухопловства НАТО-а*

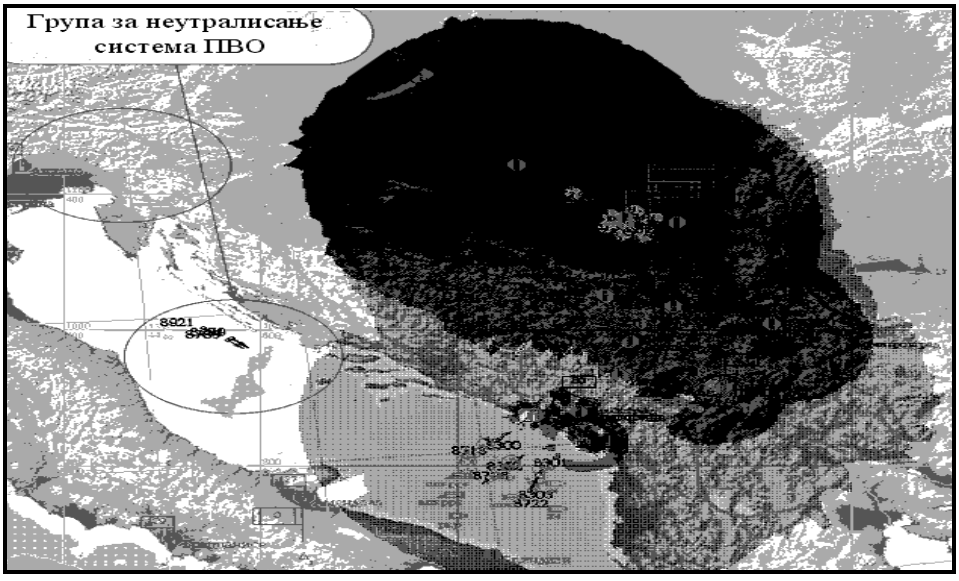

Слика 4 – *Варијанта ангажовања SEAD авијације ваздухопловних снага НАТО-а*

Након пребазирања додатних снага, друга фаза је започела, након остварења превласти у ваздушном простору, крајем марта, у којој је до краја 19. априла изведено више од 5.300 авио-полетања. У тој етапи интензитет дејства авијације се у суштини није променио и износио је до 140 авио-полетања дневно. На удару су биле јединице на КиМ, снаге система ПВО, аеродроми, објекти које је користило политичко и војно руководство, као и најважнији комуникациони чворови, који су служили за снабдевање јединица на КиМ.

Закључно са 19. априлом, команда НАТО није постигла циљ друге фазе ваздухопловне операције, и фактички је приступила трећој, у којој је изменила свој циљ и задатке. Почето је са ударима по целој територији СРЈ, са циљем да се паралише политички и економски живот у земљи и уништи материјално-техничка база СРЈ, што је требало да има јако психолошко дејство на становништво и руководство земље.

На носачу авиона „Рузвелт“, налазило се више од 75 ваздухоплова којима су управљали пилоти великог борбеног искуства из Заливских ратова. Мајски период борбених дејстава у овој фази карактерише се најинтензивнијим налетима, са највећим бројем дневних авио-полетања,

У току ваздухопловне операције мултинационалне снаге су масовно употребљавале следећа средства и системе оружја:

– у почетној фази: крстареће ракете лансиране са мора, BGM-109 C, D, F (носачи авиона подморнице мултинационалних снага и Велике Британије); крстареће ракете лансиране из ваздуха AGM-86C (носач B-52H) ; савремене авио-касетне бомбе типа SEW са високопрецизном муницијом типа Skit, навођене на изворе топлотног зрачења (носачи B-1B, B-52H, F-15E, A-10A, F/A-18C); вођене ракете AGM-130A са телевизијским системом вођења (носач F-15E, A-10A); нове авио-бомбе типа JDAM и JSOW, у систему навођења које су користиле податке сателитске навигације NawStar (носачи B-2A, B-1B, B-52H, F-15E);

– у последњој фази операције: савремене авио-бомбе са полуактивним ласерским навођењем типа GBU-10; -12; -15; -22; -24; -28, BGL-250; -400; -1000 (носачи – авиони тактичке авијације НАТО, палубна авијација мултинационалних снага и Велике Британије); бомбе типа E и I); касетне бомбе; невођене авио бомбе (носачи – сви ваздухоплови бомбардерске авијације чланица НАТО).

– У току операције: противрадарске ракете типа HARM и ALARM (носачи – F-16CJ/DJ, Торнадо ECR, Торнадо GR.1); сателитске системе навођења Nawstar; сателите оптоелектронског извиђања KN-11, Gelios-1–1 (Француска); комерцијалне сателите за осматрање Земљине површине типа Spot 2 (Француска); сателите за оптоелектронско извиђање Књиховуол-11–10; сателите за радиолокационо извиђање; сателите радиотехничког извиђања типа Ferret; сателитске везе, метеоролошка средства; стратегијске ваздухоплове извиђаче RC-135V/W, U-2SR беспилотне летилице типа Predator и Hanter, CL-289 (ФРГ, Француска), Crecerelle (Француска); ваздухоплове за навођење тактичке авијације EC-130E; ваздухоплове за рано откривање, упозорење и командовање E-3 Awacs (НАТО, Француска, Велика Британија); ваздухоплове за извиђање и навођење система оружја E-8C JSTARS; ваздухоплове за информациона дејства EC-130E/RR Comando Solo; ваздухоплове за радиоелектронска дејства EA-6B. У борбеним дејствима, први пут су употребљени: стратегијски бомбардер B-2A; авио-бомбе типа JDAM и типа JSOW, као и бомбе типа E и I.

У току оружаног сукоба Војска Југославије изводила је операцију ПВО, коју су обележавале следеће карактеристике: инсистирање на предности радарско- рачунарских средстава метарског подручја (30%) које је обезбедило откривање и праћење савремених ваздухоплова, поред осталог и типа F-117A, имајући у виду одразне карактеристике савремених ваздухоплова у том фреквентном опсегу радарског зрачења, уз недостатак противрадарских ракета и главе за самонавођење метарског подручја на наведеним ваздухопловима; употреба телефонских и веза других корисника за предају података о ситуацији у ваздушном простору; широка примена РС за ПВД малог домета и неутралисан утицај радио-електронских сметњи и пасивних мамаца, ради ефикасног откривања на даљинама до 25 км, циљева који су летели у ноћним условима, посебно крстарећих ракета на малим висинама; интензивно маскирање снага ПВО; стална и широка примена маневра; максимално скраћење времена рада зрачења, што је последица квалитетних припрема, добро обучене послуге; широка примена израде лажних макета и имитатора радарског зрачења, ради довођења непријатеља у заблуду.

Велики успех В и ПВО постигнут је обарањем ваздухоплова типа F-117A (хронологија догађаја обарања приказана на слици број 5) и типа F-16. Откривање ових летелица извршено је радарским средствима П – типа метарског подручја рада.

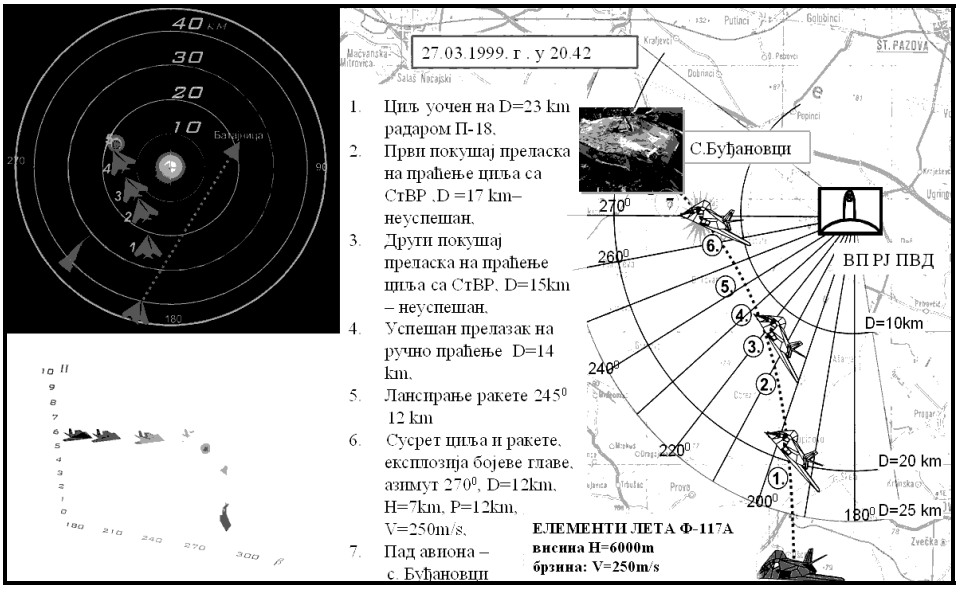

Слика 5 – *Временски ток активности обарања ваздухоплова типа F-117A*

Систематизацијом искустава из овог оружаног сукоба изводе се следећи закључци:

– По саопштењу Пентагона, авијација НАТО-а извела је више од 26.000 борбених полетања, лансирано је више од 23.000 тона муниције, уништено више од 400 индустријских објеката, док је систем електроснабдевања СРЈ уништен 30%. По по-

дацима коалиционих снага, избачено је из употребе до 60% водова за пренос електричне енергије, уништено до 40 далековода, 34 моста и нарушено кретање на свим већим комуникацијама.

– У току операције „Одлучан одговор“ нанети су удари по 498 објеката, од којих су 50% били цивилни објекти.

– У почетној фази операције авијација НАТО-а је неспремно реаговала на нестандардна дејства ПВО и извиђачке авијације ВЈ. Исказана је смањена способност наношења интензивног удара у условима брдско-планинског пошумљеног земљишта, ниске облачности и ограниченог ваздушног простора. Конфликт је показао високе потенцијалне могућности тактичке авијације, способност адаптације и висок степен интеграције центара управљања ВЈ. Примена крстарећих ракета потврдила је њихову високу прецизност уништења. Потврђена је висока ефикасност примене авиона F-16 CJ/DJ, носача противрадарских ракета. Ефикасност уништења снага система ПВО постизала се лансирањем најмање четири до шест противрадарских ракета са даљине веће од зоне уништења ракетних система. Таква тактика довела је до: постизања високе вероватноће уништења РС за ПВД без обзира на искључивање предајника; јако психолошко дејство на послуге ракетних система. Авиони извиђања E-8C и U-2S нису обезбеђивали потребну оперативност и квалитет извиђања земаљских циљева. Квалитетна алтернатива за обезбеђење података биле су беспилотне летелице типа Predator, Hanter, CL-289 и Crecerelle. Хронологија и тактика удара показују на то да је веома велика зависност примене авијације од временских и физичко-географских услова. Велики утицај на исход операције имао је утицај информационог рата, где су значајну улогу имали авиони за вођење информационих дејстава EC-130E/RR.

– За време оружаног сукоба авијација НАТО-а извела је око 30 000 полетања и нанела више од 190 ракетно-авијацијских удара. На територију Југославије бачено је више од 23.000 тона убојних средстава, што пет пута премашује утрошак муниције у Стаљинградској битки. При томе је лансирано око 1.800–2.000 крстарећих ракета. Утрошена је велика количина високопрецизних убојних средстава.

– Уништено је више од 400 индустријских објеката. Резултат бомбардовања био је више од 1.300 погинулих, од којих 1.100 цивила.

Оружани сукоб у Либији 2011. године

Оружани сукоб, који се одиграо на простору Либије 2011. године, представљао је комбинацију грађанског рата између побуњеника и владајућег режима и оружаног сукоба између НАТО-а и оружаних снага Либије. Оружани сукоб између НАТО-а и Либије одиграо се без употребе копнене компоненте. Ваздухопловна операција НАТО-а носила је назив „Уједињени заштитник“.

Ваздухопловна операција одиграла се у више фаза са крајњим циљем да се сврге са власти Муамер Ел Гадафи и успостави нови друштвени, политички и економски поредак.

Прва фаза ваздухопловне операције против Либије отпочела је 19. марта, уласком француских ловачких авиона у ваздушни простор Либије у рејону Бенгазија, где су у радијусу од 150 км око града вршили контролу ваздушног простора (слика број 6). Истога

дана, ваздухопловство Француске извршило је први ваздушни удар, како би спречило даља напредовања припадника оружаних снага Либије ка Бенгазију, упоришту побуњеничких снага. Објекти дејства били су тенкови и оклопни транспортери у захвату комуникација. Ваздушни напад настављен је дејством крстарећим ракетама Tomahavk са два америчка разарача (Stout и Barry), три америчке подморнице (Providence, Scranton и Florida) и једне британске подморнице (Triumph). Са ових пловила лансирано је око 110 крстарећих ракета на 20 циљева у северном делу Либије (радарски положаји, ватрени положаји PJ за ПВД и центри везе). Непосредно после ових ракетних напада уследила су дејства SEAD авијације ради неутралисања земаљског система ПВО у рејону Триполија. Дејство су извршила четири британска авиона Tornado GR4, која су из приобаља на циљеве лансирали крстареће ракете Storm Shadow.

Наредног дана, своје прво дејство извршиле су ваздухопловне снаге САД, при чему су бомбардовани и ракетирани војни објекти, аеродроми, РС за ПВД и оклопне јединице на северу Либије.

Овај напад изведен је истовременим налетом 20 америчких борбених авиона F-15E, F-16C, AV-8B (са амфибијско-десантног брода Kearsage), E/A-18G (са аеродрома Авиано) и стратегијског бомбардера B-2 (који је директно долетео из војне базе Whiteman у Мисурију – САД). Истога дана извршена су и ватрена дејства 10 француских борбених авиона Rafale и Mirage-2000 који су директно долетала са аеродрома на Корзици. Након ових дејстава започело је ангажовање једног америчког, даљински пилотираног авиона Glohal Hawk, који је полетањем са аеродрома Сигонела извршавао задатке контролног извиђања након дејства ради утврђивања остварених ефеката постигнутих борбеним ударима.

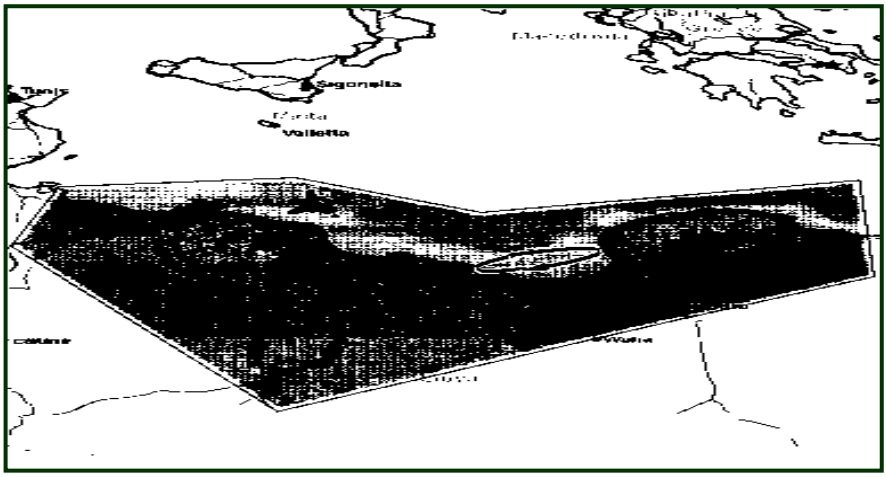

Слика 6 – *Шема удара авијације НАТО-а по Либији у првој фази ваздухопловне операције*

Следећег дана настављена су борбена дејства авијације коалиционих земаља по циљевима на територији Либије. Тежишни задатак била су дејства по системима ПВО и ометање и неутралисање либијских радара и електронских средстава и система везе. Дејства је извршавало око 50 борбених авиона коалиционих снага.

Дејством око 20 борбених авиона, 22. марта завршава се прва фаза ваздухопловне операције, чији је циљ био заустављање напада на Бенгази, неутралисање либијске ПВО и онеспособљавање система командовања и веза.

Сва дејства борбене авијације подржавана су већим бројем коалиционих авиона из система AWACS, авиона за електронска дејства и авио-цистерни.

Друга фаза операције, чији је циљ био подршка побуњеницима у извођењу борбених дејстава на копну и свргавања режима Муамера Ел Гадафија, започела је 31. марта 2011. године. У овој фази, командовање над операцијом преузео је НАТО, који је наставио поморску блокаду (са око 40 бродова из девет земаља), контролу ваздушног простора и подршку побуњеничким снагама дејствима из ваздушног простора.

За потребе борбених дејстава по циљевима на земљи, као и за патролирање и контролу зоне забрањеног летења ангажовани су авиони из састава оружаних снага: САД, Велике Британије, Француске, Италије, Канаде, Турске, Норвешке, Шведске, Холандије, Данске, Белгије, Шпаније, Катара и УА Емирата.

Значајну логистичку подршку, посебно уступањем своје инфраструктуре, дали су Италија и Малта.

У почетном периоду друге фазе, борбена дејства су извођена уз непрекидну подршку авиона за рано откривање и командовање типа AWACS, као и уз подршку авиона за електронско извиђање и авиона за извођење психолошко-пропагандних операција. Значајан број од укупних авио-полетања за потребе операције припадао је наведеним типовима ваздухоплова, као и авио-цистернама.

Свакодневно су ангажовани авиони за праћење стања на терену, откривање циљева и навођење ловачко-бомбардерске авијације. Обавештајна активност на откривању командних места базирана је на електронском праћењу телефонских позива и радио-сигнала, ради откривања командних места.

Дејства савезничке ловачко-бамбардерске авијације тежишно су била усмерена на положаје тешког наоружања и на идентификованим командно-комуникационим центрима у насељеним местима. Авиони за неутралисање система ПВО (SEAD) ангажовани су у саставу ударних група ловачко-бомбардерске авијације вођењем дејстава по јединицама ПВО Либије.

Ваздухопловство САД ангажовало је беспилотне борбене летелице типа MQ-1B Predator наоружане ракетама AGM-114 Hellfire (ангажоване су први пут у Либији) најчешће у видном делу дана, са задржавањем у зони операције у трајању од око 15 часова.

У другој фази ваздухопловне операције напрезање авијације је задржано на нивоу од 80 до 100 авио-полетања дневно, од чега је 60% било за потребе блиске ваздушне подршке либијским побуњеницима.

Седмомесечна ваздухопловна операција званично је завршена 31. октобра 2011. године свргавањем са власти Муамера Ел Гадафија. У току операције изведено је укупно око 25.000 авио-полетања, од чега преко 10.000 борбених. Уништено је око 5.900 војних мета, укључујући више од 1.000 тенкова, возила и комада наоружања.

Систематизацијом искустава из овог оружаног сукоба изводе се следећи закључци:

– Операција „Уједињени заштитник“ постигла је жељене резултате већ пет месеци након почетка војне интервенције, свеобухватном применом дипломатских, економских, медијско-психолошких и борбених дејстава. Прва фаза операције подразумевала је остваривање превласти у ваздушном простору и неутралисање система ПВО уз

неутралисање система командовања. У другој фази прешло се на блиску ваздухопловну ватрену подршку дејствима по Гадафијевим трупама на тактичком нивоу. Након четири месеца непостизања крајњег жељеног стања одлучено је да се до тога дође посредним путем, елиминисањем упоришта Гадафија и његовом изолацијом.

– Маневар и дејства „Гадафијевих лојалиста“ били су знатно ограничени због непрекидних директних ватрених удара авијације НАТО-а. Ваздухопловни обавештајно-извиђачки капацитети интензивно су примењивани за мултисензорско извиђање из ваздушног простора, откривање циљева и навођење ударних група, као и за електронско праћење и ометање система веза. Знатно је повећано коришћење наоружаних даљинских пилотираних ваздухоплова, нарочито MQ-9B Reaper, који су са по две ракете Hellfire извршили 64 дејства. Начин припреме и извођења операције потврдили су да у физиономији савременог ратовања примат имају дејства из ваздушног простора, нарочито у почетном периоду сукоба, када се применом ваздухопловних и ПВО операција постижу одлучујући ефекти.

Савезници САД у алијанси су извели 75% ваздушних мисија, али су САД најзаслужније за уништење система ПВО Либије, као и за обезбеђивање ресурса у виду обавештајних података и надзирања.

Четрнаест чланица НАТО-а и још четири земље ван савеза учествовале су у ваздухопловно-поморској операцији, али је само осам чланица алијансе учествовало у борбеним акцијама. Ваздухоплови САД извели су око 25% летова над Либијом, француске и британске летелице око 35%, углавном борбених летова, а остале земље преосталих 40% летова.

У операцији су, поред ваздухоплова, учествовали и бродови за снабдевање, фрегате, разарачи, подморнице, амфибије и носачи авиона.

Карактеристике савремених оружаних сукоба

Глобалне геополитичке промене настале крајем 20. века отвориле су врата и новим начинима вођења оружаних сукоба. Наиме, одсуство блоковске поделе света из хладноратовског периода обезбедило је стварање нових концепција безбедности, чија је улога неоспорна у креирању глобалне прерасподеле војне, политичке и економске моћи. Једна од таквих концепција је и она која се односи на: четири концентрична нивоа – прстена безбедности која су међусобно комплементарна и која се међусобно допуњују стварајући на тај начин квалитативан помак у схватању глобалног система безбедности војно-политичких алијанси (Ричард Коен). Та четири прстена представљају: појединачну безбедност, колективну безбедност, колективну одбрану и унапређење стабилности. Према Коену, први прстен – појединачна безбедност је усмерена на унапређење и заштиту људских права унутар сопствених граница и изван њих, други прстен – колективна безбедност је у функцији одржавања мира и стабилности унутар њиховог заједничког простора, трећим прстеном – колективном одбраном остварује се функција узајамне заштите од спољне агресије, док се четвртим прстеном – унапређује стабилност у другим областима где би конфликт могао угрозити њихову заједничку безбедност, коришћењем политичких, информационих, економских и, по потреби, војних средстава. Анализирајући узроке и поводе конвенционал-

них оружаних сукоба вођених у протеклих двадесет година, може се закључити да је комплементарност наведених прстена безбедности најчешће служила као повод за њихово отпочињање (Либија 1986. године и 2011. године, Заливски ратови 1991–2003. године, НАТО напад на СРЈ 1999. године).

Историјско-компаративном анализом наведених оружаних сукоба уочавају се квалитативне промене које су знатно утицале на стварање нових форми ратовања. Највећи утицај на њихово стварање остварила су модерна научна и технолошка достигнућа, као и решења која су ова достигнућа понудила у области развоја софистицираних система оружја и војне опреме. И, као што је тадашњи технолошки развој омогућио наглу експанзију рода артиљерије у I светском рату (артиљеријске припреме су трајале недељама, а артиљерија је као род по свом значају достигла сопствени врхунац), односно рода оклопних јединица у II светском рату (комбинација дејстава маневарских снага на копну и из ваздушног простора, обезбеђивала је уклињавање у борбени распоред друге стране у сукобу уз брзу експлоатацију почетних успеха и освајање копненог простора помоћу оклопних јединица груписаних до нивоа армија и група армија), савремена технолошка достигнућа обезбедила су да потпуни примат у остваривању циљева оружаних сукоба данас преузму снаге В и ПВО. Савремени ваздухоплови и ваздухопловна убојна средства у садашњем тренутку технолошког развоја су достигли такав ниво да имају одлучујућу улогу у постизању циља борбених дејстава. Високо прецизна ваздухопловна убојна средства великог домета и велике разорне моћи, одлучујуће утичу на припреме и извођења борбених дејстава у операцијама В и ПВО.

Први у низу оружаних сукоба, чији је успех у потпуности био детерминисан успехом дејства ваздухопловних и противваздухопловних снага била је ваздухопловна операција авијације шесте флоте морнарице САД против Либије – „Ватра у прерији". Овај оружани сукоб, који је вођен априла 1986. године, показао је сав значај примене савремених ваздухопловних снага у остваривању стратегијских политичких и војних циљева. Коалиционе снаге изводиле су масовне ударе из ваздушног простора уз интензивну примену средстава за вођење електронских и противелектронских дејстава без употребе копнене компоненте оружаних снага. Сличан сценарио виђен је и у Првом (ограничена примена копнене компоненте) и у Другом заливском рату (оружани сукоби вођени против Ирака): 1991. године (операција ваздухопловних коалиционих снага под називом „Пустињска олуја") и 1998. године (операција Пустињска лисица), док су у Заливском рату, који се одиграо 2003. године, успешна и масовна ваздухопловна дејства, након остварене апсолутне превласти у ваздушном простору, омогућила и неограничену употребу копнене компоненте коалиционих снага. Типични примери начина вођења оружаних сукоба, са аспекта примене савремених технолошких решења у области ваздухопловних средстава и система су: НАТО кампања на СРЈ, вођена од марта до јуна 2011. године, као и интервенција коалиционих снага на Либију 2011. године. За разлику од оружаног сукоба у СРЈ, који се одиграо без учешћа копнене компоненте, коалиционе снаге су 2011. године реализовале ваздухопловну операцију у Либији, као подршку снагама побуњеника, који су изводили борбена дејства на копну против режима Муамера Ел Гадафија.

За све наведене оружане сукобе, у којима су жељена крајња стања у највећој мери била резултат ваздухопловних дејстава коалиција, карактеристично је следе-

ће: изузев у ваздухопловној операцији САД против Либије 1986. године, у почетном периоду сукоба била је интензивирана примена крстарећих ракета по стационарним објектима дејства; интензивирање употребе авиона STEALTH технологије (претпоставља се да ефективна одразна површина авиона типа F-117A за површинске таласе електромагнетне енергије на којима се заснива рад савремених радарских средстава на курсном параметру 0 износи 0,01 m^2); број авио-полетања авиона обезбеђења био је два до три пута већи од авио-полетања авиона у саставу ударних група (нарочито у почетном периоду оружаних сукоба); значајно је унапређена примена авиона за командовање E-3A системом AWACS, уз драстично смањење употребе класичне извиђачке авијације у току борбених дејстава; у оквиру противелектронских дејстава снага за неутралисање система ПВО масовно су примењиване противрадарске ракете типа Harm, Standard arm, Martel и Alarm (по откривеном радарском сензору лансирано је од четири до шест противрадарских ракета) са авиона носача типа F-16 CJ/DJ, Tornado- ECR, Торнадо GR.1) како у аутономном режиму, тако и уз помоћ навођења са авиона Р и РТР RC-135 V/W уз активна демонстрациона дејства; досегнут је висок ниво у комплексној примени интегрисаног оружја (противрадарских ракета, класичних и вођених авио бомби); масовно су примењене беспилотне летелице у реализацији широког спектра задатака (ваздушно извиђање, генерисање сметњи, провоцирање вођењем демонстративних дејстава за укључење радара и вођење информационог рата); у планирању удара примењен је принцип еластичности (авијацијски ресурси распоређени су неравномерно по етапама операције); коришћена су искустава из претходних сукоба и стално унапређивана техничка решења и тактички поступци.

За разлику од ваздухопловних снага коалиционих снага, за снаге ПВО нападнутих земаља карактеристично је било следеће: расположива авијација квалитативно-квантитативно није била у стању да пружи озбиљнији отпор савременим ваздухопловним снагама великих сила (ирачке оружане снаге располагале су следећим типовима авиона: МИГ-23МС, МИГ-23УМ; МИГ-25Р; Mirage F1EQ; J-6 и J-7; СУ-25); Војска Југославије је у свом саставу имала ваздухоплове типа: МИГ 29, МИГ 21, ОРАО, Г-4), расположиви РС за ПВД били су производ друге технолошке генерације развоја (ракетни системи НЕВА, КУБ и велики број типова РС за ПВД малог домета: Шило, Стрела, Игла) и нису могли одговарајућој мери да се у супротставе коалиционим ваздухопловним снагама у условима вођења сукоба у електромагнетном спектру (поред чињенице да су у недовољној мери отпорни на електронска и противелектронска дејства, ватрене могућности ових система такође су лимитирале успех у дејствима); застарелост система ваздушног осматрања и јављања уз повећану примену визуелних осматрачких станица као извора о ситуацији у ваздушном простору; недовољна и неадекватна логистичка подршка знатно је умањила борбене могућности противваздухопловних снага; предуслов у преживљавању снага за противваздухопловна дејства била је правовремена и потпуна организација мера противваздухопловне и противелектронске заштите (маскирање ватрених и радарских положаја, константна промена ватрених и радарских положаја, оживљавање лажних ватрених и радарских положаја, квалитетно фортификацијско уређење целокупне инфраструктуре и примена осталих оперативно-тактичких, организационих и техничких мера заштите).

За све наведене оружане сукобе заједничко је да нас уводе у нове форме ратовања у којима софистицираност система оружја има одлучујућу улогу у остварењу циљева и стварању другачије физиономије оружаних сукоба. Суштина нових форми оружаних сукоба одликује се следећим карактеристикама: асиметричност, нелинеарност, вишедимензионалност, прецизност, дистрибуираност, једновременост и интегрисаност.

Асиметричност, као одлика савремених оружаних сукоба, одликује се кроз јасан политички, економски, дипломатски, технолошки и војни јаз између сукобљених страна. Са једне стране се налазе војно, економски и политички моћне коалиционе снаге попут САД, Велике Британије и осталих чланица НАТО, док су другу страну у сукобу чиниле знатно слабије и неразвијеније, војно и технолошки инфериорније земље, попут: Либије, Ирака и СРЈ. У самом оружаном сукобу асиметричност се најбоље огледа кроз технолошки јаз и потпуну супериорност ваздухоплова и ваздухопловних убојних средстава коалиционих снага, у односу на снаге намењене за вођење противваздухопловних дејстава друге стране у сукобу. Као крајња последица асиметричност, као карактеристика, има померање конвенционалних симетричних оружаних сукоба у сферу дисиметричности.

Нелинеарност, као обележје савремених оружаних сукоба, огледа се у чињеници да на простору вођења борбених дејстава не постоји више јасна подела на фронт, дубину и позадину. За разлику од конвенционалних ратова 20. века (позиционо ратовање у Првом светском рату, када су пробоји кроз предњу линију непријатеља били реткост и последица тактичких грешака непријатеља, и фронтовско вођење борбених дејстава у Другом светском рату, где су пробоји били узроковани иновацијама у начину употребе мобилних система оружја, као и еластичношћу у начину вођења одбрамбених борбених дејстава), савремени оружани сукоби се воде у нелинеарној сфери, у условима које поједини војни теоретичари називају „хаос“. Савремена ваздухопловна средства и системи обезбеђују спровођење концепције ратовања која нагиње ка сталној потреби неутралисања центра гравитације непријатеља, које представља његово средиште моћи и покретачку снагу (на слици 7 приказан је концепцијски начин одређивања одлучујућих тачака помоћу концентричних прстенова Џона Вордена). Према А. Ечеверији, хаос је стање турбуленције или нереда које одговара значајном губитку морала или борбене ефикасности, као и слому одлучивања, што доводи до повећања броја и учесталости његових оперативних и тактичких грешака[1]. Посебно место у оваквим опредељењима заузимају критичне тачке непријатеља, које је потребно довести изнад нивоа којим се може управљати, што за последицу има изазивање хаоса код друге стране у сукобу. Имајући у виду објекте дејства ваздухопловних коалиционих снага, може се закључити да је оваква доктринарна концепција била у потпуности присутна у оружаним сукобима последњих деценија.[2]

[1] Ечевериа, А., Оптимизација хаоса на нелинеарном бојишту, Информациони билтен, број 2/2002, ЦВНДИ, Београд, 2002.

[2] Легитимни војни циљеви били су: економски центри, државне институције, електроенергетска постројења.

Слика 7 – *Концентрични прстенови по моделу Џона Вордена*

Вишедимензионалност, као карактеристика, детерминише увођење, поред традиционалних димензија простора, ратовање у електромагнетном спектру и димензију људског чиниоца. У оружаном сукобу учествују снаге опремљене најсофистицираније техником и опремом, уз минималну угроженост људског фактора (крстареће ракете, беспилотне летелице, откачињање убојних средстава на даљинама већим од могућности дејства РС за ПВД). Припреме су интензивне са посебним акцентом на уверавање јавног мњења на глобалном плану у оправданост потреба за уласком у сукоб.

Прецизност је карактеристика која се односи на развој савремених убојних средстава. Условљена је развојем и употребом паметног ваздухопловног наоружања на целом ратишту.

Под дистрибуираношћу се подразумева вођење ефикасних борбених дејстава на целокупном ратишту, свуда и где је потребно да се остваре одлучујући ефекти насупрот груписању снага на једну тачку, као што је то било у фронтовском начину вођења оружане борбе.

Једновременост (симултаност), као карактеристика, везана је за динамичност вођења борбених дејстава. Наиме, борбена дејства воде се паралелно на целом ратишту, а не само на фронту, и у функцији су кулминације борбених и неборбених активности ради уништења одлучујућих тачака.

Увезивање свих снага у јединствен систем командовања и располагања правовременим и поузданим информацијама такође одликује употребу софистицираних

снага у савременим оружаним сукобима. Ова карактеристика детерминисана је интегрисаношћу. Динамичност борбених дејстава и стална промена ситуације, стварају потребу континуираног доношења одлука у току борбених дејстава, у складу са тренутним стањем на ратишту. Доношење таквих одлука захтева сталну визуализацију бојишта, достављање свих потребних информација у реалном времену у јединствен командно-информациони систем, као и њихову и дистрибуцију донетих одлука до крајњих корисника. Ова карактеристика у оружаном сукобу остварује се применом информационе технологије трећег таласа (командно-информациони системи најмоћнијих оружаних снага достигли су ниво C31 – command, controll, comunication and intelligence).[3]

Закључак

Промене у физиономији оружаних сукоба су реалност, која мора бити прихваћена. Ригидна подела на фронт, дубину и позадину није тренутна особина оружаних сукоба, нити је приоритетан начин вођења оружане борбе. Ваздухопловство и ПВО преузимају главну улогу у остваривању војних, економских, политичких, дипломатских и етничких циљева оружаним путем. Савремена борбена дејства, која изводе добро опремљене снаге ваздухопловства, представљају својеврсну промоцију новог начина ратовања Модела за 21. век, основног обележја у доминантној и одлучујућој улози ваздухопловне силе у рату (Дует, италијански генерал и теоретичар). Јединствена и високо координирана употреба софистицираних средстава и система ваздухопловних снага представља основну одлику савремених ваздухопловних дејстава и доказ да је оружани сукоб постао сведимензионална појава, која најчешће почиње, траје и завршава се дејствима у ваздушном простору и из њега. Због ефеката и последица које ова дејства изазивају она су предмет интересовања бројних војних теоретичара и конструктора ратне технике и убојних средстава ради минимизирања њиховог деструктивног учинка на људске, економске и материјалне ресурсе друге (сиромашније и инфериорније) стране у сукобу.

Литература

1. Гордић М., Петровић И.: Улога ракетних система за противваздухопловна дејства у одбрани малих држава, научно саопштење – радни материјал, Београд, 2013.

2. Петровић И.: Концептуални модел система противваздухопловне одбране, радни материјал (докторска дисертација), Београд, 2013.

3. Анализа НАТО агресије на СРЈ, радни материјал, ВВА Жуковски, РФ, 2008.

4. Гордић М.: Модални експеримент у истраживању потенцијалног система одбране државе, докторска дисертација, ФПН, Београд, 2008.

5. Доктрина Војске, МО РС, Београд, 2010.

[3] Амерички генерал Скеилс говори о значају информација са следећег становишта: ватрена моћ војски достигла је кулминацију и предност над непријатељем, а може се остварити једино брзином и маневром (стићи први) које треба да обезбеде савремене информационе технологије.

6. Доктрина В и ПВО, МО РС, Београд, 2012.

7. Доктрина операција Војске Србије, МО РС, Београд, 2012.

8. Искуства из локалних ратова, радни материјал, Београд, 2011.

9. Сакан М.: Израда писаних саопштења у генералштабној школи Војске Југославије, Сектор за ШОНИД, Београд, 2000.

10. Сакан М.: *Војне науке*, ВИЗ, Београд, 2003.

11. Теоријски и практични аспекти савремених операција, *Војно дело*, Београд, 2003.

12. Сто година српског војног ваздухопловства, научни скуп, КВиПВО, Београд, 2012.

13. Шешић Б.: *Општа методологија*, Научна књига, Београд, 1974.

14. Ечевериа, А.: Оптимизација хаоса на нелинеарном бојишту, *Информациони билтен*, број 2/2002, ЦВНДИ, Београд, 2002.

УДК: 355.1.072.6/.7(497.11) ;
355.3(497.11)

ПРОБЛЕМИ У ПРИМЕНИ ПРАВИЛНИКА О ЕЛЕМЕНТИМА, САДРЖАЈУ И СТАНДАРДИМА ЗА ОЦЕНУ СТАЊА И ОПЕРАТИВНИХ И ФУНКЦИОНАЛНИХ СПОСОБНОСТИ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Драгомир Ђурић и Љубиша Марковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Примена Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије у протеклом периоду јасно је одсликала све његове недостатке, чиме се намеће потреба да се израде измене и допуне Правилника.

У раду се разматрају најзначајнији проблеми уочени током имплементације Правилника и дају се конкретни предлози за дефинисање појединих чланова, као допринос у изради измена и допуна Правилника, којима би се, у великој мери, превазишли проблеми команди, јединица и установа уочени у претходном периоду.

Кључне речи: *оцена стања, оперативне и функционалне способности Војске Србије*

Увод

Оцењивање и извештавање о стању и оперативним и функционалним способностима Војске Србије врши се у складу с одредбама Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије (у даљем тексту: Правилник). У прелазним и завршним одредбама Правилника дефинисан је начин и поступак израде измена и допуна Правилника.

Правни основ за доношење Правилника о изменама и допунама Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије садржан је у члану 66. Правилника, којим је прописано да Управа за оперативне послове (Ј-3) ГШ ВС израђује Предлог правилника о изменама и допунама Правилника и доставља га министру одбране.[1] Током имплементације Правилника у 2011. и 2012. години у командама, јединицама и установама Војске Србије установљено је да је потребно извршити његову дораду, како би се унапредило оцењивање и извештавање о стању и оперативним и функционалним способностима команди, јединица и установа Војске Србије.

[1] Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије.

Основна замисао овог рада је да се на једном месту обједине сви проблеми уочени у току имплементације Правилника, али и да се дају одређени предлози за израду измена и допуна Правилника. У првом делу рада, ради бољег разумевања, дати су основни појмови којима се Правилник бави, као и основне одредбе Правилника везане за оцену стања и оцену оперативних и функционалних способности команди, јединица и установа Војске Србије.

Други део рада посвећен је проблемима у примени Правилника, а у трећем делу дати су одређени предлози за измене и допуне Правилника. С обзиром на то да су потребе за измену и допуну одређених чланова очигледне и да постоје јасна решења за превазилажење њихових недостатака, у раду су дате и конкретни предлози дефиниција. Међутим, неки предлози заслужују да буду и даље разматрани пре коначног дефинисања.

Команде, јединице и установе биле су у обавези да током примене Правилника бележе његове недостатке и да иницирају израду Правилника о изменама и допунама тог Правилника. Овај рад усмерен је на давање предлога за измене и допуне на основу уочених недостатака како би Правилник био што квалитетнији и потпунији и допринео адекватном сагледавању стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије.

Основне одредбе Правилника

Да бисмо могли на најбољи могући начин разматрати проблеме у примени Правилника, потребно је подсетити на неке од његових најзначајнијих одредби и дефиниција основних појмова којима се бави.

Оперативне способности представљају могућност Војске Србије, или њених делова, да у предвиђеном времену и под одређеним стандардима и условима остварују жељене оперативне ефекте комбинацијом снага, средстава и начина извршења задатака.

Функционалне способности представљају могућности организационих јединица Генералштаба Војске Србије, команди и установа Војске Србије да извршавају додељене задатке у складу са надлежностима.

Стање команди, јединица и установа Војске Србије, у смислу Правилника, чине подаци по елементима Људство, Опрема, Ресурси и Обученост.[2]

Оцена стања

Чланом 5. Правилника предвиђено је да се стање команди, јединица и установа Војске Србије оцењује по елементима: Људство (Љ), Опрема (С), Ресурси (Р) и Обученост (О).

Елементи за оцењивање стања Војске Србије садрже питања за која су прописани стандарди. Правилником су прописани и стандарди за оцењивање питања по елементима стања команди, јединица и установа Војске Србије.

[2] Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије.

Правилником је предвиђено да се стање команде, јединице и установе оцењује оценом од један до пет, која се закључује према најнижој оцени појединачног елемента, при чему је оцена један најнижа, а оцена пет највиша оцена стања.

Члан 8. Правилника предвиђа да оцењивање стања врше батаљони–дивизиони–одреди–ескадриле и јединице истог ранга, као и команде бригада–база–флотиле–центара и команде оперативног нивоа за команду као организациону целину.

Организационе јединице Генералштаба Војске Србије и команде бригада–база–флотиле–центара оцењују само елементе Људство и Обученост, а елементе Опрема и Ресурси оцењују јединице које за њих чувају и одржавају опрему.

Установе Војске Србије оцењивање стања врше по свим елементима.

Закључивање оцене стања за бригаду–базу–флотилу–центар, оперативни састав и Војску Србије као целину се не врши, већ се обједињавају подаци потчињених по елементима и одређује оцена елемента.

Оцењивањем стања по елементу Људство обезбеђују се подаци о квантитету, квалитету, психофизичкој спремности и морално-психолошкој припремљености људства.

Стање по елементу Људство оцењује се на основу четири питања:

– расположивост људства (Љр),
– стручна способност људства (Љс),
– психофизичка способност (Љп) и
– морално-психолошка припремљеност (Љм).

Оцењивањем стања по елементу Опрема обезбеђују се подаци о попуњености и нивоу употребљивости (исправности) опреме која је додељена команди, јединици или установи.

Питања за оцењивање стања по елементу Опрема на нивоу батаљона–дивизиона–одреда–ескадриле и установа Војске Србије су:

– Основна опрема (Со);
– Возила (Св);
– Телекомуникациона и информатичка средства (Ст) и
– Остала важна опрема (Сов).

Оцењивање стања по елементу Опрема од нивоа бригаде–базе–флотиле–центра до Генералштаба Војске Србије ради се према следећем:

– у оквиру питања Основна опрема (Со) оцењује се стање опреме родова (пешадија, оклопне јединице, артиљерија, инжињерија, артиљеријско-ракетне јединице за ПВД, авијација, речне јединице, јединице за електронска дејства), јединица војне полиције, специјалних јединица и установа Војске Србије;

– у оквиру питања Возила (Св) оцењује се стање опреме саобраћајне службе;

– у оквиру питања Телекомуникациона и информатичка средства (Ст) оцењује се стање опреме службе телекомуникација и службе информатике (Бригада везе опрему службе телекомуникација оцењује у питању Основна опрема);

– у оквиру питања Остала важна опрема (Сов) оцењује се стање опреме служби (служба ваздушног осматрања и јављања, атомско-биолошко-хемијска, техничка, интендантска, санитетска и ветеринарска служба) и опреме за заштиту од пожара и експлозија (126. бр ВОЈИН опрему службе ваздушног осматрања и јављања оцењује у питању Основна опрема).[3]

[3] Ibidem.

Оцењивањем стања по елементу Ресурси обезбеђују се подаци о квалитету опреме која се налази у оперативној употреби, одрживости ресурса, као и количинама и стању материјалних резерви команди, јединица и установа Војске Србије.

Елемент Ресурси оцењује се на основу четири питања:

– Расположивост опреме (Рр);

– Експлоатациони и временски ресурси опреме (Рев);

– Количине и стање материјалних резерви (Рмр) и

– Одрживост ресурса (Ро).

Батаљони–дивизиони–одреди–ескадриле и јединице истог ранга не оцењују стање по питању одрживост ресурса (Ро).

Оцењивањем стања по елементу Обученост обезбеђују се подаци о обучености команде, јединице и установе да изврши задатке у складу са додељеном мисијом.

Оцењивање стања по елементу Обученост врши се по четири питања:

– Обученост команде (Ок);

– Обученост за индивидуалне задатке (Ои);

– Обученост за колективне задатке (Ој) и

– Управљање обуком (Оу).

У оквиру питања по елементима стања налазе се параметри за које су прописани одговарајући стандарди за оцену стања.

Стање по елементима способности исказује се оценом од један до пет, а одређује се на основу добијених оцена по питањима. Најнижа оцена питања у оквиру елемента је уједно и оцена стања по датом елементу.

Извештавање о стању команди, јединица и установа Војске Србије врши се у јулу, са пресеком стања на дан 30. јун текуће године, а годишњи извештај о стању команди, јединица и установа Војске Србије доставља се уз извештај о оперативним и функционалним способностима команди, јединица и установа Војске Србије, са пресеком стања на дан 31. децембар претходне године.

Организационе јединице Генералштаба Војске Србије које имају потчињене јединице и установе, уз свој извештај о стању, прослеђују извештаје потчињених јединица (до два нивоа ниже) и установа Управи за оперативне послове (J-3). Команде бригада–база–флотиле–центара, команде оперативног нивоа и Команда Гарде обједињавају податке по елементима извештавања и достављају их претпостављеној команди, заједно са извештајима потчињених (један ниво ниже, а команде оперативног нивоа два нивоа ниже). Сви нивои командовања извештај о стању достављају претпостављеној команди у писаном и електронском облику, а извештаје потчињених – само у електронском облику.

Претпостављеним командантима није дозвољено да мењају податке у извештајима потчињених команди, јединица и установа.[4]

[4] Ibidem.

Оцена оперативних и функционалних способности

Чланом 23. Правилника предвиђено је да се оперативне способности команди и јединица Војске Србије оцењују по елементима:

– Способност командовања;
– Способност правовремене расположивости снага;
– Способност размештаја и мобилности у зони операција;
– Способност искоришћења информационог простора;
– Способност делотворне или ефикасне употребе снага;
– Способност отпорности и заштите снага и
– Способност одрживости снага, док је чланом 40. Правилника предвиђено да се оцењивање функционалних способности Војске Србије врши по елементима:
– Способност командовања и руковођења;
– Способност коришћења информација и
– Способност ефикасног извршавања функционалне надлежности.[5]

Способност командовања представља могућност ефикасног планирања, организовања, вођења и контроле операција Војске Србије или њених делова ради остваривања постављених оперативних циљева, односно извршавања додељених мисија и задатака.

Способност правовремене расположивости снага изражава могућност Војске Србије или њених делова да формирају и подрже довољне војне снаге у датом времену за реаговање, а ради извођења операција, која је одређена бројном величином, структуром, нивоом готовости, нивоом напрезања и ефикасношћу процеса здруживања снага.

Способност размештаја и мобилности у зони операција подразумева могућност Војске Србије или њених делова да у предвиђеном времену разместе снаге у зону операција и изврше маневар снага у складу са циљевима операције.

Способност искоришћења информационог простора подразумева могућност Војске Србије или њених делова да прикупља, обрађује, користи и размењује податке о простору, времену и сопственим и противничким снагама.

Способност делотворне или ефикасне употребе снага подразумева могућност Војске Србије или њених делова да успешно изводе операције и постижу борбене и неборбене ефекте који су у функцији остварења циљева операција.

Способност отпорности и заштите снага представља могућност Војске Србије или њених делова да умањује вероватноћу откривања властитих снага и смањује и отклања ефекте дејства противничког наоружања.

Способност одрживости снага представља могућност Војске Србије или њених делова да у предвиђеном периоду, под одређеним условима и расположивим ресурсима, збрињавају, одржавају, снабдевају и премештају људство и војну опрему, ради обезбеђења повољних услова за ефикасну употребу расположивих снага и средстава.

Способност командовања и руковођења представља могућност ефикасног планирања, организовања, вођења и контроле функционисања организационих јединица Генералштаба Војске Србије, команди и установа Војске Србије.

[5] Ibidem.

Способност коришћења информација представља могућност организационих јединица Генералштаба Војске Србије, команди и установа Војске Србије да прикупљају, обрађују, користе и размењују податке од значаја за обављање њихових функционалних надлежности.

Способност ефикасног извршавања функционалне надлежности представља могућност организационих јединица Генералштаба Војске Србије, команди и установа Војске Србије да у предвиђеном времену, расположивим ресурсима и под одређеним стандардима извршавају утврђене функционалне надлежности и остварују предвиђене ефекте значајне за систем одбране.[6]

Чланом 25. предвиђено је да оцењивање оперативних способности врше батаљони–дивизиони–одреди–ескадриле и јединице истог ранга, команде бригада–база–флотиле–центара за команду и јединицу као целину, команде оперативних састава за команде и саставе као целину, Здружена оперативна команда и Војска Србије, док је чланом 42. предвиђено да оцењивање функционалних способности врше организационе јединице Генералштаба Војске Србије, Команда КзО, установе Војске Србије и центри за обуку.[7]

Команда за обуку, команде за развој територијалних јединица и центри за обуку који развијају ратне јединице оцењују оперативне способности ратних јединица. Команде и јединице не оцењују се по елементима, питањима и параметрима који се на њих не односе и не утичу на њихове оперативне способности.

Оперативне и функционалне способности команди и јединица Војске Србије оцењују се оценом од 1 до 5, при чему је:

– оцена 5 – ако је аритметичка средина оцена елемената у распону од 4,51 до 5,00;
– оцена 4 – ако је аритметичка средина оцена елемената у распону од од 3,51 до 4,50;
– оцена 3 – ако је аритметичка средина оцена елемената у распону од 2,51 до 3,50;
– оцена 2 – ако је аритметичка средина оцена елемената у распону од 2,00 до 2,50;
– оцена 1 – ако је аритметичка средина оцена елемената у распону од 1,00 до 1,99.[8]

Оцена питања са више параметара израчунава се тако што се збир производа оцене параметара и коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених параметара и закључује се на две децимале. Ако се у оквиру једног питања један или више параметара са коефицијентом важности 3 оцене оценом „недовољан“, за то питање закључује се највише оцена „довољан – 2,50“.

Оцена елемената оперативних и функционалних способности израчунава се тако што се збир производа оцена питања и њихових коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених питања и закључује се на две децимале.

Ако се у оквиру једног елемента оперативних или функционалних способности два или више питања са коефицијентом важности 3 оцене оценом „недовољан“, за тај елеменат оперативне или функционалне способности закључује се највише оцена „довољан – 2,50“.

Оцена оперативних и функционалних способности израчунава се тако што се збир производа оцена елемената способности и њихових коефицијената важности

[6] Ibidem.
[7] Ibidem.
[8] Ibidem.

подели са збиром коефицијената важности оцењених елемената оперативних или функционалних способности и закључује се на две децимале.

Ако су један или више елемената оперативних способности са коефицијентом важности 3 оцењени оценом мањом од 3,00, закључна оцена оперативних способности команде или јединице не може бити виша од 3,50.

Оперативна или функционална способност оцењује се недовољном оценом уколико је један од елемената оцењен недовољном оценом.

Ако је у току године извршена инспекција или контрола оперативних или функционалних способности, као закључна оцена оперативних или функционалних способности те команде, јединице или установе узима се оцена извршене инспекције или контроле.

Ако је у току године извршена спољна формална евалуација колективне обучености у јединицама ранга батаљона–дивизиона–одреда–ескадриле, као закључна оцена оперативних способности те јединице узима се оцена извршене евалуације.

Закључна оцена оперативних способности за јединице ранга бригаде–базе–флотиле–центра добија се на основу аритметичке средине оцена команде и потчињених јединица.

Закључна оцена оперативних и функционалних способности оперативних састава добија се на основу аритметичке средине оцена оперативних и функционалних способности команде и потчињених јединица и установа.

Закључна оцена оперативних и функционалних способности Војске Србије добија се на основу аритметичке средине закључних оцена оперативних и функционалних способности организационих јединица Генералштаба, оперативних способности јединица непосредно потчињених организационим јединицама Генералштаба које се цене по оперативним способностима и закључних оцена оперативних и функционалних способности оперативних састава и Гарде.[9]

Анализу оперативних и функционалних способности врше команде, јединице и установе Војске Србије од нивоа батаљона–дивизиона–одреда–ескадриле и јединица истог ранга, до Војске Србије као целине. Анализа оперативних и функционалних способности Војске Србије врши се годишње, најкасније до краја марта, за претходну годину.

После извршених анализа оперативних и функционалних способности израђује се и доставља извештај претпостављеној команди. Извештај о оперативним и функционалним способностима Војске Србије за претходну годину, након извршене анализе, доставља се Војном кабинету председника Републике и Кабинету министра одбране, најкасније до 15. априла текуће године.[10]

Претпостављеним командантима није дозвољено да мењају податке у извештајима потчињених команди, јединица и установа. Извештај о оперативним или функционалним способностима доставља се у писаном и електронском облику, а извештаји потчињених – само у електронском облику.[11]

[9] Ibidem.

[10] Ibidem.

[11] Ibidem.

Проблеми у примени Правилника

Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије израдио је и одобрио министар одбране почетком 2011. године, а његова примена отпочела је 1. 2. 2011. године. На основу Правилника реализоване су анализе оперативних и функционалних способности ВС за 2010. и 2011. годину и оцењивање стања ВС за 2010, 2011. годину и прво полугодиште 2012. године. Током примене Правилника уочен је низ мањих и већих недостатака и проблема у примени, па су се стекли услови и за његове измене и допуне.

Проблеми при оцењивању стања

Током имплементације Правилника истакао се један од већих проблема у оцењивању стања команди, јединица и установа Војске Србије. Наиме, чланом 8, став 2. дефинисано је да: „Организационе јединице Генералштаба Војске Србије и команде бригада-база-флотиле-центара оцењују само елементе Људство и Обученост, а елементе Опрема и Ресурси оцењују јединице које за њих чувају и одржавају опрему".

Ставом 1. истог члана дефинисано је да: „Оцењивање стања врше батаљони-дивизиони-одреди-ескадриле и јединице истог ранга, команде бригада-база-флотиле-центара и команде оперативног нивоа за команду као организациону целину".

На основу наведеног имплицира се закључак да команде оперативног нивоа треба да оцењују стање по сва четири елемента, што представља проблем када се има у виду да команде оперативног нивоа у свом саставу имају јединице које за њих чувају опрему.

Такође, поставља се и питање непотребне преоптерећености команди, јединица и установа Војске Србије по питању реализације анализа и извештавања о стању. Извештавање о стању има смисла за јединице које имају висок степен развијености по мирнодопској формацији и које се могу оперативно употребити, али не и за батаљоне–дивизионе у степену развијености Г-3 и Г-4, као и за остале команде, јединице и установе Војске Србије. Овај проблем још више долази до изражаја због чињенице да се анализирају и оцењују потпуно исте ствари и у оцени стања и у оцени оперативних и функционалних способности.

У Прилогу 3.3б – Стандарди за оцену стања експлоатационих и временских ресурса, у Критеријуму вредновања стања возила пише: „Средства се вреднују према критеријумима за експлоатациони ресурс. Стање средстава према временском ресурсу наводи се у описном делу извештаја".[12]

Тиме се омогућава да се средства увек цене по стању експлоатационих ресурса, без обзира на стање временских ресурса, односно временски ресурс за средство може и да истекне, а да се цени по стању експлоатационих ресурса, који чак могу бити у првој четвртини експлоатације.

[12] Ibidem.

Проблеми при оцењивању оперативних и функционалних способности

Како је чланом 25. предвиђено да „оцењивање оперативних способности врше батаљони-дивизиони-одреди-ескадриле и јединице истог ранга, команде бригада-база-флотиле-центара за команду и јединицу као целину, команде оперативних састава за команде и саставе као целину, Здружена оперативна команда и Војска Србије“, Здружена оперативна команда нашла се у проблему због немогућности да оцени своју оперативну способност. Практично је овај проблем тренутно превазиђен интерним наређењем начелника ГШ ВС да Здружена оперативна команда оцењује функционалне уместо оперативних способности.

Такође, истим чланом дефинисано је да „Команда за обуку, команде за развој територијалних јединица и центри за обуку који развијају ратне јединице оцењују оперативне способности ратних јединица“. Тиме су ове јединице доведене у незавидну ситуацију да оцењују нешто што је немогуће проценити, уколико нису извршили позивање резервног састава и обуку ратних јединица. У исту ситуацију овим чланом су доведени и батаљони–дивизиони ВС који су у степену развијености Г-3 и Г-4.

Чланом 35. Правилника предвиђено је да „Ако се у оквиру једног питања један или више параметара са коефицијентом важности 3 оцене оценом недовољан, за то питање закључује се највише оцена довољан – 2,50”. Такође, предвиђено је да „Ако се у оквиру једног елемента оперативних способности два или више питања са коефицијентом важности 3 оцене оценом недовољан, за тај елеменат оперативне способности закључује се највише оцена довољан – 2,50“. Исти случај је и код оцењивања функционалних способности, што је прописано у члану 51. Правилника.

Тиме се оставља велика могућност да се приликом оцењивања оперативних и функционалних способности велики број питања по елементима са коефицијентом важности 3 оцене недовољном оценом, а да ипак укупна оцена оперативних и функционалних способности буде позитивна.

Истим чланом није децидирано одређен начин оцењивања параметара у оквиру питања по елементима способности (целим бројем или на две децимале), што је у протеклом периоду збуњивало велики број оцењивача.

Члан 36. Правилника није прецизан у смислу закључивања оцене оперативних способности јединице. Наиме, није дефинисан начин закључивања оцене ако је извршена делимична контрола/инспекција оперативних способности, односно потпуна контрола/инспекција оперативних способности читаве јединице или њеног дела. Такође, истим чланом предвиђено је да „Ако је у току године извршена спољна формална евалуација колективне обучености у јединицама ранга батаљона-дивизиона-одреда-ескадриле, као закључна оцена оперативних способности те јединице узима се оцена извршене евалуације“, иако се спољна формална евалуација обучености не врши по свим елементима оперативних способности.

Чланом 37. Правилника регулисано је да се „Закључна оцена оперативних способности за јединице ранга бригаде-базе-флотиле-центра добија на основу аритметичке средине оцена команде и потчињених јединица“. Иако Правилником није било предвиђено закључивање оперативних способности јединица ранга бри-

гаде-базе-флотиле-центра по елементима способности, у пракси то није било тако у претходном периоду. Исти случај био је и са закључивањем оцена оперативних и функционалних способности на оперативном и стратегијском нивоу, где је командовање наређивало да се закључују оцене по свим питањима и параметрима у оквиру елемената способности. Такође, начин закључивања оцене на основу аритметичке средине оцена јединица оставља могућност да оцена буде позитивна, чак и у случају да већи број јединица има недовољну оцену, што је неприхватљиво.[13]

Предлози за измене и допуне Правилника

На основу наведених проблема, јасно је да је Правилник непримењив у појединим својим деловима и да је неопходна израда измена и допуна Правилника. Изменама и допунама Правилника треба обухватити све проблеме и примедбе уочене током његове примене.

Предлози за измене у оцењивању стања

Приликом израде измена и допуна Правилника, у делу који се односи на оцену стања треба обратити пажњу на следеће предлоге:

– У члану 8, став 2, поред ОЈ ГШ ВС и команди бригада–база–флотиле–центара убацити и команде оперативног нивоа, тако да став 2. члана 8. гласи: „Организационе јединице Генералштаба Војске Србије, команде оперативних састава и команде бригада-база-флотиле-центара оцењују само елементе Људство и Обученост, а елементе Опрема и Ресурси оцењују јединице које за њих чувају и одржавају опрему."

– Извршити измене члана 22. Правилника тако да питање „Обученост за колективне задатке" добије максималан могући значај. То би се постигло уколико би сваки од параметара у оквиру овог питања, уколико се оцени недовољном оценом, имплицирао и недовољну оцену овог питања, а тиме и елемента способности.

– Потребно је чланом 57. Правилника дефинисати команде, јединице и установе Војске Србије које извештавају о стању. Извештаје о стању требало би да достављају само јединице које имају висок степен развијености по мирнодопској формацији и које се могу оперативно употребити, али не и батаљони–дивизиони у степену развијености Г-3 и Г-4, као и остале команде, јединице и установе Војске Србије. Ове команде, јединице и установе Војске Србије требало би да извештавају само о оперативним и функционалним способностима, јер оне у току године и немају великих и битних промена по елементима стања. Батаљони–дивизиони у степену развијености Г-3 и Г-4 могли би, евентуално, извештавати о стању у случају да су у току године реализовали позивање и обуку резервног састава јединице.

– У Прилогу 3.3б – Стандарди за оцену стања експлоатационих и временских ресурса, у Критеријуму вредновања стања возила треба изменити став по којем се средства вреднују према критеријумима за експлоатациони ресурс, а да се стање

[13] Ibidem.

средстава према временском ресурсу наводи у описном делу извештаја. Овим ставом би временском ресурсу средстава требало дати исти значај као и експлоатационом ресурсу.

Предлози за измене у оцењивању оперативних и функционалних способности

Приликом израде измена и допуна Правилника, у делу који се односи на оцену оперативних и функционалних способности, треба обратити пажњу на следеће предлоге:

– Потребно је решити проблем оцењивања Здружене оперативне команде, при чему треба дефинисати да она оцењује функционалне, уместо оперативних способности.

– Такође, приликом дефинисања јединица које извештавају о оперативним и функционалним способностима, потребно је раздвојити јединице степена развијености Г-0, Г-1 и Г-2 од јединица у степену развијености Г-3 и Г-4. Истовремено би требало дефинисати и време и начин на који команде за развој територијалних јединица и центри за обуку који развијају ратне јединице извештају о оперативним способностима. На основу наведеног, члан 25. могао би бити дефинисан на следећи начин: „Оцењивање оперативних способности, по свим елементима, врше батаљони-дивизиони-одреди-ескадриле степена развијености Г-0, Г-1 и Г-2, команде бригада-база-флотиле за команду и јединицу као целину, команде оперативних састава за команде и саставе као целину и Војска Србије.

Батаљони-дивизиони степена развијености Г-3 и Г-4 врше оцењивање оперативних способности, по свим елементима, ако су у току године реализовали обуку ратних јединица, а ако у току године нису реализовали обуку ратних јединица оцењивање оперативних способности врше само по елементима и питањима које могу оценити.

Команде за развој територијалних јединица и центри за обуку који развијају ратне јединице оцењују, по свим елементима, оперативне способности ратних јединица ако су у току године реализовали обуку ратних јединица, а ако у току године нису реализовали обуку ратних јединица оцењивање оперативних способности врше само по елементима и питањима које могу оценити“.

– Члан 35. Правилника требало би изменити тако да се на прецизнији и квалитетнији начин дефинише оцењивање питања и параметара, уз обавезно дефинисање начина оцењивања параметара (без или са децималима). Такође, овим чланом требало би на квалитетнији начин дефинисати извођење оцене по питањима и елементима способности, тако да параметри и питања са високим коефицијентом важности добију на значају. Овај члан могао би бити дефинисан на следећи начин:

„Оцена параметра се израчунава као аритметичка средина свих добијених оцена по прописаном критеријуму у параметру и закључује се без децимала. Оцена питања са више параметара израчунава се тако што се збир производа оцене параметара и коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених параметара и закључује се на две децимале.

Ако се у оквиру једног питања два или више параметара са коефицијентом важности 3 оцене оценом ’недовољан’, за то питање закључује се оцена ’недовољан - 1’, из-

узев за питања у оквиру елемента 5) 'Делотворна или ефикасна употреба снага' и 7) 'Одрживост снага'. Ако се у оквиру елемента 5) и 7), један или више параметара било којег питања са коефицијентом важности 3 оцене негативном оценом, за то питање закључује се оцена 'недовољан - 1'.

Оцена елемента оперативних способности израчунава се тако што се збир производа оцена питања и њихових коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених питања и закључује се на две децимале.

Ако се у оквиру једног елемента оперативних способности два или више питања са коефицијентом важности 3 оцене оценом 'недовољан', за тај елеменат оперативне способности закључује се оцена 'недовољан - 1', изузев за елемент 5) 'Делотворна или ефикасна употреба снага' и 7) 'Одрживост снага'. Ако се у оквиру 5) и 7) елемента било које питање са коефицијентом важности 3 оцени негативном оценом, за тај елемент се закључује оцена 'недовољан - 1'.

Оцена оперативних способности израчунава се тако што се збир производа оцена елемената способности и њихових коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених елемената оперативних способности и закључује се на две децимале.

Ако су један или више елемената оперативних способности са коефицијентом важности 3 оцењени оценом мањом од 3,00, закључна оцена оперативних способности команде или јединице не може бити виша од 3,50.

Оперативна способност оцењује се недовољном оценом уколико је један од елемената оцењен недовољном оценом".

Члан 36. Правилника такође треба прецизирати у смислу закључивања оцене оперативних способности јединице. Наиме, треба дефинисати начин закључивања оцене ако је извршена делимична контрола/инспекција оперативних способности, односно потпуна контрола/инспекција оперативних способности читаве или дела јединице. Такође, у овом члану треба избацити став: „Ако је у току године извршена спољна формална евалуација колективне обучености у јединицама ранга батаљона-дивизиона-одреда-ескадриле, као закључна оцена оперативних способности те јединице узима се оцена извршене евалуације", због тога што се спољна формална евалуација обучености не врши по свим елементима оперативних способности. Оцена спољне формалне евалуације може се узети као закључна оцена само оних параметара, питања и елемената који су били предмет евалуације.

Члан 37. Правилника треба дефинисати тако да се помире одредбе члана Правилника и пракса. Уколико би остао досадашњи начин закључивања оцена (принцип извођења оцене на основу аритметичке средине оцена), онда треба покушати избећи могућност да закључна оцена буде позитивна, чак и у случају да већи број јединица има недовољну оцену. То је могуће постићи увођењем одређених ограничења.

Члан 37. Правилника могао би се дефинисати на следећи начин:

„Закључна оцена оперативних способности за јединице ранга бригаде-базе-флотиле-центра добија се на основу аритметичке средине оцена команде и потчињених јединица (*или аритметичке средина оцена по елементима оперативних и функционалних способности потчињених састава*). Закључна оцена оперативних способности јединица ранга бригаде-базе-флотиле-центра оцењује се недовољном оценом уколико су две или више потчињених јединица оцењени недовољном оценом".

– У складу са претходним ставом потребно је на исти начин изменити и чланове 38. и 39. Правилника.

– По угледу на предложене измене члана 35. Правилника, потребно је извршити и измене у члану 51. тако да гласи:

„Оцена параметра се израчунава као аритметичка средина свих добијених оцена по прописаном критеријуму у параметру и закључује се без децимала. Оцена питања са више параметара израчунава се тако што се збир производа оцене параметара и коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених параметара и закључује се на две децимале.

Ако се у оквиру једног питања један или више параметара са коефицијентом важности 3 оцене оценом 'недовољан', за то питање закључује се највише оцена 'довољан – 2,50'.

Оцена елемента функционалних способности израчунава се тако што се збир производа оцена питања и њихових коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених питања и закључује се на две децимале.

Ако се у оквиру једног елемента функционалних способности два или више питања са коефицијентом важности 3 оцене оценом 'недовољан', за тај елеменат функционалних способности закључује се највише оцена 'довољан – 2,50'.

Оцена функционалних способности израчунава се тако што се збир производа оцена елемената способности и њихових коефицијената важности подели са збиром коефицијената важности оцењених елемената функционалних способности и закључује се на две децимале.

Функционалне способности оцењују се недовољном оценом уколико је један од елемената оцењен недовољном оценом".

Закључак

С обзиром на то да су протекле већ две године од усвајања Правилника, као и да је примењен у два циклуса оцењивања оперативних и функционалних способности команди, јединица и установа Војске Србије која су јасно показала његове недостатке, постоји потреба да се изради Правилник о изменама и допунама Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије. Команде, јединице и установе Војске Србије имале су обавезу да, током примене Правилника, прикупљају искуства, бележе проблеме са којима се сусрећу, али и да предложе измене и допуне Правилника.

У току 2012. године Управа за оперативне послове (J-3) ГШ ВС прикупила је и објединила искустава команди, јединица и установа и тренутно се налази у завршној фази израде Правилника о изменама и допунама Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије. Овим радом обухваћени су најзначајнији проблеми уочени током имплементације Правилника и дати су и конкретни предлози за дефинисање појединих чланова, као допринос у изради измена и допуна Правилника, којима би се у великој мери превазишли проблеми команди, јединица и установа уочени у претходном периоду.

Литература

1. *Закон о одбрани*, Београд, 2007.

2. *Закон о Војсци Србије,* Београд, 2007.

3. *Доктрина Војске Србије,* Београд, 2010.

4. *Доктрина операција Војске Србије,* Београд, 2010.

5. *Доктрина Копнене војске,* Београд, 2010.

6. *Доктрина ВиПВО*, Београд, 2010.

7. *Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања и оперативних и функционалних способности Војске Србије,* Управа за оперативне послове (J-3), ГШ ВС, Београд, 2011.

8. *Правило о контролама у Војсци Србије, Управа* за оперативне послове (J-3), ГШ ВС, Београд, 2011.

9. *Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије (привремено),* ГШ ВС, J-5, Београд, 2008.

10. *Основе за управљање обуком Војске Србије*, ГШ ВС, Управа за обуку и доктрину (J-7) ГШ ВС, Београд, 2010.

11. *Упутство за евалуацију колективне обучености у Војсци Србије,* Управа за обуку и доктрину (J-7), ГШ ВС, Београд, 2011.

12. *Упутство о вежбама Војске Србије (привремено),* Управа за обуку и доктрину (J-7) ГШ ВС, Београд, 2009.

УДК: 355.54(497.11)

УЛОГА И ОБУЧАВАЊЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ЗА ЕСКОРТНУ ПРАТЊУ

Милош Величковић
Управа војне полиције – Криминалистичко-истражна група
Владимир Цветковић[1]
Криминалистичко-полицијска академија

Кроз историју су многе истакнуте личности, с једне стране биле предмет уважавања, па чак и фанатичног обожавања, а с друге стране предмет оспоравања до чак патолошке нетрпељивости. Са развојем друштва „култ личности“ је све више почео да бледи а „недодирљивост“ је постајала све слабија. Такве личности су све чешће постајале мете напада својих неистомишљеника који су понекад резултирали и физичком ликвидацијом. Потреба за заштитом таквих личности, које данас називамо „одређеним личностима“, јавила се са интензивирањем угрожавања њихових живота. Задаци обезбеђења поверавани су најоданијим и најспособнијим људима који су били у непосредном окружењу штићене личности. С тим у вези, у раду је дат генерални преглед послова обезбеђења са посебним осврtом на историјат, опште појмове и врсте обезбеђења.

Кључне речи: *војске, ескортна пратња, обезбеђење, обука, улога*

Увод

Обезбеђење одређене личности данас захтева велике психофизичке напоре и врхунску обученост свог људског потенцијала у непосредном окружењу. Средства и опрема која се користи за заштиту личности у данашње је време високософистицирана. Она захтева да се њоме рукује „до савршенства“. Да би се створио савршен „bodyguard“ неопходно је људство обучити и оспособити за тако сложене задатке. Ради тога се планира и изводи специфична обука изабраног људства ради извршавања задатака обезбеђења личности у месту и покрету.

У Војсци Србије овај проблем такође постоји. Њени припадници, у мирнодопским или ратним условима, стално или повремено, извршавају задатке обезбеђења објеката, рејона, праваца и одређених личности. Обука људства планира се и изводи за потребе обезбеђења личности у месту и покрету. Циљ такве обуке јесте да се људство оспособи у руковању личним наоружањем, да усаврши своја знања и вештине у управљању моторним возилима, да се оспособи за руковање осталим средствима, као и да их правилно *користи*. Овим радом представљен је садржај обучавања припадника Војске Србије

[1] vladimir.cvetkovic@kpa.edu.rs

у моторизованој пратњи – ескорту, а за потребе обезбеђења одређених личности у покрету. По предметима обучавања истакнута су тежишта у оспособљавању припадника Војске, као и начин проверавања њихове оспособљености на крају курса.

Општи појмови о пословима обезбеђења

Послови обезбеђења (односно служба обезбеђења) представљају стални систем мера и поступака које по одређеном плану предузимају овлашћене службе или појединци у садејству и сарадњи са другим сродним службама ради обезбеђења и заштите објеката, личности или предмета (објекти обезбеђења). Задатак обезбеђења је да обезбеди и заштити наведене објекте обезбеђења од свих активности које би на било који начин ометале успешно вршење функција објеката обезбеђења. У оквиру тога посебну пажњу морамо посветити и томе да се сви ови објекти обезбеђења појављују као засебне целине приликом вршења послова обезбеђења и да их морамо посматрати као посебне подврсте послова обезбеђења (нпр. обезбеђење личности је категорија сама за себе у односу на обезбеђење објеката).

Стога у овом делу где говоримо о општим појмовима везаним за послове обезбеђења можемо слободно да извршимо прву поделу послова обезбеђења, и то на:

1. обезбеђење личности,
2. обезбеђење објеката и
3. обезбеђење предмета.

Организација и планирање послова обезбеђења врши орган команде (установе) који се посебно одреди за ту сврху. Задатке непосредног и посредног обезбеђења извршавају припадници Војне полиције. Пре сваке реализације обезбеђења потребно је извршити процену ситуације, која, у односу на обезбеђење, у начелу садржи уобичајене елементе по којима се и при другим радњама врши процена, а то су: противник, сопствене снаге, земљиште и време. При процени противника начелно треба наћи одговоре на следећа питања: степен интересовања и ангажовања, да ли је и какве снаге и средства до сада ангажовао и са којим циљем (прикупљање података – извиђање, организација разних субверзивних делатности, почев од психолошко-пропагандних до диверзантских и терористичких), тежиште ангажовања снага и средстава и до сада постигнути резултати; снаге, средства и методе којима ће се користити и њихове могућности.

При процени ових елемената треба доћи до закључка у којој мери и када ће противник у односу на важност објекта обезбеђења употребити најспособније људство опремљено најсавременијим средствима, применити подмукле методе, дрскост и безобзирност ради постизања одређеног циља.

Процена сопствених снага врши се на основу познавања (квантитативног и квалитативног) њиховог састава, могућности, обучености и опремљености за извршавање наменских задатака. Ово познавање заснива се на сталном праћењу и усавршавању њихове организације, садржаја и метода обуке, опремљености техничким и другим средствима за супротстављање противнику.

У процени земљишта начелно треба обухватити следећа питања: место и локацију објекта обезбеђења, које погодности пружа за заштиту с обзиром на место, односно који су повољни услови за дејство противничких снага и средстава могућности употребе сопствених техничких средстава и њихова ефикасност у заштити објеката.

Време, као и у свим проценама, процењује се као простор и као појава (доба године, дана, метеоролошки услови). Процена времена као простора је значајна, јер је веома важно закључити за које време треба извршити припреме за обезбеђење објекта и колико ће дуго то трајати како би се могао сагледати степен оптерећења снага и средстава у току извршења задатка.

На основу извршене процене израђује се План обезбеђења који начелно садржи:

1. снаге и средства које учествују у обезбеђењу;
2. задатке сваког органа и јединице;
3. време, место и начин извршења задатка за све учеснике;
4. начин сарадње – садејства органа и појединаца који учествују у обезбеђењу;
5. поступак органа обезбеђења у разним ситуацијама и условима;
6. лице или орган који руководи обезбеђењем, његово место и начин одржавања везе, извршавање и обавештавање.

Врсте и принципи обезбеђења

У зависности од врсте објекта обезбеђења и његовог значаја, односно према ситуацији и снагама које се користе, имамо следеће поделе послова обезбеђења:

1. подела према ангажованим снагама и ситуацији.
2. подела према методама и ангажовању снага.

Подела према ангажованим снагама и ситуацији

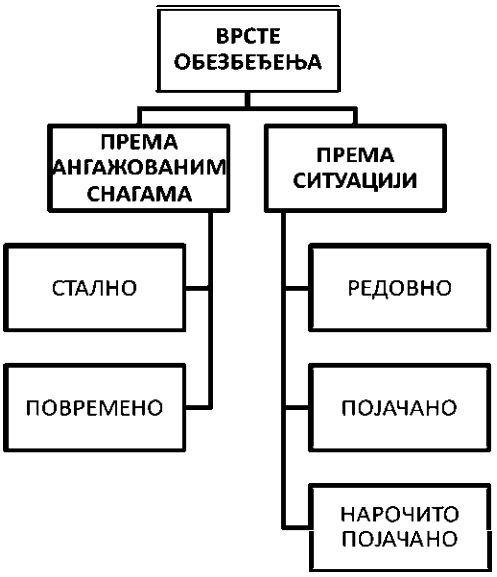

Подела према методама и ангажовању снага

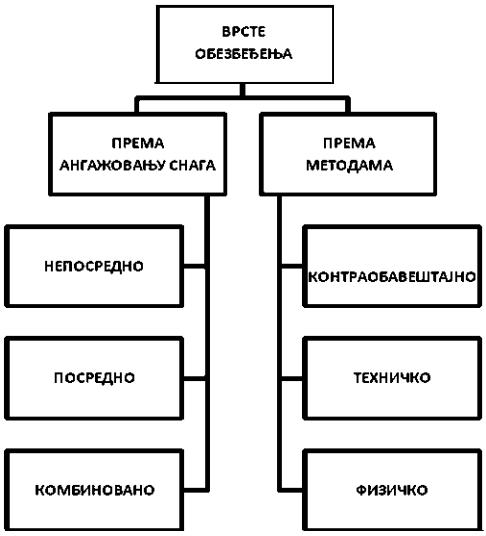

Општа дефиниција ескорта

Ескорт, ескортна пратња, оружана пратња или просто пратња јесу термини који се често срећу у свакодневном животу, односно у средствима јавног информисања (телевизија, радио, новине и сл.), а користе се у контексту где објашњавају делатности везане за обезбеђење, послове обезбеђења или просто описују службу обезбеђења. Тешко је пронаћи праву дефиницију ових термина, али оно што се данас може рећи јесте да сви ови термини могу да се користе појединачно, али да се у суштини могу сврстати у један – ескорт. Порекло ове речи потиче из француског језика (escort), што у буквалном преводу значи пратња. Такође, термин ескорт у Просветиној енциклопедији се објашњава као „оружана пратња ради заштите или из почасти". Дакле, термин ескорт означава оружану пратњу одређених личности или предмета, ради њихове заштите или из почасти. Из стране литературе и текстова може се закључити да се овај термин користи у више варијанти, али пре свега као једна врста обезбеђења и то конкретно као обезбеђење лица, возила и предмета у покрету или на путу, односно саобраћајници.

У даљем тексту покушаћемо да дамо конкретније објашњење ескорта – ескортне пратње, али првенствено као функције обезбеђења, односно једне врсте послова обезбеђења.

Везујући се за општу дефиницију ескорта – ескортне пратње може се дати конкретније објашњење ескорта – ескортне пратње у пословима обезбеђења. Наиме, као што је речено, ескорт је оружана пратња ради заштите лица или предмета и то првенствено у покрету. Имајући то у виду произилази да је ескорт – ескортна пратња једна од врста обезбеђења лица или групе лица у покрету, а примењује се ради

заштите, односно почасти (на пример, мотоциклистичка и аутомобилска пратња председника Јосипа Броза Тита која га је обезбеђивала и пратила на свим путовањима по земљи и иностранству).

Пратње председника САД специфичне су по томе што се на дугачким, блиндираним и луксузним аутомобилима „lincoln" налазе посебне платформе на којима стоје агенти тајне службе који обезбеђују председника САД или трче поред возила.

Аутомобилски ескорти политичара и званичника САД који посећују стране земље препознатљиви су по великим џиповима „GMC" беле боје са затамњеним стаклима, ескорт председника Русије по блиндираним „ЗИЛ" аутомобилима и комбијима са отвореним вратима у којима се налазе припадници елитног „СПЕЦНАЗ-а", а почасни ескорти британске краљевске породице која се превози у кочијама, по обезбеђењу и почасти припадника Краљевске гарде на коњима и полицајци на мотоциклима.

Већ смо напоменули да послове обезбеђења треба посматрати првенствено кроз призму поделе послова обезбеђења у односу на објекте обезбеђења. Тако и долазимо до појашњења овог поднаслова. Наиме, ескорт ћемо у даљем садржају посматрати као један од сегмената обезбеђења личности.

Под појмом обезбеђења и заштите личности подразумева се скуп мера, радњи и поступака којима се осигурава њихово неометано обављање функција и интегритет.

Циљ је да се уз употребу физичке снаге, оружја и других средстава открију и спрече акције усмерене на угрожавање живота и тела личности која се обезбеђује.

Обезбеђење личности дели се на: обезбеђење личности у месту (објекту) и обезбеђење личности у покрету.

Приликом обезбеђења личности у месту примењују се начела и поступци који важе за обезбеђење објеката.

Међутим, приликом обезбеђења личности у покрету долазимо до конкретног објашњења места и улоге ескорта у пословима обезбеђења. Личности које се штите, односно обезбеђују, морају да се крећу и та кретања могу да буду подељена у односу на њихов карактер (свечана, најављена, уобичајена или изненадна) или на начин вршења (пешице, моторним возилима, возом или авионом). Свако од ових кретања има своје карактеристике, али заједничко за све јесте да се врши покрет. Стога је битно да се личност заштити при свом кретању.

С обзиром на то да је подела обезбеђења личности у месту и обезбеђења личности у покрету иста дели се на посредно и непосредно обезбеђење.

Посредно обезбеђење и у месту и у покрету има скоро истоветне задатке и обавезе, те га овом приликом нећемо посебно објашњавати, пошто није од пресудног значаја за одређивање места и улоге ескорта у функцији послова обезбеђења. Непосредно обезбеђење у оквиру обезбеђења личности у покрету обухвата људство и средства који се крећу непосредно уз личност или се налазе непосредно на правцу кретања личности.

У оквиру непосредног обезбеђења примењују се следећи начини вршења ове функције, и то:

1. обезбеђење личним пратиоцем,
2. непосредна пратња,
3. кордон,
4. ескорт,
5. комбинација свих ових начина.

Дефиниција места и улоге ескорта гласила би: „Ескорт представља онај део физичког обезбеђења (непосредног) који обавља своје задатке у покрету аутомобилима, мотоциклима или другим превозним средствима. Основни задатак ескорта је да спречи напад на личност и омогући неометано кретање. Ова два задатка се не могу раздвојити, јер од успешног извршења једног зависи и успех другог".

У зависности од тога којим се возилом креће, ескорти могу бити: мотоциклистички, аутомобилски и комбиновани.

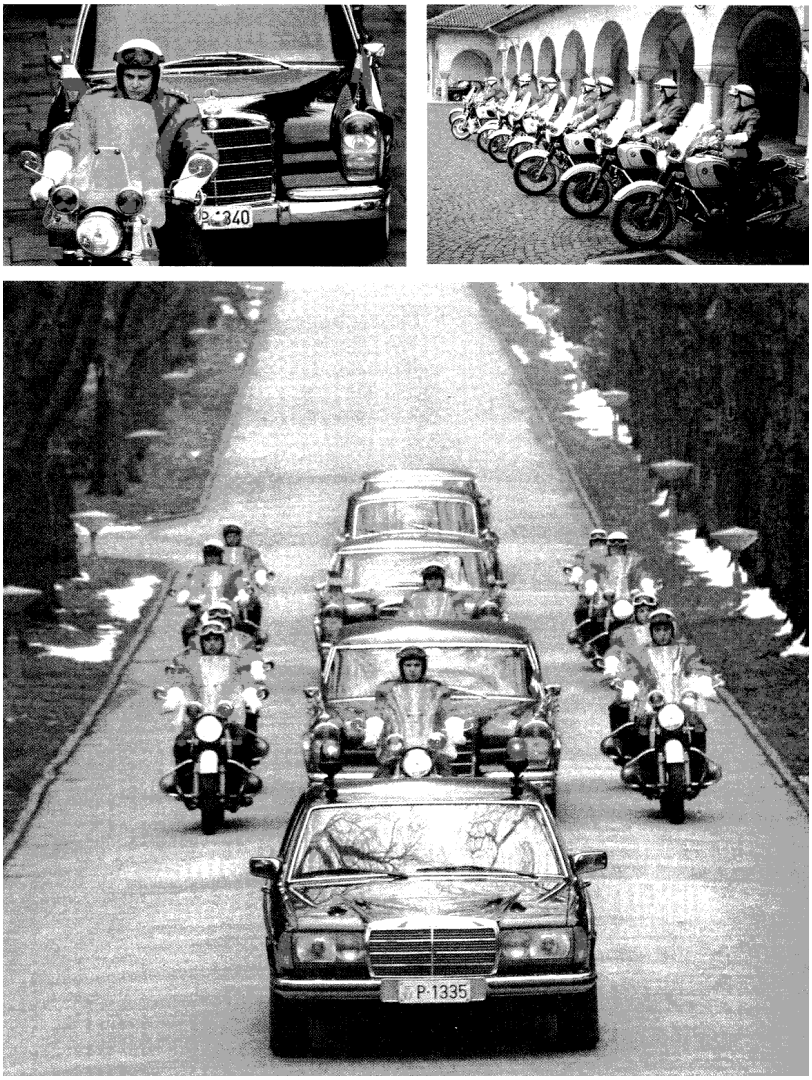

Слика 1 – Ескортна пратња у реализацији Војске Србије

Обучавање припадника војске за ескорт

Почетак обучавања припадника Војске у управљању мотоциклом и путничким аутомобилом у моторизованој пратњи – ескорту бележи се од 1959. године када је изведен први курс са генерацијом тадашње Југословенске народне армије. Од тада па до 2000. године реализовано је укупно 12 редовних и 1 ванредни курс у организацији тадашњег Безбедносно-обавештајног центра у Панчеву. У њиховој реализацији активно су учествовали: Гардијска бригада и 125. СбАНЦ.

Курс је трајао од 2 до 3 месеца и 15 дана. Курсеви су реализовани у два периода:
– од 1959. до 1980. године – 9 редовних и 1 ванредни,
– од 1998. до 2000. године – 3 редовна.

Курс је успешно завршило 140 полазника, од тога 5 официра и 135 подофицира. Број полазника, структура класа и трајање курсева приказани су на шеми 1.

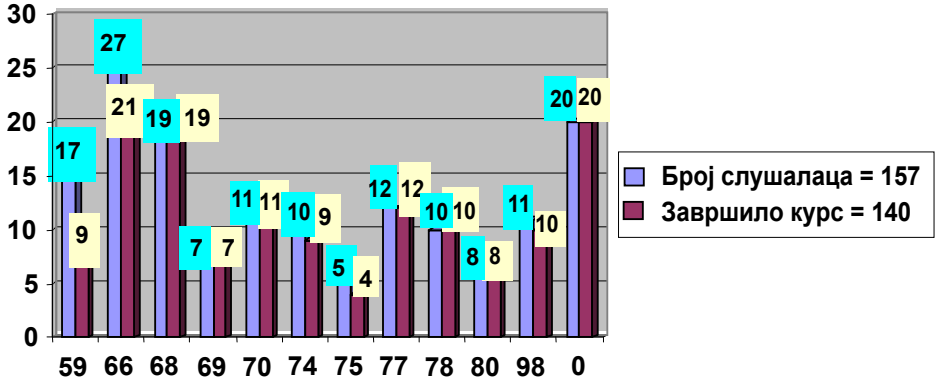

Шема 1 – *Преглед броја слушаоца на курсевима по годинама*

Статистички подаци односе се на период од 1959. до 2000. године и посебно су значајни како би се сагледао континуитет у пословима едукације и оспособљавања припадника војске за извршавање сложених послова ескортне пратње.

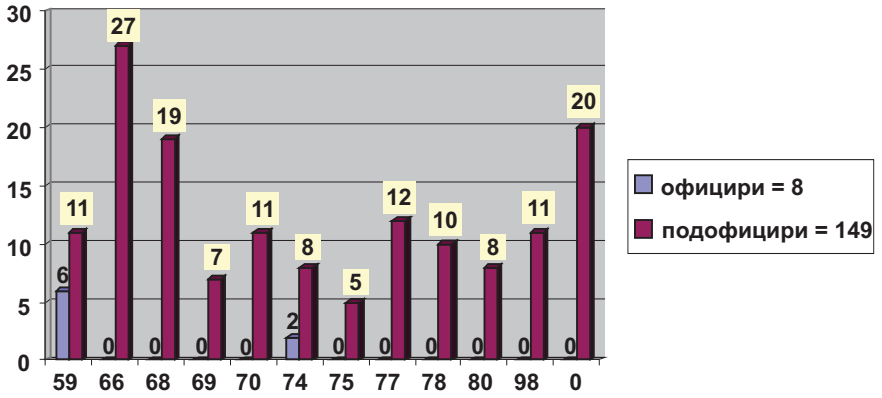

Шема 2 – *Преглед структуре слушалаца по годинама*

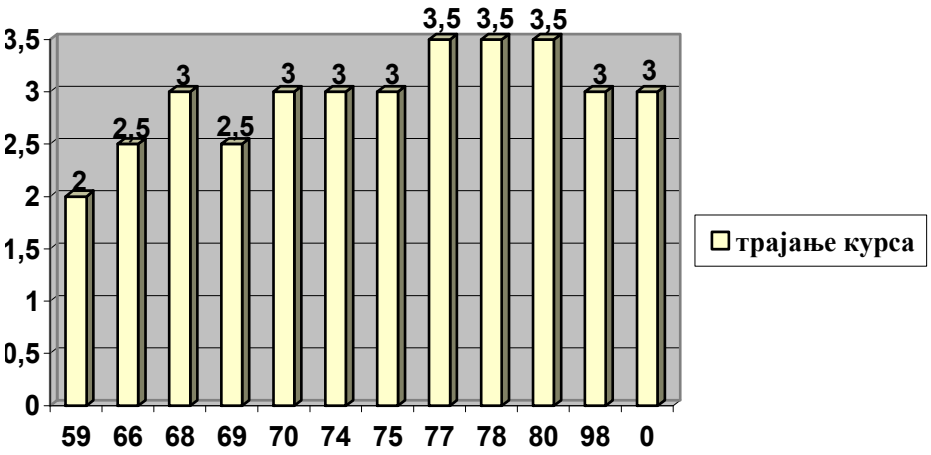

Шема 3 – *Преглед трајања курсева по годинама*

Циљ и задаци обучавања за ескортну пратњу у Војсци Србије

Обука у ескорту је плански и организован процес стицања знања и вештина у којем се припадници Војске Србије оспособљавају за извршавање наменских задатака у миру и рату. Организује се у облику курса који је саставни део јединственог система непрекидног образовања и којим се врши додатно усавршавање и оспособљавање припадника Војске Србије. Курс за ескорт је повременог карактера и траје обично до четири месеца, у зависности од потреба.

Сви слушаоци морају испуњавати следеће услове:

– да поседују возачку дозволу најмање А и Б категорије,

– да су здравствено способни за курс, што утврђује војнолекарска комисија,

– да су одабрани по посебном критеријуму за избор лица за обуку у ескорту.

Слушаоци се начелно упућују на курс пре преузимања нове дужности. Циљ курса је проширивање основних знања и усавршавање вештина и навика у управљању мотоциклима и путничким аутомобилима и оспособљавање за извршавање специфичних задатака у моторизованој пратњи – ескорту и обезбеђивању одређених личности.

Задаци курса су:

– проширивањем постојећих знања и усавршавањем вештина у управљању мотоциклом и путничким аутомобилом оспособити слушаоце за самостално и ескортно извршавање специфичних задатака пратње и обезбеђења личности и страних делегација;

– оспособити слушаоце за правилно руковање и основно одржавање мотоцикала и путничких аутомобила;

– обучити слушаоце за успешну примену овлашћења војне полиције и других мера и радњи које војна полиција предузима у обезбеђењу личности и страних делегација;

– обучити слушаоце у правилном руковању и прецизном гађању различитих циљева из пиштоља и аутомата;

– упознати слушаоце са основним елементима безбедности Републике Србије и Војске Србије, и могућим начинима и средствима угрожавања штићених личности;

– кроз процес усавршавања развијати моралне особине личности и јачати психофизичку способност слушалаца за доследно извршавање наменских задатака.

Наставним планом и програмом Курса за усавршавање припадника Војске у управљању мотоциклом и путничким аутомобилом у моторизованој пратњи – ескорту предвиђена је обука из следећих предмета:

– Тактика војне полиције,

– Усавршавање у управљању мотоциклом,

– Усавршавање у управљању путничким аутомобилом,

– Ватрена обука и

– Физичка обука.

Тежиште у обуци усмерено је на усавршавање у управљању мотоциклом и путничким аутомобилом.

Усавршавање у управљању мотоциклом

Циљ изучавања предмета јесте да се слушаоци обуче у управљању мотоциклом и стекну вештине и навике до те мере да могу самостално извршавати наменске задатке у различитим саобраћајним, теренским и временским условима.

Задаци изучавања предмета су:

– да се слушаоци усаврше и потпуно овладају вештином управљања мотоциклом у различитим саобраћајним, теренским и временским условима;

– оспособити слушаоце за успешно управљање мотоциклом у моторизованој пратњи – ескорту и обезбеђење личности и страних делегација;

– да се слушаоци упознају са техничко-експлоатационим карактеристикама мотоцикла и оспособе за њихово основно одржавање;

– да слушаоци схвате своје место и задатак у моторизованој пратњи – ескорту, као и место и улогу ескорта у систему обезбеђења личности и страних делегација.

Обука у управљању мотоциклом реализује се у две фазе:

1) увежбавање практичних радњи на аутодрому, односно на терену,

2) примена усвојених знања у конкретним саобраћајним условима.

ПРВА ФАЗА

Упознавање мотоцикла, припрема за коришћење и мењање степена преноса
Упознавање са техничким особинама, командама и инструментима и начином руковања. Основно одржавање мотоцикла. Стављање мотора у рад. Полазак и мењање степена преноса до директне и обратно. Управљање мотоциклом по линији и мењање степена преноса у седећем и стојећем ставу. Контрола брзине кретања и осталих унструмената за време управљања.

Заустављање и кочење
Начин успоравања брзине кретања. Елементи који утичу на ефекат кочења и заустављање на различитој подлози при управљању на правцу. Техника кочења и заустављања при различитим брзинама (25-50 км/час.) Најчешће грешке возача при заустављању и кочењу.

Вежбе спретности на мотоциклу
Управљање мотоциклом у кругу различитог полупречника и на различитој подлози (осмица, плетеница и стилови вожње). Управљање мотоциклом кроз препреке у линији на различитим одстојањима и на различитој подлози – „слалом“. Окретање мотоцикла на ограниченом простору. Управљање мотоциклом једном руком и без руку у седећем и стојећем ставу, уз истовремено руковање оружјем, подешавање опреме, заустављање осталих учесника у саобраћају и лица која иду према главним колима. Промена смера кретања заношењем и окретањем мотоцикла око ноге на различитим подлогама.

Управљање мотоциклом у теренским условима
Управљање мотоциклом у теренским условима на полигону. Управљање мотоциклом и прилагођавање брзине при савлађивању кривина, успона и падова по непознатом и брежуљкастом терену. Управљање мотоциклом у теренским условима на клизавој подлози. Управљање мотоциклом иза наставника у тешким теренским условима, уз примену стечених знања и вештина.

ПРОВЕРА ОСПОСОБЉЕНОСТИ НА АУТОДРОМУ

ДРУГА ФАЗА
Управљање мотоциклом у раличитим саобраћајним, теренским и временским условима
Управљање мотоциклом у различитим саобраћајним, теренским и временским условима, уз савлађивање кривина, успона и падова. Патролна вожња у лакшим и тежим саобраћајним условима.
Комбиновано управљање мотоциклом у јавном саобраћају
Комбиновано управљање мотоциклом у различитим саобраћајним, теренским и временским условима, уз примену обичне и ескортне пратње.
Управљање мотоциклом у моторизованој пратњи – ескорту
Увежбавање пара, четворке и врсте. Управљање мотоциклом у пару на предњим–задњим точковима аутомобила и престројавање. Свечана пратња на аутодрому и престројавања. Увежбавања обичне моторизоване пратње на аутодрому и јавним путевима. Увежбавање разних облика моторизоване пратње (клин, линијски поредак и други облици) на аутодрому и јавним путевима. Увежбавање комплетног обезбеђења на краћим релацијама.
Управљање мотоциклом у градским условима саобраћаја
Комплексно увежбавање пређеног наставног садржаја ради стицања рутине и сигурности у управљању мотоциклом у градским условима саобраћаја. Самосталним и патролним управљањем мотоциклом оспособити слушаоце за сналажење у великим градовима у ноћним условима.
ОЦЕНА ОСПОСОБЉЕНОСТИ

Усавршавање у управљању путничким аутомобилима

Циљ изучавања предмета јесте да се слушаоци обуче у управљању путничким аутомобилом ради самосталног извршавања наменских задатака у различитим саобраћајним, теренским и временским условима.

Задаци изучавања предмета су:

– да слушаоци усаврше и потпуно овладају вештином управљања путничким аутомобилом у различитим саобраћајним, теренским и временским условима;

– оспособити слушаоце за успешно управљање путничким аутомобилом у моторизованој пратњи – ескорту и обезбеђење личности и страних делегација;

– да се слушаоци упознају са техничко-експлоатационим карактеристикама путничких аутомобила и оспособе за њихово основно одржавање;

– да слушаоци схвате своје место и задатак у моторизованој пратњи – ескорту, као и место и улогу ескорта у систему обезбеђења личности и страних делегација.

Предмет се реализује у две фазе: прва фаза, као увежбавање практичних радњи на аутодрому, и друга фаза – примена усвојених знања у конкретним саобраћајним условима.

ПРВА ФАЗА

Упознавање аутомобила, покретање и мењање степена преноса

Упознавање са основним карактеристикама, командама, инструментима и начином коришћења. Основно одржавање аутомобила. Положај тела за управљачем. Стављање мотора у рад. Управљање аутомобилом по линији и мењање степена преноса по нахођењу и захтеву наставника. Анализа најчешћих грешака при мењању степена преноса.

Заустављање и кочење аутомобила

Техника успоравања брзине и заустављање аутомобила на равном, узбрдици и низбрдици. Кочење у нормалним условима на различитој подлози (трава, блато, вода, уље, итд.). Заустављање аутомобила на одређеној линији на дати знак наставника – сувозача (при брзини од 30-60 км/час).

Руковање управљачем аутомобила

Одржавање правца вођењем левог и десног точка по линији. Управљање аутомобилом једном руком, уз истовремену употребу саобраћајне лопатице. Управљање аутомобилом у кругу, осмици, плетеници, унапред и уназад. Руковање управљачем при заношењу возила.

Кретање аутомобилом уназад

Примена и кретање уназад у различитим условима. Управљање аутомобилом при кретању уназад преко левог и десног рамена, уз вођење точкова по линији и брзо уклањање возила са пута кретањем уназад. Кретање уназад помоћу ретровизора и бочног огледала. Кретање уназад кроз препреке – „слалом“.

Окретање аутомобила и полазак на успону

Припрема за окретање и техника рада са командама. Окретање у нормалним условима и коришћење споредног пута. Окретање на ограниченом простору и коришћење нагиба пута. Полазак на успону.

Паркирање и гаражирање аутомобила

Основни појмови о паркирању и гаражирању аутомобила. Припрема возила за гаражирање. Паркирање паралелно, косо и усправно на осу пута. Гаражирање и паркирање возила у стварним условима.

Увежбавање стазе спретности

Обједињавање и повезивање свих елемената. Увежбавање брзог стартовања, избегавање препрека, процена ширине и дужине возила и положаја точкова у различитим позицијама аутомобила.

ПРОВЕРА ОСПОСОБЉЕНОСТИ НА АУТОДРОМУ

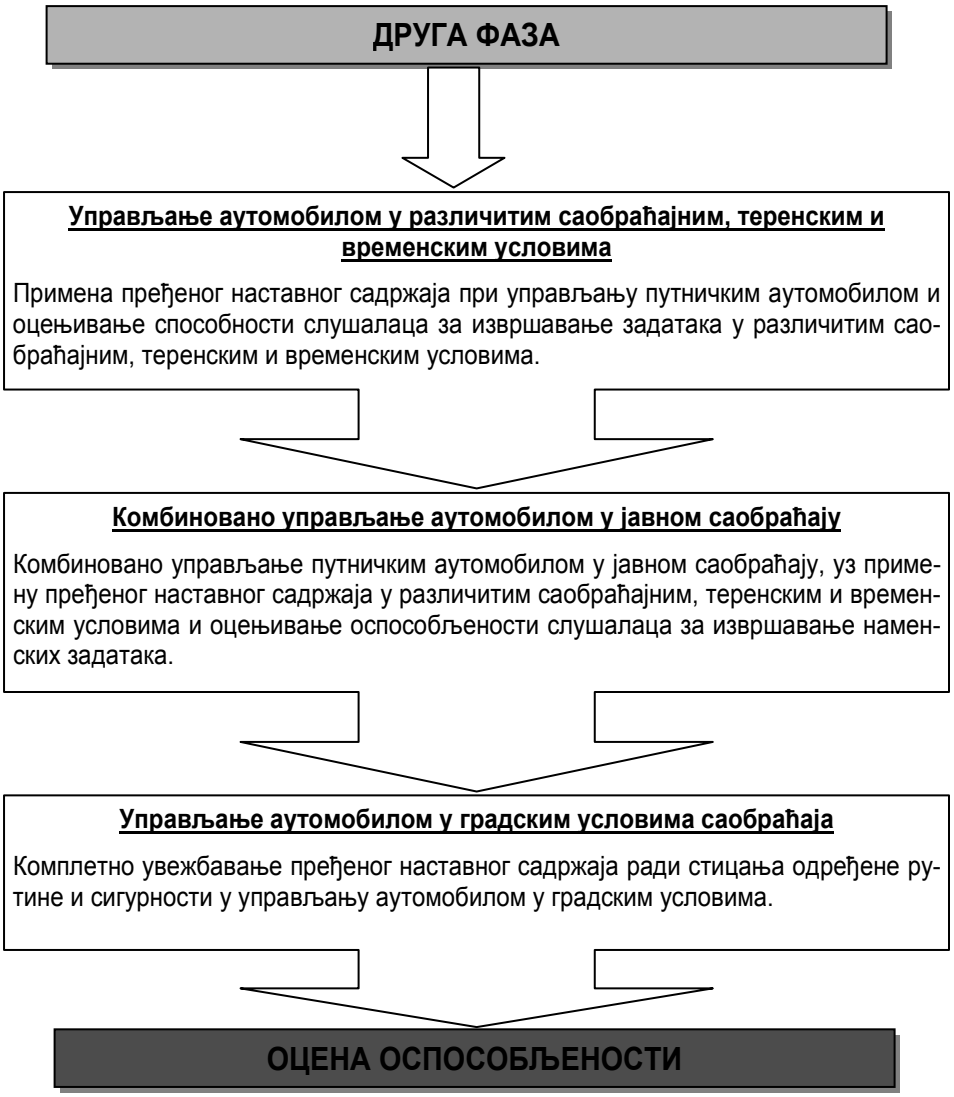

Планирање, организацију и реализацију Курса за усавршавање припадника Војске у управљању мотоциклом и путничким аутомобилом у моторизованој пратњи – ескорту спроводе надлежне команде и јединице.

Командант јединице руководи курсом преко руководиоца курса који је одговоран за потпуну реализацију наставног садржаја. Поред руководиоца активно учешће у реализацији практичног дела обуке имају асистенти који обавезно морају имати завршен курс ескорта.

Закључак

Све чешће смо сведоци нестајања конвенционалног ратовања међу државама као начина решавања сукоба интереса. У појединим деловима света врше се терористичке акције усмерене према одређеним личностима и важним објектима као средству борбе за политичке или неке друге циљеве. Такође, и на нашим просторима деловале су терористичке организације са истим циљевима.

Обезбеђење одређених личности и објеката од виталног значаја за Републику Србију остаће и даље један од примарних задатака послова обезбеђења у Војсци Србије. Самим тим, у складу са данашњим развојем и модернизацијом Војске Србије, а сходно конкретним условима, потребно је прилагодити и планове и програме обучавања људства за обезбеђење одређених личности у месту и покрету.

Имајући у виду садашње стање у Војсци Србије и будуће потребе по питању обуке припадника у моторизованој пратњи – ескорту, предлаже се:

– организовати обуку у трајању највише до месец дана;

– наставним планом и програмом обезбедити посебно обучавање на путничким аутомобилима, имајући у виду да се мотоцикли све ређе користе за реализацију пратње;

– полазници курса требало би претходно да заврше основни курс војне полиције, како би стекли основна знања из Тактике војне полиције, што би омогућило више времена за планирање обуке у управљању путничким аутомобилима;

– ватрену обуку што више приближити реалној ситуацији у смислу планирања ситуационог гађања која су везана за обезбеђење личности.

Литература

1. Ђорђевић Д., Служба безбедности војног путног саобраћаја, Панчево, 1998.
2. Вујашевић М., Послови обезбеђења војне полиције, Београд, 2004. године.
3. Правило о безбедности путног саобраћаја у Војсци Југославије, Београд, 1997.
4. Правило о коришћењу моторних возила Војске Југославије у миру и рату, 1995.
5. Приручник за регулисање и контролу војног путног саобраћаја, Београд, 2002.
6. *САТ плус*, Београд, 2003. године.
7. www.metropolice. co. uk,
8. www.danas. co.yu

УДК: 113/119:167 ; 530.1:167

РАЗВОЈ МИСЛИ У КРЕТАЊУ ДО МУЛТИДИЦСИПЛИНАРНОСТИ: ТРИВИЈАЛНЕ АЛГЕБАРСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ*

Бојан М. Томић**
Институт за мултидисциплинарна истраживања, Београд

У раду се истражују путеви (назнаке за методологију) мултидисциплинарности и њена практичност. Указано је на идеје које доводе до мултидисциплинарности. Предочене су три једначине као три упечатљива историјска примера. Примери су у вези са физиком 20. века и војском. Тезу прати размишљање Пола Дирака о једначинама. Наводи се идеја да различити начини писања једне исте једначине могу сугерисати различите ствари, чак иако су логички еквивалентне. То је резултат који упућује на мултидисциплинарност. Одлика мултидисциплинарности је, управо, посматрање проблематике из више углова. Такав приступ користан је и унутар једне области. Он даје слику предмета проучавања која је употпуњена искуствима другачијег типа, што је чини комплетнијом. Приликом првог сусрета са новим појмом корисно је проучити га са више аспеката и упознати више дефиниција.

Кључне речи: *мултидисциплинарност, једначине, открића, обука*

Пут до мултидицсиплинарности

Препознати обрасце мултидисциплинарности значи омогућити брз развој (напредак) војсци, регрутима, официрима. У овом раду предочава се њихово препознавање. Мултидисциплинарност је начин размишљања који јасно показује како се на проблем гледа са више аспеката. Она представља предуслов за проналаске и открића, утиче на обуку, на развој опреме и технологије намењене за војне сврхе и на нове области науке.

У раду ће бити речи о основним облицима једначине $a=b\cdot c$ и биће показано чему је, на основу те једначине, једнако b, а чему c. При том ће бити анализирано како то утиче на разумевање научних области и физичког света.

* Рад је настао у оквиру пројекта „*Теорија и пракса науке у друштву: мултидисциплинарне, образовне и међугенерацијске перспективе"* (ОИ 179048 – област друштвених наука) који је финансирало Министарство просвете и науке Републике Србије.

** bojantomic@imsi.rs

Овај рад је почетак тематске целине Развој мисли у кретању до мултидисциплинарности у оквиру рубрике Војног дела Мултидисциплинарна истраживања.

Посматрање једне формуле на три начина

Почетак предавачке активности Френка Вилчека[1] (Frank Wilczek) на Принстону (Princeton University) обележен је догађајем који је утицао на његово посматрање вишеструких начина представљања исте једначине.[2] Френков ментор Сем Трајмен (Sam Treiman) упутио га је у садржај невеликог приручника, који се односио на војне операције током Другог светског рата. Наиме, морнарица је била у обавези да обучи регруте за успостављање и рад (оперативност) радио-комуникација. То је, сходно ситуацији, морало да буде учињено у журби. Уз претпостављену хитност постојао је још један проблем. Многи од регрута доведени су са фарми, тако да је обука и њихово стављање у службу био велики изазов. Након што је објаснио околности у којима је требало формирати јединице везе, Сем Трајмен је рекао: „Уз помоћ ове *Велике књиге*, морнарица је успела. То је ремек дело педагогије. Посебно прво поглавље".

Након тога замолио је Вилчека да погледа садржај приручника. Прво поглавље носило је наслов – *Омова три закона*. Први од њих заснован је на чувеној релацији U=I·R која повезује напон (U), јачину струје (I) у електричном колу и отпор (R). Вилчек је, наравно, био упознат са првим законом и са нестрпљењем је потражио други. Он је гласио I =U/R. Претпоставио је да би Трећи Омов закон могао бити R =U/I, што се испоставило тачним. Вилчек је помислио да сваком ко има искуства са елементарном алгебром постаје јасно да су ова три закона еквивалентна. Та тривијалност у давању различитих имена за еквивалентне облике једне исте једначине није му се чинила превише озбиљном. Али, када је размислио, Френк је схватио да постоји дубља поента.

Разумео је да је у презентовању градива неискусним, необученим почетницима потребно да се иста ствар каже неколико пута, али не дословце поновљено већ исказано на нешто другачији начин.[3] При том, било му је јасно да односи који су очигледни једном професионалцу не могу по аутоматизму то бити и онима који у дату проблематику улазе по први пут.

Овај образац представљања законитости није изолован, нити најдалекосежнији. Може га потврдити још епизода из историје науке. Вилчек сугерише пример Пола Дирака (Paul Adrian Maurice Dirac), добитника Нобелове награде за физику у 1933. години, а по многима и најбољег физичара 20. века. Дирак је директни или један од оснивача неколико поља истраживања: квантне механике, квантне електродинами-

[1] О Френку Вилчеку, добитнику Нобелове награде за физику у 2004. години и професору са MIT-а, као примеру савременог научника са упечатљивим размишљањима излагано је у раду: Томић, М. Бојан, Заједничке теме науке и теологије у 21. веку и једно војно питање, *Војно дело*, год. 63, бр. 4, 2011, 378-391.

[2] Wilczek, F., *The Lightness of Being: Mass, Ether, and the Unification of Forces*, Basic Books, New York, 2008, стр. 18, 19.

[3] Ово је Френк назвао плитком поентом.

ке, квантне теорија поља, релативистичке таласне једначине и антиматерије (предвидео је њено постојање). Његова чувена реченица, у неку руку и животни мото, гласи: „*Велик део мог рада је само **игра једначинама** и посматрање шта оне дају“.*[4] Иако изјава овог типа ономе који није математичар или физичар делује баналноно, неодговарајуће, чак и неспојиво са коментарисањем савремене науке, она упућује на околност да је различито гледање на исту ствар некада неопходан услов да се дође до великих открића.[5]

Такав став, уз огромну мисаону посвећеност, довео је до открића постојања антиматерије, односно пара свакој познатој честици[6] која се разматра и као потенцијални извор енергије за нову генерацију нуклеарног оружја још од четрдесетих година 20. века.[7] Та идеја је коришћена и на филму.[8] Подсетимо да је данас једна од најинтригантнијих потрага у науци, али и целокупном интелектуалном свету, трагање за 96 процената садржаја универзума за који се не зна шта је, а који је окарактерисан „гностичким називима“ тамна материја и тамна енергија.[9]

Осим педагошког овај начин писања физичких формула крије хеуристички карактер (и епистемолошки). Различити начини писања једне исте једначине могу сугерисати различите ствари, чак иако су логички еквивалентне.[10]

Постоје и додатни, захтевнији примери који појачавају тезу, од којих ће два бити издвојена. То су де Брољева и једначина за Други Њутнов закон у облику F-ma=0.[11]

---

[4] *Interview with Dr. P. A. M. Dirac*, by T. S. Kuhn, at Dirac's home, Cambridge, England, May 7, 1963, Session III, http://www.aip.org/history/ohilist/4575_3.html

Berry, Michael, Paul Dirac: The purest soul in physics, *Physics World*, February 1998,

http://www.phy.bris.ac.uk/people/berry_mv/the_papers/Berry291.pdf .

[5] Она, такође, упућује на лепоту математике и физике. Математичари и физичари спремни су да цео радни век посвете тој *игри*.

[6] Честице антиматерије имају исту масу као свој пар материје, али по једну различиту карактеристику попут наелектрисања.

[7] Gsponer, Andre, *Fourth Generation Nuclear Weapons: Military effectiveness and collateral effects*, скраћена верзија рада презентованог на 2. симпозијуму „Nukleare und radiologische Waffen”, INT, Euskirchen, Germany, 20-22 Sept., 2005, http:// arxiv.org/pdf/physics/0510071v5.pdf .

*Gsponer, Andre and Hurni, Jean-Pierre, Antimatter underestimated***,** *Nature***,** vol. 325, 1987, 754.

[8] Филм *Анђели и демони* снимљен је по књизи Дена Брауна.

Посебно су занимљиве две странице са сајта ЦЕРН-а на којима је обрађена ова тема.

http://user.web.cern.ch/public/en/Spotlight/SpotlightInterview-en.html

http://user.web.cern.ch/public/en/Spotlight/SpotlightAandD-en.html

[9] Наведено, такође, у раду Томић, М. Бојан, Заједничке теме науке и теологије у 21. веку и једно војно питање, 380.

[10] Ово је Вилчеков став, и управо је то за њега она дубока поента до које је дошао.

Могло би се на овом месту расправљати о односу математике и физике. Које су предности одређених значења која придодајемо једначинама када посматрамо трансформацију из једног облика у други, у оквиру физике у односу на математику? Да ли физика која је оријентисана ка третирању стварности стиче предност (нуди више објашњење) у односу на математику? Да ли је математика „сигурнија” или експлицитнија? Већина математичких дисциплина, осим неких везаних за логику, математичаре непрекидно асоцира на физику и стварност.

Таласи и честице у једној једначини

Де Брољева једначина названа је по чувеном физичару и добитнику Нобелове награде за физику у 1929. години Луису де Брољу (Louis de Broglie).[12] Идејно и сазнајно де Брољ је стасао у Првом светском рату, док је служио у војсци. Он је био припадник бежичне телеграфске секције и цео ратни период 1914–1918. провео је стациониран у Ајфеловом торњу. Током тих година све своје (слободно) време провео је размишљајући о техничким аспектима физике. Али, он је више од експерименталног и инжењерског волео теоријски рад. Занимала га је „мистерија" теоријске физике. У свом интервјуу, датом 1963. године, описао је како је дошао до открића по којем ће касније бити познат и за које је добио Нобелову награду – открићу таласне природе електрона.[13] Био је то „тренутак" мисаоног повезивања честица, геометријске оптике, квантних феномена и таласног кретања.

Наиме, године 1924, у оквиру своје тезе *Истраживања о квантној теорији* (*Recherches sur la théorie des quanta*), истакао је идеју да свака честица мора бити транспортована као талас.[14] Тиме је свакој честици био придружен талас. Оно што је њега прославило, а човечанству променило поглед на „мале ствари" јесте позната честица електрон.[15] Предложио је теорију према којој материја има особине и честица и таласа.[16] То је све учињено, искористимо Диракове речи, на основу „играња једначином" $h=\lambda \cdot p$, где је λ таласна дужина, h Планкова константа, а p импулс. Наиме, та једначина може се представити у два облика, од којих први приказује једнакост за λ, а други за p. Први облик ($\lambda = h/p$) показује да постоје таласна својства, а други ($p = h/\lambda$) да постоје честична. Велико откриће, које данас представља парадигму разумевања света и односа материје и светлости, може се интерпретирати само на основу ове једне формуле.

---

[11] На ову значајну репрезентацију аутора текста је, још као студента, упутио професор техничке физике на Шумарском факултету и велики љубитељ небеске механике – Милутин Марјанов.

[12] Од значаја за Војску је Центар за примењену механику при Институту „Анри Поанкаре" у Паризу, где су извођена истраживања из оптике, кибернетике и атомске енергије, а чији је оснивач де Брољ. Такође, де Брољ је био и саветник француске Комисије за атомску енергију.

[13] de Broglie, L., George, A., Kahan, T., Kuhn T. S., *Oral history interview with Louis de Broglie*, 1963 January 7 and 14, American Physical Society and APS. Joint Committee on the History of Theoretical Physics in the Twentieth Century, Collection, http://www.amphilsoc.org/mole/view?docId=ead/Mss.530.1.Ar2.5-ead.xml.

Louis de Broglie – Biography, Nobelprize.org.,

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1929/broglie-bio.html .

[14] *Wave mechanics : the first fifty years : a tribute to Professor Louis de Broglie, Nobel laureate, on the 50th anniversary of the discovery of the wave nature of the electron*, Price, W. C., Chissick, S. S., Ravensdale, T. (eds.), Wiley, New York, 1973.

[15] Таласну природу електрона експериментално су потврдили 1927. године Девисон, Кансман и Џермер (C. J. Davisson, C. H. Kunsman, L. H. Germer) у Америци и Томсон (G. P. Thomson син нобеловца Џозефа Џона Томсона (Joseph John Thomson)) у Шкотској (Aberdeen).

[16] de V. Heathcote, N. H., Prince Louis-Victor de Broglie, in *Nobel prize winners in physics, 1901-1950*, Henry Schuman, New York, 1953, 287-296.

Класична једначина космоса

Остало је још да се размотри једна од најчувенијих формула физике $F=m\cdot a$,[17] позната као једначина за Други Њутнов закон. У облику $F-ma=0$ можемо га повезати са Лагранж-Даламберовим принципом. У ствари, од основног закона динамике ($F=m\cdot a$) добија се један квазистатички закон тако што се производ $m\cdot a$ пребацује на леву страну једначине. Други Њутнов закон у овом облику може се чак проширити на цео универзум и постати закон класичне физике читавог универзума. То може, само на основу класичне физике, бити крајњи облик посматрања једначине космоса, што је до краја 19. века и био случај. Али, чини се да он ипак има ограничења због тога што у себе не уноси квантне ефекте.

Такође, ова једначина везује се за испитивање кретања авиона и будућност њиховог развоја. Општи динамички формализам постаје важан за разматрање карактеристика летилица у будућности, што је показано у раду француског научника Ив Гурината (Yves Gourinat).[18] Током изградње првих летелица није се узимала у обзир динамика. Оне су биле конструисане као статички или квазистатички објекти, у облику сфере (балон), а касније у облику елипсоида (цепелин). Динамика структуре представља главни изазов за дизајн модерних летећих објеката, а за динамичку стабилност, перформансе и безбедност летелице основна је једначина из Другог Њутновог закона.

Закључак

Различити облици једне једначине могу описивати другачије ствари. То је резултат који упућује на мултидисциплинарност. Одлика мултидисциплинарности је, управо, посматрање из више углова. Она даје слику предмета проучавања која је употпуњена искуствима другачијег типа. Унутар једне области, посматрање из више углова је корисно, јер оном ко се први пут среће са новим појмом нуди објашњење које је свеобухватније, будући да је исказано на различите начине.

Литература

1. Томић, М. Бојан, Заједничке теме науке и теологије у 21. веку и једно војно питање, *Војно дело*, год. 63, бр. 4, 2011, 378–391.

2. Wilczek, F., *The Lightness of Being: Mass, Ether, and the Unification of Forces,* Basic Books, New York, 2008.

3. *Interview with Dr. P. A. M. Dirac*, by T. S. Kuhn, at Dirac's home, Cambridge, England, May 7, 1963, Session III, http://www.aip. org/history/ohilist/4575_3.html (посећено 26. 11. 2012).

[17] Једначина је овде дата у скаларном облику.

[18] Gourinat, Yves, *F-Ma = 0 : the unique certitude in Aerospace?*, in 3rd European LS-Dyna Conference, 18-19 June 2001, Paris, France, http://oatao.univ-toulouse.fr/3092.

4. Berry, Michael, Paul Dirac: The purest soul in physics, *Physics World*, February 1998,

http://www.phy.bris.ac.uk/people/berry_mv/the_papers/Berry291.pdf (посећено 26. 11. 2012).

5. Gsponer, Andre, *Fourth Generation Nuclear Weapons: Military effectiveness and collateral effects*, скраћена верзија рада презентованог на 2. симпозијму „Nukleare und radiologische Waffen“, INT, Euskirchen, Germany, 20–22 Sept, 2005,

http:// arxiv. org/pdf/physics/0510071v5.pdf (посећено 26. 11. 2012).

6. Gsponer, Andre and Hurni, Jean-Pierre, Antimatter underestimated**,** Nature**,** vol. 325, 1987, 754.

7. http://user.web.cern.ch/public/en/Spotlight/SpotlightInterview-en.html (посећено 26. 11. 2012).

8. http://user.web.cern.ch/public/en/Spotlight/SpotlightAandD-en.html (посећено 26. 11. 2012).

9. de Broglie, L., George, A., Kahan, T., Kuhn, T. S., *Oral history interview with Louis de Broglie*, 1963 January 7 and 14, American Physical Society and APS. Joint Committee on the History of Theoretical Physics in the Twentieth Century, Collection, http://www.amphilsoc.org/mole/view?docId=ead/Mss.530.1.Ar2.5-ead.xml (посећено 26. 11. 2012).

10. *Louis de Broglie – Biography,* Nobelprize. org,

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1929/broglie-bio.html (посећено 26. 11. 2012).

11. *Wave mechanics : the first fifty years : a tribute to Professor Louis de Broglie, Nobel laureate, on the 50th anniversary of the discovery of the wave nature of the electron,* Price, W. C., Chissick, S. S., Ravensdale, T. (eds.), Wiley, New York, 1973.

12. de V. Heathcote, N. H., Prince Louis-Victor de Broglie, in *Nobel prize winners in physics, 1901–1950*, Henry Schuman, New York, 1953, 287–296.

13. Gourinat, Yves, *F-Ma = 0 : the unique certitude in Aerospace?*, in 3rd European LS-Dyna Conference, 18–19 June 2001, Paris, France, http://oatao.univ-toulouse.fr/3092 (посећено 26. 11. 2012)

УДК: 94(497.1)"1943"(093.2)

ДОКУМЕНТИ О ПАРТИЗАНСКО-УСТАШКИМ ПРЕГОВОРИМА 1943. ГОДИНЕ

Мирјана Зорић*
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Овај рад, заједно са документима која су представљени интегрално у другом делу текста,[1] бави се припремама политичких преговора између владе Независне државе Хрватске и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, који су требали да отпочну у јануару 1943. године. У то време (пред почетак непријатељске операције „Вајс“, познате и под колоквијалним називом – Битка на Неретви), Врховни штаб је заједно са Главном оперативном групом дивизија боравио на простору западне и централне Босне, у срцу Независне Државе Хрватске, где су партизани крајем 1942. године образовали велику слободну територију, у литератури познату под називом „Бихаћка република“. Ово је један од првих радова у историографији у којем се расправља о партизанско-усташким преговорима у Другом светском рату, дакле, о теми о којој се, као и о партизанско-немачким преговорима, деценијама после рата у Југославији ћутало.

Кључне речи: *Југославија, Други светски рат, партизани, усташе, преговори*

Увод

Док савремена историографија последњих деценија увелико руши табуе о партизанско-немачкој „колаборацији“ у време мартовских преговора (о примирју) 1943. године,[2] о партизанско-усташким контактима, па и борбеној сарадњи

* Ван. проф. др Мирјана Зорић предаје Војну историју на Војној академији.

[1] Оригинали докумената, који су у интегралној форми представљени у прилогу овог текста, чувају се у Војном архиву у Београду, у фондовима НДХ (Независне Државе Хрватске) и НОВЈ (Народно-ослободилачке војске Југославије).

[2] Партизанско-немачки преговори отпочели су крајем 1942. године и најпре су вођени ради размене заробљеника. Међутим, преговори о примирју између партизанске делегације и немачке стране, који су вођени у марту 1943. године (11. марта у Горњем Вакуфу, средином марта у Сарајеву и крајем марта у Загребу), имали су изразито политичку конотацију. Наиме, иницијатива за те преговоре потекла је од Врховног штаба НОВ и ПОЈ почетком марта 1943. године, а они су били мотивисани настојањем да се Немци приволе на прекид операција у долини Неретве, како би се спасла партизанска групација (Главна оперативна група дивизија) и велики број рањеника од уништења на десној обали реке (у Прозорској котлини) и омогућило њихово пребацивање у источну Херцеговину. У загребачким преговорима, крајем марта 1943. године, партизанска страна хтела је да обезбеди трајније примирје са Немцима и услове за безбедније пребацивање ГОГ дивизија и Врховног штаба ка југоистоку земље, пре свега ка Црној Гори и Санџаку, не пријављујући Немцима (како пише Милован Ђилас, један од преговарача) да је Србија партизанима била главно одредиште.

(која је била евидентна у појединим фазама рата),[3] још увек нема трагова у историјској литератури. Иако је време политичког опортунитета и идеолошких шематизама у историографији, надамо се, одавно за нама, стање и очуваност архивске грађе, њена несређеност, расутост, па чак и недоступност, као и чињеница да су још живи поједини актери ратних збивања, представљају објективно и даље велику препреку историчарима који се баве Другим светским ратом у Југославији.[4]

Истражујући темељито архивску грађу НДХ и изворе партизанске провенијенције (највиших органа и јединица НОВЈ) у Војном архиву у Београду, пружила нам се заиста ретка прилика да пронађемо корпус докумената – писама која су у јануару 1943. године међусобно разменили Врховни штаб НОВ и ПОЈ, Штаб IV оперативне зоне НОВ и ПОЈ и адвокат Иво Столић из Сиња, а која су била у функцији припрема преговора између Врховног штаба и хрватске (усташке) владе. Партизанска страна их је, као и у случају са Немцима, правдала потребом за разменом заробљеника,[5] док је хрватска делегација, коју је на преговоре са партизанима послао

[3] Немачки документи, поред осталог (види: Иван Авакумовић, *Михаиловић према немачким документима*, Лондон 1969, стр. 44–46), откривају да су партизани (делови Прве и Друге пролетерске бригаде) и усташе током фебруара, марта и априла 1942. године извели низ напада на Дангићеве четнике у источној Босни. Партизанско-усташка борбена сарадња против четника у источној Босни била је добро позната Немцима и они су је забележили у неколико војних извештаја из тог периода. Неке од њих потписао је сам генерал Бадер, главнокомандујући немачких, усташких и домобранских снага у Босни. У десетодневном извештају који је 20. марта 1942. поднео команди Југоистока, Бадер је скренуо пажњу да „између хрватских комуниста, усташа и из Црне Горе наступајућих делова пролетерске бригаде изгледа да је постигнут споразум по коме се ове групе не боре једне против других". Једанаест дана касније, он је јављао да се „усташе, домаћи партизани и на крају наступајуће банде из Црне Горе боре овде (у источној Босни – И. А) раме уз раме против борбених српских снага под Дангићевом командом." У априлу 1942. положај четника у источној Босни стално се погоршавао. Они се нису могли одржати у Дрињачи, коју су им усташе преотеле 8. априла. Зато је Бадер 10. априла могао да јави да је „четничка група Дангић јако разбијена у борбама са хрватском војском и усташама, у сарадњи са комунистима…" Немачки извештај од 17. априла потврдио је вест да „партизани и усташе заједно иду против Дангића", а 20. априла Бадер је обавештавао претпостављену команду у Солуну да је: „Стање на српско-хрватској граници и даље нејасно и затегнуто, јер се партизани не боре против усташа него само против Дангићевих присталица…". Тридесетог априла Бадер је јављао да су неуспешни напади на Братунац и Сребреницу показали да „остаци" Дангићеве „групе" нису више били у стању да постигну ни локалне успехе. Напротив, један број Дангићевих људи Немци и усташко-домобранске јединице заробили су у самој Босни или приликом покушаја да преко Дрине пређу у Србију, други су се повукли у непроходне планине, одакле су наставили борбу, док су остали налазили решења у невероватно замршеној војној и политичкој ситуацији када је многима у збеговима и шумама било врло тешко да се снађу у лавиринту усташа, Немаца, партизана и муслиманских милиција – у примирјима са локалним окупаторским посадама.

[4] Покушај пре неколико година да објавимо овај рад у неким историјским часописима у Београду наишао је на одбијање.

[5] У поменутој преписци наишли смо и на податке који су указивали на планове да се преговара о размени Ј. Француетића, пуковника Усташке војнице и команданта Црне легије, која је остала упамћена по масовним покољима и депортацији Срба из Босне и Херцеговине. Наиме, у једној акцији, 22. децембра 1942. године, партизани су срушили и тешко оштетили авион којим је Ј. Француетић летео за Госпић и присилили га да слети код Слуња, на територију коју су они контролисали. Према једној верзији, Француетића су том приликом партизани убили, а према другој, они су га, заједно са пилотом, заробили живог, али га нису могли одбранити од сељака који су га изболи вилама и рогуљама. Тешко рањен, Француетић је био пребачен у партизанску болницу, где су хирурзи покушали да му спасу живот, како би био замењен за 100 јасеновачких логораша, али у томе нису успели. Француетић је умро 27. децембра 1942. године. Његову смрт усташки режим држао је у тајности до почетка марта 1943. године, да би вест о томе

сам поглавник Анте Павелић, своју мисију тумачила политичким разлозима. Имајући у виду време и збивања на југословенском ратишту почетком 1943. године, када се немачко командовање у јануару месецу припремало за предузимање до тада највеће операције против устаника у Југославији (Операција „Вајс“ на простору Баније, Кордуна, Лике, Босанске крајине и западне Херцеговине), као и однос снага, мотиве и обостране намере зарађених страна, макар и површан увид у преписку која је вођена свега неколико дана пред почетак непријатељске офанзиве указује на политичку позадину планираних преговора. О томе нам довољно јасно говоре телеграм Штаба IV оперативне зоне Хрватске Врховном штабу НОВ и ПОЈ од 18. јануара (док. бр. 2) и претходно писмо адвоката др Иве Столића (који се отворено декларисао као симпатизер партизана) упућено Милићу, секретару КПЈ за Далмацију (док. бр. 3).

Чињеница да је сам Павелић послао делегацију хрватске владе на највишем нивоу и са најширим овлашћењима за вођење преговора, у којима је хрватска страна инсистирала на апсолутној тајности пред Немцима и Италијанима, јасно говори не само о природи будућих преговора, већ и о мотивима хрватских власти да им приступи. Њихова делегација (на високом нивоу, у чијем саставу су били хрватски министар за „обскрбу“, велики жупан из Омиша и један делегат хрватске владе) имала је задатак да успостави везу са партизанима и саопшти им поверљиве податке о планираној немачко-италијанско-хрватској акцији на партизанску слободну територију („Бихаћке републике“) да би се, како се каже у поруци хрватских власти, „на било који начин предусрела ова акција и убијање партизана и хрватске војске“. Полазећи од начела да „држава без народа не вриједи“ (и да је „дошао час да се спашава народ, а не режими и људи“), хрватска делегација није сакривала своју бојазан од преовлађујуће улоге Срба у партизанским редовима, што би српској страни поново обезбедило доминантан утицај у Југославији по завршетку рата.[6] Садржаји наведених докумената сугеришу намеру хрватске стране да се превентивно делује у циљу пацификације наведеног простора и заштите народа, како би се очувао биолошки потенцијал Хрвата (били они партизани или припадници хрватске – усташке и домобранске војске) и на тај начин парирало евентуалној превласти Срба у политичким структурама власти послератне Југославије.

била званично објављена тек 31. марта, када је прокламована и осмодневна државна жалост у НДХ. Занимљиво је да му је сам Адолф Хитлер посмртно доделио највише немачко војно одликовање – Гвоздени крст. (Види: Божидар Новак, Владо Стопар, Псето Јуре Француетић у рукама народа, *Вјесник јединствене народно-ослободилачке фронте Хрватске*, 1970, стр. 384; Миодраг Зечевић, Документа са суђења Дражи Михаиловићу (Саслушање оптужених), Београд, 2001; Wanda Schindley, Petar Makara, Jasenovac, Proceedings of the First International Conference and Exhibit on the Jasenovac Concentration Camps , October 29–31, 1997, Kingsborough Community College of the City University of New York, Dallas Pub, 1997 str. 139; Никола Рушиновић, Моја сјећања на Хрватску, *Медитор*, 1966, стр. 151–152)

[6] Са прекретницом у Другом светском рату, коју је најавила Црвена армија на Источном фронту после победе у Стаљинградској бици и иницијатива англо-америчких снага у северној Африци, крајем 1942. и почетком 1943. године, немачки Вермахт је изгубио стратегијску иницијативу и прешао у одбрану на свим ратиштима. То је био почетак дефинитивног немачког пораза у рату и логично је да је усташки режим у НДХ, будући свестан чињенице да ће поделити судбину свог немачког савезника у Југославији по завршетку рата, крајем 1942. и почетком 1943. године показивао велики интерес за положај Хрватске и хрватског народа у послератној Југославији.

На основу расположивих извора можемо констатовати да је иницијатива за преговоре са партизанима потекла из владајућих кругова у Загребу још у рану јесен 1942. године, када је (у септембру месецу) логорник Иванко Пољак добио овлашћење Министарства унутрашњих послова НДХ да успостави везу са партизанима на подручју средње Далмације и Босне, анектираним и окупираним од италијанских власти и извести хрватске власти о локацијама, организацији, јачини и намерама партизанских снага на овом простору. Након обављеног посла, Пољак је заједно са својим сарадником Николом Лозовином, 8. октобра 1942, послао детаљан извештај Министарству хрватског домобранства у Загреб, непосредно на руке главару главног стожера, обавештавајући га о преговорима које су они водили са „неким" партизанским руководиоцима на подручју средње Далмације, међу којима помињу посебно „врховног заповједника", интелектуалца, по народности Хрвата, који им се представио именом Тито.[7]

Очито је да је ова мисија била у функцији сондирања терена за покушај будућих преговора и нагодби са партизанима који су у јесен 1942. године представљали респектабилан војни фактор у срцу Независне Државе Хрватске. Преписка из јануара 1943. године (коју у овом тексту наводимо) указује на континуитет преговарачких покушаја режима у Загребу који је, упркос измењеним околностима (с обзиром на то да су у току биле немачко-италијанско-хрватске припреме за уништење партизанских снага на Банији, Кордуну, Лици и Босанској крајини у операцији „Вајс") у односу на свог немачког ментора покушавао да води самосталну политику према заједничком непријатељу. На основу расположиве изворне документације не можемо пратити даљу судбину партизанско-усташких преговора, односно, да ли је дошло до формалног сусрета двеју делегација 23. јануара, како је било најављено Титовим писмима Штабу IV Оперативне зоне, односно, команданту IV Оперативне зоне Вицку Крстуловићу[8] и др Столићу, од 19. јануара 1943. године. У сваком случају, почетак операције „Вајс" који је уследио већ 20. јануара и њен исход (марта 1943) сугеришу претпоставку да, због повлачења партизанских снага (Главне оперативне групе дивизија) и Врховног штаба ка долини Неретве и Раме, а затим ка источној Херцеговини, Црној Гори и Санџаку, до тог сусрета није ни дошло и да се преговарачка иницијатива хрватских власти у тој фази рата и на тај начин и завршила.

[7] Војни архив, Београд, Фонд НДХ, 65–5-36.

Пред ударом јаких непријатељских снага у пролећној (трећој) офанзиви од априла до јуна 1942. године и услед губитка слободне територије у источној Босни, Санџаку и Црној Гори, група пролетерских и ударних бригада НОВ и ПОЈ на челу са Врховним штабом потражила је спас на простору средње Далмације, западне Босне и западне Херцеговине, где је у јесен исте године успоставила контролу над новом (слободном) територијом, у литератури званом „Бихаћка република". Управо о тим јединицама и њиховом врховном команданту (Титу) реч је у неведеном извештају.

[8] У Историјском архиву Београда чува се заоставштина Вицка Крстуловића, која је до 2013. године, по захтеву његових синова, недоступна за истраживање. Како је Крстуловић био један од посредника у тој преписци која је текла између хрватских власти и самог Тита, реално је претпоставити да његова заоставштина додатно крије многе занимљиве податке о покушају партизанско-усташког преговарања који ће, надамо се, једнога дана потпуније осветлити ту тематику.

Препис докумената:

Документ бр. 1

ВРХОВНИ ШТАБ
Народно-ослободилачке војске и
партизанских одреда Југославије
17.01.1943. године

ШТАБУ IV ОПЕРАТИВНЕ ЗОНЕ[9]

По питању усташких изасланика који су дошли у Ливно ради преговора треба поступити овако: 1) Ако су ови изасланици дошли у Ливно а да нису били примећени од наших јединица на положајима, односно нису се њима јавили, онда те изасланике треба до даљњега задржати. 2) Они не смеју долазити у додир са становништвом на слободној територији, али према њима треба поступати као према парламентарима, ако нису шпијуни.

На њихове предлоге треба одговарати следеће: По првој тачки, да се дође до компромиса између партизана и усташа, односно преда оружје, не може бити никаквог разговора. По другој тачки, Францетић и друге усташе налазе се при Врховној команди као таоци и за сада о размени не може бити разговора. По трећој тачки, по питању сарадње у борби против Италијана, нема никаквих запрека са наше стране да усташе ту борбу започну, јер наша борба је у првом реду усмерена против окупатора, а онда и против оних који окупатора помажу. Против таквих хрватских јединица, које ће се борити против Италијана, односно против окупатора, ма где то било, ми ћемо обуставити непријатељства, јер наша борба има само један циљ а то је – ослобођење наше земље од италијанских, њемачких и других окупаторских освајача и њихових унутрашњих савезника.

Пошто смо сазнали за страшан злочин Њемаца и усташа кога су учинили против становништва и наших бораца у Славонији код Ораховице, т. ј. да су примјенили отровне гасове, то на ово одговарамо следеће: Нас никаква средства не могу застрашити да и даље наставимо нашу борбу. Ми ћемо на таква зверства одговорити таквим снажним ударом и таквим репресалијама против усташа и Њемаца да ће то изненадити и то врло неугодно изненадити ову злочиначку господу, која мисле да могу некажњено вршити своје злочине. Нека буду ова господа увјерени да ово нису наше пусте претње него да ћемо ми то заиста и извршити. Ми смо о примјени таквих отровних гасова код Ораховице одмах извјестили наше савезнике – Совјетски Савез, Енглеску и Америку, равнања ради.

Због тога случаја код Ораховице све досадашње заробљенике усташе и Њемце који се налазе код нас ми сматрамо као таоце, који ће у првом реду осјетити последице горе наведених злочина. Све ово стављамо до знања усташким и њемачким властима.

[9] Војни архив, Београд, Фонд НОВЈ, 1491–5-16.

Смрт фашизму – слобода народу.

П. С. Ово саопштите изасланицима али их немојте пустити прије но што нас известите јер могу у међувремену наступити неки нови моменти.

Врховни командант Н. О.В. и П. О.Ј.
Тито /својеручни потпис/

Документ бр. 2

Ш Т А Б

Б р з о ј а в

IV Оперативне Зоне
18.01.1943.

ВРХОВНОМ ШТАБУ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ[10]

Данас смо примили допис од Др Иве Смолића из Сиња, човјека који се изјаснио за нас, и с којим су се чланови овога штаба до сада два пута састали. У том допису нам јавља:

1.) Да су га посјетили хрватски министар за прехрану велики жупан из Омиша и накнадно делегат хрватске владе Иванко Пољак с циљем да преко њега ухвате везу са партизанима.

2.) Да му је министар изјавио да по налогу Њемаца предстоји акција против партизана, и то са стране Њемаца, Талијана и хрватске војске.

3.) Да је Павелић министра послао нарочито зато да нађе везу са партизанима, како би се на било који начин предусрела ова акција и убијање партизана и хрватске војске.

Ово преговарање и споразум са партизанима мора бити апсолутно тајно пред Њемцима и Талијанима. Наводно да су стали на становиште да држава без народа не вриједи.

4.) Министар и жупан су изразили своје повјерење према партизанима, само се боје да не би у партизанским редовима Срби преузели вођство, и да би сутрашња Југославија опет дошла под вођство Срба.

5.) На тражење поменутих представника хрватске власти, Др Смолић моли нас да свакако дођемо на састанак с њима.

6.) Наше је мишљење, да би се из опће обавештајних разлога требали одазвати овом позиву.

Молимо хитно Ваше наређење.

Смрт фашизму – слобода народу!

Командант
Вицко[11]

[10] Војни архив, Београд, Фонд НОВЈ/ВШ, 12–1-6.

Документ бр. 3

Драги друже Милићу![12]

Јучер је био овдје у Сињу Велики жупан Луетић у пратњи са министром за обскрбу. Позвали су ме к себи обзиром на моје примједбе на задњој конференцији на којој сам ја изнио Великом жупану, да ми на тој конференцији Хрвати не можемо отворено расправљати о данашњој ситуацији, а он је разумио мене да се је то односило на присутног колонела.

Ја сам јучер Великом жупану и присутном министру изложио тачно моје политичко гледање као Хрвата и то баш онако како сам га ја у прогласу изнио само много јаче. Они су се сложили самном само ми је министар примјетио да се боје да и у партизанским одредима Срби преузму водство и да та сутрашња Југославија опет буде под водством Срба.

Он ми је изјавио т. ј. министар слиједеће: да предстоји по налогу Њемаца акција против партизана и то са стране Њемаца, Талијана и хрватске војске. Да га је Павелић послао изричито зато, да нађе везу са партизанима и да би се на било који начин предусрела ова акција и убијање партизана и хрватске војске, те да му је Павелић дао најшира овлашћења. Ово преговарање и споразум са партизанима да мора бити апсолутна тајна пред Њемцима и Талијанима, а то све зато да се народ спаси. Он је замолио мене да би им ја помогао у овој помирљивој акцији те ми је изјавио да ми даје сва овлашћења и средства на располагање. Ја сам прихватио те смо остали на томе да дођемо у Омиш код Великог жупана да примим конкретне предлоге. Стоје на становишту, да што ће нам и држава без народа те да је дошао час да се спашава народ а не режими и људи.

Говорио сам са бившим логорником Иванком Пољаком те ме је замолио, да безувјетно и најскорије уприличим састанак између тебе, Вице и Павла с њим на који би и ја дошао, па Те ја молим да ти то хитно одредиш обзиром на саму ствар и важност догађаја који имају слиједити. Ја сам чуо неке њихове предлоге, који мени изгледају искрени и колосални, а те ћу Ти ја усмено горе референрати.

Драго ми је и необично сам сретан, да моја акција политичка има неког успјеха и да сам ја с мојим политичким гледањем код правих и честитих Хрвата успио. Нагласили су ми нарочито да ово мора остати тајна пред Талијанима и Њемцима а и пред фратрима. Молим Те да и у твојим редовима ово остане познато само најужим и најважнијим сарадницима.

Такођер јучер је дошао у Сињ и талијански генерал, а мисли се да је дошао баш у погледу акције коју имају предузети против партизана и то на секторима Муђ и Врлика.

На задње писмо још нисам добио одговора пак Те молим јави ми дали си примио.

У погледу свега горњега јави ми најхитније, те одреди ми тачно дан, сат и мјесто састанка.-

Уз поздрав

Смрт Фашизму – Слобода Народу!

И. С.[13]

[11] Вицко Крстуловић је био командант IV оперативне зоне Хрватске.

[12] Писмо је упућено секретару KPJ за Далмацију (у питању је највероватније Макс Баће). Није датирано, али се на основу поређења са другим документима може закључити да је упућено пре 18. јануара 1943. године. (Војни архив, Београд, Фонд НОВЈ, 1491–5-21)

Документ бр. 4

Б р з о ј а в[14]

Штабу IV. Оперативне Зоне

Састанак са делегатима хрватске владе са Иванком Пољаком и друговима за 23. I 1943. у 10 часова на Вагну.

У циљу прихвата и дочека делегата из Сиња упутите једно одељење поузданих партизана са одговорним партијцем.

Овим друговима ставите до знања да се ради о размени али да о томе не говоре ништа.

Преговоре са делегатима у Ливну одгодити.

Наши делегати Ђидо и Влатко стижу кроз три дана.

Најхитније обавијестите Сињ.

Смрт Фашизму-Слобода Народу!

Т И Т О

Документ бр. 5

Доктору Смолићу[15]
С И Њ

Састанак којег тражите нека буде 23. I ове године у селу Врпоље, на цести Триљ - Аржано.

Наши ће другови бити обавештени да долазе делегати хрватске власти у сврху преговора за размену. Пред њима ће вам ово писмо служити као пропусница. Могуће је да ће Вас неко од нас дочекати.

Будући да се ради о важној размени, коју смо ми озбиљно схватили, било би потребно да са господином Иванком Пољак дођу и она лица са којима сте Ви о размени разговарали. Схватите да ми овакве састанке нећемо моћи често уговарати.

19. сијечња 1943.
Поздравља Вас (без потписа).
С Ф С Н

[13] Иницијали (Иво Смолић) својеручно исписани.

[14] Војни архив, Београд, Фонд НОВЈ, 1491–23/7–1.

[15] Војни архив, Београд, Фонд НОВЈ, 1491–5-21.

Литература:

1. Авакумовић, И.: *Михаиловић према немачким документима*, Лондон, 1969, стр. 44–46.

2. Новак, Б., Стопар, В.: „Псето Јуре Францетић у рукама народа“, *Вјесник јединствене народно-ослободилачке фронте Хрватске*, 1970, стр. 384.

3. Зечевић, М.: *Документа са суђења Дражи Михаиловићу (Саслушање оптужених),* Београд, 2001.

4. Schindley, W., Makara, P.: *Proceedings of the First International Conference and Exhibit on the Jasenovac Concentration Camps,* October 29–31, 1997, Kingsborough Community.

5. College of the City University of New York, Dallas, 1997, str. 139.

6. Рушиновић, Н.: *Моја сјећања на Хрватску*, Медитор, 1966, стр. 151–152.

7. Фонд НДХ, 65–5-36, Војни архив, Београд.

8. Фонд НОВЈ, 1491–5-16, Војни архив, Београд.

9. Фонд НОВЈ, 1491–5-21, Војни архив, Београд.

10. *Фонд НОВЈ, 1491–23/7–1,* Војни архив, Београд.

11. Фонд НОВЈ/ВШ, 12–1-6, Војни архив, Београд.

УДК: :94:327(439.5:497.6)"190/191" ;
323.1(=163.41)(439.5)"190/191"

ПРОТЕСТИ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПРОТИВ НАСИЉА АУСТРО-УГАРСКЕ

Радослав Гаћиновић[1]
Институт за политичке студије – Београд

Аустроугарска монархија се доласком на просторе Босне и Херцеговине својим понашањем представила као права окупациона сила и тако изазвала револт народа, а посебно напредне интелигенције са простора Босне и Херцеговине, којима су била укинута људска права и слободе, па су морали да организују илегалне културне институције и политичке организације. Тако је настала „Млада Босна“, чији су чланови извршили атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда. На протестима су у почетку ђаци исказивали незадовољство поретком. Нису скидали капе пред државним великодостојницима, на шта су били обавезни по прописима, премазивали су немачке натписе на трговачким радњама, дизали штрајкове у школи и протестовали. Из Митриновићеве „Матице“ у Мостару изишао је од 1905. знатан број писаца (Слијепчевић, Жерајић, Гаћиновић). Поред ње, као литерарно удружење постојала је и политичка дружина „Слобода“. У Бањој Луци основано је друштво које се називало „Југославија“, а у Сарајеву је полиција 1912. године открила програм Омладинског клуба „Народно уједињење“ у којем је била одлука да се створи југословенска држава. Пронађено је више таквих програма и откривено више друштава, а сва су се ослањала на београдско „Народно уједињење“. Најутицајнија личност у овим дружинама био је Милош Пјанић. Поред таквих друштава постојале су и скаутске чете и тајни кружоци са до пет особа.

Кључне речи: *Аустроугарска, Босна и Херцеговина, протести, насиље, незадовољство, штрајк*

Увод

Док су конзервативци, па и енглески либерали сматрали Аустрију незамењивом, како за Европу, тако и за аустријске народе, револуционари су у њој видели „тамницу народа“. Мацини је рекао да је Аустрија „земља ропства, инерције смрти; аномалија у деветнаестом веку; мистерија непокретности у општем кретању

[1] Проф. др Радослав Гаћиновић је научни саветник у Институту за политичке студије – Београд.

Европе.“ Бакуњин је 1848. године сматрао главним задатком револуције рушење Аустрије. Светозар Марковић је 1871. године у „Раденику“ писао: „Мисао: српско јединство, то је најреволуционарнија мисао што постоји на целом Балканском полуострву од Стамбола до Беча. Та мисао садржи већ у себи: уништење Турске и Аустрије“.[2] У борби су напредни омладинци из Босне и Херцеговине следили примере Италије у њеној борби за народно ослобођење и уједињење, о којима су читали и слушали. Мацини(*Mazzini Giuseppe)* и његова *Млада Италија* постају идеал омладине. Његови списи преводе се, читају и објашњавају, и јавно и на приватним скуповима. Њихова најомиљенија литература били су руски револуционарни писци и апостоли талијанског рисорђимента (препород).

Штрајкови као знак незадовољства народа БиХ

Прво масовно незадовољство народ Босне и Херцеговине испољио је 1906. године ступањем у генерални штрајк радника у Сарајеву, Мостару и другим босанскохерцеговачким градовима. То није био чист класни покрет радника, већ општи покрет радника и сељака. Генерални штрајк значајно је утицао на размишљање и понашање средњошколске омладине у Босни и Херцеговини. Међу српским ђацима Мостарске гимназије постојало је литерарно друштво *Матица* и национално-политичко друштво *Слобода*. Матицом су руководили Димитрије Митриновић и Драго Перовић, а Слободу су покренули Богдан Жерајић и Шпиро Солдо. Перо Слијепчевић и Владимир Гаћиновић, који су били чланови тих друштава, пишу да су у њима вођене расправе о ситном раду и против њега, о еволуцији и револуцији.[3] То је било супротстављање реформистичког и револуционарног пута у борби, које је генерални штрајк ставио на дневни ред. Генерални штрајк 1906. године оставио је најдубљи и трајнији утицај у радничкој класи, која од тада почиње изграђивати своју самосталну класну организацију. У Мостару се 1907. године оснивају подружнице струковних секција Главног радничког савеза за Босну и Херцеговину, а 1908. године отворен је Раднички дом, који постаје седиште синдикалних организација и њихов културно-просветни центар.

Синдикалне подружнице осниване су и у Требињу и Коњицу, а и у другим местима било је радника који су приступили синдикатима. Ове демонстрације показивале су да су радници спремни на борбу не само за своје класне интересе, него и за национално ослобађање, коју су анексија Босне и Херцеговине и велеиздајнички процес у Загребу, покренули ради њеног оправдања, те Фриндјунгов процес у Бечу ставили на дневни ред са свом оштрином и неизбежношћу. Средњошколска омладина у Мостару протестовала је против велеиздајничког процеса у Загребу. У мају 1909. године објављена је у сарајевској *Српској ријечи* њена протестна изјава под

[2] Драго Љубибратић, *Владимир Гаћиновић*, Нолит, Београд, 1961, стр. 126–229,

[3] Перо Слијепчевић, *Први ђачки покрети у Мостару*, Нова Европа, Загреб, I – III, 1940; Владимир Гаћиновић, *Смрт једног хероја*, Београд, 1912, Рачки – Strossmayer, Кореспонденција, IV, стр. 67, 183; Ристић, Јован:, *Спољашњи одношаји Србије*, III, стр. 140, 223–224; Serge, Victor, *La vérité sur l`Attentat de Sarajevo* „Clarté” (Paris), Mai 1925, – Слијепчевић, Перо, *Млада Босна, напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, стр. 193; Станојевић, Станоје, *Упутство аустријског престолонаследника Фердинанда*, Београд 1923, стр. 39, 41.

натписом „*Српска и хрватска напредна гимназијска омладина*“. Директор Мостарске гимназије поднео је Земаљској влади у Сарајеву пријаву да је у стану апсолвираног ђака гимназије Владимира Гаћиновића – касније лекара (рођак идејног вође „Младе Босне“ Владимира Гаћиновића) одржала састанак револуционарног карактера једна група ђака Срба, Хрвата и муслимана.[4]

Са првом домаћом интелигенцијом која почиње пристизати са школовања почетком 20. века у Босну и Херцеговину, Мостар постаје средиште културног и политичког живота, укључујући и територије изван Херцеговине. Од 1896. године до 1901. излази лист *Зора,* који су покренули Алекса Шантић и Светозар Ћоровић, а у редакцији су сарађивали Јован Дрчић и Атанасије Шола.[5] Дакле, у Мостару су почели излазити први политички листови. У време борбе за православну црквеношколску аутономију Владимир Радовић, један од његових покретача, издавао је лист *Српски вјесник* од 1897. до 1904. године, а од 1898. излази *Освит*, гласило Хрвата из Босне и Херцеговине. Прво радничко незадовољство у Херцеговини забележено је 1897. године.[6] Шире размере незадовољства захватио је раднички покрет у мају 1906. године, када је генерални штрајк радника у Сарајеву покренуо и раднике у Мостару и у другим градовима Херцеговине, нарочито у Љубушком и Коњицу. Али, то није био чист класни покрет радника, већ општи покрет народа. У њему се истицао мостарски књижар Ђуро Џамоња, а и поред осталих активно учешће узео је и студент Ристо Радуловић.[7] Штрајк се проширио и на сељаке, у којима је будио устаничка осећања и тенденције. Прикључили су се и представници буржоазије, али су ипак садржајност и снагу читавом покрету дали радници. Овај масовни штрајк био је прва школа радничке класе у предвођењу народних маса, без разлике народности и вере, који јој је наметнуо историјски развитак. Утицај генералног штрајка осетио се и у средњошколској омладини. То је било успостављање реформистичког и револуционарног пута у борби, које је генерални штрајк ставио на дневни ред. У Требињу је отворен Раднички дом почетком 1911, а нешто касније и у Коњицу. Првог маја 1909. године у Сарајеву је почео да излази социјалдемократски лист *Глас слободе*, а после два месеца основана је Социјалдемократска странка Босне и Херцеговине на оснивачком конгресу одржаном 28. и 29. јуна 1909. године у Сарајеву. Једна од њених првих већих акција у Мостару биле су демонстрације 20. фебруара 1910. године као протест на проглашење реакционарног устава Босне и Херцеговине, који им је поводом анексије „подарио“ њихов нови суверен

[4] Војислав Богићевић*, Млада Босна, Писма и прилози*, Сарајево 1954, стр. 264.

[5] Др Драгослав Љубибратић, *Буђење Херцеговине*, Срески одбор савеза удружења бораца народноослободилачког рата у Мостару, Мостар, 1966, стр. 36.

[6] Управитељ испоставе котара Требиње у Суторини поднео је земаљској влади у Сарајеву 9. априла 1897. године извештај да је 150 босанских радника на утврђењу Кобили на улазу у Боку Которску обуставило рад услед смањења уговорених надница, као и да је сврха овим радницима била потискивање италијанских радника на том утврђењу и да је на његову интервенцију рад настављен. Земаљска влада доставила је овај извештај министарству војном у Беч. Котарски суд у Требињу обавестио је Земаљску владу у Сарајеву, 13. јула 1899. године, да се 14. маја те године јавило 110 становника Херцеговине да раде на грађењу железничке пруге Хум–Требиње, али да су после неколико дана напустили рад због ниске дневнице.(Музеј Херцеговине у Мостару, Х Инв. бр. 6 и 7).

[7] Др Драгослав Љубибратић, *Буђење Херцеговине*, Срески одбор Савеза удружења бораца Народноослободилачког рата у Мостару, Мостар, 1966, стр. 37.

Франц Јозеф. Полиција је била веома брутална према демонстрантима, многи су рањени и ухапшени. Руководство Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине, под утицајем руководства аустроугарске социјалдемократије, заузимало је у националном питању тоталну незаинтересованост, сматрајући да је његово решавање ствар буржоазије. Како су све грађанске странке признале анексију, револуционарна опредељеност народа изнедрила је на чело национално-ослободилачке борбе средњошколску омладину. Радници су се, ипак, придружили ђацима у демонстрацијама, које су они приредили у Сарајеву 18. и 19. фебруара 1912. године против завођења вануставног режима у Хрватској. Главни одбор Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине у извештају страначком конгресу назива ове демонстрације „знаменитим догађајем".[8] Лист *Звоно* покренула је десно оријентисана група социјалиста у Босни и Херцеговини, која се по националном питању одвојила од социјалдемокретског радничког покрета. Први број листа изашао је 24. маја 1914. и до избијања рата штампано је свега пет бројева (последњи број изашао је 25. јуна 1914, три дана пре Сарајевског атентата). Лист је издавао Јово Шмитран, док је Данило Илић био један од важнијих сарадника, вероватно са јачим утицајем на уређивање листа. (Илић је објавио два интересантна чланка: *Демократија код нас* и *Наш национализам*, оба у време припреме Сарајевског атентата).[9]

Дакле, пре 1907. године, српски народ у Босни и Херцеговини није имао своје политичке партије, па је зато и његова политичка борба имала обележје националних препорода и неорганизованих националних покрета, а политичку партију замењивао је ланац различитих добротворних и других удружења, мада она никад нису била моћна да и стварно замене политичку организацију. Прво такво удружење у Босни створили су Јевреји под називом *Беневоленција*. Сва таква удружења су у већини случајева била једнонационална и једноверска. До 1885. било их је укупно десет, а тај број је до 1910. нарастао на 710 у целој Босни и Херцеговини. Мање од једне трећине (230) било је мешовитих друштава.[10] Срби су укупно имали 396 друштава: 99 просветних, 79 побратимстава, читаоница и клубова, 64 гимнастичко-соколска, 27 певачких, 5 привредних, 25 подружница Задруге српкиња, те разних других.[11] До 1905. удружења су претежно имала верско обележје, а од тада политичко и национално.[12] Од самосталних друштава у појединим местима која нису била подружнице ширих удружења, најзначајнија су била певачка друштва која почињу да се оснивају још 1860. године, али њихов прави раст настао је тек после окупације, тако да се извесно време јављало по једно годишње. Преломна година у развоју добровољних друштава била је 1905. година, а до 1912. њихов број се повећао за седам пута.[13]

[8] *Глас слободе*, број 70, Сарајево, 15. јула 1912.

[9] Владимир Гаћиновић, *Огледи и писма*, Свјетлост, Сарајево, 1956, стр. 78.

[10] R. Donia, *The Politics of Factionalism: The Bosnian Moselems in Transition, 1878 –1906* (рукопис докторске тезе Ann Arbor, Michigen), стр. 130.

[11] Ш. Пејановић, *Културно-просветно-социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустроугарске владавине*, Преглед, 1929, бр. 72, 338.

[12] Исто, 333.

[13] Група аутора: *Историја српског народа*, VI књига, Први том, друго издање, Српска књижевна задруга, 1994, стр. 577.

И поред неповољних друштвених околности, или можда управо због њих, упркос исељавању и великим погибијама до 1878, као и погубној политици насељавања странаца, српски народ се складно развијао, захваљујући углавном својој сељачкој популацији и њеној моћи обнављања. То је, без сумње, био значајан разлог за веру српског интелектуалца у будућност.[14] Што се тиче класног састава српског становништва, он је већином био сељачког порекла и положаја (87,92%), како је то забележио попис из 1910. године. То је била основна маса народа и ту су се дешавале праве промене. Пораст градског становништва био је сразмерно спор и уједначен.[15] На део грађанства отпадало је не више од 5% становништва, а Срби су 1910. године имали 633 лица која су се сврставала у феудалну класу.[16] Тај број је спадао у укупан збир чланова породица ага и бегова. Од 32.715 особа тог слоја, који су већински сачињавали муслимани, 10.463 лица су била властелини са земљишним поседом и кметовима, а 4.281 без кметова. Тада се њихов већи део населио по варошима (19.141), а мањи је остао веран животу на селу (13.574).[17] Немуслиманске аге настале су углавном куповином земље након 1878, па се могло десити да трговац куповином земље заједно са кметовима на њој (чак и кмет кад купи парцелу са кметом на њој) постане припадник владајуће друштвене класе.[18] Било је веома мало оних који су тај преображај доживели пре 1878. Основна маса народа била је сељачка и то у положају кметске зависности од земљопоседника. Срби су чинили 73,92% укупног кметовског дела становништва. Постотак њиховог основног раста био је исти (или мало виши) као код муслиманског или хрватског дела становништва, сем у градовима у којима се, услед државне благонаклоности према досељеним католицима из осталих делова монархије, страховало да ће Хрвати постати најзначајнији друштвени слој, мада у томе нису успели до 1914. године. Аустроугарска влада покушала је за то време да у својим земљама смири народно незадовољство. У Хрватској је био смењен барон Раух, почетком 1910. године, и постављен је нови, учени правник др Никола Томашић. У Босни и Херцеговини проглашен је устав, 4. фебруара 1910. године, са врло ограниченим парламентарним режимом. Изборни систем био је сложен, с верском поделом у три курије (интелигенције и великих посредника, грађана и тежака). На челу управе остао је војник, а влада је била неодговорна. Сабор је могао расправљати само о локалним питањима и није имао никаква учешћа у уставним телима целе Монархије. Крајем маја исте године Сарајево и Мостар посетио је цар Франц Јосиф I. Али, све те мере нису ништа помогле. Српски народ Босне и Херцеговине био се потпуно окренуо Србији. На дан отварања босанског сабора, 2. јуна 1910, у знак протеста, млади студент Богдан Жерајић извршио је неуспели атентат на поглавара земље, генерала Маријана Варешанина, а затим је извршио самоубиство.[19]

---

[14] Ј. Цвијић, *О националном раду*, Дубровник, 1907, стр. 5.

[15] И. Хаџибеговић, *Промјене у структури градског становништва у Босни и Херцеговини* (1878–1914), Преглед, 1976, бр. 2, 154.

[16] *Bosnien und Herzegovina. Die Ergebnisse der Volkszählung, 1910. стр. I. XVII.*

[17] „Слављански", *Аграрно питање и Муслимани,* Преглед, 1910. бр. 1, стр. 114.

[18] Ф. Хауптман, *Босанскохерцеговачки ага у процепу између привредне активности и рентијерства на почетку XX столећа*, Годишњак, XVII (1969), стр. 24.

[19] Радослав Гаћиновић, *Млада Босна и српско национално питање. Политичка ревија* бр./2010, стр. 439–441.

Тајно удруживање омладине и покретање часописа у БиХ

Насиље Аустроугарске монархије над Србима почетком 20. века, наговештавало је неминован историјски сукоб. Србија је постојала као слободна држава, развијала се и тежила да се развија према својој животној потреби, а на основу своје етничке снаге. У њој се, откако је обновљена, од почетка 19. века развијала мисао и о потреби уједињења српског народа, а после се, временом, нажалост, развијала и мисао и о потреби уједињења свих Југословена. Аустрија, која је била династички конгломерат с национално хетерогеним и незадовољним структурама у земљи, није се задовољавала само тиме да чува свој посед, него је, још увек у старој традицији, водила активну политику једне велике силе са освајачким намерама. Њену политику на Балкану обележиле се политичке и економске експанзије. Догађаји из 1878, 1904, 1908. и 1912. године били су довољно јасни индикатори колико је њен активистички дух уједно и агресиван. Она је у то време више угрожавала друге него што је сама била угрожена. Таквом политиком изазвала је општу сумњу, а тиме и неминовну реакцију српског народа и заоштрила ситуацију до најозбиљнијих могућности рата. У водећим политичким структурама Аустроугарске монархије осећало се велика криза и могућност дезинтеграције монархије, па се тражио излаз из такве ситуације. Уместо да покуша извести унутрашње реформе, Аустроугарска је била уверена да би ако окупира Србију решила све своје проблеме. Њена пропаганда била је упорна у обмањивању светског и домаћег јавног мњења. Пример таквих дезинформација представља истицање да незадовољство њихових југословенских поданика није израз сопственог и спонтаног уверења, него систематске агитације коју је водила Србија. У том правцу они су нарочито указивали на активност *Народне одбране*, која је основана 10. октобра 1908. за време револта који је у српском друштву изазвала анексија Босне и Херцеговине. Кад је уместо Славка Цуваја за комесара за Хрватску дошао барон Иван Скерлец, у јулу 1913. године, омладина решава да и њега дочека као непријатеља, зато што је пристао да се прими комесарске дужности. Из Америке стиже и омладинац Стјепан Дојчић, који 18. августа врши атентат на Ивана Скерлеца и рањава га у руку. Чланови Српскохрватске коалиције осуђивали су тај атентат и изјавили су своје жаљење Скерлецу, јер су били обавештени да је он дошао с намером да ликвидира комесаријат. Омладина, за разлику од старијих, глорификује борбу појединаца. Она се подсмева раније много хваљеном „*ситном раду*“, јер сматра да он доноси и ситне резултате.[20] Она хоће велика дела и подвиге. Успеси које је Србија постигла у балканским ратовима говорили су јој, по њиховом веровању, само то да се велико постиже само онда кад се велико и тражи. Они су сматрали да је било доста патње под аустријском влашћу и да је дошло време да се у њој учине радикалне изме-

[20] Владимир Гаћиновић, најаутентичнији тумач идеја Младе Босне и истовремено њихов сејач, говорећи о ситном раду каже: „Не мали рад него борба, не мир, но рат и победа, рад у жучној борби и мир у великој победи“. То проповеда Млада Босна. Друкчије речено: не само рад – ма колико позитиван био, него револуционарни рад. Политички, Гаћиновић квалификује ситни рад овако: „Познато опортунистичко схватање људи и ствари развија погледе ситног рада“.(Владимир Гаћиновић, *Богдан Жерајић*, Споменица Владимира Гаћиновића, Уредио Перо Слијепчевић, а објавили другови и пријатељи, Штампарија Петра Н. Гаковића, Сарајево, 1921, стр. 43).

не. Ако неће да их изврши Аустрија сама, извршиће их омладина, чија вера у своју мисију прелази и једну врсту националног митског фанатизма. Међу омладином Босне и Херцеговине одавно је било уобичајено оснивање тајних ђачких друштава. Године 1896. ђаци сарајевске гимназије основали су друштво *Српска свијест*. Седнице тог друштва почињале су и завршавале се химном „*Боже правде*". Тајно националистичко ђачко друштво основано је у Мостару 1898. године, које је после 1905. обновљено под именом *Слобода* и имало претежно политички карактер. Покрет се иза тога ширио све јаче, а организатори су били понајвише великошколци, који су 1905. године у Бечу основали своје друштво *Рад*, и већ 1906. спремали велики омладински збор у Сарајеву. Откако је почела борба за грађанске слободе, штампани медији у Босни и Херцеговини директно су испољавали незадовољство и бунтовнички карактер. Алекса Шантић, популарни песник Херцеговине, писао је већ 1907. године против аустријских властодржаца. Писање Риста Радуловића у *Народу*, покренутом 1907. године, било је у стилу националног и социјалног расположења. Владимир Гаћиновић, један од главних револуционара омладинаца, управо њихов вођа, кога извесни људи желе да представе као духовни производ организације *Уједињење или смрт*, почео је свој рад баш у редакцији *Народа* у Мостару 1907. године, и ту је добио своје револуционарно крштење. Одатле је отишао у Београд за време анексионе кризе, у добровољце, да тражи другове за борбу, као што је Божидар Зечевић, омладинац из Невесиња, из истих разлога отишао у Русију, из Беча, у којем је 1908. организована прва омладинска тајна револуционарна организација по руском систему тројки. Из Гацка и Билеће пребегло је у Црну Гору током 1908/9. године неколико стотина младића, са два свештеника, да учествују у евентуалној борби против Аустрије.[21]

Од јесени 1912. године почиње још интензивније организовање омладине. Њени чланови се организују у клубове *Народног уједињења*, којима је „темељни задатак изучавање и приповедање у народу филозофију национализма уопште, уз интензивно представљање радикално-демократских доктрина". Народно уједињење записало је у својим статутима, „да је уједињење српско-хрватског народа, заједно са народом словеначким, изнад свих диспозиција интернационалних и историјских, условљено нарочито диспозицијама само националне идеје, вером народа у своју снагу, пре свега схватањем њене одговорности према националном задатку". Врло жива организација била је и у Босни и Херцеговини. Сва главнија места, у којима су се налазиле средње школе, Сарајево, Мостар, Тузла, Бања Лука, Требиње, имала су своје ђачке организације на програму Народног уједињења. После Мостара и Сарајева, врло важно средиште представљао је Праг. Тамо су се почетком 1914. године ујединила сва омладинска удружења Срба, Хрвата и Словенаца у националистичко друштво *Југославију*, које покреће и свој орган истог имена. У Загребу од марта 1914. почињу да излазе борбени *Вихор*, књижевни лист омладине, и политички лист *Народно јединство*, под уредништвом Милана Марјановића. Њима се, у исто време, придружује у Љубљани месечни *Глас Југа*, који тражи „стварање слободне и потпуно независне и уједињене југословенске нације".[22]

[21] Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*., „Просвета", Београд,1966. стр. 511.

[22] Вадимир Гаћиновић, *Огледи и писма*, Свјетлост, Сарајево, 1956, стр. 81–96, Амброжић, Мирослав: *Недјељко Чабриновић у Трсту*, „Нова Европа" од 26. фебраура 1938; Бартулица, Мирослав, *Нова хр-*

Сви Срби, и највећи део осталих Југословена, желели су да се ослободе од Аустроугарске. *Откако постоји историја, ти примери борбе за слободу били су увек одобравани.* Борбе народа и држава против притиска хабсбуршке династије испуњавале су најважније странице историје од средњег века. Ослобођење Швајцарске, Холандије, Белгије у ранија времена, и уједињење Немачке и Италије, резултат су њихове одлучности и дугогодишњих тежњи и интереса за остваривање слободе и представља најважнији период њихове историје. Срби су прихватили њихов пример и одушевљавали се њиховом снагом и резултатима. Хабсбуршка династија, која у прошлости није научила историјске законитости, владала је у 20. веку исто као и до тад. Њена државна творевина, међутим, састављена из народа разнородних вера, осећања и тежњи, није више одговарала функционисању монархије, па је сукоб услед тога био неизбежан, јер Беч није имао ни воље, ни способности, ни снаге да спроведе на време сопствену реорганизацију. Пораз Аустроугарске изазвао је тешку кризу у Европи, али то се догодило само стога што они који су хтели да одржавају њено стање нису оценили колико је за њих саме било опасно да своју снагу и капацитете троше због једне неперспективне монархије. Немачкој је требао слободан пут на исток, и она је хтела да га обезбеди преко Аустрије, не увиђајући да је пут из Европе у Азију водио преко једног „великог моста", чији су стубови били одавно климави и нестабилни. Опште је уверење било, и код пријатеља и код непријатеља, да се Аустроугарска налази пред распадом. У њој је постојао непремостиви сукоб између народности: Чеси и Словенци са Немцима, Срби, Хрвати, Румуни и Словаци са Мађарима, Талијани са Немцима, Хрвати са Словенцима. Унутар монархије настале су опасне турбуленције. Неколико покрајинских сабора морало је обуставити рад, а Парламенат је био чешће одгађан због чешке опструкције. Међу самим Мађарима водила се огорчена борба између владе Стевана Тисе и њене опозиције, а новооснована парламентарна гарда имала је задатак да избацује посланике из Парламента, међу њима чак и шефове странака. Гроф Отокар Чернин (*Czernin Ottokar*) писао је, 22. јуна 1914, да се у Румунији, и у осталим земљама Европе, утврђује уверење да је Аустрија тело које се распада и да при подели Турске није од ње наследила ништа друго него њену судбину. Месец дана пре тога, 22. маја, писао је бечки немачки посланик Чирски (*Tschirsky*) у Берлин, под утиском свега што је запажао у Аустроугарској. „Често стављам себи у мислима питање, да ли се доиста још исплати, да се ми тако чврсто вежемо, за ову државну творевину, која пуца на све стране и да настављамо даље напорни рад да је вучемо са собом." Помишљао је чак и на поделу Аустрије, и на то да Немачка придружи себи њене немачке области. Немачки посланик из Рима, Флотов, писао је 3. августа 1914. својој влади да му је сам Сан Ђулијано, талијански министар спољних послова, без устручавања говорио да је Аустрија *„лешина, која више није способна за живот"*.[23]

ватска омладина, Ниш 1915, стр. 20; Бартуловић, Нико: *Од револуционарне омладине до Орјуне*, Сплит 1926, стр. 23; Цвијић, Јован, *Карсна поља западне Босне и Херцеговине*, Глас Српске академије наука, LIX, први разред 22, Београд 1900, стр. 156. – Ћоровић, Владимир: Црна књига, Сарајево 1920, стр. 175–6, 185–8, 209.; Дедијер, Јевто, *Билећке Рудине*. Српски етнографски зборник, књ. 5, Београд 1903, с. 889.- Државни архив Босне и Херцеговине, IV-2-1, IV-2-2; Дурман, Милан, *Ђачки штрајк 1912*, „Књижевник" (Загреб), II/1939; Гаћиновић, Војислав: Огњишта револуције, „Преглед", 10/1953; Gluck, Wladislaw: *Сарајево.* Historija zamachu sarajewskiego, Krakow 1935, стр. 195–206; *Извештај Комисије Земаљске владе у Сарајеву за испитивање тајних ђачких организација у средњим школама Босне и Херцеговине од 21. августа* 1914. „Нова Европа", Мај-Јуни 1939.

[23] Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Домино Фер – Наша књижара, Београд, 2011, стр. стр. 708,

Непријатељско расположење официрских структура и омладине, па и читавог народа, против Аустроугарске монархије, у којој су под притиском живели њихови сународници, није постојало само у Србији, него и у Аустрији, Италији и Румунији. Сан Ђулијано је у априлу 1914. отворено говорио немачком посланику: „Аустрија, тј. аустријска влада је творевина из ранијег времена, која не разуме да у државама као у Румунији и Италији ниједна влада не може трајно оријентисати своју политику против народних расположења". За Румунију, чије је понашање од 1913. године задавало све више бриге Бечу, допринело је да се Аустрија 1914. године одлучи за рат, писао је 1913. саветник посланства у Букурешту, барон Ф. Хајмерле, да се у њој официри све више јавно оглашавају против Аустрије и говоре о будућем ослободилачком рату против ње. Први масовни злочини на просторима који су били под Аустроугарском окупацијом, а који се могу сматрати геноцидним актима, како их квалификује модерна наука, десили су се у Челебићу на Дрини, када су шуцкори стрељали 84 српска таоца. У Автовцу у Херцеговини тада је јавно обешено 36 српских таоца. На Палама су 20–21. октобра 1914. године стрељана 52 српска таоца.[24] Хабсбуршко и отоманско наслеђе у најширем културно-историјском смислу и као дуго трајање њихова два типа феудалних система, које се продужило до у 20. век, одредили су у најширем смислу и природу етничких сукоба на тзв. југословенском простору. Према малим словенским народима примењивало се насиље у свим облицима. Дакле, владало се сурово освајачки, а пут до статуса грађанских права био је дуг и мучан.[25] Тај пут је максимално исцрпљивао тзв. елите, односно грађанство које је веома тешко трпело аграрни терор. Почетком 20. века Срби из тзв. *Тројединце* те делом и Јужне Угарске су се дефинитивно определили за ову, могло би се рећи југословенску политику, где су и тзв. *Тројединца,* као и друге тзв. југословенске државности (Србија, идеја српске аутономије у Јужној Угарској, односно тзв. Војводства Српског и Тамишког Баната, варијанте државотворних идеја и модерних концепција друштва које су се криле иза национално-ослободилачких покрета у Босни и Херцеговини, те Старој Србији и Македонији) виђене пре свега као државна, а не национална идеја.[26] Та политика позната је као политика новог курса, коју је водила Српскохрватска коалиција. Напуштена је политика позната под именом свој к своме, а у пуном је обиму инаугурисана после окупације Босне и Херцеговине, те успостављања режима Бењамина Калаја у њој и Куена-Хедерварија у тзв. *Тројединици*.[27] Та политика била је прихваћена од све три верско-етничке заједнице на мешаном југословенском простору и отворила Пандорину кутију етничких сукоба који су се све до почетка 20. века углавном сводили на борбу писаном речју преко штампе. Код сваке од три заједнице потхрањивана је илузија да је она фаворит, да се њој даје предност, да се њене аспирације уважавају и имају шансу да се достигну. То је дало основе француској дипломатији на целом тзв. југословенском просто-

[24] Милорад Екмечић, *Корени револуције 1941*, Југословенски историјски часопис, бр. 1–2/2001, Београд, 2001, стр. 15.

[25] М. Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Београд, 1999.

[26] Гордана Кривикапић – Јовић, *Положај Срба у хабсбуршкој Монархији и избијање Првог светског рата. срби у Краљевини Хрватској и Словенији (јули-децембар 1914. године),* у Зборнику радова, Положај срба у Хабсбуршкој Монархији, Београд, 1999, стр. 214.

[27] С. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. I-IV, Загреб, 1926–1929.

ру и у целом окружењу да говори о стварању вештачких нација од једнога народа који говори једним језиком, као аустроугарској специјалности, и о посебном режиму на том простору да би се потхрањивала та вештачка подељеност.[28] При томе је напуштена политика супротстављања развојничењу Војне крајине и њеном спајању са тзв. цивилном Хрватском. Напуштена је и политика игнорисања, те отпора према хрватским тежњама за обједињавањем Хрватске и Славоније са Далмацијом. Наставило се са борбом за унутрашњу демократизацију *Тројединице,* било преко идеје једнакости са Хрватима или преко идеје равноправности са њима. Чак је један део српске елите на овим просторима под идејом равноправности подразумевао да и Срби у Хабзбуршкој монархији буду признати, подигнути на степен политичког народа (а да државни израз тога и за њих буде троједна краљевина). Једна варијанта тога, у оквиру општег српског захтева за децентрализацијом, била је и тежња да се извесним жупанијама да српско обележје. Спољнополитичка офанзивна активност у вези са политичким, историјским народима и обесправљеним народностима била је једна од омиљених фразеолошких теорија коју су Хабзбурговци успешно лансирали, а промовисана је и даље ближа веза са Пештом и угарским политичко-војним снагама у двојној монархији, као повољнија за сарадњу и мање опасна по Јужне Словене у целини.

Српска државна мисао доспела је на просторе некадашње Војне Крајине на почетку 20. века. У њеним трговинама, радњама и дућанима српски трговци су продавали грб Карађорђевића у разним варијантама, те слике краља Петра, и то не само међу српским сељацима. Драматичан преображај Србије од запуштеног „сокака" Отоманске империје до мале али суверене балканске државе, која у савезу са себи сличним суседима води успешне ослободилачке балканске ратове, довео ју је у позицију конкурента Хабзбуршкој монархији, посебно у организовању тзв. југословенског простора. С једне стране, била је Србија, те њени национално-ослободилачка политика и ратови, с друге стране Хабзбуршка монархија и њени неуспели покушаји организовања југословенског простора, закомпликовани посебно после њене окупације Босне и Херцеговине. Између је стајао разломљен тзв. југословенски простор, подељен двојном структуром монархије, запуштен, слабо интегрисан и развијен, верско-етнички супротстављен, биолошки начет.[29] Дакле, зашто су Срби у тзв. *Тројединици* направили драматичан заокрет од политике ужих српских интереса ка

[28] Гордана Кривикапић – Јовић, *Положај Срба у хабсбуршкој Монархији и избијање Првог светског рата. срби у Краљевини Хрватској и Словенији (јули-децембар 1914. године),* у Зборнику радова, Положај срба у Хабсбуршкој Монархији, Београд, 1999, стр. 216.

[29] Војну Крајину су почетком XV и током XVI века у већем броју почели насељавати Срби. Они су као граничари били чувари граница Аустроугарске и били су под посебном војном управом и непосредно потчињени Бечу. Из тог времена потиче статут који је прогласио краљ Фердинанд II, по коме су Срби становници Војне Крајине уживали посебан статус и привилегије. Бечки двор је високо ценио улогу Срба из Крајине, тако да они нису имали великих финансијских обавеза према Бечу. Аустроугарска је знала да су крајишки Срби сигуран бедем одбране који је спречавао продор Турака према западу. Таква ситуација омогућила је Србима у Војној Крајини да буду први народ у Европи који је био ослобођен кметства. Такво стање се одржало све до 1881. године, када је дошло до укључивања Војне Крајине под цивилну јурисдикцију Аустроугарске монархије. Чак и у таквим околностима Србима није оспоравано право на њихов национални идентитет и употребу ћирилице као писма народа, све до почетка XX века.(Р. Ловренчић, *Генеза политике новог курса*, Загреб, 1972, и А. Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908–1918. године. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918. године,* Београд, 1981).

тзв. југословенској политици, односно политици усклађивања са хрватским интересима и, нарочито, заједничкој заштити тих интереса према споља? У пракси то се сводило на заштиту те јачање *Тројединице* и изнутра и према споља. У основи овога обрта било је драматично погоршање њиховог свеукупног положаја као дела целине југословенских заједница и, посебно, погоршање њиховог положаја у *Тројединици* изазваног локалним специфичностима. Први антисрпски изгреди и демонстрације организовани су 1902. у Загребу. Показало се да је цео режим створен у време Куена Хедерварија, са тзв. посебним српским законима, значајним српским присуством у аутономним структурама власти, те ојачалим културно-националним и економским стањем народа, слаба брана и заштита од агресивног понашања појединаца и група у политици и на сваком месту где људи живе.[30]

Општи правац кретања хабсбуршке, аустроугарске политике на тзв. југословенском простору био је дубоко антидемократски, па су и репресивне мере јачале са јачањем агресивних освајачких планова монархије. Уочи и око анексије Босне и Херцеговине њена специјалност на тзв. југословенском простору постају велеиздајнички процеси.[31] Таквих процеса било је и у другима деловима монархије; они су били део општег насиља, првенствено над српским становништвом. Кроз те велеиздајничке процесе јасно је постало шта је све законодавном регулативом постало тзв. вербалним деликтом. У сваком случају, од Куенових тзв. српских закона није остало ништа, а 1912. укинути су, коначно, на целини хабзбуршке територије и тзв. Српска народна црквено-школска аутономија као таква и цео комплекс закона који ју је регулисао. Новонастала ситуација непосредне претње ратом и само избијање рата радикализовали су опште прилике и атмосферу у различитим правцима. На улицама се масовно манифестовало насиље. Уништавано је све што је било српско или имало српско обележје. Нема примера да се покушало спречити такво понашање. Напротив, атмосфера се захуктавала у рђавом смеру.[32]

Из дана у дан било је све очигледније да је локални управни апарат остао без Срба (прочишћен од Срба?) и да су оружне команде по станицама (а и централа у Загребу) такође биле готово без иједнога Србина, чак и у тзв. чисто српским срединама. У котарским судовима такође није било Срба. А оно што су у Босни и Херцеговини ускоро радили тзв. амбулантни војни судови у ратним условима, то су у *Тројединици* радили котарски судови на знатно нижем степену државне репресије и на територији која није била најнепосредније у зони предвиђених војних операција. Контрола и шпијунирање људи било је јако изражено, а углавном се односило на припаднике српске националности. Међу њима је насиљу био изложен и већи број жена, што је и очекивано с обзиром на веома висок степен регрутације и међу српским становништвом. Према интерним упутствима људи су хапшени и привођени, а случајеви прослеђивани котарским судовима. Вршени су бројни претреси кућа угледних, али и мање угледних људи, ради проналажења и одузимања оружја, ра-

[30] Гордана Кривикапић Јовић, *Положај Срба у хабсбуршкој Монархији и избијање Првог светског рата. срби у Краљевини Хрватској и Словенији (јули-децембар 1914. године),* у Зборнику радова, Положај срба у Хабсбуршкој Монархији, Београд, 1999, стр. 218.

[31] В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914*), Београд, 1991.

[32] Хрватски државни архив, Загреб, Фонд Краљевска хрватско-славонско-далматинска земаљска влада, Одјел за унутрашње послове, кутија 3451, досијеи од 56.126 до 61.268.

зних тзв. српских симбола, заплене књига... Зграде разних српских институција и организација демолиране су и уништаване. Тзв. увреда величанства и велеиздаја апсолутно су доминирали као разлози (кршење закона) за хапшења и привођења. Типологија исказа који су подвођени под увреду величанства била је широка. Ситуација у којима је долазило до тог вербалног деликта биле су типичне: свакодневне обичне ситуације на улици, у кафани и сл., пролазак војске/регрута, сачекивање рањеника на железничким станицама, тзв. препирке о народности, а затим и разни облици понашања и радње те, коначно, купљење жита и марве/реквизиције, тзв. лажне узбуне и препирке ради верског односа тумачени су као помоћ Србији и постајали поводом за вербалне и друге изгреде.[33]

Основни закључци о приликама и атмосфери у провинцијалном амбијенту *Тројединице* у околностима продужене и ратом појачане државне репресије над поданицима који су одређени као опасни били су: *прво*, поново је свом снагом отворен тзв. национални сукоб, заправо сукоби свих врста са националном конотацијом (хрватски краљ – српски краљ, хрватски барјак – српски барјак, Аустрија – Србија итд.). Главно место тих сукоба постале су мале провинцијалне градске средине. Село је занемарљиво мало било захваћено тим сукобима; *друго,* колебање и незадовољство Срба на овим просторима, од Земуна до Доњег Лапца, постајало из дана у дан све веће. Они јасно почињу да се окрећу ка српској државној идеји и све више јавно доводе у сумњу и саму хрватску државну идеју, те њено постојање у оквиру монархије. Нису видели могућност реализовања српске државне идеје у коју би они били укључени, те нису веровали у могућност њене реализације.[34]

До анексије Босне и Херцеговине Светозар Прибићевић је, на пример, видео једну могућност: Велику Србију окружену обједињеном Краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом. Затим је, после анексије Босне и Херцеговине, видео као другу могућност Велику Хрватску до Дрине као варијанту обједињавања свих Срба и Хрвата, те осталих Јужних Словена у монархији, обједињену територију на којој би ојачани српски елемент престао да буде *quantite negligible* у ужем југословенском и ширем контексту целине монархије. Врло брзо по избијању Првога светског рата он је интерниран и, колико је познато, током ратног периода није радикализовао своје мишљење у правцу у којем се то догађало обичном српском становнику по провинцији.[35]

С друге стране, међу Хрватима је дошло до великих подела. Малобројни међу њима били су под присмотром, истрагом, хапшени, суђени... То су за онај гласнији хрватски део мешаних варошких средина били Хрвати бедаци и фанатици, који су изједначавани са Србима. Међутим, јасно је уочљива и друга велика подела у хрватским заједницама по провинцији: на оне који су викали „За Фрању и Хрватску“ и оне који су узвикивали „Abcug Franja, живела Србија“.

[33] Исто.

[34] Гордана Кривикапић Јовић, *Положај Срба у хабсбуршкој Монархији и избијање Првог светског рата. Срби у Краљевини Хрватској и Словенији (јули-децембар 1914. године),* у Зборнику радова, Положај Срба у Хабсбуршкој Монархији, Београд, 1999, стр. 222.

[35] Гордана Кривокапић Јовић, *Српска народна самостална странка 1903–1914. године,* Загреб, 2000, и Р. Гашић, *Нови курс Срба у Хрватској* (Србобран 1903–1914. године), Загреб. 2001.

Политичко сазревање српског народа у БиХ

Политичко сазревање српског народа у Босни и Херцеговини представљало је убрзани процес који се најтеже могао пратити. Пре свега, до 1902. године није било дозвољено да се јавно испољавају мисли о националном самоопредељењу, па политика није имала законске облике. Оваква ситуација убрзала је развој националног покрета ка политичкој партији. Преломна година била је 1905. кад је покрет за аутономију цркве и школе са успехом спровео своје идеје. У том раздобљу српски трговац био је носилац борбе, као што ће после тога у борби за политичку партију бити трговац и интелектуалац. Основни циљ у оба та раздобља борбе било је стварање савеза с муслиманским покретом са жељом да се придобије за српске политичке циљеве. Тек у другом раздобљу ће интелектуална омладина напустити такве начине и такве циљеве и у борбу унети тежње српско-хрватског националног уједињења и стварања заједничке југословенске државе. У оба раздобља преовладава убеђење да су Босна и Херцеговина српске земље и да је 1878. године извршен међународни злочин над српским народом, да му није допуштено да се уједини у националну државу. Стога је главни савезник тражен у муслиманској опозицији.[36]

Омладина из 1901. године представљала је прву генерацију интелектуалаца који су око 1898. изишли из гимназије, када је само осам Срба матурирало у сарајевској гимназији. Та група се „тим осећала позванијом за борбу, осећала одговорност, управо зато што је она прва српска (интелектуална) омладина из Босне и Херцеговине“ уопште.[37] Анексија је изазвала и међународну кризу која је трајала до пролећа 1909. године. Јавно мњење у Србији било је стално узбуркано, а целокупан југословенски народ преживљавао је дубоку политичку апатију и узнемиреност. Власти су за Босну и Херцеговину признале да је „спокојство о коме пишу и изјављују депутације из Босне и Херцеговине самообмана. Земља је узбуђена и готово цело становништво је на страни Србије“. *Војна странка у Бечу спремала је рат против Србије за март 1909. године, када је била извршена мобилизација Сарајевског корпуса*. Тада је у Босну и Херцеговину стигло 29 војних батаљона и 30.000 резервиста. До краја марта 1909. године већи део аустроугарске армије био је у ратној припреми за напад на Србију. За сузбијање герилског рата у Босни и Херцеговини и Далмацији било је образовано једанаест „летећих одреда“. Криза се смирила кад је Србија крајем марта 1909. признала анексију после „мартовског ултиматума“ Немачке која је до краја подржавала аустроугарску балканску политику.[38] Анексијом Босне и Херцеговине битно су измењени и положај српске политике и начини њене борбе. Уместо позивања на султанов суверенитет и међународни мандат за мењање окупационог положаја, српске политичке елите су тада веровале да ће се успо-

[36] Група аутора: *Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, стр. 604.

[37] Die Serbische Studentenschaft aus Bosnien und der Herzegovina an die österreichisch/ ungarischen Delegationen!" Беч, мај 1901; штампано у виеш примерака у издању Уроша Круља.

[38] A. Duce, La crisi bosniaca del 1908, 416; Д. Поповић, Извољски и Ерентал, *Дипломатске успомене из Анексионе кризе,* Београд, 1927, 71.

ставити унутрашња самосталност покрајина, уз савезништво муслиманског покрета, мада је он лагано прелазио у заједнички блок с хрватским покретом.[39]

У уставним расправама Срби су осуђивали начин на који је замишљен будући парламент и његово верско и класно обележје, у којем они не би били сразмерно заступљени према броју свог становништва у покрајинама. Поред *„Српске народне организације“*, и *Социјалдемократска странка* Босне и Херцеговине осуђивала је његово недемократско обележје. Устав у Босни и Херцеговини био је уведен царским решењем од 17. фебруара 1910. године. Поред Земаљског устава („штатута“) донесени су и неопходни закони за његово спровођење у живот: изборни ред, саборски посебан ред, закон о организацијама и закон о котарским већима.[40] Босна и Херцеговина није по том уставу постала самостална држава, него је потврђен њен зависан однос према Аустрији и Угарској који је постојао и пре тога. Покрајине су и даље остале под Заједничким министарством финансија, а питање држављанства решено је тако што су становници третирани као „земаљски припадници“. [41] Слобода личности и кућног прага усаглашена је са законом из 1891. године, неповредивост имовине са законом из 1890. године, штампе се законом из 1907. Муслиманима је загарантовано шеријатско право за породичне и женидбене послове, те наследство мулковног (кућног, дворишног) власништва. Свима је загарантовано „чување народне особине и језика“.[42] Законом о језику из 1913. године постао је „српскохрватски језик званични језик у свим босанско-херцеговачким властима, равноправан. Једном изменом правописа било је одлучено да се за писма одреди исти правопис тако да се и латиницом пише фонетски(једним језиком)“.[43] Председништво Сабора именовао је владар. Он је за свако саборско раздобље постављао председника друге вере одређеним редом: муслиман, православац, католик. На 72 посланика који су бирани на рок од пет година долазило је и 20 чланова постављених по положају (вирилних), а међу њима 15 виших свештеника свих вера. Требало је да вирилни (зрели) чланови као известан неодређен горњи дом чине „равнотежу изабраним посланицима који могу тежити за реформама“. Сабор није имао право да се меша у послове управе, мада су њени представници добили право да могу говорити кад то желе у Сабору. Имунитет посланика за дела учињена изван Сабора био је ограничен. Изборно право добили су сви мушкарци са навршене 24 године живота, као и право да слободно располажу имовином. Гласало се по класном кључу, тако што су бирачи били сврстани у три „курије“: у *прву* су спадали муслимански и други земљопоседници, високообразовани људи, свештенство, чиновништво и учитељи, а бирала је 18 посланика, *другу* курију попуњавали су бирачи градова: средње грађанство и занатлије, а имала је 20 мандата, *трећу* курију чинили су сељаци који су имали 34 посланика мање него две прве курије. Тако је изборни

[39] Група аутора: *Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, стр. 536.

[40] Гласник закона и уредба за Босну и Херцеговину II 1910.

[41] Т. Крушевац, *Политички оквири босанског устава из 1910. године*. Преглед X (1955), стр. 191.

[42] Исто.

[43] Џ. Јузбашић, *Језичко питање у аустро-угарској политици у БиХ пред први свјетски рат*, Сарајево, 1973. додаци.

глас једног аге или професора вредео исто колико и 150 сељачких гласова. Католици су добили 16, муслимани 24, православни 31 и Јевреји 1 мандат. Дакле, изборни систем био је сачињен по социјалним и верским кључевима, па сељаци и просрпски опредељени политичари нису никад могли победити на изборима. Постигнут је циљ да целокупно устројство почива на муслиманском племству од којег се очекивало да ће са испуњењем „њихових жеља да обезбеде свој традиционални повлашћени положај, развити у конзервативан и држави вјеран елеменат". Пазило се да биралишта у време избора не буду масовно посећена и да се распореде тако да не окупљају више од 1.000 бирача. Босански сабор је углавном био тело без утицаја на државну политику и потпуно одвојен од извршне власти и државе, сем што је једна група у Земаљском савету од 9 чланова добила право да подноси и мишљења која по уставу нису спадала у делокруг Сабора.[44]

Мада крајње недемократски и донесен у време кад је цела Европа прелазила на опште и једнако право гласа, Устав из 1910. ипак је унео елементе демократизма и законитости у односу на оно што је у покрајинама раније постојало, или бар неке његове формалне видове. Тако су га и српски политичари прихватили као нов оквир делатности. Један прави протест изражавала је српска омладина, једино она није на црквеним благодарењима цару поводом анексије хтела да клекне.[45]

Поједини омладинци изван Босне и Херцеговине замерали су младобосанцима да се превише просрпски истичу, а најутицајнији младобосанци су им на то одговарали: „*... не треба мешати југословенску воду у српско вино.*" Почетком јануара 1914. године тражено је од Земаљске владе да одобри делатност културног „Клуба српско-хрватске националистичке омладине Босне и Херцеговине" који је тежио културном уједињењу Срба и Хрвата, па је то одобрено. Оно што је овај покрет разликовало од свих других била је мрежа тајних ђачких удружења која су ницала свугде где су постојала већа упоришта школске омладине. Протести су у почетку имали разне видове на којима су ђаци исказивали незадовољство поретком. Нису скидали капе пред државним великодостојницима, на шта су били обавезни по прописима, премазивали су немачке натписе на трговачким радњама, дизали штрајкове у школи и протестовали. Из Митриновићеве *Матице* у Мостару изишао је од 1905. знатан број писаца (Слијепчевић, Жерајић, Гаћиновић). Поред ње као литерарног удружења постојала је и политичка дружина *Слобода.* У Бањој Луци је основано друштво које се називало *Југославија*, а у Сарајеву је полиција 1912. године открила програм *Омладинског клуба „Народно уједињење"* у којем је била одлука да се створи југословенска држава. Пронађено је више таквих програма и откривено више друштава, а сва су се ослањала на београдско *Народно уједињење.* Најутицајнија личност у овим дружинама био је Милош Пјанић. Поред таквих друштава постојале су и скаутске чете[46] и тајни кружоци са до пет особа.

После оснивања „Југословенског југа" Љубе Јовановића 1903. у Београду, везе са Босном биле су сталне. Најдубљи траг оставиле су „Јужнословенска револуционарна

[44] Група аутора: *Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, стр. 639.

[45] Б. Церовић, *Босански омладинци и Сарајевски атентат*, Сарајево, 1930. стр. 47.

[46] Ц. Б. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914*, Београд, 1969, стр. 15.

организација“[47] и „Народна одбрана“ која је основана у Београду за време анексионе кризе. Она је имала свој Средишњи одбор и окружна, среска и сеоска поверенства, а у анексионој кризи истурила је своје добровољце на Дрину.[48] Кад је престала анексиона криза, „Народна одбрана“ је променила усмерење, па је постала више културно него политичко удружење. После 1911. створена је тајна официрска организација *Уједињење или смрт*, па су њени многи повереници деловали кроз ову ширу културну организацију, те је изгледало као да су та два удружења исто. Извесно време постојала је и *Ќултурна лига* коју су основали људи са Београдског универзитета са истом намером. „Народна одбрана“ је после 1909. године усмеравала делатност већине националних, културних, спортских и других удружења.

Готово сви српски листови и публикације јавно су деловали у оквиру „Народне одбране“; под тим насловом редовно су објављивани чланци са њеним програмима и циљевима.[49] Организација *Уједињење или смрт* имала је везе са босанскохерцеговачком омладином, али је „ипак нетачно да рад Младе Босне није поникао сам од себе“.[50] Већ 1908. године успостављен је систем тајних тројки, а неки босанско-херцеговачки добровољци одлазили су у Србију и завршавали војну обуку.[51] Владимир Гаћиновић био је повереник организације *Уједнињење или смрт* за Босну и Херцеговину. Његов задатак састојао се у окупљању омладине по европским универзитетима и стварању упоришта у покрајинама (Мостар, Чапљина, Габела, Требиње, Билећа, и на железиници), а деловало се преко „канала“ и заклињањем људи.[52] Повереници и упоришта удружења *Ујединињење или смрт* били су нагло проширени по целој Босни и Херцеговини. Чланови у већини случајева нису били ни свесни тога имена, него су веровали да је право име организације „Народна одбрана“. Најјаче упориште било је у Босанској Крајини са Бањом Луком као средиштем, затим у Херцеговини и Подрињу. Упоришта су била везана за поједине личности, као што су: Перо Слијепчевић у Херцеговини, Војо Кецмановић и Димитрије Зекић у Босанској Крајини, Михајло Благојевић и Ацо Богдановић у северном Подрињу и Васиљ Грђић[53] у Сарајеву.

[47] В. Дедијер, *Сарајево 1914*, Просвета, Београд, 1966. године, стр. 466–468.

[48] Ч. А. Поповић, *Организација „Уједињење или Смрт“* („Црна Рука“),Нова Европа, XV (1927), стр. 401.

[49] Народна одбрана, *„Календар Просвјета„за 1912, Сарајево* 1911, стр. 272.

[50] Ц. Ђ. Поповић, *Око Сарајевског атентата*, Преглед, 1935, бр. 11, стр. 99.

[51] Ч. А. Поповић, *Сарајевски атентат и организација „Уједињење или Смрт“* Нова Европа, XXV (1932), стр. 399.

[52] В. Гаћиновић, *Огледи и писма*, Свјетлост, Сарајево, 1956, стр. 309.

[53] *Васиљ Грђић* рођен је 1. априла 1875. године у месту Гацко у источној Херцеговини. Основну школу је завршио у Гацку и Мостару, гимназију у Сарајеву, а филозофски факултет у Бечу и Грацу. Припадао је радикалнијој генерацији националних бораца против Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини. Био је веома активан члан покрета „Млада Босна“. Био је уредник листова *„Српска ријеч“* (1906) и „Народ“ (1907). Васиљ Грђић је био дугогодишњи секретар Српског културно-просвјетног друштва *СКПД „Просвјета“* и један од најзаслужнијих за успешан рад и просперитет овог друштва. Биран је за посланика Босанског сабора 1910. године, за срезове Билећа, Гацко и Невесиње, а одмах на почетку Првог светског рата ухапсиле су га аустроугарске власти. Био је првооптужени на Бањалучком велеиздајничком процесу (3. новембра 1915–22. априла 1916), на којем се судило 156-торици Срба из Босне и Херцеговине. Заједно са њих 16 осуђен је на смрт вешањем, али је интервенцијом шпанског краља помилован. После рата био је члан Народног вијећа за Босну и Херцеговину и активни политички радник у редовима Демократске странке. Биран је за народног посланика у Скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Васиљ Грђић је умро у Београду 26. октобра 1934. године (Јован М. Поповић, *Неимари Југославије*, Београд 1934, стр. 391–392).

Литература

1. Слободан Јовановић, *Политичке и правне теорије – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца,* БИГЗ, Београд, 1990, стр. 354–355.

2. Василије Ђ. Крестић, *Бискуп Штросмајер, Хрват – великохрват или Југословен,* Гамбит, Јагодина, 2009.

3. Ф. Супило, *Политика у Хрватској*, Загреб 1953,, стр. 132 (прво издање: Ријека 1911).

4. Говор посланика др Анте Трумбића изречен у сједници 7. студенога 1903. и говор посланика др Јосипа Смодлаке изречен у сједници 8. студенога 1903. Далматинског сабора, Задар 1903. 24.

5. Обзор, 12. новембра 1903.

6. J. Иблер, *Хрватска политика* 1903–1913, II (1914–1917), 372–373.

7. И. Рибар, *Хрватско-српски односи у прошлости,* Београд, 1939, 39.

8. Народни лист, 20. новембра 1905.

9. А. Трумбић, *Сутон Аустро-Угарске и Ријечка резолуција,* Загреб, 1936.

10. Die Nationalitäten - Frage von Josef Freiherrn von Eotvös, aus dem ungarischen manuscripte ůberseyzt von Dr. Max Falk, Pest 1865.

11. Ф. Поточњак, *Политички записи*, Загреб, 1908; исти, *Из мојих политичких записника*, Загреб 1914.

12. Група аутора; *Историја српског народа*, VI књига, Први том, друго издање, Српска књижевна задруга, 1994.

13. Предраг Матвејевић, *Разговори с Крлежом*, шесто проширено издање, Београд, 1987.

14. Лазо М Костић, *Сабрана дела*, том VIII, *Хрватско варварство*, Београд, 2000.

15. Момчило Диклић, *Како је Мирослав Крлежа допринео распаду Југославије,* Политичка ревија бр. 3/2012.

16. Мирослав Крлежа, *„Смјена на Јасеновачкој страни“* – Поглавље година 1919, „Република“, Часопис за умјетност и културу, Загреб, април 1954.

17. Перо Слијепчевић, *Први ђачки покрети у Мостару*, Нова Европа, Загреб, I – III, 1940; Владимир Гаћиновић, *Смрт једног хероја*, Београд, 1912.

18. Рачки – Strossmayer, Кореспонденција, IV.

19. Serge, Victor, *La vérité sur l`Attentat de Sarajevo* „Clarté” (Paris), Mai 1925.

20. Слијепчевић, Перо, *Млада Босна, напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење,* Сарајево 1929.

21. Станојевић, Станоје, *Упутство аустријског престолонаследника Фердинанда,* Београд 1923.

22. Војислав Богићевић*, Млада Босна, Писма и прилози*, Сарајево 1954.

23. Група аутора: *Историја српског народа*, VI књига, Први том, друго издање, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.

24. J. Цвијић, *О националном раду*, Дубровник, 1907.

25. И. Хаџибеговић, *Промјене у структури градског становништва у Босни и Херцеговини (1878–1914),* Преглед, 1976.

26. *Bosnien und Herzegovina. Die Ergebnisse der Volkszählung, 1910. стр. I. XVII.*

27. „Слављански", *Аграрно питање и Муслимани,* Преглед, 1910. бр. 1, стр. 114.

28. Ф. Хауптман, *Босанскохерцеговачки ага у процјепу између привредне активности и рентијерства на почетку 20. стољећа,* Годишњак, XVII (1969).

29. Радослав Гаћиновић, *Млада Босна и српско национално питање.* Политичка ревија бр./2010.

30. Владимир Ћоровић, *Историја Срба*, Домино Фер – Наша књижара, Београд, 2011.

31. Саво Скоко, *„На балканској вертикали српске ратне прошлости"*, Књига прва, Свет књиге, Београд 2012.

32. Edward Thadon, Russia ant the Balkan Alliance of 1912, University of Park Pannsylvaniia, 1965.

33. Hannes Hofbauer, *Eksperiment Kosovo – povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd, 2009.

34. Милорад Екмечић, *Корени револуције 1941*, Југословенски историјски часопис, бр. 1–2/2001, Београд, 2001.

35. Гордана Кривикапић – Јовић, *Положај Срба у хабсбуршкој Монархији и избијање Првог светског рата – срби у Краљевини Хрватској и Словенији (јули-децембар 1914. године),* у Зборнику радова, Положај срба у Хабсбуршкој Монархији, Београд, 1999.

36. С. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. I-IV, Загреб, 1926–1929.

37.A. Duce, La crisi bosniaca del 1908, 416.

38. Д. Поповић, Извољски и Ерентал, *Дипломатске успомене из Анексионе кризе,* Београд, 1927.

39. Група аутора: *Историја српског народа – од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*, шеста књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.

40. Ц. Б. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914*, Београд 1969.

41. В. Дедијер, *Сарајево 1914*, Просвета, Београд, 1966. године.

42. Ч. А. Поповић, *Организација „Уједињење или Смрт"* („Црна Рука"),Нова Европа, XV (1927).

43. Народна одбрана*, „Календар Просвјета" за 1912,* Сарајево 1911.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „РАВНОТЕЖА НУКЛЕАРНЕ МОЋИ САД И РУСИЈЕ (СССР)“, АУТОРА ДРАГАНА ПЕТРОВИЋА И БОГДАНА СТОЈАНОВИЋА

Владимир Трапара
Институт за међународну политику и привреду, Београд

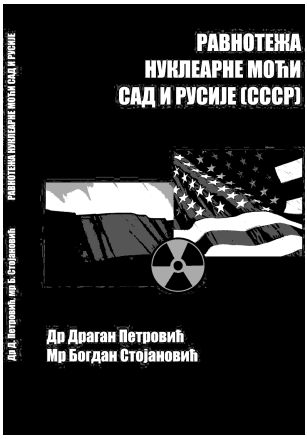

Драган Петровић и Богдан Стојановић, ***Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)****, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012, 223 стране*

Књига „Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)“ представља научну монографију рађену у складу са макронаучно-истраживачким пројектом Института за међународну политику и привреду у Београду – „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним економским интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти“, финансираног на основу плана основних истраживања Министарства просвете и науке Републике Србије. У питању је коауторски рад тандема који представља спој младости и искуства. Богдан Стојановић је млади талентовани аутор који је писању ове књиге дао кључни допринос, будући да је за њену основу узет његов мастер рад на тему „Равнотежа нуклеарне моћи суперсила као чинилац мира и стабилности у међународним односима током Хладног рата“. На ту основицу надовезао се др Драган Петровић, аутор богатог научноистраживачког искуства, коме је ово двадесет шеста објављена књига. Он је обрадио период од 1991. до 2012. у контексту нуклеарних снага САД и Русије, као и преглед нуклеарног наоружања других нуклеарних сила. Петровић је, такође, и за део књиге која се бави периодом хладноратовског нуклеарног надметања САД–СССР урадио политиколошку анализу укупне моћи суперсила. На српско-хрватском језичком подручју тема којом се ова књига бави није обрађивана на свеобухватан начин у виду научне монографије. У том смислу придружујемо се оценама аутора да објављивање овог рада као научне монографије представља новост у стручно-научној литератури на читавом југословенском језичком подручју, односно потенцијално запажен рад и у савременој тематској литератури везано за нуклеарно оружје

САД и Русије (СССР) уопште. У раду на књизи аутори су користили опсежну литературу и друге изворе на енглеском, руском и француском језику, као и оне радове који су објављени до сада на српско-хрватском језичком подручју, а којих је за сада релативно мало.

Аутори истичу да је нуклеарно наоружање донело револуционарне измене у односу на дотадашње поимање ратовања, имајући у виду разорну моћ и друге ефекте овог вида наоружања. Зато је ова тематика у доба Хладног рата била доминантно подручје науке о међународним односима. Нуклеарно оружје је убрзо по свом настанку запретило не само могућношћу да силе у његовом поседу униште једна другу, већ и читав свет, што је његову употребу учинило крајње ирационалном. По први пут у историји, у рукама политичких и војних лидера нашло се „апсолутно оружје"" (Бернард Броди), чија је специфичност огромна неселективност у убијању – поред тренутног масовног уништавања, ово оружје оставља и последице (радијација, нуклеарна зима…) које настављају да делују у дужем периоду након употребе. Стога је добро што се аутори ове књиге приклањају мишљењу Кенета Волца, по коме је нуклеарно оружје у периоду Хладног рата заправо спасило мир, јер су се нуклеарне силе (посебно САД и СССР као најјаче међу њима) руководиле рационалном спознајом да би оружани сукоб међу њима носио велики ризик од ескалације до нуклеарног сукоба, што би такав сукоб обесмислило – у њему не би могло да буде победника. На једном месту у књизи се каже: „Неки прорачуни кажу да би балистичке ракете које се налазе на само једној америчкој подморници биле довољне да започну нуклеарну зиму и ставе тачку на људско постојање". На тај начин, успостављање сигурног узајамног уништења учинило је да се сврха нуклеарног оружја сведе на одвраћање противника од напада, чиме је ова врста наоружања парадоксално стекла изразито дефанзивни карактер. На другој страни, антиракетни штит, уколико би био усавршен до нивоа где може да обезбеди нерањивост сили која га поседује, добио би изразито офанзивно обележје, јер би омогућио његовом поседнику да прети употребом својих бојевих глава на офанзиван начин без страха од одмазде.

Након Хладног рата, пак, контекст руско-америчких односа се изменио, па је то утицало и на улогу нуклеарног наоружања. Однос Русије и САД више није борба двеју суперсила за светску доминацију, међу којима је нуклеарно оружје допринело успостављању равнотеже и избегавању отвореног сукоба. Данас је то пре однос у коме једина преостала суперсила, САД, настоји да успостави светску доминацију, док јој се Русија (сада као обична велика сила) у томе супротставља, настојећи да сачува како своју независност, тако и равноправну улогу са другим великим силама (и САД) у управљању светом. У том смислу, изузетно је значајно да су аутори приметили како је кључна улога нуклеарног оружја данас у томе што Русија њиме обуздава агресивно понашање САД и тиме практично стоји на бранику међународног система састављеног од више центара моћи, спречавајући да се он преобрази у империјалну доминацију једне силе. Иако далеко од тога да је било једини, руско нуклеарно оружје очигледно је било значајан чинилац у, ако не увек спречавању и заустављању, а оно бар успоравању одлука САД да се упусте у неколико агресивних авантура у последњих 20 година. Да ли се међународни систем у међувремену убрзано преображава од униполарног у мултиполарни, као што се тврди у књизи – јесте тема за научну дебату, у којој се могу бранити различити аргументи, у зави-

сности од тога како ко мери моћ у међународним односима. Међутим, извесно је да постојање нуклеарног оружја у рукама других сила донекле релативизује надмоћ коју САД имају у неким другим аспектима војне и осталим елементима моћи. Стога и не чуди да су САД данас најгласнији заговорник идеје о „нуклеарној нули" – потпуном нуклеарном разоружању у свету, јер би им услови у којима нико не поседује нуклеарно оружје савршено одговарали да своју доминацију на плану конвенционалног наоружања спроведу у политичку доминацију над планетом. На другој страни, за неке државе, а посебно за Русију, нуклеарно оружје игра улогу окоснице војне доктрине, јер им је у датим околностима једино уверљиво средство одвраћања од конвенционалне агресије и грубог мешања у унутрашње послове. Књига говори и о овом питању. Иако тематика о улози нуклеарног оружја данас није преовлађујућа у науци о међународним односима, за разлику од периода Хладног рата, из наведеног разлога је њено проучавање у неку руку занимљивије него што је било тада. У том смислу значајан је и напор аутора да ову тематику изнова актуелизују и приближе је домаћој публици.

За нуклеарне односе Русије и Сједињених Држава данас битно је да се ове две земље налазе у процесу стратешког разоружања, где је најновији споразум који су закључиле Нови „START" из 2010. Као што смо наговестили, ово разоружање тешко да ће водити ка „нуклеарној нули", али није занемарљиво да су САД и Русија у постхладноратовском периоду драстично смањиле број својих стратешких бојевих глава и носача, а да при том нису угрозиле логику сигурног узајамног уништења. Књига даје одличан преглед динамике склапања ових споразума. Нажалост, најновија постигнућа на плану уклањања непотребног вишка нуклеарног наоружања (јер се сигурно узајамно уништење постиже и са знатно мањим арсеналом) остају у сенци проблема антибалистичког штита, који представља један од главних каменова спотицања у односима Русије и Сједињених Држава данас. Обамина администрација испрва је показала добру вољу да обустави планове о изградњи штита против стратешких пројектила у Чешкој и Пољској (иако је сам Обама тврдио да та одлука нема везе са некаквим уступком Русији), али се накнадно показало да „фазни прилагодљиви приступ", усвојен након овога, води ка истом циљу, само дугорочно. Уз то, САД и даље не показују спремност да се са Русијом договоре око заједничког антибалистичког штита, који би био усмерен на одбрану од потенцијалних напада који би дошли од неких трећих актера. Јасно је да у америчкој једностраној изградњи антиракетног штита Русија мора да види претњу, услед поменутог офанзивног ефекта који овај штит производи. У мају 2011. године, тадашњи председник Медведев запретио је новом трком у наоружању до 2020. године, уколико не дође до договора о заједничком штиту. То само показује колико је нуклеарна равнотежа осетљиво питање у односима САД и Русије. Но, ниједног тренутка не треба сметнути с ума да је нуклеарно оружје, „офанзивно" или „дефанзивно", само средство за остваривање одређених спољнополитичких циљева. Суштина ових односа управо лежи у томе што су циљеви САД и Русије супротстављени. Као што смо навели, ове две силе имају фундаментално различите визије међународног поретка и свог места у њему, а у исто време су довољно моћне да се за своје визије боре, што их чини стратешким ривалима на глобалном плану. Стога је јасно зашто ова књига неће говорити о равнотежи нуклеарне моћи Француске и Велике Брита-

није, или Кине и Пакистана, на пример, јер ови парови земаља не посматрају једна другу као претњу у геополитичком смислу, те самим тим не прете једна другој ни нуклеарним оружјем. То што је последње председничке изборе у САД поново добио Обама, а не Ромни, који је у кампањи називао Русију „геополитичким непријатељем САД број један", битно не мења ситуацију. Јасно је да Обамини реторички заокрети са почетка првог мандата нису у пракси произвели промену америчке политике према Русији (ни према свету уопште), те да је за успех „ресетовања" односа са Русијом било неопходно да америчка администрација учини стварне уступке, уместо магловитих обећања. Док год владајућа елита у САД остаје на линији стварања светске империје, у Русији – земљи која држи до своје независности и статуса велике силе која равноправно са другима учествује у управљању међународним односима – имаће моћног (између осталог и нуклеарног) ривала.

Свакако да се нуклеарна тематика данас не своди само на односе двеју највећих нуклеарних сила. Зато је позитивно што аутори не пропуштају да укажу и на случајеве осталих седам нуклеарних сила, те на улогу коју нуклеарно оружје има у њиховом стратешком размишљању. Такође, један део рада посвећен је и нечему што је почев од 11. септембра битан саставни део ове тематике, а то је могућност да нуклеарно наоружање у будућности доспе у руке недржавних актера – екстремистичких и терористичких група. Овим аутори показују да су, без обзира на поменуту начелну тезу о позитивним ефектима нуклеарног оружја, спремни да размотре и аргументе које нуди Волцов противник у чувеној дебати „за или против нуклеарног оружја" – Скот Саган. Тако ће и читаоци добити прилику да критички промисле о аргументима и једне и друге стране и у дебати заузму свој став о овом питању. Сматрамо да је могућност да недржавне групе запрете човечанству употребом нуклераног оружја ипак нереална, јер је овај вид наоружања исувише несразмеран политичким циљевима који су за такве актере карактеристични. Уз то, постојеће нуклеарне силе итекако воде рачуна о томе да се њихово наоружање не шири на друге државе, а камоли недржавне актере. Примарни елемент нуклеарне стратегије сваке од нуклеарних сила јесте не како да употребе ово оружје, већ како да га не употребе – тако да би било крајње ирационално размишљати о томе да би оне могле њиме да снабдеју терористе, како би га ови „анонимно" употребили. Од овога, сматрамо, не би одступили ни најирационалнији и идеолошки острашћени режими, што сматра и Волц кад каже да лидери држава без изузетка постају стратешки врло мудри и уздржани када дођу у посед нуклеарног наоружања. Уз то, ваља водити рачуна и о томе да је већина недржавних група која се служи тероризмом заправо крајње рационална у постављању својих политичких циљева, а друга је ствар што за њихово остваривање користи ирационалне појединце који су за те циљеве спремни и на самоубиство.

Подстицај за наставак истраживања на ову тему је очигледан. Нуклеарно питање у последње време дошло је до изражаја на периферији односа САД и Русије (на које се некад искључиво сводило промишљање ове тематике), али у погледу нечега што може да има несагледиве последице по глобалну безбедност – а то је могућ израелско-ирански сукоб, односно проблем иранског нуклеарног програма. С тим у вези, сматрамо да је потребно рећи нешто више на ту тему од онога што је речено у књизи.

Рекли смо да је у ери сигурног узајамног уништења једина сврха коју нуклеарно оружје може да има одвраћање, што га чини изразито дефанзивним средством. Такође, поседовање нуклеарног оружја чини лидере држава рационалним и стратешки мудрим. Кад је тако, да ли има разлога плашити се евентуалног иранског поседовања нуклеарне бомбе, ако се зна да их друга држава у региону, Израел, има преко 200? И у рукама Ирана ово оружје би могло да има искључиво дефанзивну улогу, јер би се између њега и Израела успоставила логика сигурног узајамног уништења и стратешка стабилност. Тим пре што је Иран, невезано за нуклеарно питање, из низа других разлога у које овде нећемо детаљније улазити, а који имају везе с његовим географским положајем, историјском традицијом, природом режима и тренутним геополитичким контекстом – изразито дефанзивна сила. Иран се низ година већ налази под непосредном претњом од израелско-америчке агресије, те је једини разлог због којег би тежио стицању нуклеарног оружја да постане способан да одврати Израелце и Американце од такве акције. Са друге стране, једини разлог из којег Американцима смета нуклеарни Иран јесте што имају агресивне намере према њему – желе да изолују Иран, економски га ослабе, подрију стабилност земље изнутра, све ради рушења постојећег и инсталирања проамеричког марионетског режима у Техерану. Пошто није сигурно да то могу да изведу поменутим средствима, војна опција мора остати на столу, те је управо зато важно да се Ирану не дозволи да постане нуклеарна сила, јер би то учинило војну акцију против ове земље немогућом. О томе пише и Волц у једном од својих најновијих радова, објављеном у часопису *Foreign Affairs.* Мотиви Израела су нешто другачији, пошто је он, за разлику од Америке, а слично Ирану, дефанзивна сила, али овде немамо довољно простора да се њима бавимо. Жеља нам је била само да укажемо на значај научног проучавања нуклеарног питања, како се не би подлегло идеолошко-пропагандним поједностављивањима.

У овој књизи читаоци ће моћи да открију велико богатство информација, које ће им бити корисне без обзира на то да ли тек почињу да уче о тематици нуклеарног оружја, већ знају доста о њој, или и сами имају намеру да је проучавају на научни начин. Аутори су нам пружили енциклопедијски обухват знања, не само о политичким односима нуклеарних сила и њиховим нуклеарним стратегијама, већ и детаљан преглед врста и перформанси бојевих глава и њихових носача, што је корисно за почетнике. За оне којима ова тематика није страна, занимљиво ће бити да читају о различитим сценаријима вођења нуклеарног рата, при чему ће и сами моћи да изводе своје сценарије за широк спектар могућих реакција и противреакција нуклеарних сила у случају да међу њима једног дана заиста избије оружани сукоб.

ПРИКАЗ КЊИГЕ НОЕЛ ХИГИНС „РЕГУЛИСАЊЕ УПОТРЕБЕ СИЛЕ У РАТОВИМА ЗА НАРОДНО ОСЛОБОЂЕЊЕ: ПОТРЕБА ЗА НОВИМ РЕЖИМОМ“

Младен Р. Тишма
Универзитет у Београду, Правни факултет

Рат је један од најдужих сапутника човечанства кроз време, а са њим људско друштво прати и једна од најстаријих грана права – ратно.

Развој технологије, пре свега, у области поморства и навигације, омогућио је задовољење људске знатижеље и жеље са сазнањем о томе шта крију *terrae incognita*. Географска открића обновила су стара и донела нова сазнања о планети коју настањујемо, те омогућила комуникације између удаљених земаља. Међутим, она су отворила врата и новој пошасти – колонијализму, кроз који су европске силе, гладне туђег богатства и туђе земље, и жељне престижа међу осталим „просвећеним“ народима завладале остатком света немилице газећи преко свих принципа и то управо оних на којима се заснивала европска цивилизација. Окови колонијализма почеће да попуштају тек у другој половини двадесетог века. И док потомци потлачених и данас осећају последице колонизације, нови нараштаји бивших колонизатора и дан-данас уживају у благодетима које су њихови преци обезбедили експлоатацијом других, и живе на производима опљачканог богатства Африке, Азије, Океаније и обе Америке. Нажалост, мало је старих европских држава, међу којима и наша, које се нису, опијене осећајем моћи и самопроглашеном цивилизованошћу, препустиле злу које је унесрећило милионе и опустошило читаве континенте.

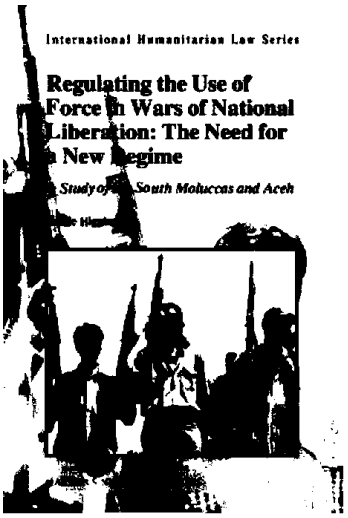

Noelle Higgins, *Regulating the Use of Force in Wars of National Liberation: The Need for a New Regime*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden – Boston, 2010.

Крај Другог светског рата и интензивирање жеље и борбе народа у колонијама за ослобођење ставили су међународно право оружаних сукоба пред искушење. Колико нас памћење служи, једина публикација монографског карактера, објављена на српском језику, која се бавила искључиво овом темом, јесте књига Зорана Андрића под насловом: „Међународни положај бораца за слободу: са посебним освртом на бивше португалске колоније у Африци“, објављена далеке 1977. године у издању „Савремене администрације“. Заправо, радило се о ауторовој докторској дисертацији одбрањеној исте године на београдском Факултету политичких наука.

Напуштање класичног колонијалног система, а тиме и, наизглед, мања актуелност проблема народноослободилачких покрета и њиховог правног положаја, али, нажалост, и богата сопствена пракса у примени међународног права оружаних сукоба учинили су да ова област изађе из оптике нашој међународноправној доктрини. Међутим, научне расправе посвећене правним аспектима народноослободилачких ратова и положаја бораца за слободу малобројне су и ретке и у светским оквирима, у којима влада политичка литература која за циљ пре има оправдање конкретних догађаја него објашњење овог друштвеног феномена. Управо због тога смо одлучили да дамо приказ једног страног наслова.

Први део књиге, којем припада нешто више од половине од укупно 267 страна, посвећен је правном оквиру народноослободилачких ратова према међународном праву оружаних сукоба. У првом поглављу овог дела ауторка се бави општим историјатом и развојем права на рат и ратног права са посебним акцентом на подели на праведне (боље речено, оправдљиве) и неправедне ратове која је у неком облику егзистирала, па и данас егзистира, у међународном праву, односно да је право увек предвиђало ситуације у којима је употреба оружане силе и легална и легитимна (данас је то, пре свега, самоодбрана). Међутим, поменута подела коју ауторка везује уз одговарајућу власност на вођење рата (*proper authority*) готово увек подразумева државе, односно суверене субјекте, који тим овлашћењем располажу.

Наизглед правнички формалистичка опаска ауторке, дата на 51. страни ове књиге, да се забрана употребе силе у смислу члана 2. став (4) Повеље Уједињених нација односи само на чланице организације (а то могу бити само државе, односно, „миролубиве државе“ како то прописује члан 3. Повеље), те се стога „*ни у ком случају* не може узети да поменута одредба уређује употребу силе од стране недржавних учесника“ (подвукао М. Т.) у ствари нам указује на изузетно озбиљан проблем правног нормирања забране употребе рата у савременим међународним односима, будући да се актери на светској сцени све чешће одлучују да уместо прибегавања конвенционалним насилним методима као „наставка политике другим средствима“ ту политику воде преко трећих, недржавних форми, какви су побуњеници, устаници, разни покрети, па у том смислу треба разумети и ону стару англосаксонску, прикривено циничну, узречицу да је онај ко је за неког терориста за другог је борац за слободу. Уосталом, име „борац за слободу“ носи и један борбени авион (*Northrop F-5A/B Freedom Fighter*). Догађаји из света у којем живимо, а које можемо да пратимо у последње време дају нам одговор у којој мери, на које све начине и колико ефикасно се ова „рупа у закону“ може искористити.

Друго поглавље овог дела посвећено је проблематици односа права на самоопредељење и права на рат, као субјективног овлашћења титулара. И овде су уводни редови посвећени историјском развоју појма самоопредељења, уз примере везане почев од античког света, као што је то нпр. проблем егзодуса Јевреја. Затим следи осврт на револуционарне акте САД и Француске, да би нешто детаљније био обрађен период Лиге народа, као претече Уједињених нација. Ипак, како ауторка истиче, у овом периоду идеја самоопредељења народа има више значај начела, него снагу правне норме и, суштински, представља тек идеал коме би требало стремити. Период од образовања Организације Уједињених нација анализиран је из угла сваког акта који се, макар и имплицитно, бавио проблемом „права“ на само-

опредељење народа, почев већ од саме Повеље Уједињених нација,[1] Опште декларације о правима човека. Као што смо већ поменули у уводу, право на самоопредељење народа, односно идеја о постојању тог права, везује се, пре свега, за процес деколонизације, те је стога посебно значајно што ауторка у одељку посвећеном Декларацији о давању независности колонијалним земљама и народима из 1960. године није застала на дескрипцији и коментарисању тог акта, већ је однос овог акта према питању употребе силе као начина остваривања самоопредељења приказала и кроз призму праксе појединих држава, конкретно, случај индијске интервенције у Гои, Дамаоу и Диуу током 1961. године, управо с позивом на поменуту декларацију као правни основ и легитимни *casus belli*, те противљење неких држава, пре свега САД, таквом тумачењу. Када је у питању Резолуција Опште скупштине Уједињених нација, број 2105, донета пар година касније, тачније 1965. године, тежиште је на употреби појма борба (*struggle*) и размимоилажењу земаља чланица у томе да ли та резолуција позива да се народноослободилачким покретима, пре свега, који се боре против португалске, јужноафричке и родезијске власти, треба помоћи у њиховој политичкој, дакле мирољубивој, или пак, свакој, односно укључујући и оружану борбу. Занимљиво је да ауторка користи синтагму „колонијалне силе и Сједињене Државе" иако су и саме САД биле управо једне од тих колонијалних сила. Књига пред нама као посебно значајну издваја Декларацију о начелима међународног права која се тичу пријатељских односа и сарадње међу државама, коју је Општа скупштина изгласала једногласно 1970. године, истовремено истичући да, попут претходних, ни овај акт ОУН није експлицитно признао право народа да остваре право на самоопредељење применом силе, нити право мешања трећих држава, које је чак *expressis verbis* забрањено истом декларацијом. Међутим, предлози[2] да се употреба силе од стране народноослободилачких покрета и изричито третира као изузетак од правила о забрани прибегавања сили у смислу члана 2. став (4) Повеље, одбијени су уз снажно противљење западних земаља. Ипак, у низу аката који се анализирају у књизи могу се пронаћи и они који изричито признају и, штавише подржавају оружану борбу народноослободилачких покрета. Међутим, треба имати у виду и да се многи од тих аката баве појединачним случајевима, и то проблемима деколонизације (нпр. Намибија, борци за слободу Афричког националног конгреса и др.). Књига нас даље води у анализу судске праксе МСП, других међународних организација, попут Покрета несврстаних, и праксе самих држава. За нас је занимљива напомена ауторке (фн. 119), да је у процесу разбијања Југославије тзв. Бадинтерова комисија признала право на самоопредељење босанским Србима, али и негирала право употребе силе. У наставку, расправља о међународноправном положају народноослободилачких покрета, њиховом признавању и учешћу у раду међународних организација. У том контексту, ауторка примећује да је Савет безбедности својим резолуцијама осуђивао терористичке акте ОВК, да би касније резолуције говориле о осуди аката насиља почињених од било које стра-

[1] Упор. Закон о Повељи Уједињених нација („Службени лист Демократске Федеративне Југославије", број 69/1945, „Службени лист СФРЈ – Међународни уговори", бр. 2/1965, 12/1966 и „Службени лист СФРЈ", број 39/1972).

[2] Међу којима је и предлог наше земље.

не.[3] Неизбежно, расправа која је предмет овог приказа долази и до, рекли бисмо, претходног питања од којег зависи сам смисао права на самоопредељење народа – шта је народ? Разумљиво, аутор се задовољава приказом неколико размишљања других правних писаца о томе, будући да је прави одговор на ово питање недостижан, јер га нису дали акти који ово право признају. У закључку овог поглавља ауторка износи став да пракса држава и међународних организација потврђује да су народноослободилачки ратови праведни ратови, али и да је пракса била различита од случаја до случаја.

Треће поглавље ове књиге посвећено је нормирању народноослободилачких ратова са аспекта *Ius in Bello*. Након кратког историјског приказа следи разматрање Женевских конвенција из 1949. године и самог процеса њиховог доношења и могућности њихове примене на сукобе који се могу окарактерисати као ратови за национално ослобођење, пре свега њиховог заједничког члана 3. Даље следи и емпиријско испитивање праксе примене поменуте одредбе Женевских конвенција и утицај развоја међународног права оружаних сукоба и деловања Уједињених нација и Међународног комитета Црвеног крста на правну регулативу по овом питању. У том погледу посебна пажња посвећена је дуготрајном процесу који је резултирао, по ауторки, недовољном, али ипак правном нормирању положаја бораца за слободу у сукобима који се могу окарактерисати као народноослободилачки. Међутим, приказана пракса примене Првог и Другог додатног протокола из 1977. године показала је да те примене, у ствари, нема. Разлоге треба тражити у политици и међународним односима између држава, те страху од легитимизације „праведних циљева" народноослободилачких покрета. У том смислу, књига одлично илуструје дволичност најутицајнијих држава засновану на процени сопствених, прагматичних интереса, а не искрене посвећености поштовању и конзистентној примени међународног права.

Управо ти двоструки стандарди, када ситуације које би требало подвести под исту диспозицију међународног права производе различите последице, оправдавају подсвесно негирање међународном праву његовог својства права, а које је присутно код многих правника који се баве нпр. кривичним или приватним правом.

Други део књиге представља студију случаја, односно релативно исцрпан приказ и анализу историјата сукоба у двема индонежанским покрајинама – јужном делу архипелага Молукас (бивша Острва зачина) и у Ацеху. У том контексту аутор анализира колико су испуњени услови које су поставили међународно хуманитарно право, досадашња пракса и доктрина да би се неки сукоб окарактерисао као рат за национално ослобођење, а учесници у подухвату као борци за слободу, и изводи закључак да су у оба анализирана случаја, дакле и у Јужном Молукасу и у Ацеху становништво уживало и ужива легитимно право на самоопредељење, те да би конфликти између покрета за независност тих подручја и владиних снага Индонезије требало да буду подведени под појам народноослободилачких ратова, што би резултирало применом правила међународног права оружаних сукоба, а не индонежанског кривичног права. С обзиром на то да се, као ни већина српске јавности, нисмо бавили проблемима Индонезије, не можемо рећи колико су изведени за-

[3] Ипак, аутор се не упушта у даљу расправу да ли је ОВК терористичка организација или народноослободилачки покрет, већ упућује на друге ауторе, конкретно Габора Суљока.

кључци тачни. У сваком случају, чини нам се да се ради о изузетно компликованом питању и да би за потпун и тачан закључак требало узети и низ историјскоправних аспеката, као и ући у разматрања фактора који су повезани и са проблематиком критеријума државности, континуитета државе итд.

У последњем, седмом поглављу ове расправе, Хигинсова износи закључак да је садашње стање правила међународног права оружаних сукоба у погледу ратова за национално ослобођење и бораца за слободу недовољно и застарело. Не остајући на томе, у књизи су дате и препоруке за унапређење правног режима ових сукоба и правне заштите учесника у њима.

Са једне стране, у књизи је видљиво да је у међународном праву присутна тенденција да се прецизно дефинишу и нормирају појмови којима заправо није место у правним актима, будући да њиховим одређивањем треба да се бави доктрина,[4] док се, са друге стране, реалне ситуације неоправдано поједностављују уз коришћење површних и често једностраних погледа, што све води погрешном закључку. Трагична судбина која је задесила Југославију типичан је пример колико страно мешање без познавања узрока сукоба може донети много више штете која ни данас није отклоњена, него користи која најчешће остаје у сфери имагинарног.[5] У том погледу и забрана рата тако громогласно прокламована Повељом Уједињених нација није донела трајан свеопшти мир, а отворила је бројна друга питања и проблеме примене такве одредбе.

Можемо закључити да књига Ноел Хигинс представља добар основ за сагледавање савременог међународноправног поимања сукоба за национално ослобођење и заштите бораца за слободу према праву оружаних сукоба.

[4] Нажалост, ова тенденција присутна је и у националним правима.

[5] У том смислу, занимљиво је гледиште о проблему (не)постојања права народа на самоопредељење. Види: Vidmar, J.: „Montenegro's Path to Independence: A Study of Self-Determination, Statehood and Recognition", *Hanse Law Review* 1/2007, pp. 73–102.

S U M M A R I E S

Contribution of Members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces to UN Multinational Operations

Borjanka Popović

The disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia went along with a number of war conflicts in the period from 1991 to 1999. Wars were waged between nations of the former Yugoslavia, and were marked, primarily, by violent ethnic conflicts. However, apart from being ethnically motivated, these conflicts also had political, economic, and religious elements. Civil wars that spread over the areas of SFRY caused a complete reversal in peacekeeping roles. From a country that was among the first by its contribution to peacekeeping efforts, Yugoslavia became a country in need of an urgent intervention of international peacekeeping forces.

The Dayton Accords put an end to the disintegration of SFRY and five new states were created, among which the Federal Republic of Yugoslavia, later on renamed as the State Union of Serbia and Montenegro. Then, in 2006, Serbia became an independent and sovereign country. After more than ten years of being excluded from UN membership, and put under embargo and complete international isolation, Yugoslavia again became a UN member state, and on 26 June 2002 it started a new era of its contribution to operations for maintenance of peace and security in the world by sending its three military observers to the peacekeeping operation UNMISET in East Timor. The deployment of military observers to Liberia and a medical team to DR Congo in 2003, and then to Ivory Coast and Burundi in 2004, gradually increased the volume of our contribution to UN multinational operations.

Currently, 109 members of the Ministry of Defense and the Serbian Armed Forces are engaged in UN mandated multinational operations, as follows: two-member headquarters group and six-member medical team for air evacuation in DR Congo; 4 military observers in Liberia; 3 military observers in Ivory Coast; 1 staff officer, 2 military liaison observers, 6 patrol members and 37 members of infantry platoon in Cyprus; 6 staff officers, 5 members of National Support Element and 36 members of infantry platoon in Lebanon; and 1 military observer in the Middle East.

Key words: *UN, UNMISET, ONUB, MINURCAT, MONUSCO, UNMIL, UNOCI, UNFICYP, UNIFIL, UNTSO*

International Intelligence Cooperation

Raša R. Lazović

International intelligence cooperation became a generally accepted practice in intelligence activity by the end of the 20th century. This was facilitated by the development of communications, the redistribution of political power in the world, and complex global

security environment. In a situation where intelligence objects of interest are diversified and the nature and ways of demonstrating the security threats are changed, intelligence services make use of the international intelligence cooperation as a way to increase their own collection capacities. Apart from undeniable intelligence and political benefits brought by the international intelligence cooperation, this form of the cooperation entails certain intelligence risks. Among other things, intelligence cooperation can be used for evading the supervision of the intelligence services' work and making indirect pressure on the partner side. To fully exploit the advantages of the international intelligence cooperation, it is necessary to clearly define the objectives of the national intelligence policy and establish accurate mechanisms that provide the supervision of the services' activity in this area.

Key words: *intelligence activity, information, intelligence information, intelligence cycle, intelligence service, exchange of intelligence, intelligence cooperation*

Economic Espionage and New Technologies in Globalized International Community

Slobodan Nešković

Economic espionage in contemporary international constellation includes a great number of specific measures and actions of aggressive nature aimed to make a competitor vulnerable in the world market. Using legal and illegal means, very often incompatible with ethical business postulates, is aimed to eliminate the competitors. Unlike the intelligence activity, the international economic espionage uses all available methods – from media to the most ruthless actions, even in the competition between traditional allies. Global supremacy of the USA, accompanied by triumphalist transoceanic national security policy, has had an effect on radical redesigning of the international community structure. Information-communication resources and the phenomenon of knowledge determine the positions of individual countries in the planetary community. Technologically dominant subjects in the globalization processes establish a new communicological order with abuse of media, public opinion, and other factors of the society. A significant role is played by information infrastructures that inaugurate themselves in all spheres of public life, in the context of pursuing the national interests, which results in postmodern challenges and risks of the international relations. This especially affects small and undeveloped countries, jeopardizing their survival and the foundations of the international system.

Key words: *economic espionage, new technologies, information infrastructure, globalization, USA, security, international community*

"Freedom Fighters" or "Terrorists"

Thomas A. Müller

This text was published in the Swiss Army's magazine *Military Power Revue* No. 1/2012, pp. 32–41, under the original title „*Freiheitskämpfer*" *oder* „*Terroristen*"?.

War in Libya – Course, Characteristics and Belligerents

Marko Pavlović

The period after the World War II, and especially the post Cold War period, are characterized by conflicts within countries themselves and military interventions of great world powers. Wars between states became a rarity. War in Libya waged during 2011 turned from a people's rebellion into a civil war. NATO intervention is also one of the characteristics of this war. The paper chronologically presents the most significant events of this war. For the sake of an easier analysis, the course of the war is divided in three phases. Characteristics of the war, in particular its material-technical factor at the tactical level, are analyzed. The last section of the paper gives a comparative overview of the participants in the armed conflict: the Libyan armed forces, rebel forces, and NATO.

Key words: *War in Libya, war, armed struggle, Libyan armed forces, rebel forces, NATO*

Use of Computer Simulations for Purposes of Protection and Rescue System in Bosnia and Herzegovina

Vladimir Jakovljević and *Dragiša* Jurišić

Computer software manufacturers worldwide surprise daily by their achievements and discover unlimited possibilities in their applications. This paper aims to show which and what kind of modern technologies are used for purposes of protection and rescue system in the world, and to point to the possibilities available in Bosnia and Herzegovina, with special overview of their armed forces and simulation systems they possess. Through improvement of the existing simulation systems and purchase of new ones, as well as through increased cooperation between the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina and other departments of the protection and rescue system, significant results may be achieved at the training level for improvement of the overall protection and rescue system of Bosnia and Herzegovina.

Key words: *protection and rescue, Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, simulation systems, training, Bosnia and Herzegovina*

Evolution of NATO Partnership Policy

Radenko Mutavdžić

Partnership is a policy, movement and practice that mark two decades of international relations at the turn of the century, strongly affirming the principles of *cooperative security* as a redefined security concept, in which *reduction of threat*, dialogue,

and cooperation attain the stability of international relations more efficiently than traditional approaches to security, based on the *growth of power*, measured primarily by military force.

NATO partnerships went over an accelerated and complex path of development, from the first responses to the changing nature of security challenges after the Cold War, to the establishment of the Partnership for Peace and its growth, to the current proposals for the development of partnerships with countries and international organizations worldwide, which want to share the responsibility and efforts to secure and advance the collective security.

Political dialogue and sharing of mutual interests, while significant from the beginning of the development of partner relations, currently have much greater significance and are offered to all countries of the world and international organizations that can see mutual interests in it. This is about spreading a security network where NATO wants to be a hub, to keep its leading role, but within very flexible forms of cooperation and accepting respective specificities of partner states.

Key words: *NATO, partnerships, Partnership for Peace, cooperative security*

Theoretical Aspects of Exploring the Security System Capacities – "Legacy of Ashes"

Zoran Milosavljević and *Jovan* Krstić

This paper aims to focus on finding a way to enlarge the capacity of the entire security system in all categories it is made of at the national level, with maintaining and developing the democracy at the same time. Substantial increase of the security system capacities is necessary, namely what is most important for symbolic approach to reforms, but also significant for institutional approach to capacity building, and in turn related to a matching bureaucratic approach. Unlike the first approach, which may bring wrong moves in the institutional approach, the latter approach was studied and applied to a relatively large extent. The institutional approach to the reform is a study of political aspects and possibilities of enlarging the capacities of each of the national security systems, and involves the familiarization with the mechanisms of a regulatory state in the security area through "the trinity of main issues of CMR". Quality implementation of regulation principle by the regulatory state makes a new central institutional profile. The concept of the regulatory state suggests that a modern state puts more emphasis on the use of bodies, rules and standards of adjustment. The definition points to material dimensions of state regulation by using this modern concept. Also, it points to the existence of close relations between new and refined instruments in the form of regulations that did not exist, or at least were not widely used, and supports the transformation of the existing institutions and the development of new regulatory institutions that manage the process according to the concept of post-regulatory state. At the same time this involves the objective pursued: the creation of a safe state, as a follower of the liberal welfare state.

Some authors think that under certain conditions safe states may appear as a new type of considerably formed and independent authoritarianism, which indeed produced significant results in all areas worth observing, analyzing and improving, starting from rightful protection of marginalized and socially excluded groups to the permeation of these qualities into the cores of social institutions, into criminal justice system in particular. In order to achieve this, a legislative approach, namely the regulation, takes place in three areas in which the state is functioning: 1. welfare; 2. labor market, and 3. risk management. The state is also obliged to take new measures in the fight against terrorism and organized crime, which includes the development and application of new knowledge, and also forming of adequate apparatuses for specific war against terrorism, as well as the control over organized crime, with a clear objective to annul them.

Key words: *security community, institutional approach, regulatory state, regulatory agency*

Basic Characteristics of Political Violence

Hatidža Beriša

Violence as a sociological and socio-historical phenomenon has been an inevitable feature of social community from its origins till today. In spite of different expectations and predictions, the 20th century can be labeled as a century of all sorts of violence. Its consequences in human casualties, material destruction and degradation of the environment can be hardly known. At the beginning of the 21st century, the world is also faced with an alarmingly growing problem of the use of violence as a means to achieve criminal and other illegitimate objectives. Nowadays also such violence jeopardizes fundamental human freedoms and rights, and general security, as well as state sovereignty, territorial integrity, even survival of some states. In the inventory of the most diversified forms of violence, particularly important clearly are separatism and terrorism as extremely cruel form of organized and politically motivated violence. This has become a prevailing internal security problem in a considerable number of countries worldwide, and also a means of achieving different objectives in international relations.

Key words: *violence, terrorism, terror, threat, Kosovo and Metohija*

Greater Albania – Threat to Regional Stability

Miloje Zdravković

The paper deals with secessionist aspirations of Albanian population at the beginning of the 21st century, with an emphasis put on the period from UNMIK and KFOR taking over the international administration of Kosovo and Metohija on 12 June 1999, till the declaration of "Kosovo independence" on 17 February 2008.

The introductory section of the paper points to the historical dimension of long-standing efforts of Albanians to create a common state under the name of "Greater Albania" or the United Albanian States, including the parts of neighboring territories of Serbia, Montenegro, Macedonia, and Greece. Addresses of Albanian intellectuals and the advocates of the idea of "Greater Albania", at the political and military levels, are analyzed. Special attention is given to the emergence and activity of Albanian terrorist organizations, with revealing their true intentions and objectives. Deleterious consequences of these attitudes are stated, which threaten to result in a process of complete self-isolation of Albanians, namely internal confining of Albanian national corpus, with continuing passionatism and conflicts with neighboring nations. With their imprudent actions for the purposes of uniting the "Albanian territories", Albanians threaten to potentially destabilize the entire region and cause a spiral of conflicts, which has been stopped for the time being, to recur.

The topic is completed by an ascertainment that the process of Albanian self-isolation and an attempt to create "Greater Albania" will most probably lead to further internal regress of Albanians, renewal of conflicts with neighboring nations, who they live nearby and essentially depend on, as well as to the renewal of conflicts between Albanians themselves.

Key words: *"Greater Albania", Albanian territories, Albanian terrorist organizations, organized crime, radical Islam, division of Kosovo, "Greater Kosovo"*

Effect of Air Force and Air Defense Operations on the Physiognomy of Contemporary Armed Conflicts

Miodrag Gordić, *Krum* Cvetković and *Ivan* Petrović

Technical and technological innovations made in the 20th century in the area of military technologies saw their widest application in the development of the aids and systems used by air and air defense forces. The importance of these innovations and their application can be best seen through traditional armed conflicts conducted over the last twenty years. Experiences in the involvement of the Air Force and Air Defense in these conflicts constitute a foundation that provides the knowledge of needs and requirements for further development and improvement of the air force and air defense components of modern armed forces.

The paper is divided in two sections. The first section presents a description and comparative analysis of armed conflicts conducted over the last thirty years, and the second section presents an analysis of the effect of the involvement of the air and air defense forces on the physiognomy of contemporary armed conflicts.

Key words: *armed conflict, air force operations, air defense operations*

Problems in Implementation of the Rule Book of Elements, Contents and Standards for Assessing the Condition and Operational and Functional Capabilities of the Serbian Armed Forces

Dragomir Đurić and *Ljubiša* Marković

The implementation of the Rule Book of Elements, Contents and Standards for Assessing the Condition and Operational and Functional Capabilities of the Serbian Armed Forces over the previous period has clearly revealed all of its deficiencies, pointing to a need to make amendments to the Rule Book.

The paper deals with the most significant problems observed during the implementation of the Rule Book and provides concrete suggestions for defining some articles as a contribution to the preparation of its amendments, which would to a great extent help overcome the problems formerly experienced by the commands, units and institutions.

Key words: *assessment of the condition, operational and functional capabilities of the Serbian Armed Forces*

Role and Training of the Serbian Armed Forces' Members in Escort

Miloš Veličković and *Vladimir* Cvetković

Through history, many important persons were, on one hand, objects of recognition, and even fanatical worship, and on the other hand, objects of refutation to even pathological intolerance. With the development of the society, "cult of personality" began ever more to fade, and "untouchability" was becoming ever weaker. These persons ever more often became targets of their non-followers, which sometimes resulted in physical liquidation. A need for protecting such persons, currently called "certain persons", emerged when the threats to their lives intensified. The security assignments were entrusted to the most loyal and most capable people from immediate environment of the person to be protected. In this connection, the paper presents a general summary of security duties with a special overview of the history, general notions, and types of escort.

Key words: *armies, escort, security, training, role*

Development of Thought in Moving to Multidisciplinarity: Trivial Algebraic Operations

Bojan M. Tomić

The paper explores the ways (indications for methodology) of multidisciplinarity and its practicality. It points to ideas leading to multidisciplinarity, and also presents three equations as three impressive historical examples. The examples are related to the

20th century physics and the military. The thesis is followed by Paul Dirac's reflections on equations. An idea is cited that different ways of writing the same equation may suggest different things, even if they are logically equivalent. This is a result that points to multidisciplinarity. The characteristic of multidisciplinarity is exactly the observation of the problems from multiple angles. Such approach is also useful within one area. It gives an image of the object of study, which is complemented with experiences of different type, what makes it more complete. When coming across a new notion for the first time, it is useful to study it from various perspectives and get familiar with multiple definitions.

Key words: *multidisciplinarity, equations, discoveries, training*

Documents on Partisans–Ustashas Negotiations in 1943

Mirjana Zorić

This paper, together with the original documents presented in its second section, deals with the preparations of political negotiations between the government of the Independent State of Croatia and the Supreme Headquarters of the National Liberation Army and the National Liberation Movement of Yugoslavia, which were to start in January 1943. At the time (just before the beginning of the enemy operation "Weiss" (Case White), known under a colloquial name – the Battle of Neretva), the Supreme Headquarters, together with the Main Operating Division Group, stayed in the area of West and Central Bosnia, in the heart of the Independent State of Croatia, where partisans established a large free territory late in 1942, in literature known as "Bihać Republic". This is one of the first papers in the historiography which discusses the partisans–ustashas negotiations in World War II, namely the topic which, same as the partisan–German negotiations, was kept quiet about for decades in Yugoslavia after the war.

Key words: *Yugoslavia, World War II, partisans, ustashas, negotiations*

People Protests in Bosnia and Herzegovina against Austro-Hungarian Violence

Radoslav Gaćinović

Having occupied the area of Bosnia and Herzegovina, the Austro-Hungarian monarchy presented itself as true occupational force and therefore caused a revolt of people, and of advanced intellectual circles of Bosnia and Herzegovina in particular, who were deprived of human rights and freedoms and had to organize illegal cultural institutions and political organizations. Thus the organization "Mlada Bosna" was formed, whose members assassinated the Austro-Hungarian heir to the throne, Franz Ferdinand. Through various forms of protest, students expressed their discontent with the order by not taking off their caps before the state dignitaries, what they were obliged to do by regulations; they painted over German inscriptions on trade stores; and organized strikes and protests in schools. Since 1905, Mitrinović's literary society "Matica" in Mostar produced a significant

number of writers (Slijepčević, Žerajić, Gaćinović). Apart from this society, there was also a political group “Freedom”. A society named “Yugoslavia” was founded in Banja Luka, and in 1912, in Sarajevo, police found a program of “National Unity Youth Club”, which included a decision on the creation of a Yugoslav state. A number of such programs were found and a number of societies exposed, and all of them were relying on the “National Unity” of Belgrade. The most influential person in these societies was Miloš Pjanić. Apart from such societies, there were also scout troops and secret sections comprising up to five members.

Key words: *Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina, protests, violence, discontent, strike*

„Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публиковање и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.delo@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе исписује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар дате научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science)*. Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној напомени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег реномеа може се публиковати у „Војном делу" једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, разраду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графикони и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за репродукцију. Треба их радити у програмима *Word, Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној грађи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не преводе се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и поднаслова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

– оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);

– прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);

– кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);

– научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

– стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

– информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

– приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

– о којој врсти чланка се ради,

– податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

• Браће Југовића 16, 11000 Београд •
• Телефон: (011) 3201-995, војни 23-995 •
• Телефакс: (011) 3241-009 •
• Текући рачун: 840-312849-56 • ПИБ: 102116082 •
• Број потврде о евидентирању за ПДВ: 135328814 •

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ ЗА 2013. ГОДИНУ

Претплаћујемо се на часопис:

бр. примерака

1. „Војно дело“
Годишња претплата 1.400,00 динара
Приликом уплате позвати се на број: 122742312923051 .....

2. „Војнотехнички гласник“
Годишња претплата 896,00 динара
Приликом уплате позвати се на број: 122742312923054 .....

3. „Нови гласник“
Годишња претплата 1.600,00 динара
Приликом уплате позвати се на број: 122742312923053 .....

Претплатне цене важе до 31. 12. 2012. године.

Број примерака издања која се наручују уписати у наруџбеницу, а примерак наруџбенице са доказом о извршеној уплати на горе наведени текући рачун послати на горе наведену адресу.

Купац ..... тел.: .....…….

Место .....

Улица ..... бр. ……...

Потпис наручиоца

М. П. .....

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводилац на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

Тираж 480 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промишљања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.